

Mario Kolar

IZMEĐU TRADICIJE I SUBVERZIJE

Časopis *Kaj* i kajkavska postmoderna

PERIODICA CROATICA

**IZMEĐU TRADICIJE
I SUBVERZIJE**

Časopis *Kaj*
i kajkavska postmoderna

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Godina tiskanog izdanja: 2015.
Godina elektroničkog izdanja: 2019.

Biblioteka
Periodica Croatica

Urednik
Prof. dr. Vinko Brešić

Serija
Studije

Knjiga 7.
Mario Kolar
Između tradicije i subverzije
Časopis Kaj i kajavska postmoderna

Recenzenti
Prof. dr. Zvonko Kovač
Prof. dr. Joža Skok

Korektura
Iva Kolar

ISBN 978-953-175-502-3
978-953-175-773-7 (PDF)

[DOI 10.17234/9789531757737](https://doi.org/10.17234/9789531757737)

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000919796

Djelo je objavljeno pod uvjetima [Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence \(CC-BY-NC-ND\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

Knjiga je objavljena uz novčanu potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH i Koprivničko-križevačke županije

Mario Kolar

IZMEĐU TRADICIJE I SUBVERZIJE

Časopis *Kaj*
i kajkavska postmoderna

Zagreb, 2015.

PROSLOV

Ova je knjiga nastala na temeljima doktorskog rada *Časopis Kaj i kajkavsko pismo hrvatske postmoderne* koji sam u sklopu Poslijediplomskog doktorskog studija kroatistike pod mentorstvom prof. dr. sc. Vinka Brešića izradio te 17. srpnja 2013. obranio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Obrana disertacije za mene nije značila i prestanak bavljenja spomenutom temom, odnosno općenito područjem u koje sam disertacijom zakoračio, nego sam nastavio s istraživanjima koja sam nakon dvije godine odlučio uobličiti u ovu knjigu.

Na poticajima, pomoći i vrijednim sugestijama prilikom pisanja kako doktorskog rada, tako i ove knjige zahvaljujem prije svega profesoru Brešiću, čiji mi je projekt novog (iš)čita(va)nja hrvatske književne periodike bio i najizravniiji poticaj da se odlučim za mukotrpno, ali zahvalno listanje časopisa. A poticaj za bavljenje upravo *Kajem* na neki mi je način dao on sam – dijelom vjerojatno i zbog toga što sam kajkavac, ali i ne samo zbog toga, među bogatom lepezom časopisa druge polovice 20. stoljeća odlučio sam otvoriti stranice upravo onog koji predstavlja prvog i još uvijek jedinog časopisa specijaliziranog za nerijetko marginalizirani, a ustvari važan i sastavni, kajkavski odvjetak nacionalne književnosti i kulture.

Na vrijednim sugestijama zahvaljujem i recenzentima knjige, ponajboljim poznavateljima novije kajkavske književnosti, prof. dr. sc. Joži Skoku i prof. dr. sc. Zvonku Kovaču, koji su bili i u prosudbenom povjerenstvu za obranu doktorskog rada. Budući da je ova tema dijelom povezana s našim širim i užim zavičajem, na pomoći i poticajima u njezinoj obradi posebno zahvaljujem i

svojim zavičajnicima, prof. emeritusu Ivanu Golubu, prof. dr. sc. Dragutinu Feletaru, izv. prof. dr. sc. Hrvoju Petriću i književniku Marku Greguru.

Molve/Koprivnica, 19. studenog 2015.

Autor

KAZALO

1. KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST I HRVATSKA KNJIŽEVNA VIŠEJEZIČNOST	9
2. HRVATSKO (I KAJKAVSKO) PROLJEĆE	27
2.1. Pokretanje časopisa <i>Kaj</i>	33
2.2. Oživljavanje kajkavskog izdavaštva	46
2.3. Pokretanje kajkavskih udruga i manifestacija	54
2.4. Ulazak kajkavštine u popularnu kulturu	70
3. SREDIŠNJA (ČASOPISNA) KAJKAVSKA TRIBINA	75
3.1. Časopis za prosvjetu	95
3.2. Časopis za književnost	103
3.2.1. Suvremena kajkavska poezija	103
3.2.2. Suvremena kajkavska proza	148
3.2.3. Suvremena kajkavska drama	157
3.2.4. Suvremena kajkavska dječja književnost	166
3.2.5. Kajkavska književnost do sredine 20. stoljeća	172
3.2.6. Kajkavski prijevodi	178
3.2.7. Antologije, studije i kritike o kajkavskoj književnosti	185
3.3. Časopis za umjetnost, kulturu i znanost	200

4. INSTITUCIONALIZACIJA KAJKAVSKE I DECENTRALIZACIJA HRVATSKE KULTURE	211
LITERATURA	227
KAZALO IMENA	237
SUMMARY	249
BILJEŠKA O AUTORU	253

1.

KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST I HRVATSKA KNJIŽEVNA VIŠEJEZIČNOST

Iako joj se društveni položaj kroz povijest više puta mijenjao, kajkavština predstavlja jedan od komunikacijskih medija kojim se Hrvati služe od 10. stoljeća¹ pa sve do danas². Nakon početne usmene faze, prve tragove kajkavštine u pisanim dokumentima pronalazimo u razdoblju od 11. do 15. stoljeća³. Prva kajkavska tiskana knjiga bio je *Decretum* (1574) Ivana Pergošića, a u istome se stoljeću pojavljuju i prva kajkavska rukopisna (*Prekmurska pjesmarica*) i tiskana književna djela (Antun Vramec). I otada pa

¹ Mijo Lončarić navodi da je kajkavština “izdvojena kao posebna jedinica srednjo-južnoslavenskog dijela južnoslavenskog prajezika” upravo oko 10. stoljeća, dok je kao narječje “gotovo sa svim dijalektima i glavnim tipovima koji i danas postoje” formirana do kraja 15. stoljeća. Usp. Lončarić, Mijo: *Kajkavsko narječje*. Zagreb, Školska knjiga, 1996. Str. 37.

² Kajkavštinom se danas govori u većem dijelu sjeverozapadne Hrvatske, manjem dijelu Gorskog kotara i u nekim (iseljeničkim) oazama izvan Hrvatske (Mađarska, Srbija, Rumunjska, Sjedinjene Američke Države). U Hrvatskoj istočna je granica kajkavštine “u međurječju Save i Drave; na sjeveru na Dravi polazi od Virovitice te ide prema jugu do ušća Une u Savu.”; južna granica obuhvaća “uži pojas južno od Save od ušća Une do ušća Kupe, a zatim ide na zapad južno od Kupe do Slovenije... Područje goranske kajkavštine time nije teritorijalno povezano s glavnim kajkavskim područjem, a manja kajkavska oaza nalazi se kod Topuskog (Hrvatsko Selo)”. Usp. Lončarić, Mijo: *Kajkavsko narječje*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb, Družba Braća hrvatskoga zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 1996. Str. 478.

² Jembrih, Alojz: *Počeci kajkavske pisane i tiskane riječi*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana Croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb-Donja Stubica, Družba Braća hrvatskog zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 1996. Str. 17-44.

sve do danas – dakle već četiri i pol stoljeća – kajkavska (odnosno kajkavštinom ili barem kajkavskim elementima presudno obilježena) književna djela čine sastavni dio hrvatskog književnog korpusa, koji je pisan i nekim drugim hrvatskim (čakavski, štokavski) ili stranim (latinski, staroslavenski, talijanski, mađarski, njemački, srpski, bosanski) jezicima. U tom smislu korpus kajkavskih djela predstavlja samo jedan od, nazovimo ih tako, jezično-diferenciranih korpusa hrvatske književne tradicije, za koju, sukladno tome, možemo reći da je ustvari višejezična. No, dok s jedne strane ukazujemo na njezinu višejezičnost, moramo istovremeno imati na umu da hrvatsku jezičnu, pismenu i književnu povijest od najstarijih vremena odlikuje i određena doza jezičnog, a pogotovo kulturnog zajedništva, odnosno međusobne povezanosti i uzajamnih utjecaja kako među (pogotovo hrvatskim) jezicima kojima su djela pisana, tako i među samim djelima. U tom smislu kada govorimo o kajkavskoj (odnosno bilo kojoj drugoj jezično-diferenciranoj hrvatskoj) književnoj tradiciji ustvari govorimo o djelima u kojima je kajkavština (ili koji drugi jezik) glavni izražajni medij, što ne znači da u njima istovremeno, pogotovo kod starijih (kajkavskih) pisaca, nema eksplicitnih elemenata ili barem implicitnih utjecaja i drugih hrvatskih jezičnih tradicija. Odmah na početku potrebno je upozoriti i na to da pod pojmom *kajkavske književnosti*, što se tiče korpusa, jednako podrazumijevamo djela koja su u potpunosti pisana kajkavštinom, kao i ona koja kajkavština kao jedan od izražajnih medija kojim su pisana presudno obilježava. Jednako široko pod tim pojmom podrazumijevamo i djela pisana različitim realizacijama kajkavštine: u dopreporodnom razdoblju ta su djela pisana hrvatskim književnim jezikom s izrazitim kajkavskim obilježjima te kajkavskim književnim jezikom, a nakon preporoda kajkavskim mjesnim govorima, kajkavskim interdijalektima, kajkavskim regionalnim razgovornim jezicima, kajkavskim idiolektima (od kojih neki teže dijakronijskoj i/ili sinkronijskoj sintezi kajkavske jezične baštine) te hrvatskim kajkavskim dijalektima izvan Hrvatske (Mađarska, Ru-

munjska, Vojvodina). Kada pak govorimo da je djelo pisano *kajkavskim jezikom*, što posebno neobično zvuči za djela poslijeporodne književnosti kada više ne samo da ne postoji dotadašnji kajkavski književni jezik, nego niti bilo kakav drugi oblik (nadregionalnog) zajedničkog kajkavskog (književnog, a kamoli standardnog) jezika, pod tim pojmom podrazumijevamo da je djelo pisano nekom od prethodno spomenutih realizacija kajkavštine. U svakom slučaju, s obzirom na svjesnost o neraskidivoj povezanosti kajkavštine, a sukladno tome i kajkavske knjiženosti, s ukupnom hrvatskom jezičnom, književnom i kulturnom tradicijom, ne možemo ju shvaćati kao bilo kakvu izdvojenu enklavu, nego jedino kao sastavni dio hrvatske književnosti i kulture. U tom smislu, utvrđivanje određenih specifičnosti kajkavske književne tradicije, u našem slučaju onih koje su prezentirane u prvom periodiku specijaliziranom za kajkavsku književnost i općenito kajkavske (kulturne) teme – časopisu *Kaj* koji je 1968. pokrenut u Zagrebu, a izlazi i danas – ne smije se shvatiti niti kao pokušaj razjedinjavanja ili fragmentiranja hrvatske književne tradicije niti kao pokušaj osamostaljivanja ili nadređivanja kajkavske kulturne tradicije kojoj drugoj, nego tek kao prilog rasvjetljavanju jednog segmenta još uvijek nedovoljno istraženog (dis)kontinuiteta ukupne višestoljetne kajkavske (književne) baštine, konkretno njezina najnovijeg dijela, odnosno kao govor o nacionalnoj književnosti i kulturi iz perspektive jedne od njezinih sastavnica, one kajkavske.

Spominjana specifična višejezičnost hrvatske pismene i književne tradicije, u sklopu koje kajkavska zauzima važno mjesto, započinje već s prvim hrvatskim pisanim spomenicima koji su, jednako kao i prva stoljeća hrvatske književne tradicije, obilježeni latinskim, kao službenim jezikom državne i crkvene uprave. U srednjovjekovlju mu se pridružuje i staro(crkveno)slavenski, kao uglavnom liturgijski jezik, odnosno osobita hrvatska, mahom čakavizirana redakcija tog općeslavenskog jezika kojim su pisali i drugi slavenski narodi, od kojih je većina također imala svoje

nacionalne redakcije. Od 16. stoljeća, kada jača autorska književnost, pa sve do danas, hrvatski književnici znatno manje, ali i dalje pišu latinskim jezikom, pogotovo do sredine 19. stoljeća do kada je bio službeni jezik u Hrvatskoj. No, od 16. stoljeća nadalje pojedini hrvatski književnici pisali su i drugim stranim jezicima, i to prije svega jezicima onih državnih ili drugačijih zajednica, naroda i nacija s kojima smo kraće ili duže vrijeme intenzivnije dijelili povijest, kao što su Osmanlijsko Carstvo, Mletačka Republika, Habsburška Monarhija, Italija, jugoslavenske zajednice itd. Otuda u hrvatskoj književnosti turski, talijanski, njemački, mađarski, srpski, bosanski/bosanskohercegovački i koji drugi jezik, a u najnovije vrijeme prije svega engleski kao svojevrsni globalni jezik.

No, najveći dio hrvatske književnosti od 16. stoljeća nadalje pisan je ipak hrvatskim jezikom, odnosno hrvatskim jezicima. Naime, nakon srednjovjekovne književne tradicije obilježene latinskim i staroslavenskim jezikom, od 16. stoljeća pojavljuje se sve veći broj djela u potpunosti pisanih ili pak većinski obilježenih tadašnjim regionalno rasprostranjenim hrvatskim jezicima, kajkavštinom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, čakavštinom u priobalju (Istra i Dalmacija) i štokavštinom⁴ u Slavoniji te dubrovačkom i pojedinim priobalnim područjima. Najveći procvat u 16. i 17. stoljeću doživljava čakavštinom i štokavštinom obilježena književnost koja se javlja u razvijenijim gradskim središtima na hrvatskom jugu (Dubrovnik, Split, Šibenik, Trogir, Zadar, Hvar). Iz 16. su stoljeća posebno važna pojedina čakavski obilježena djela Splićanina Marka Marulića te štokavski obilježena dubrovačka književnost, i to prije svega petrarkistička poezija (Džore Držić, Šiško Menčetić) te komediografska djela Marina Držića. No, iako je većina tadašnjih književnika pisala materinskim im presudno čakavski ili štokavski obilježenim regionalnim jezikom, valja

⁴ Kada ovdje i drugdje u ovome radu govorimo o štokavštini tada pod tim pojmom podrazumijevamo, dakako, samo hrvatske varijetete štokavštine.

imati na umu, kako upozorava Josip Lisac, da je u to vrijeme “od čakavskoga Zadra do štokavskoga Dubrovnika pjesnički jezik bio jedinstven, kako god bio dijalekatno određen”⁵. Tako u štokavskom jeziku pojedinih dubrovačkih pisaca (Džore Držić, Šiško Menčetić, Marin Držić) pronalazimo čakavske, a u čakavskih pisaca (Hanibal Lucić, Petar Hektorović, Mikša Pelegrinović, Petar Zoranić, Brne Karnarutić) štokavske elemente. U 17. stoljeću čakavski elementi slabe kod štokavskih pisaca, dok čakavski pisci preuzimaju sve više štokavskih elemenata (Petar Kanavelić, Jerolim Kavanjin, Ivan Ivanišević, Andrija Vitaljić, Ivan Dražić). Tako u 17. stoljeću nasuprot značajnim štokavskim piscima, poput Ivana Gundulića i Ivana Bunića Vučića, ali i bogatoj štokavskoj nabožnoj književnosti franjevac provincije (redodržave) Bosne Srebrenice (Matija Divković, Ivan Bandulavić, Pavao Posilović), od čakavaca stoji ustvari samo Juraj Baraković, koji predstavlja i posljednjeg istaknutijeg čakavskog književnika starije hrvatske književnosti. Unatoč tome što i kod brojnih drugih pisaca uz domicilni im regionalni jezik pronalazimo elemente i drugih regionalnih jezika, najizrazitiju inačicu jezika koji je integrirao elemente svih triju tadašnjih hrvatskih regionalnih jezika u svojim djelima u 17. stoljeću koriste prije svega pisci tzv. ozaljškog književno-jezičnog kruga (Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Katarina Zrinski, Ivan Belostenec, Pavao Ritter Vitezović), no ta tradicija nakon smrti njezinih glavnih predstavnika nije zaživjela.

S obzirom na propast ozaljškog tipa književnog jezika te regresiju čakavske književnosti tijekom 17. stoljeća, otada pa sve do sredine 19. stoljeća primat drže kajkavska i štokavska književnost, jednako kao što su kajkavština i štokavština do tada prošle i dobar dio puta svoje standardizacije. Što se kajkavske književnosti tiče, nakon spominjanih prvih kajkavskih pisaca 16. stoljeća, koji su, prema Radoslavu Katičiću, ustvari pisali “tra-

⁵ Lisac, Josip: *Čakavština kao jezik pismenosti i književnosti od srednjeg vijeka do danas*. Croatica et Slavica Iadertina, 9(2013), 1, str. 33.

dicionalnim hrvatskim književnim jezikom” koji je imao “dosljedniju kajkavsku dijalekatsku stilizaciju nego ikada prije”⁶, kajkavski pisci 17. stoljeća (Juraj Habelić, Nikola Krajačević Sartorius, Boltižar Milovec, Matijaš Magdalenić) pišu neovisnijim “kajkavskim hrvatskim književnim jezikom”⁷, kao i veći broj pisaca 18. stoljeća (Gregur Kapucin / Juraj Maljevec, Hilarion Gašparoti, Štefan Zagrebec / Matija Marković, Juraj Mulih, Štefan Fuček, Katarina Patačić), među kojima posebno mjesto pripada komediografskom radu Tituša Brezovačkog te u neposrednom predilirskom razdoblju književnom, prevoditeljskom i publicističkom radu Tomaša Mikloušića. Za kajkavsku književnost 18. stoljeća iznimno je važna i pojava tzv. anonimne kajkavske drame. Radi se većinom o prevedenim/adaptiranim komedijama i poučnim igrokazima njemačkih, talijanskih i francuskih predložaka, nastalima za potrebe zagrebačkoga sjemenišnog kazališta na Kapitolu između 1791. i 1834. Neka od poznatijih djela iz tog korpusa su *Baron Tamburlanović*, *Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu*, *Mislibolesnik iliti Hipokondrijakuš* itd. Prve svoje pjesme i rasprave početkom 19. stoljeća kajkavštinom pišu i kasniji pripadnici ilirskog pokreta, kao što su Pavao Štoos, Antun Mihanović i Lju-

⁶ Govoreći o prvim spomenicima “književnoga jezika s izrazito kajkavskim dijalektalnim obilježjima” s hrvatskog sjeverozapada (Ivan Pergošić, Nikola Dešić, Antun Vramec, *Prekmurska pjesmarica*), Katičić smatra da “u drugoj polovici 16. stoljeća nije oko Nedelišća, Varaždina i Zagreba nastajo neki novi kajkavski književni jezik, kako se i danas još gdjekada rado sugerira, nego je tradicionalni hrvatski književni jezik tamo dobivao dosljedniju kajkavsku dijalekatsku stilizaciju nego ikada prije, a ostajao je potpuno u okviru žive hrvatske književno-jezične tradicije. Svakako, nema tu nikakva pretakanja kajkavskoga narodnog govora u knjige, nego knjige imaju od starine svoj jezik, a taj tu dobiva izrazitiju kajkavsku dijalekatsku boju”. Usp. Katičić, Radoslav: *Hrvatski jezik*. Zagreb, Školska knjiga, 2014. Str. 96.

⁷ Govoreći o hrvatskoj baroknoj književnosti, Katičić navodi da “U predjelima oko Kupe i na sjever od njih jako je prevladala kajkavska dijalektna stilizacija književnog jezika, sasvim u stopama Pergošića i Vramca. Tu onda doista počinjemo govoriti o kajkavskom hrvatskom književnom jeziku”. Usp. Katičić, Radoslav: *Hrvatski jezik*, str. 133.

devit Gaj. Što se štokavske književnosti tiče, nakon spominjanih značajnijih južnih hrvatskih književnika 16. i 17. stoljeća, u 18. im se stoljeću svojim vrlo popularnim djelima pridružuju prije svih franjevci Filip Grabovac i Andrija Kačić Miošić. Tijekom 18. stoljeća književno oživljava i štokavska književnost u Slavoniji, i to prije svega u svećeničkom kontekstu (Matija Petar Katančić, Antun Kanižlić, Antun Ivanošić, Vid Došen), a iznimno je važna i pojava svjetovnjaka Matije Antuna Reljkovića.

No, takvo početkom 19. stoljeća aktualno kajkavsko-štokavsko dvojestvo, odnosno povijesno čakavsko-kajkavsko-štokavsko trojstvo hrvatske književne tradicije nakratko je prekinuto polovicom toga stoljeća uslijed nacionalno-integracijskih procesa kojima je cilj bio jezično, kulturno i političko ujedinjenje hrvatskih pokrajina. Naime, smatrajući jezik glavnim nacionalno-integrirajućim faktorom, pripadnici ilirskog pokreta odlučili su dokinuti dotadašnju regionalno-jezičnu razjedinjenost današnjeg hrvatskog prostora te su za osnovicu zajedničkog nacionalnog jezika odabrali štokavštinu. Razlozi za odabir štokavštine bili su, s jedne strane, njezina prostorna rasprostranjenost, odnosno velik broj izvornih govornika, te bogata štokavska književno-kulturna tradicija. No, s druge strane, kako upozorava Dubravko Škiljan, odabir štokavštine nije prvenstveno bio samo “izbor na osnovi nekog ‘svehrvatskog’ kriterija (koji bi uzimao u obzir samo hrvatska područja, sjeverozapadnu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju i njihova tri ili u tom trenutku zapravo još samo dva zajednička idioma)”, nego je bio i “iskaz uvjerenja da je štokavština najprihvatljivija osnovica za politizaciju vernakulara na cijelom južnoslavenskom teritoriju, od Slovenije do Bugarske, zacijelo i zbog toga što se na njoj zasnivaju (ako zanemarimo ostatke čakavske literature) sve književne *koine* osim slovenske i kajkavske ‘horvatske’”⁸. Ilirski pokret,

⁸ Škiljan, Dubravko: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb, Golden marketing, 2002. Str. 268.

dakle, nije ciljao samo na svehrvatsko, već i na (južno)slavensko kulturno (i političko) ujedinjenje, što se bitno odrazilo i na izbor jezika koji je trebao reprezentirati tu novu (nad)nacionalnu zajednicu.

U svakom slučaju, službeni nacionalni jezik tada uspostavljene moderne hrvatske nacije temeljen na štokavštini danas nazivamo hrvatskim standardnim jezikom, a kajkavština i čakavština, kao uostalom i sama štokavština, koju treba razlikovati od standardnog jezika kojem je osnovica, otada su dobile status dijalekata. Budući da je otada taj novi standardni jezik predviđen za službenu i općenito javnu, a dijalekti za neslužbenu, odnosno privatnu komunikaciju, potonjima je prekinuta standardizacija te im je bitno usporena tzv. civilizacijska nadgradnja. Suprotno tome, standardni jezik započinje svoj ubrzani razvoj koji, nažalost, nije išao u smjeru integriranja elemenata svih triju dotadašnjih hrvatskih regionalnih jezika, što je zagovarala Zagrebačka filološka škola (Adolfo Veber Tkalčević, Bogoslav Šulek), nego se pod utjecajem hrvatskih vukovaca (Tomo Maretić, Ivan Broz, Vatroslav Rožić), kojima je cilj bio hrvatsko-srpsko jezično jedinstvo kao podloga za ista politička nastojanja, i koji su u sprezi s vlastima vodili jezičnu politiku, izgrađivao isključivo na temeljima štokavske tradicije. I to ne samo hrvatske, nego i srpske. Sukladno tome, kajkavština i čakavština, ali i određeni dijalekti štokavštine, postepeno su od sredine 19. stoljeća izbacivani iz službene i uopće javne uporabe. Kako bi taj proces tekao što lakše, stvoreni su narativi – kojima neki, nažalost, robuju i danas – da su kajkavština i čakavština manje vrijedni od standardnog jezika, štoviše da su to neki polujezici: “Ti idiomi, činom izbora novoštokavskoga kao dijalekatske podloge standardnoga hrvatskoga jezika, počinju biti percipirani u kolektivnoj svijesti kao manje vrijedni, regionalni, provincijski, zavičajni organski idiomi čija upotreba konotira neobrazovanost, naivnost, nepripadanje poželjnom modelu društvenog standarda, jezičnu ružnoću, pogrešno izražavanje, u najboljem slučaju – ko-

mičnost”⁹. No, suvremena je sociolingvistika jasno pokazala da dijalekti, pojednostavljeno rečeno, nisu ništa drugo nego jezici za koje se nitko nije pobrinuo da postanu službeni u nekoj jezičnoj zajednici. U tom smislu, kao što objašnjava Krešimir Mićanović¹⁰, ono što nazivamo dijalektom jedna je od jednakovrijednih varijacija u kojima se jezik pojavljuje u nekoj komunikacijskoj (najčešće i nacionalnoj) zajednici – dijalekt je, dakle, jedna od varijacija pojavnosti jezika, odnosno jedan od jezičnih varijeteta te zajednice. A kako bi se definiralo što su jezični varijeteti, osim jezičnih u obzir se moraju uzeti i izvanjezični činioci, koji se mogu svesti na četiri glavna kriterija: vrijeme, prostor, društveni sloj/društveno-kulturna sredina i situacija. Na osnovi tih četiriju kriterija Mićanović govori o četiri klase varijeteta koje odgovaraju četirima vrstama jezičnog raslojavanja: dijakronijska vremenskom, dijatopijska prostornom (dijalekti, regiolekti itd.), dijastratička socijalnom (sociolekti) i dijafazijska klasa situacijskom/funkcionalnom raslojavanju (funkcionalni stilovi).¹¹ S obzirom na te četiri vrste raslojavanja, suprotan pol varijetetima čini standardni jezik. Što se tiče dijatopijskog raslojavanja koje nam je najvažnije u ovoj raspravi, standardni se jezik razlikuje od dijalekta ponajprije s obzirom na to da obično pokriva nadregionalan prostor, dok je upotreba dijalekta regionalno ograničena. S dijastratičkog gledišta razlika je u tome što je standard polifunkcionalan, a dijalekt uglavnom ima manje funkcija. S dijafazijske strane razlika je u tome što je standard namijenjen za službenu i javnu komunikaciju (državna uprava, školstvo, sredstva masovnih komunikacija i sl.), a dijalekt za neslužbenu i privatnu. No, pravo pitanje ne predstavljaju spomenute razlike između standardnog i nestandardnih

⁹ Božanić, Joško: *Prolegomena za vernakularnu stilistiku*. Časopis za hrvatske studije, 7(2011), 1, str. 235.

¹⁰ Mićanović, Krešimir: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb, Disput, 2008.

¹¹ Isto. Str. 10-17.

varijeteta koje su neosporne, nego razlozi zbog kojih je neki varijetet dobio ulogu standardnog, a neki nestandardnog varijeteta, odnosno problematično je poimanje standardnog varijeteta kao *jezika* nasuprot nestandardnim varijetetima kao *nejezicima*. Drugim riječima, gledano iz ovakve sociolingvističke perspektive opreka između *jezika* i *nejezika* leži prije svega u diskriminaciji između standardnog i nestandardnih varijeteta. Stoga Mićanović upozorava na to da standardni varijetet osim opisanih funkcija najčešće ima i funkciju “prestiža” koja je utemeljena “na vjerovanju da posjedovanje standardnog jezika zapravo znači imati ‘pravi jezik’, a dominantna je u onim zajednicama koje su nedavno dobile standardizirani varijetet”¹², kao što je to situacija u Hrvatskoj. Funkcija “prestiža” povezana je s konkretnim zajednicama kojima standardni jezik služi, a to su prije svega nacije. U tom je smislu nastanak brojnih europskih standardnih jezika – među kojima i hrvatskog – najuže povezan s razvojem nacionalnih država. Drugim riječima, Mićanović smatra da standardni jezici, pa tako i hrvatski, većinom ne nastaju samo zbog praktične potrebe svladavanja dijalektalne raznolikosti, nego i zbog postizanja unutarnacionalne integracije i internacionalne diferencijacije čime standardni jezici postaju “simbolima nacije”. I upravo je ta (nacionalno)simbolička uloga izvor visokog prestiža koji standardni varijeteti uživaju u odnosu na nestandardne. To vrijedi i za hrvatski kontekst, u kojem je jezik tijekom ilirizma postao ideologem za razvoj integracijske nacionalne svijesti i razgraničenje među južnoslavenskim nacijama. U svakom slučaju, pitanje je li neki varijetet jezik ili nije ustvari uopće nije izričito lingvistički problem, nego je u raspravu potrebno uvesti (sociopolitičke) kriterije, poput procesa izgradnje nacije, odnosno stvaranja političkog jedinstva i sličnih procesa kojima je potreban standardni jezik. Potvrdu takvog stajališta Mićanović pronalazi u tvrdnjama suvre-

¹² Isto. Str. 20.

menih lingvista, poput onih da je dijalekt jezik koji nije imao uspjeha (Einar Haugen), da je dijalekt samo jezik koji je izgubio bitku, a jezik samo dijalekt koji je politički uspio (Louis-Jean Calvet), da je dijalekt jezik koji se ne poštuje (Rosina Lippi-Green), odnosno da je jezik dijalekt koji ima vojsku i mornaricu (J. K. Chambers i Peter Trudgill), što sve sugerira da je razlika između *jezika* i *dijalekta* ponajprije u njihovu društvenom statusu: “[n]a mogućí društveni uspjeh (jezika) odnosno neuspjeh (dijalekta) utječe razrješenje *questione della lingua*... tj. on ovisi o postupku selekcije kojim se odabire dijalekt na kojemu će se zasnivati standardni jezik. Na osnovi čega se on odabire? (...) dijalekti se ne odabiru na osnovi svojih strukturalnih/tipoloških obilježja, a ni pojedini jezici ne uživaju status svjetskih jezika zbog svojih intrizičnih obilježja. Razloge odabira pojedinog dijalekta treba tražiti u povijesti jezične standardizacije, u povijesnom i političkom kontekstu u kojem standard nastaje”¹³.

Da je tome tako, odnosno da dijalekti s obzirom na izražajne mogućnosti ne zaostaju za standardnim jezikom, cijelo su vrijeme, čini se, (bili) svjesni izvorni govornici hrvatskih dijalekata te književnici koji su njima pisali. Naime, unatoč sada već gotovo dvostoljetnim marginalizacijskim nastojanjima hrvatskih vukovaca i njihovih nasljedovatelja, kajkavština i čakavština (kao i nestandardna štokavština) nisu nestale iz (javne) uporabe. Osim što su cijelo vrijeme neometano živjele kao komunikacijski medij u privatnoj sferi, jednako su tako (barem povremeno) sve do danas pronalazile put i do javne sfere. Zasluge za njihov prodor u javnu komunikaciju prvenstveno pripadaju s jedne strane različitim folklornim oblicima (narodne pjesme i plesovi), a s druge (anonimnoj i usmenoj te autorskoj i pisanoj) književnosti, u kojima su kontinuirano prisutne od ilirskog pokreta sve do danas. Prema kraju 20. stoljeća nestandardni se hrvatski jezici, ili barem njihovi ele-

¹³ Isto. Str. 67.

menti, sve češće pojavljuju i u različitim oblicima popularne kulture, kao što su glazba i film, odnosno općenito u masovnim medijima, kao što su radio, televizija i internet. Potvrda je to Škiljanove teze da se unatoč službenoj nacionalnoj jezičnoj politici koja od sredine 19. do kraja 20. stoljeća favorizira na štokavštini utemeljen standardni jezik, a sukladno tome i takav jezični identitet govornika te nacionalne zajednice, stvarni govornici “nikada ne uklapaju dokraja u te projicirane identifikacije, već im svojim pripadnostima lokalnim, regionalnim, nadregionalnim i sociolektatskim jezičnim kolektivima... barem djelomično izmiču”¹⁴. Drugim riječima, unatoč nastojanjima kako iliraca za stvaranjem (nad)nacionalnog jezika kojem dijalekti više ne trebaju, tako kasnije i hrvatskih vukovaca te njihovih nasljedovatelja u stvaranju zajedničkog tobožnjeg srpskohrvatskog jezika, kojima osim nestandardnih varijeteta smeta i sam isključivo hrvatski standardni jezik, stvarne govornike nitko ne može spriječiti da govore čakavskim, kajkavskim ili štokavskim jezikom, odnosno da im taj jezik posluži za javnu komunikaciju ili umjetničko stvaranje.

Što se tiče književnosti, kajkavština i čakavština se od ilirskog pokreta do početka 20. stoljeća u književnosti pojavljuju tek povremeno. Čakavštinu u tome razdoblju pronalazimo u rijetkim književnim djelima, kao što su *Šilo za ognjilo* (1882) Matka Laginje te pojedina standardnojezična prozna djela Adolfa Vebera Tkalčevića u kojima se pojavljuju i čakavski tragovi. Kontinuitet uporabe kajkavštine u književnosti neposredno nakon 1836. najgorljivije je održavao Ignac Kristijanović, koji je na taj način nastavio misiju koju je sve do svoje smrti u osvit ilirskog pokreta (1833) izvršavao njegov ujak Tomaš Mikloušić. Kajkavski jezik dominira u Kristijanovićevu kalendarskom periodiku *Danicza zagrebečka* (od 1848. *Danica zagrebečka*) cijelo vrijeme njezina izlaženja (1834-1850), a među ostalim 1837. objavljuje i gramatiku kajkavskog jezika na njemačkom jeziku (*Gramatik der kroatischen*

¹⁴ Škiljan, Dubravko: *Govor nacije*. Str. 280.

Mundart) te 1843. prijevod/preradu Ezopovih basni na kajkavski jezik (*Ezopusheve baszne pohorvatchene*). I njegova posljednja djela, kao što je *Žitek svèteh mučenikov*, čiji je prvi dio objavljen 1859, a drugi 1871, pisana su kajkavštinom¹⁵. Nekoliko kajkavskih pjesama u drugoj polovici 19. stoljeća objavili su August Šenoa i Stjepan Ilijašević, a veće ili manje kajkavske cjeline ili samo jezične natruhe kajkavštine prisutne su i kod drugih književnika, poput Adolfa Vebera Tkalčevića, Ante Kovačića, Ksavera Šandora Đalskog, Antuna Nemčića i drugih¹⁶.

Ozbiljniji povratak kajkavštine i čakavštine u hrvatsku književnost najavili su Antun Gustav Matoš i Vladimir Nazor početkom 20. stoljeća. Iako rođenjem štokavac, djelujući u zagrebačkoj, kajkavskoj sredini, Matoš u svoju pripovijetku *Nekad bilo sad se spominjalo*, objavljenu u knjizi *Novo iverje* (1900), integrira kajkavske stihove, danas poznate kao pjesma *Hrastovački nokturno*, jednako kao što tim jezikom piše fragmente i nekih svojih drugih djela. Na drugoj strani, Vladimir Nazor u svoju pripovijetku *Veli Jože* (1907) integrira čakavske stihove, tj. pjesmu *Galeotova pesan*. Nakon Matoševa i Nazorova nagovještaja, do pravog oživljavanja književnosti na kajkavštini i čakavštini došlo je u razdoblju od 1920-ih do 1950-ih. Osim nekih pjesama Tina Ujevića pisanih staročakaviziranim jezikom (*Petar Zoranić* iz 1910, *Oproštaj* iz 1914), za modernu čakavsku književnost najvažnije je bilo pojavljivanje pjesničkih zbirki *Bodulske pisme* (1927) Pere Ljubića, *Čakavski stihovi* (1929) Drage Gervaisa, *Dragi kamen* (1938) Mate Balote (pravim imenom Mijo Mirković) i *Istrijanska zemlja* (1940) Zvane Črnje i Ivana Bostjančića. Već 1934. pojavljuje se i *Antologija nove čakavske lirike* Ive Jelenovića i Hijacinta

¹⁵ Usp. Šojat, Olga: *Život i rad Ignaca Kristijanovića*. Rad JAZU, knj. 324, 1962, str. 63-113.

¹⁶ Usp. Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti: književno-povijesne i kritičko-teorijske studije i rasprave*. Čakovec-Zagreb, Zrinski – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1985. Str. 23-86, 143-169.

Petrisa, koja je doživjela još dva izdanja (1947, 1961). Pravi pak povratak kajkavštine u hrvatsku književnost visokom kvalitetom svojih stihova omogućili su prije svih Dragutin Domjanić (*Kipci i popevke*, 1917; *V suncu i senci*, 1927; *Po dragomu kraju*, 1933), Nikola Pavić (*Pozableno cvetje*, 1924), Fran Galović (*Z mojih bregov*, nastala 1913/1914, objavljena 1925), Miroslav Krleža (*Balade Petrice Kerempuha*, 1936) i Ivan Goran Kovačić (*Ognji i rože*, 1945). Kajkavsku poeziju u prvoj polovici 20. stoljeća pisali su i Tomislav Prpić, Mihovil Pavlek Miškina, Grgur Karlovčan, Zvonko Milković itd. Iako je kajkavština, kao što je vidljivo, svoje mjesto pronašla prije svega u poeziji, važno je spomenuti da se pojavljuje i u drugim književnim žanrovima. Miroslav Krleža je u neke svoje standardnim jezikom pisane drame (*Kraljevo*, 1918), novele (*Domobran Jambreč*, u *Hrvatski bog Mars*, 1922) i romane (*Na rubu pameti*, 1938) integrirao veće kajkavskim jezikom pisane dionice, jednako kao i Slavko Kolar u svojim novela-ma (*Mi smo za pravicu*, 1936) i dramama (*Svoga tela gospodar*, 1956). Iako su u prvoj polovici 20. stoljeća procvat doživjele prije svega kajkavska i čakavska književnost, Marko Samardžija je upozorio da se u tome razdoblju pojavljuju začeci i “štokavske dijalektalne književnosti” – pojedine dijelove svojih djela nestandardnom štokavštinom u prvoj polovici 20. stoljeća pišu npr. Ivan Kozarac, Joza Ivakić, Mile Budak, Vjekoslav Kaleb i Mirko Božić, a isti se princip nastavlja i u drugoj polovici 20. stoljeća kod pisaca kao što su Petar Miloš, Arijana Čulina, Vanja Radauš, Tomislav Žigmanov i drugi.¹⁷

Daljnji razvoj čakavska i kajkavska književnost doživjele su u drugoj polovici 20. stoljeća. Što se tiče čakavske književnosti, primat i dalje drži pjesništvo (Drago Ivanišević, Tonči Petrasov Marović, Ljerka Car Matutinović, Drago Štambuk, Jakša Fia-

¹⁷ Usp. Samardžija, Marko: *O hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti*. Šokačka rič, 1(2004), 1, str. 83-92.

mengo, Milorad Stojević, Danijel Načinović, Joško Božanić, Vladimir Pernić, Boris Biletić), pojavljuju se čakavska proza (Miljenko Smoje, Franjo Matetić, Slavko Govorčin, Milan Rakovac, Nikola Petković, Dunja Kalilić, Silvija Benković Peratova) i drama (Šime Kulišić, Joško Božanić), a čakavština je prisutna i u standardnojezičnim djelima nekih drugih pisaca (Ranko Marinković, Slobodan Novak). I u kajkavskoj književnosti druge polovice 20. stoljeća prednjači pjesništvo (Ivan Golub, Zvonko Kovač, Ivo Kalinski, Božica Pažur, Pajo Kanižaj, Ernest Fišer, Denis Peričić), no oživljavaju i kajkavska proza (Mladen Kerstner, Pero Budak, Željko Funda, Denis Peričić) i drama (Mladen Kerstner, Pero Budak, Borivoj Radaković, Denis Peričić), odnosno proza (Miroslav Krleža, Zvonimir Majdak, Božica Brkan, Kristian Novak) i drama (Tomislav Bakarić, Marijan Matković) u kojima kajkavština zauzima važno mjesto. Pojavljuje se i značajnija prijevodna kajkavska književnost (prevoditelji Tomislav Lipljin, Vladimir Gerić, Ivica Jembrih, Željko Funda, Denis Peričić) itd. Iznimno važnu novost u kontekstu kajkavske i čakavske književnosti druge polovice 20. stoljeća predstavljaju i prvi časopisi specijalizirani za kajkavsko i čakavsko književno stvaralaštvo, odnosno općenito za kajkavske i čakavske (kulturne) teme. Što se tiče kajkavske književnosti i kulture, u Zagrebu je 1968. pokrenut spominjani časopis *Kaj*, koji je, dakle, predstavljao ne samo prvi kajkavski časopis, nego i općenito prvi kajkavski javnokomunikacijski medij. Već sljedeće godine pridružuju mu se još dva časopisa za kulturu kajkavskog govornog područja, čakovečki *Kajkavski kalendar/kolendar* i krapinsko *Hrvatsko Zagorje*, no oba su, za razliku od *Kaja* koji izlazi još i danas, bili vrlo kratkog vijeka (1969-1971) pa nisu uspjeli dati doprinos kajkavskoj književnosti i kulturi u onoj mjeri u kojoj je to kroz sada već gotovo pola stoljeća izlaženja uspio dati *Kaj*. Istovremeno su u hrvatskom priobalju pokrenuti i prvi kulturni časopisi u kojima čakavska književnost i kultura dobivaju znatan prostor. Prvi takav časopis bili su riječki *Dometi*, pogotovo u prvih nekoliko godišta kada ih

je uređivao Zvane Črnja (1968-1972), a uskoro im se pridružio i splitski jezikoslovni časopis *Čakavska rič* (1971-). No, za razliku od *Kaja* niti jedan niti drugi nisu, kao prvo, posvećivali toliko pažnje čakavskoj književnosti koliko je *Kaj* posvećivao kajkavskoj, kao drugo nisu poput *Kaja* koji je pokrивao sve kajkavske pokrivali sve čakavske kulturne teme, i kao treće nisu, pogotovo *Dometi*, poput *Kaja* koji je bio isključivo specijaliziran za kajkavske bili specijalizirani isključivo za čakavske teme. U tom smislu *Kaj* predstavlja prvi i ustvari jedini hrvatski časopis specijaliziran za književnu i kulturnu tradiciju i suvremenost povezanu s jednim od hrvatskih nestandardnih varijeteta, odnosno uz geografsko područje na kojem se govori tim varijetetom.

S književnopovijesnog gledišta pojavljivanje (još jednog) časopisa specijaliziranog za određeni segment hrvatske književnosti – a u ovome je slučaju to kajkavska književnost – ustvari je logičan nastavak dotadašnje književno-časopisne prakse u hrvatskoj književnosti. Naime, od prve književne periodičke publikacije na hrvatskom jeziku, *Danicze horvatzke, slavonske y dalmatinzke*, koju je 1835. pokrenuo Ljudevit Gaj, pa sve do danas izlazio je velik broj književnih časopisa, novina, listova, almanaha i ostalih periodika koji su, kako je pokazao Vinko Brešić¹⁸, okupljali određene grupacije pisaca i na taj način presudno utjecali na poetičke, žanrovske, recepcijske, periodizacijske i ostale mijene nacionalne književnosti, ali i društva općenito. Tako već nekoliko godina nakon pojave spominjane Gajeve *Danice* Stanko Vraz, Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinović, nezadovoljni utilitarnim shvaćanjem uloge književnosti kakva je promovirana u tome časopisu, u okviru Matice ilirske pokreću časopis *Kolo* (1842-1853), a u okviru iste institucije pokrenut je i središnji časopis druge polovice 19. stoljeća *Vienac* (1869-1903). Povlašten položaj u hrvatskom književnom i kulturnom životu časopisi su zadržali

¹⁸ Brešić, Vinko: *Praksa i teorija književnih časopisa*. Zagreb, FF press, 2014.

i u 20. stoljeću kada su također predstavljali okupljališta različitih književnih grupacija, generacija ili institucija. Modernisti s početka 20. stoljeća (praška *Hrvatska misao* 1897, bečka *Mladost* 1898, sarajevska *Nada* 1895-1903), kao i avangardisti nakon njih (Donadinijev *Kokot* 1916-1918, Šimićević *Vijavica* 1917. i *Juriš* 1919, Krležini *Plamen* 1919. i *Književna republika* 1923-1925), svoja su poetička, ali i društvena stremljenja često najizrazitije iskazivali kroz svoje časopise, jednako kao i pripadnici katoličkog pokreta (*Luč* 1905-1942, *Hrvatska prosvjeta* 1914-1940), zagovaratelji jugoslavenske integracije (*Književni jug* 1918-1919) te književne i kulturne institucije (*Savremenik* (1906-1941) Društva hrvatskih književnika, *Hrvatska revija* (1928-1945) Matice hrvatske) itd. I u drugoj polovici 20. stoljeća časopisi ostaju važnom činjenicom hrvatske književnosti. Poslijeratna hrvatska emigracija okuplja se oko nove serije inozemne *Hrvatske revije* (1951-1990), a u domovini Matica hrvatska obnavlja svoje *Kolo* (1948-1955/1963-1971/1991-), DHK prvo neformalno, a zatim i formalno staje iza *Republike* (1945-), a HAZU pokreće *Forum* (1962-). Odmak od socijalnog realizma i pomak prema suvremenim europskim književnim stremljenjima prva je poslijeratna generacija učinila preko časopisa *Krugovi* (1952-1958), druga se okupljala oko časopisa *Razlog* (1961-1968), a treća je potpuno zaokrenula prema postmodernizmu kroz svoj časopis *Pitanja* (1969-89). Tradicija katoličkih književnih časopisa obnovljena je 1968. pokrenutim časopisom *Marulić*, a nove generacije koje su bile na tragu postmodernističkih književnih stremljenja okupile su se prvo oko časopisa *Off* (1978-1981) te kasnije oko časopisa *Quorum* (1985-).

Kao što je vidljivo iz ovog kratkog pregleda hrvatske književno-časopisne dinamike, od sredine 19. pa gotovo sve do kraja 20. stoljeća časopisi su predstavljali važna okupljališta zastupnika određenih (stilskih, žanrovskih, idejnih itd.) segmenata hrvatske književnosti. U tom smislu pojavljivanje prvog časopisa koji će okupljati još jednu relativno zasebnu grupaciju hrvatskih književnika – one koji pišu kajkavštinom – predstavlja logičnu poslje-

dicu dotadašnje hrvatske književno-časopisne prakse. Činjenica da je, unatoč bogatoj produkciji kajkavske književnosti već u prvoj polovici 20. stoljeća, *Kaj* pokrenut tek 1968. povezana je, čini se, ne samo s književnim, već i šire društvenim kontekstom, o čemu ćemo govoriti u drugom poglavlju ovog rada. U trećem ćemo poglavlju, zatim, analizirati sadržajne dominante te uredničke strategije i mehanizme kojima su oblikovane kroz četrdesetgodišnje razdoblje izlaženja časopisa (1968-2008)¹⁹, kako bismo u četvrtom pokušali odgovoriti na pitanje što je pokretanje *Kaja* značilo ne samo za kajkavsku, nego i za hrvatsku književnost i kulturu u cjelini.

¹⁹ Kao pripremna radnja za takvo istraživanje izrađena je detaljna bibliografija časopisa *Kaj* od 1968. do 2008. godine, i to prema jedinstvenoj metodologiji znanstveno-istraživačkog projekta *Hrvatska književna periodika* voditelja Vinka Brešića. Bibliografski opis *Kaja*, koji će biti posebno objavljen, podloga je ovome radu, tj. jedna od njegovih znanstvenih interpretacija.

2.

HRVATSKO (I KAJKAVSKO) PROLJEĆE

Kraj 1960-ih u kulturnoj je povijesti označen kao razdoblje nadolaska nove, postmoderne epohe koja u skladu s postindustrijskim društvom te krajem povijesti i ideologija donosi novo shvaćanje znanja, morala i ponašanja²⁰. Duhovno stanje te nove epohe obilježava kritika tzv. apsolutnih istina, prestanak vjerovanja u tzv. velike priče te relativiziranje svih dotada neospornih vrijednosti. Refleks svega toga vidljiv je prije svega u umjetnosti, znanosti i filozofiji. Što se tiče književnosti, Milivoj Solar smatra da se, unatoč još uvijek otvorenim raspravama, književni “postmodernizam može razlikovati od esteticizma, od avangarde, pa i od kasnog modernizma osporavanjem elitizma koji je doveo do podjele na visoku i trivijalnu književnost, novim odnosom prema tradiciji koja se ne osporava nego prihvaća u svim, pa i ranije zastupljenim vidovima, te sklonošću paradoksu. U književnoj praksi, pak, postmodernizam je sklon tzv. otvorenim djelima i kraćim književnim oblicima, te njihovim različitim kombinacijama (krilatica: ‘malo je lijepo’), karakterizira ga skepticizam i eklekticizam (krilatica: ‘sve ide’), kao i izuzetna isprepletenost književnih teorija s književnom praksom”²¹. Neka obilježja post-

²⁰ Milanja, Cvjetko: *Postmodernizam*. U: Visković, Velimir (ur.): Hrvatska književna enciklopedija. Sv. III: Ma-R. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011. Str. 427-428.

²¹ Solar, Milivoj: *Postmodernizam*. U: Književni leksikon: pisci, djela, pojmovi. Zagreb, Matica hrvatska, 2011. Str. 377.

modernizma, kao što su brisanje granica između tzv. visoke i niske književnosti/kulture, odnosno između kulture *elita* i *margina*, kao i interes za sve, pa i zanemarivane oblike tradicije, svakako su išla u prilog repozicioniranju kajkavske kulture u nacionalnom kontekstu, u kojem je nerijetko bila shvaćana kao zaostala, provincijalna i sl. Stoga bismo pojavu časopisa *Kaj*, kao prvog medija specijaliziranog za kajkavski, dakle do tada nerijetko marginalizirani odvjetak nacionalne kulture, mogli promatrati u tom makrokontekstu smjene zapadnoeuropskih kulturno-idejnih polazišta, iako su glavni razlozi zbog kojih se jedan takav časopis pojavio upravo krajem 1960-ih, čini se, povezani prije svega s društveno-političkim i kulturnim aktualnostima u nacionalnom mikrokontekstu. Naime, sredinom 1960-ih dolazi do slabljenja jednopartijske političke diktature koju je nakon Drugog svjetskog rata u novouspostavljenoj Federativnoj Narodnoj (kasnije Socijalističkoj Federativnoj) Republici Jugoslaviji (SFRJ) uspostavila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ, kasnije Savez komunista Jugoslavije, SKJ) pa uz gospodarsku dolazi i do kulturne, pa i nacionalno-identitetske liberalizacije u kojoj su do izražaja mogli doći i regionalno-jezični identiteti. Kako objašnjava Tihomir Ponoš²², ključan događaj za pokretanje privredne reforme, ali i preispitivanje nacionalnih pitanja koja su do izražaja posebno došla u Hrvatskoj, bio je 8. kongres SKJ održan u Beogradu 1964. Na tom je kongresu zaključeno “da je potrebno ubrzati proces deetatizacije društveno-ekonomskih odnosa i omogućiti razvoj socijalističkih društvenih odnosa na principima društvenog samoupravljanja i neposrednog samoupravljanja u ekonomskim jedinicama”²³, što je značilo davanje veće nezavisnosti direktorima poduzeća u odnosu na Partiju, odnosno djelomično vraćanje privrede privrednicima. No, to je značilo i otvaranje pitanja ekonomskog položaja republika u federaciji, čime je otvoren prostor i za rasprave o nacionalnim pita-

²² Ponoš, Tihomir: *Na rubu revolucije: studenti '71*. Zagreb, Profil, 2007.

²³ Isto. Str. 17.

njima. No, da bi se te promjene mogle provesti u praksi trebalo je politički eliminirati vrlo moćnog šefa jugoslavenskih tajnih službi i potpredsjednika federacije Aleksandra Rankovića, koji je bio veliki protivnik reformi. To je i učinjeno dvije godine kasnije na 4. plenumu SKJ na Brijunima. Time su bili stvoreni preduvjeti za gospodarsku reformu i demokratizaciju društva.

Reformistički orijentirano vodstvo Saveza komunista Hrvatske (SKH) na čelu sa Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom na zasjedanjima različitih partijskih tijela, ali i općenito u javnosti, krajem 1960-ih sve češće pokreće rasprave o ekonomskoj i političkoj nezavisnosti Hrvatske, promjenama jugoslavenskoga ustava, slobodi medija, čak i uvođenju višestranačkoga sustava. Njihova je nastojanja podržao velik dio hrvatskog naroda, ali i institucija te istaknutih ličnosti. Žarište kritičkog promišljanja jugoslavenskog samoupravnog socijalizma od sredine 1960-ih čine i *Korčulanska ljetna škola* (1963-1974) te časopis *Praxis* (1964-1974), oko kojih se okupljao dio hrvatskih i jugoslavenskih filozofa i ostalih teoretičara (Milan Kangrga, Danko Grlić, Rudi Supek, Gajo Petrović, Branko Bošnjak itd.), a često su ugošćivali i najpoznatije svjetske filozofe, sociologe, antropologe i ostale teoretičare (Ernst Bloch, Erich Fromm, Jürgen Habermas, Herbert Marcuse, György Lukács itd.). Unatoč neprestanim invektivama od strane Partije, praksisovci su ustrajali u svojim propitivanjima stvarnosti i prakse jugoslavenskog socijalizma, a velik su ugled postigli i u svijetu, veći nego u Jugoslaviji, pogotovo među tzv. običnim ljudima kojima je njihov diskurs bio nerazumljiv. No, kako ističe Hrvoje Klasić²⁴, praksisovci su ipak utjecali na rastuću, ali i sve nezadovoljniju populaciju visokoobrazovanih mladih ljudi – studente – *preko* kojih su posredno utjecali i na društvo u cjelini: “Svjesni problema koji ih okružuju i nepovjerljivi prema rješenjima onih koji su ih u te probleme doveli, studenti upravo u praksisovskim kritikama pronalaze nadahnuće za aktivizam koji

²⁴ Klasić, Hrvoje: *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb, Naklada Ljevak, 2012.

će sadržajem i formom iznenaditi cijelu Jugoslaviju”²⁵. A iznenadili su je masovnim prosvjedima, koji su se dijelom oslanjali i na slične studentske aktivnosti u nekim drugim dijelovima svijeta tih godina, poput onih protiv Vijetnamskog rata u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) ili onih europskih studenata: “Kritike diktatorskih režima u Grčkoj i Španjolskoj činile su važan segment studentskih prosvjeda u tim zemljama, fašistička prošlost i uloga njihovih roditelja u njoj intrigirali su studente u Njemačkoj i Italiji, dok je prosvjed flamanskih studenata protiv francuskog jezika na Sveučilištu u Leuvenu bio specifičan belgijski nacionalni problem. Za razliku od studenata na zapadu, studenti u Istočnoj Europi ne zahtijevaju radikalnu promjenu političkog sustava, nego ‘popravljanje’ postojećeg sustava. Uz sveprisutan zahtjev za demokratizacijom socijalizma, i u ovim su zemljama studentski prosvjedi motivirani i nizom autohtonih pojava. U Čehoslovačkoj su studenti 1968. davali potporu novoizabranom političkom rukovodstvu i aktivnostima usmjerenima prema izgradnji ‘socijalizma s ljudskim likom’ ... Potporu političkom kursu svog rukovodstva, koji se velikim dijelom temeljio na otporu sovjetskom utjecaju, davali su i rumunjski studenti. S druge strane, mađarski, a posebno poljski studenti izrazito su kritični prema svojim vladama”²⁶. Što se tiče studenata u Jugoslaviji, Klasić smatra kako su 1968. iskazivali nezadovoljstvo s obzirom na sve nepovoljnije materijalne uvjete studiranja, zatim na prava i dužnosti u sklopu samoupravnih odnosa na sveučilištu, te na aktualni gospodarski trenutak, odnosno s obzirom na besperspektivnost nakon završenog studija²⁷. Iako je prvi val prosvjeda diljem Jugoslavije 1968. (tzv. Lipanjska gibanja) ubrzo ugušen, u Hrvatskoj je 1971. uslijedio drugi val, ovaj put pod vodstvom Ivana Zvonimira Čička i Dražena Budiše, te je imao i politički, odnosno nacionalistički, predznak.

²⁵ Isto. Str. 75.

²⁶ Isto. Str. 82-83.

²⁷ Usp. Isto. Str. 88-100.

Uz otvaranje ekonomskih pitanja diljem Jugoslavije, u Hrvatskoj se sve češće i sve glasnije otvaraju, dakle, i pitanja o nacionalnoj ravnopravnosti, pa i samostalnosti, u kojem su kontekstu u žarište promišljanja došla i pitanja o razgraničenju hrvatskog standardnog jezika od srpskog, odnosno tzv. srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Naime, tzv. Novosadskim dogovorom iz 1954. bilo je zaključeno da je jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik te da je stoga i književni jezik, koji se razvio na njegovoj osnovici oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim, odnosno dva pisma, ćirilicom i latinicom. Temeljem takvih stavova odlučeno je da i u nazivu jezika treba uvijek isticati oba njegova sastavna dijela – i hrvatski i srpski. Zaključke novosadskog sastanka kodificirali su jezični priručnici, kao što su 1960. objavljeni *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* u Zagrebu i *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* u Novome Sadu, odnosno 1967. objavljena prva dva sveska *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika* (A–F i G–K, kolokvijalno zvanog *Adok*). Konačan i rezolutan otpor takvoj jezičnoj politici hrvatska je strana iskazala prije svega kroz *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, objavljenu 17. ožujka 1967. u časopisu *Telegram*. Deklaracijom, koju je potpisalo osamnaest hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova i pojedinaca, postavljaju se jasni zahtjevi: “Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga. (...) potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju”.

Kraj 1960-ih u Hrvatskoj su, dakle, obilježili zahtjevi za demokratizacijom dotadašnjeg političkog, ekonomskog i društvenog sustava. U atmosferi otvaranja do tada zabranjenih pitanja, u

Hrvatskoj su na površinu osim nacionalnih isplivale i tendencije koje su bile regionalno/lokalno usmjerene. Drugim riječima, u pozadini otvaranja nacionalno bitnih pitanja, u pojedinim hrvatskim regijama i gradovima javljaju se i inicijative koje nastoje afirmirati vlastitu zavičajnu baštinu, o kojoj se do tada također nije moglo ili smjelo javno govoriti.

2.1.

POKRETANJE ČASOPISA *KAJ*

Jednu od prvih kulturno-decentralizacijskih inicijativa u kajkavskoj/sjeverozapadnoj Hrvatskoj predstavljalo je pokretanje časopisa *Kaj* 1968. godine, kao prvog časopisa specijaliziranog ne samo za kajkavsko umjetničko stvaralaštvo, već i za kulturnu tradiciju i suvremenost kajkavskog govornog područja. U vrijeme kada je *Kaj* pokrenut, u sjeverozapadnoj, odnosno kajkavskoj Hrvatskoj, za razliku od nekih drugih hrvatskih regija, nije izlazio sličan književni, odnosno kulturni časopis. Što se tiče drugih hrvatskih regija, u drugoj polovici 20. stoljeća u većini regionalnih središta izlazili su književni ili kulturni časopisi: u Rijeci je od 1952. do 1976. izlazila *Riječka revija*, u Zadru od iste godine izlazi *Zadarska revija* (od 1992. do danas *Zadarska smotra*), u Splitu od 1954. izlazi časopis *Mogućnosti*, u Dubrovniku od 1955. izlazi istoimeni časopis, u Vinkovcima od 1960. izlazi *Književni godišnjak* (neredovito do danas s brojnim promjenama naslova), u Osijeku od 1961. izlazi *Revija* (od 1991. *Književna revija*) itd. U Istri su također izlazila dva kulturno-književna časopisa u širem smislu: od 1953. do 1979. *Istarski borac* (Pula; s prekidima; 1962-1964. *Glas mladih*; od 1976. *Ibor*) te od 1963. do 1993. *Istarski mozaik* (Pula; od 1974. *Istra*). U kajkavskoj Hrvatskoj u to vrijeme izlazile su svega dvije periodičke publikacije koje su, između ostalog, svoj prostor posvećivale i kulturi: u Čakovcu je od 1954. do 1968. (s izuzetkom 1956. te 1966. i 1967) izlazio pučki godišnjak *Veliki međimurski kalendar* (od 1959. *Međimurski kalendar*), a u Zagrebu je Kulturno-prosvjetno društvo hrvatskih Zagoraca "Matija Gubec" (KPD MG) od 1957. izdavalo *Zagorski kalendar*, koji 1969. mijenja naslov u *Zagorski godišnjak*. Iako su dijelom obuhvaćali i kulturne teme, bili su to ipak godišnjaci vrlo širokog sadržajnog spektra, dijelom u tradiciji starih pučkih periodika. Osim manjeg broja članaka iz povijesti ili o istaknutim

događajima i ličnostima iz Međimurja, odnosno Zagorja, donosili su i pregled recentnih događaja s tih područja.

Za pokretanje prvog književno-kulturnog časopisa koji će obuhvaćati svekoliko kajkavsko stvaralaštvo i cijelu kajkavsku Hrvatsku zaslužna je skupina književnika, umjetnika i intelektualaca predvođena Stjepanom Draganićem, zagrebačkim književnikom, scenaristom i redateljem rodnom iz Zlatar Bistrice, koji 3. studenog 1967. Sekretarijatu unutrašnjih poslova grada Zagreba odašilju zahtjev za izdavanje časopisa kojem bi naslov bio *Kaj*, a podnaslov *časopis za kulturu i prosvjetu*. Uz Draganića zahtjev su potpisali pjesnici Fran Koncelak, rodnom iz Drnja kod Koprivnice, Anđela Vokaun Dokmanović, rodnom iz Zlatar Bistrice, Benedikt Tumpa, rodnom iz Dukovca u Općini Sv. Križ Začretje, Melita Runje iz Zagreba, i Ljubica Duić, rodnom iz Čakovca, prosvjetni djelatnik i novinar Tomislav Stunić iz Donje Stubice, te akademski slikar Zorislav Drempećić Hrčić, također rodnom iz Donje Stubice, koji je osmislio i prvotno likovno rješenje časopisa. U obrazloženju zahtjeva za pokretanje iznose svoju viziju i misiju časopisa: “Razlog za pokretanje časopisa ‘Kaj’ bila je potreba da kajkavske regije dobiju svoju časopisnu kulturnu tribinu. Te su regije Zagorje, Prigorje, Moslavina, Podravina, Međimurje, Posavina, Pokuplje i Gorski Kotar [kotar], gdje se pojavljuje i čakavština[,] ali prevladava kajkavština. Osim toga, svrha je bila da se pridonese afirmiranju povijesnih događaja u ovim krajevima, njihovih tradicija, radničkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i suvremenih dostignuća. Isto tako, namjera je bila da se umjetničkim znamenitostima dade dostojno značenje. Njihov stručno-znanstveni opis popularizira te vrijednosti, što je prilog njihovu očuvanju i afirmaciji u zemlji i svijetu. Stalnu mogućnost objavljivanja prvi put su dobile novija kajkavska poezija, proza i dječje kajkavske pjesme. Starija kajkavska književnost, tristogodišnji opus koji je značajan dio našeg kulturnog nasljeđa, kontinuirano se studijski objavljuje i komentira. Sastavni dio ove koncepcije je or[il]jencija na stručnost suradnika prema njihovim specijalno-

stima, odnosno na vrednovanje priloga prema kvaliteti. To je osnovica odnosa redakcije prema suradnicima u realizaciji časopisa: suradnici moraju biti stručno specijalizirani jer je to uvjet da se postigne odgovarajuća kvaliteta priloga. Isti se kriterij primjenjuje i u vrednovanju onih suradnika koji se javljaju iz malih mjesta. Tu se kvaliteta iskazuje autentičnošću svjedočenja o kraju, tradicijama i radu, govornim iskazom[,] kao i vrijednošću vlastitih napisa i intervjuja o suvremenom životu malog mjesta, tradicijama narodnooslobodilačke borbe i drugome”. Sekretarijat za unutrašnje poslove grada Zagreba pozitivno je odgovorio na njihov zahtjev te im 9. prosinca 1967. izdao rješenje u kojem potvrđuje njihova pravila i dozvoljava početak izlaženja časopisa. Nakon obavljenih priprema, prvi broj *Kaja* pojavio se u javnosti već početkom siječnja 1968. Glavni i odgovorni urednik bio je Draganić, a uredništvo časopisa, koje je ujedno bilo i njegov izdavač, činili su spomenuti supotpisnici zahtjeva za registraciju časopisa.

Iako su gradskom sekretarijatu Grada Zagreba u spominjanom zahtjevu za pokretanje časopisa *Kaj* potanko opisali koncepciju časopisa, što znači da su imali konkretne smjernice kako ga planiraju uređivati, ništa od toga nisu otkrili čitateljima u prvim tiskanim brojevima. Tako je umjesto obraćanjem uredništva prvi broj časopisa otvoren pretiskom avangardističkog eseja *Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog* Miroslava Krleže, prvotno objavljenog 1939. u njegovu časopisu *Pečat*²⁸. Iako navodno nije želio biti “barjaktar” novopokrenutog časopisa za kajkavsku književnost i kulturu²⁹, činjenica da je dozvolio da se na tako važno mjesto, kao što je prvi članak prvog broja novog časopisa, pretiska njegov esej, govori kako je ipak blagonaklono gledao na njegovo pokretanje. Uredništvo *Kaja* se na takav potez vjerojatno odlučilo zbog

²⁸ Krleža, Miroslav: *Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog*. Pečat, 1(1939), 3, str. 193-197.

²⁹ Skok, Joža: *Krležina fuga kajkavica haeretica*. Kaj, 24(1993), 2-4, str. 10.

2. HRVATSKO (I KAJKAVSKO) PROLJEĆE

Prvi broj časopisa *Kaj* (Kaj, 1/1968)

tadašnjeg velikog Krležina ugleda i moći, odnosno bio je to čin javne legitimacije novog časopisa preko općepriзнatog (književnog) autoriteta. Razlog za odabir Krležina teksta bio je vjerojatno motiviran i činjenicom da je Krleža predstavljao svojevrsan vrhunac moderne kajkavske književnosti zbog svojih *Balada Petrice Kerempuha* (1936), jednako kao što to za stariju kajkavsku književnost predstavlja Mikloušić na kojeg se Krleža poziva, pa je time na neki način uspostavljena simbolika kontinuiteta starije i novije kajkavske književnosti i kulture. Nije nevažno niti to da je esej pisan kajkavskim jezikom koji časopis želi reafirmirati kao izražajni medij. No, osim ovih simboličnih nakana, esej je vjerojatno izabran i zbog svojeg sadržaja u kojem se kritizira kako nepovoljan sociokulturni kontekst za razvoj književnosti i kulture, a pogotovo pokretanje kulturnog časopisa, tako i jednako nepovoljan odnos prema kajkavskoj baštini. Pretiskivanjem eseja uredništvo je vjerojatno željelo poručiti kako se situacija nije bitno promijenila od početka 19. stoljeća kada je Mikloušić pokretao svoje kalendare, preko sredine 20. stoljeća kada je Krleža pokretao svoje periodike, do suvremenosti kada se pokreće *Kaj*. Druga razina eseja tiče se marginaliziranja kajkavštine u nacionalnoj kulturi, za što Krleža optužuje "Ilerce" i njihove nasljedovatelje. Treća razina eseja tiče se neautohtonosti i mlakosti hrvatske književnosti, nasuprot čemu Krleža traži da književnost bude "ignis festivus, aliti jogenj ki na veselje goreti i plamneno plamneti ima"³⁰ jer prava "reč poetska iz serca luckoga govori"³¹. Iako ta posljednja dimenzija prije odgovara vremenu *Pečata* nego *Kaja*, uredništvo je očito časopis željelo započeti iskazivanjem borbenog, neoavangardnog duha. Ili su ipak bila važnija sva ona simbolična značenja koja je esej imao? Ili, konačno, sve zajedno?!

³⁰ Krleža, Miroslav: *Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog*. *Kaj*, 1(1968), 1, str. 7.

³¹ Isto. Str. [11].

Sasvim sigurno nije slučajno da se odmah nakon Krležina eseja nalazi članak Olge Šojat o Ignacu Kristijanoviću i njegovoj *Danici zagrebečkoj* – Kristijanović predstavlja posljednjeg književnika koji je nakon ilirskog odabira štokavštine za osnovicu nacionalnog jezika i dalje pisao kajkavštinom te ju želio vidjeti na mjestu štokavštine, a njegova *Danica* predstavlja svojevrsnog *Kajeva* prethodnika, kao ustvari jedini kajkavski periodik prije njega.³² U prvome se broju nalazi i članak *Vrijednost kajkavske poetske riječi* Ljubice Duić u kojem raspravlja o modernoj dijalektalnoj književnosti prve polovice 20. stoljeća, a u tome prvom broju u tematskom bloku *Novija kajkavska lirika* predstavljeno je i devetnaest suvremenih kajkavskih pjesnika. Što se tiče književnosti, u prvom se broju nalazi i članak Vinka Žganca *narodna poezija na kajkavštini*. Tim je četirima člancima ustvari uspostavljen simbolični kontinuitet kajkavske književnosti – od narodne kajkavske poezije, preko posljednjeg autora dopreporodne kajkavske književnosti, do obnovitelja moderne kajkavske književnosti i suvremenih kajkavskih pjesnika. Napravljena je poveznica i između prvog i novog kajkavskog periodika. Drugim riječima, povezano je staro i novo, stara i nova kajkavska književnost, stari i novi kajkavski periodici.

I u ostalim člancima iz tog prvog broja mogli bismo uočiti stanovite simbolične nakane uredništva. Naime, vjerojatno nije slučajno da se u ostatku broja nalaze po dva članka koji govore o temama iz triju najvećih kajkavskih regija – Zagorja, Podravine i Međimurja. O Podravini pišu Dubravko Horvatić (*Hegedušićeva Podravina*) i redakcija (*Zapisi izvornih anegdota, uzrečica i usporredbi*), o Međimurju pišu Bogdan Krizman (*Oslobođenju Međimurja 1918. godine*) i Dragutin Feletar (*Čelebija kod Zrinskog*),

³² Iako ju možemo smatrati *Kajevim* prethodnikom, Kristijanovićeva *Danica* ipak je bila kalendar, odnosno nije bila periodička publikacija u današnjem smislu riječi, pa *Kaj* svakako predstavlja prvi moderni kajkavski periodik, odnosno prvi kajkavski časopis u današnjem smislu riječi.

dok o Zagorju pišu Marijana Gušić (*Zagorska arhaika*) i Zdravko Blažina (*Na marginama jednog prospekta*). Osim što je na taj način geografski obuhvaćeno gotovo cijelo kajkavsko područje, izbor članaka za prvi broj indikativan je i zbog tema o kojima govore. Dio članaka odnosi se na književnost (O. Šojat, V. Žganec, Lj. Duić), dio na povijest (B. Krizman, D. Feletar), dio na povijest umjetnosti (D. Horvatić), a dio na etnologiju (M. Gušić). Kada na ovakav način zajedno sagledamo članke uvrštene u prvi broj, vidljivo je da unatoč tome što se eksplicitno nije obratilo čitateljima posebnim člankom, uredništvo je izborom članaka ustvari predstavilo svoj program – obrađivat će i povijesne i suvremene teme, i to iz svih kajkavskih regija i iz svih područja kulture i društva.

Eksplicitno je po prvi puta Draganić o misiji i programu časopisa progovorio tek 1971. Bio je to intervju u povodu prva dva godišta, odnosno 24. broja *Kaja*, u kojem je dijelom ponovio one smjernice koje su predstavljene gradskom sekretarijatu prilikom traženja dozvole za izdavanje časopisa tri godine ranije. Što se tiče razloga za pokretanje *Kaja*, Draganić opravdanje za takav pothvat vidi u činjenici “da kajkavske regije nikada ranije nisu imale ovakvu ediciju; ona je nedostajala Zagorju, Prigorju, Moslavini, Podravini, Međimurju i drugdje”, odnosno zato što “Ijudi manjih mjesta nisu imali takvu svoju kulturnu tribinu – usprkos zaista velikom broju časopisa”³³. Na pitanje po čemu se *Kaj* razlikuje od drugih časopisa, Draganić kratko odgovara “Po svojoj svrsi”, koju objašnjava sljedećim riječima: “S programske strane, mi smo, između ostalog, naročito željeli da časopis posluži afirmaciji onih brojnih kulturno-historijskih vrijednosti koje u sebi kriju mnogi objekti u često malim zaseocima. Isto je i sa ličnostima i njihovim djelima, tradicijama, narodnom umjetnošću, historijom – i čovjekom ovim ovdje”³⁴. Iz tih je Draganićevih

³³ Baldani, Juraj: *Dvadeset četiri pitanja uz dvadesetčetvrti broj časopisa “Kaj”*. *Kaj*, 3(1970), 1, str. 90.

³⁴ Isto.

riječi, kao i iz zahtjeva za izdavanje časopisa, a ustvari i iz sadržaja samog prvog broja vidljivo da će časopis u svoj fokus staviti gotovo sve aspekte povezane s fenomenom kajkaviane. Kao prvo, vidljiva je geografska sveobuhvatnost – u fokusu časopisa bit će cijela kajkavska Hrvatska, odnosno sve regije sjeverozapadne Hrvatske u kojima prevladava kajkavski jezik. Štoviše, Draganić spominje i “mala mjesta”, što znači da će uredništvo pažnju osim regionalnim središtima poklanjati i sasvim lokalnim tradicijama. Kao drugo, vidljiva je kronološka sveobuhvatnost – časopis želi pridonijeti afirmiranju “povijesnih”, odnosno “kulturno-historijskih” vrijednosti, ali i “suvremenih dostignuća”. Kao treće, vidljivo je i vrlo široko polje interesa povezano s kajkavianom – osim spomenute povijesti i suvremenosti, u fokusu časopisa bit će i “umjetničke znamenitosti”, “ličnosti i njihova djela”, “tradicijska” i “narodna umjetnost” kajkavskih krajeva. Među umjetnostima posebno izdvaja kajkavsku književnost, i to i njezin stariji i njezin moderan, odnosno suvremeni odvjetak. Sveobuhvatnost je, kao četvrto, vidljiva i s obzirom na izbor suradnika – osim “stručno specijaliziranih”, suradnici časopisa mogu biti i amateri koji su u stanju “autentično” svjedočiti o tradicijama svojeg kraja. S obzirom na takvu topografsku, kronološku i sadržajnu sveobuhvatnost, mogli bismo reći da je *Kaj* osnovan kao sveobuhvatna časopisna “tribina” kajkavske Hrvatske, odnosno kao medij koji će svoju pozornost posvetiti fenomenu kajkaviane kao kulturno i istraživački nedovoljno afirmiranom dijelu hrvatske tradicije i kulture. Drugim riječima, časopis je predstavljao subverzivan zahtjev za (re)afirmacijom jednog do tada marginaliziranog regionalno-jezičnog odvetka nacionalne kulture, što ustvari predstavlja zahtjev za kulturnom i znanstvenom decentralizacijom.

Istovremeno se slične inicijative događaju i na čakavskom području. Iako je u vrijeme pojavljivanja *Kaja* u čakavskoj Hrvatskoj već izlazilo nekoliko književnih časopisa, čakavska se književnost u njima pojavljivala vrlo rijetko. Ozbiljniju usmjerenost prema afirmiranju književne čakaviane prvi puta iskazao je časopis

pis *Dometi*, koji je 1968. u okviru riječkog ogranka Matice hrvatske pokrenuo Zvane Črnja, koji mu je bio i glavni i odgovorni urednik od 1968. do 1972. Nakon zabrane rada Matice hrvatske krajem 1971. izdavanje časopisa preuzima Izdavački centar "Dometi" te nakon prvog dvobroja iz 1972. kojeg je još uredio Črnja, od trećeg broja 1972. urednik je Marijan Kalčić, a do danas se promijenilo i više drugih urednika. Od 1976. do 1993. časopis je izdavao Izdavački centar Rijeka, a 1994. časopis se vratio pod okrilje Ogranka Matice hrvatske iz Rijeke. Promjene urednika i izdavača utjecale su, dakako, i na promjene profila časopisa. U kontekstu ovog rada najzanimljivije su nam prve godine izlaženja časopisa kada ga je uređivao Črnja zbog toga što je tada časopis imao naglašenu zavičajnu i čakavsku notu koja je djelomično bila slična onoj kakvu je imao *Kaj*.

Za razliku od uredništva *Kaja* koje se u prvom broju svojeg časopisa nije oglasilo ekspozitornim tekstom, uredništvo *Dometa* odmah je u prvom broju izložilo svoj program. Tako u nepotpisanom i nenaslovljenom uvodniku prvog broja uredništvo, između ostalog, navodi da će "časopis *Dometi*, rušeći okvire lokalne i regionalne zatvorenosti, zalažući se za šire kulturne vidokruge, vežući ovdašnje idejne potencijale uz temeljne linije sadašnjeg nacionalnog života, ne samo adekvatno zastupati, nego i uzdizati prema višim duhovnim sintezama dragocjenu kulturnu baštinu i cjelokupno kulturno stvaralaštvo svojih zavičajnih obala".³⁵ Iz ovih je riječi vidljivo da je cilj časopisa s jedne strane "zastupati" kulturnu baštinu i kulturno stvaralaštvo priobalne Hrvatske, a s druge strane samu tu kulturu osloboditi "lokalne i regionalne zatvorenosti" te ju integrirati u tokove nacionalne kulture. U istom broju predsjedništvo Ogranka Matice hrvatske Rijeka još eksplicitnije govori *O koncepciji i programu časopisa "Dometi"*³⁶. Tako

³⁵ *Dometi*, 1 (1968), br. 1, str. 2.

³⁶ Predsjedništvo Ogranka Matice hrvatske Rijeka: *O koncepciji i programu časopisa "Dometi"*. *Dometi*, 1 (1968), br. 1, str. 125.

navode da su *Dometi* pokrenuti zbog toga što je drugi riječki kulturni časopis, *Riječka revija*, zapao u “opću i dugogodišnju krizu” pa se nametnula potreba “da se ovaj riječki časopis temeljito reformira te da se njegova fizionomija, koncepcija i program uključe u preobražajne procese o kojima neposredno ovisi dalja materijalna i duhovna izgradnja našeg područja”³⁷. Osim toga, navode da im je cilj prevladati i “izolaciju” u kojoj se *Riječka revija* nalazila pa će “inzistirati na objedinjavanju svih intelektualnih snaga Rijeke oko novog časopisa”³⁸. Također navode da će u fokusu časopisa biti riječko područje, no časopis će “tretirati i problematiku šireg regionalnog područja koje gravitira prema Rijeci, a osobitu pažnju posvećivat će Istri”³⁹. Što se tiče profila časopisa, navode da će *Dometi* biti “književno-publicističkog karaktera, tematski usmjeren prema svim oblastima života”, što su prvi brojevi i potvrdili. Naime, u časopisu su osim književnih studija i kritika objavljivani i esejistički, publicistički i polemički članci o različitim aspektima kulturne i društvene povijesti i suvremenosti Rijeke, Istre i općenito fenomena čakaviane. Što se tiče same književnosti, u prvim brojevima književnim se priložima javljaju suvremeni književnici koji pišu standardnim jezikom, poput Alojza Majetića, Vesne Parun, Zvonimira Baloga, Rikarda Katalinića Jeretova, Ljerke Car itd., ali se istovremeno objavljuju i čakavski stihovi kako starijih, tako i recentnih čakavskih pjesnika. Dakle, za razliku od *Kaja* koji je objavljivao isključivo kajkavsku književnost, *Dometi* su otvoreni i za standardnojezičnu književnost, štoviše povremeno je objavljivana i strana književnost. U tom smislu *Dometi* nisu bili toliko čakavski časopis koliko je *Kaj* bio kajkavski. Isto tako, za razliku od *Kaja* u kojem, pogotovo u prvim desetljećima, nije bilo priloga koji bi problemski, pa i eksplicitno polemički progovorili o statusu kajkavske književnosti i kulture u kontekstu nacio-

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto.

nalne kulture, u *Dometima* se od prvog broja angažirano i nerijetko polemički propituje položaj čakavske književnosti i kulture te se općenito razmatra o fenomenu književnosti na nestandardnim jezicima, kao i o srodnim im fenomenima zavičajnosti i regionalizma u književnosti. Usmjerenost prema samoj čakavskoj književnoj produkciji uredništvo *Dometi* najizravnije je, osim povremenim objavljivanjem čakavskih pjesama, pokazalo u posljednjem broju prvog godišta, koji je priređen kao antologija čakavskog pjesništva od najstarijih vremena do suvremenosti. Taj poseban dvobroj *Dometi* marulićevskog naslova *Korablja začinjavaca u versih hrvacki složena mnozim cvitjem opkičena po zakonu dobrih poet* priredili su Zvane Črnja i Ive Mihovilović⁴⁰. Kao što u predgovoru navodi Črnja, cilj im je bio “na jednome mjestu rasporediti sveukupni čakavski pjesnički vatromet i prikazati njegov razvoj, koji s krizama i prekidima traje najmanje osam stotina godina”.⁴¹ Tako svoju antologiju započinju anonimnim, ali i poznatim “začinjavcima”, nastavljaju prijepreporodnim čakavskim i pjesnicima u čijem jeziku ima čakavskim elementa (M. Marulić, Š. Menčetić, Dž. Držić, M. Vetranović, H. Lucić, P. Hektorović, P. Zoranić itd.) te završavaju čakavskim pjesnicima prve (Tin Ujević, Vladimir Nazor, Drago Gervais, Pere Ljubić, Marin Franičević, Mate Balota) i druge polovice 20. stoljeća (Drago Ivanišević, Šime Vučetić, Zlatan Jakšić, Milan Rakovac, Miroslav Sinčić, Marina Kruna itd.).

Usmjerenost prema čakavskoj poeziji uredništvo je pokazalo i izvještavanjem sa Sabora čakavskog pjesništva, književne, znanstvene i kulturne manifestacije, kojoj je cilj prezentacija i valorizacija suvremene i starije čakavske književnosti. Manifestacija

⁴⁰ Črnja, Zvane; Mihovilović, Ive (ur.): *Korablja začinjavaca u versih hrvacki složena mnozim cvitjem opkičena po zakonu dobrih poet: antologija čakavske poezije*. *Dometi*, 1(1968), 6-7.

⁴¹ Črnja, Zvane: *Predgovor*. *Dometi*, 1(1968), 6-7, [prva neobrojčana stranica *Predgovora*].

je pokrenuta 1969. u Žminju te su u *Dometima* objavljeni i natječaji za tu manifestaciju. Osim natječaja i izvještaja sa Sabora, u *Dometima* se donose i izvanci iz referata podnesenih na znanstvenim skupovima o čakavskoj književnosti koji su prvih nekoliko godina održavani u sklopu Sabora. Godinu kasnije osnovana je i kulturna organizacija Čakavski sabor, također sa sjedištem u Žminju. Prvi predsjednik sabora bio je Mirko Božić, no glavni pokretač svih aktivnosti, pogotovo prvih desetak godina, bio je Črnja. Želeći ukazati na podcjenjivački odnos centara/metropola prema regionalnim kulturnim fenomenima cilj svih aktivnosti sabora bila je reafirmacija i revitalizacija književne, umjetničke i općenito kulturne baštine i suvremenosti čakavskoga govornog područja, s naglaskom na Istri, unutar koje se i nalazi(lo) najviše saborskih katedri. Črnjina motivacija za pokretanje sabora bila je, dakle, slična onoj kojom su se vodili Draganić i suradnici prilikom pokretanja časopisa *Kaja* – s jedne strane decentralizacija hrvatske kulture, a s druge (re)afirmacija čakaviane, odnosno kajkaviane. Prvih godina sabor je započeo sa širokim spektrom djelovanja, od čega su neke aktivnosti preživjele sve do danas. Okupivši velik broj suradnika, i to u rasponu od profesionalaca do amatera-namjernika, sabor je organizirao različite manifestacije (od pučkih svečanosti preko umjetničkih okupljanja do znanstvenih skupova), pokrenuo izdavački program (od informativnih knjižica preko književnih djela zavičajnih pisaca do znanstvenih edicija), organizirao infrastrukturne projekte (od postavljanja spomen-ploča do osmišljavanja spomeničkih kompleksa) itd. Kratko vrijeme splitska katedra Čakavskog sabora izdavala je i drugi časopis specijaliziran za čakavske teme, *Čakavsku rič*. Taj je časopis na inicijativu Cvita Fiskovića, Hrvoja Morovića i Radovana Vidovića, koji mu je bio i dugogodišnji urednik, pokrenut 1971. u okviru splitskog ogranaka Matice hrvatske, no kako je Matici krajem 1971. zabranjen rad, izdavanje časopisa 1972. preuzela je spomenuta katedra, koja ga izdaje do 1979, kada izdavanje preuzima Književni krug Split, koji ga izdaje i danas. Orijentacija tog časopisa

od početka izlaženja do danas usmjerena je, kako mu *mutatis mutandis* sve do danas glasi podnaslov, prema “proučavanju čakavske riječi” pa se u njemu objavljuju prvenstveno znanstveni i stručni članci iz jezikoslovlja (tj. čakavoslovlja) i srodnih disciplina. Prednjače opisi pojedinih čakavskih govora, zatim članci iz leksikologije i leksikografije, etimologije, sociolingvistike, onomastike, akcentuacije itd. Dio tih članaka povezan je i sa čakavskom književnošću, npr. stilističke rasprave o pisanoj i usmenoj čakavskoj književnosti, u nekim se člancima analizira jezik ili koji drugi aspekta pojedinih čakavskih književnika i djela, jednako kao što se donose i osvrti na knjige čakavskih književnika. Osim toga, povremeno se u časopisu objavljuje i čakavska književnost – čakavske književne uratke u njemu su objavljivali Joško Božanić, Božidar Finka, Tin Kolumbić itd.

2.2.

OŽIVLJAVANJE KAJKAVSKOG IZDAVAŠTVA

Osim *Kaja*, krajem 1960-ih pokrenuto je, kao što je spomenuto, još nekoliko periodičkih publikacija koje su u svoj fokus stavile kajkavsku kulturu, u sklopu čega do izražaja dolazi i kajkavska književnost. Prva i najznačajnija takva periodička publikacija bio je *Kajkavski kalendar* (od 1971. *Kajkavski kolendar*) koji je 1969. pokrenut u Čakovcu u okviru djelatnosti tamošnjeg Kulturno-prosvjetnog društva (KPD) "Zrinski". Pokretanje publikacije inicirali su tada mladi novinari Dragutin Feletar, Ernest Fišer i Tomislav Đurić, koji su nakon uspješne obnove ponovnog izlaženja pučko-publicističke periodičke publikacije *Međimurski kalendar*⁴² godinu ranije shvatili da je Međimurje "ekonomski nedoraslo da samo kupuje i financira jednu kvalitetnu ediciju poput kalendara, pa je nužno proširiti područje izdavanja", kako je to formulirao Feletar⁴³, koji stoga iznosi ideju da se osnuje udruženje/redakcija koje bi izdavalo publikaciju koja bi pokrivala šire područje, odnosno one dijelove Hrvatske na kojima se govori kajkavskim jezikom, i koja bi, sukladno tome, nosila naslov *Kajkavski kalendar*. Redakcija *Kajkavskog kalendara* osnovana je sredinom lipnja 1969. te je pod vodstvom Feletara, koji je bio glavni urednik, ubrzo priredila i izdala prvi broj svojeg periodika za 1970. koji je polučio velik uspjeh – i u kulturno-prosvjetiteljskom i u financijskom smislu. Kalendar je okupio gotovo stotinjak suradnika iz različitih struka te je donosio članke o različitim područjima povezanim s Međimurjem, ali i ostalim kajkavskim krajevima, a dio

⁴² Neposredno prije nego je obnovljeno njegovo izlaženje, *Veliki međimurski kalendar* / *Međimurski kalendar* izlazio je od 1954. do 1965.

⁴³ *Zapisnik sa Osnivačkog sastanka udruženja (redakcije) "Kajkavskog kalendara", održanog u Čakovcu u utorak 10. lipnja 1969.* U: Cesar, Jurica (ur.): Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski". žrtigova, Državni arhiv za Međimurje, 2011. Str. 12.

prostora posvećen je i književnosti, i to više kajkavskoj nego na standardnom jeziku. Tako se kajkavskim stihovima u tome periodiku javljaju brojni pjesnici, i to iz gotovo svih kajkavskih krajeva (Milivoj Slaviček, Ernest Fišer, Ivica Jembrih, Stjepan Bence, Stanko Kancijan, Ljubica Duić, Zvonko Kovač, Pajo Kanižaj, Milan Krmpotić, Božena Loborec, Martin Hegedušić, Miroslav Dolenc Dravski, Stjepan Draganić, Stanko Dominić, Stjepan Jakševac, Božo Hlastec itd.).

Koliko je *Kajkavski kolendar* bio dobro primljen kod publike govori i njegova visoka naklada, koja je kulminirala s oko 11.000 primjeraka broja objavljenog krajem 1971. No, bio je to, nažalost, i posljednji broj *Kajkavskog kolendara*. Naime, Komisija za idejno osposobljavanje Općinske konferencije Saveza komunista Čakovec u svojem dopisu od 29. prosinca 1971. obavještava vodstvo KPD-a "Zrinski" kako je u dijelu sadržaja *Kajkavskog kolendara* za 1972. "uočljiva nota nacionalizma, da bi u pjesmi Ž. Sabola 'Kad izgovorim tvoje ime' bilo ispoljena i šovinistička uvjerenja"⁴⁴. Zasmatalo im je i to što "u ovogodišnjem kalendaru prevladavaju vjerski datumi i nazivi... i vjerski osjećaji"⁴⁵. Stoga sugeriraju Upravnom odboru KPD-a "Zrinski" da donese odluku o povlačenju svojeg periodika s tržišta. Pritom je, po njihovu mišljenju, potrebno Feletara i Fišera pozvati i na "političku odgovornost" u okviru matičnih im odbora SKH. Uvaživši takav optužni prijedlog, Okružno javno tužilaštvo iz Varaždina 3. veljače 1972. donijelo je Rješenje da se privremeno zabranjuje raspačavanje publikacije *Kajkavski kolendar* zbog toga što u njemu objavljena pjesma *Kad izgovorim tvoje ime* Željka Sabola "sadržava u sebi sve karakteristike jedne nacionalističko-šovinističke pjesme u kojoj se prikazuje neistinито političko i ekonomsko stanje Hrvatske

⁴⁴ *Ocjena Kajkavskog kolendara 1972. Općinske konferencije SK Hrvatske*. U: Cesar, Jurica (ur.): Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski". Str. 107.

⁴⁵ Isto.

i potiče i razviju [razvija] negativna nacionalistička osjećanja”⁴⁶. Reagirajući na neutemeljene i očito politički motivirane optužbe na kalendar i Sabolovu pjesmu, Feletar i Fišer sastavili su opsežne i uvjerljive *Teze za obranu pjesme* od optužbi tužilaštva u kojima pokušavaju objasniti kako u pjesmi nema ni traga nacionalizma i šovinizma, no teze su odbačene te je preostali dio naklade koji još nije bio prodan (oko 1.500 primjeraka) spaljen. Optužba je svoje argumente temeljila na bukvalnom shvaćanju pjesme i spekulativnim zaključcima pripisujući joj, odnosno *upisujući* u nju, tvrdnje kojih u pjesmi ni izdaleka nije bilo. Feletar i Fišer su sve to opširno i detaljno obrazložili, navodeći, između ostalog, kako pjesma ne smije biti doslovno shvaćena jer je ona umjetničko djelo u kojem jezik ima simboličku, a ne doslovnu funkciju, te da je pjesma već ranije objavljena u nekim drugim publikacijama u kojima nije izazvala nikakve reakcije ni optužbe. No, očito nije bilo važno o čemu pjesma zaista govori, nego je nadležnim organima trebao kakav-takav izgovor da obustave izlaženje te publikacije koju je čitateljstvo vrlo dobro prihvatilo. I u tome su i uspjeli jer je KPD “Zrinski” obustavio izlaženje periodika, štoviše, morao je obustaviti rad i cijelog društva.

Unatoč tome što je na području Hrvatskog zagorja još od 1957. izlazila periodička publikacija koja je dio svojeg prostora posvećivala i kulturi (*Zagorski kolendar/godišnjak*), a zagorsku je književnost i kulturu od 1968. u svoj obuhvat uključio i *Kaj*, jednako kao i godinu potom pokrenuti čakovečki *Kajkavski kalendar/kolendar*, skupina zagorskih književnika i intelektualaca okupljenih oko Antuna Kozine u Krapini 1969. pokreće još jedan kulturno-prosvjetni periodik, časopis *Hrvatsko zagorje*. Kao *časopis za kulturno-prosvjetna i društvena pitanja* taj je periodik trebao, kako stoji u nepotpisanom predgovoru prvom broju (vjerojatni autor je glavni urednik Kozina), poslužiti kao medij “u kojem će ostati

⁴⁶ Okružno javno tužilaštvo Varaždin: *Rješenje*. U: Cesar, Jurica (ur.): Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski”. Str. 123.

zapisani svi značajniji opći i lokalni događaji ovoga kraja iz svakodnevnog života ljudi Hrvatskog zagorja, te njihov kulturni, društveni, politički i ekonomski razvitak”, a časopis će omogućiti i objavljivanje “literarnih i naučno-popularnih tekstova, umjetničkih priloga i zagorske kronike”⁴⁷. Časopis je, kao i *Kajkavski kalendar/kolendar*, bio sadržajno vrlo raznolik: dio časopisa posvećen je člancima o obljetnicama istaknutih ličnosti iz Zagorja, dio člancima iz povijesti te regije, dio govori o aktualnostima iz Zagorja (u širokom rasponu od kulture do sporta), dio donosi prikaze knjiga, a dio je posvećen i književnom stvaralaštvu, i to podjednako na kajkavskom i standardnom jeziku. Kajkavske su uratke u njemu objavljivali Stjepan Jakševac, Ljubica Konjević, Ivica Jembrih, Stjepan Bence, Stanko Dominić, Pero Vuglač, Marija Novak, Antun Galović i drugi pjesnici koji su se uglavnom držali tradicije zavičajno-idiličnog i socijalnog kajkavskog pjesništva.

Ogranci Matice hrvatske u Čakovcu, Varaždinu i Koprivnici planirali su krajem 1971. zajednički pokrenuti kulturni časopis *Hrvatski sjever*. Kao što navodi Zvonimir Bartolić, koji je trebao biti njegov glavni urednik, časopis je trebao biti pokrenut kako bi kulturno oživio sjevernohrvatske krajeve: “U međusobnim kontaktima predstavnici triju ogranaka Matice hrvatske, Čakovca, Koprivnice i Varaždina, tijekom 1970. i početkom 1971. došli su do zaključka da je u prošlosti intelektualno vrlo produktivno područje sjeverozapadne Hrvatske u razdoblju nakon drugog svjetskog rata na području kulture permanentno doživljavalo nazadovanje (...) Gradovi koji su svojedobno imali brojna prosvjetna društva, po nekoliko listova, pod budnim okom agitpropa u razdoblju nakon drugog svjetskog rata spali su na razinu anonimnih naselja. Uočivši takvo stanje predstavnici triju Matice... došli su do zaključka da je jedan od temeljnih uzroka intelektualnoga,

⁴⁷ Hrvatsko zagorje, 1(1969), 1, str. 3.

književnog i općekulturnog zaostajanja, nedostatak časopisa”⁴⁸. Prvi broj *Hrvatskog sjevera* trebao se pojaviti pred Božić 1971. Članci su već bili prikupljeni, štoviše i pripremljeni za tisak, no baš u to vrijeme, kao što je spominjano, zabranjen je rad Matice hrvatskoj, pa tako i njezinim ograncima, te je Bartolić sam obustavio tiskanje časopisa, uspjevši spasiti rukopise. Iako časopis nije objavljen, zanimljivo je da je o njemu napisan prikaz. Naime, *Hrvatski je sjever* trebao izaći otprilike u isto vrijeme kada i novi broj *Kajkavskog kolendara* pa je Dragutin Toma, tajnik Matičina čakovečkog ogranka, u tom časopisu KPD-a “Zrinski” objavio prikaz za tisak pripremljenog prvog broja *Hrvatskog sjevera*, vjerujući da će izaći netom nakon izlaska kalendara⁴⁹. Kako bilo da bilo, Zvonimir Bartolić, nesuđeni urednik *Hrvatskog sjevera*, nije zaboravio na nerealizirani proljećarski časopis niti četvrt stoljeća nakon zaustavljanja projekta – kulturni časopis istog naslova pokrenuo je 1996. u Čakovcu te ga uređivao sve do smrti 2009. Bartolić je 1992. pokrenuo te također do smrti uređivao i godišnjak *Hrvatski kajkavski kalendar*, koji, ne samo po sličnom naslovu, nego i po koncepciji predstavlja svojevrsan nastavak *Kajkavskog kolendara*. I časopis *Hrvatsko zagorje* dobio je novi tečaj nakon demokratskih promjena 1990-ih – pod neizmijenjenim naslovom, ali novim podnaslovom *časopis za kulturu Krapinsko-zagorske županije*, od 1995. izdaje ga udruga Kajkaviana iz Donje Stubice.

Krajem 1960-ih dolazi i do porasta izdavanja kajkavskih knjiga, odnosno općenito djela autora iz sjeverozapadne Hrvatske. Što se tiče kajkavske književnosti, najveću važnost imala je *Kajeva Biblioteka “Ignac Kristijanović”*, u sklopu koje je 1970. objavljeno pet zbirki kajkavske poezije, Stanko Dominić *Kesne cvetje*, Božo Hlastec *Stari poti*, Ivan Horvat *Razlejtane vode*, Verica Jačmenica Jazbec *Droptinice* i Božena Loborec *Čez mene ljudi idu*,

⁴⁸ Bartolić, Zvonimir: *Napokon Hrvatski sjever*. Hrvatski sjever, 1 (1996), 1, str. 3-4.

⁴⁹ Toma, Dragutin: *Hrvatski sjever*. Kajkavski kalendar, 3(1971), 3, str. 315-316.

te jedna knjiga kajkavske proze, *Ču-ču Štjef* Stjepana Draganića. Nakon Zagreba glavni punkt kajkavskog (književnog) izdavaštva predstavljao je Čakovec. Što se tiče kajkavske književnosti, tamošnji ogranak Matice hrvatske objavio je izbor kajkavskih pjesama Nikole Pavića *Prsten zvenknul* (1968, prir. Z. Bartolić) te panorama hrvatskog kajkavskog pjesništva o Međimurju *Popevka zemlji* (1971). Među književnim djelima izdali su još i pjesničke zbirke Ernesta Fišera *Nagrizeni anđeo* (1965) i *Drugi silazak* (1969), Ljubice Duić *U sjeni maloga grada* (1965), Milivoja Slavičeka *Soneti, pjesme o ljubavi i ostale pjesme* (1967), Stijepe Mijovića Kočana *Ja odozdo* (1970) te *Zbornik poezije mladih* (1970, ur. Zvonimir Bartolić i Dragutin Toma).⁵⁰ Važan doprinos oživljavanju kajkavske književnosti svojim je izdavaštvom dao i KPD "Zrinski", koji je unutar svoje *Biblioteke Kajkavskog kalendara* 1971. izdao zbirke kajkavskih pjesama Stjepana Bencea *Sledi i tragi*, Ivice Jembriha *Vse – i dihanje*, Stanka Kancijana *Zbrani čemer*, Martina Hegedušića *Žuli z vincem zalejani* i Dragutina Feletara *Moje Međimorje*, u drugom su krugu iste godine izdane i zbirke Paje Kanižaja *Kralju Tomislavu* i Božidara Hlasteca *Zvezde nad Sanoborom*.⁵¹

Izdavačku djelatnost razvili su i varaždinski i koprivnički ogranci Matice hrvatske. Od književnih djela varaždinski ogranak objavio je romane Armina Rijavca *Nalik je beskraj* (1969) i *Trenutak leptira* (1970) te zbirku haiku poezije Zvonka Petrovića

⁵⁰ Osim toga objavili su i sljedeće knjige: Martin Meršić, Vinko Žganec: *Jačkar: hrvatske narodne jačke iz Gradišća* (1964); Antun Golub: *Heroj crvenog sela* (1965); Lujo Brezedi: *Mapa radova* (1966); Dragutin Feletar: *Iz povijesti Međimurja: slike iz hrvatske povijesti i drugi feljtoni* (1968); Đorđe Gavranović: *Međimurske razglednice* (1969).

⁵¹ Osim književnih djela, KPD "Zrinski" je tijekom 1971. izdao i povijesno-zemljopisnu monografiju Dragutina Feletara *Legrad*, povijesnoumjetničku monografiju Feletara i Đurića *Stari gradovi i dvorci sjeverozapadne Hrvatske* te stručno-popularnu knjižicu istog autorskog dvojca *Navek on živi ki zgine pošteno* o Zrinskim i Frankopanima, koja je postala pravi bestseller pa su u kratkom roku tiskana tri izdanja, sveukupno oko 15.000 primjeraka.

Trenuci zaborava (1971).⁵² Koprivnički je pak ogranak objavio dvije kajkavske zbirke Milana Krmpotića, *Lubljeni moj kraj* (1967) i *Najlepše reči* (1969), pjesničku zbirku *Suhi osinjak* (1969) Žarka Marjanovića te sabrana književna djela (među kojima i kajkavske stihove) Mihovila Pavleka Miškine (1968, prir. Zvonimir Kulundžić). Iznimnu važnost za oživljavanje kajkavske književnosti imali su i zbornici s kajkavskih pjesničkih recitala u kojima je ukupno zastupljeno pedesetak kajkavskih pjesnika. Recital kajkavske lirike "Dragutin Domjanić" u Sv. Ivanu Zelini pratio je zbornik *Zeleni bregi Zeline*, u kojem su 1970. (ur. Joža Skok) objavljene pjesme tridesetak, a 1971. četrdesetak pjesnika⁵³, među kojima su bili i neki od istaknutijih poslijeratnih kajkavskih pjesnika, kao što su Zaltko Crnec, Miroslav Dolenc Dravski, Ivica Jembrih, Ivo Kalinski, Pajo Kanižaj, Zvonko Kovač itd. Recital kajkavske lirike u Zlatar Bistrici pratio je zbornik *Zbor kajkavskih pjesnika*, u čijem je prvom izdanju (1971) predstavljeno sedamnaest pjesnika, među kojima su također bili neki od istaknutijih suvremenih kajkavskih pjesnika, kao što su Zvonko Kovač, Ivica Jembrih i Pajo Kanižaj. Prva i jedina Smotra kajkavskog pjesništva "Samobor 1971." ovjekovječena je zbornikom *Horvacka zemlica* (1971) koji je priredio Joža Skok. Grupiravši pjesnike prema regionalnoj provenijenciji, zbornik je okupio trideset i pet pjesnika iz svih kajkavskih regija: *Zmed Murom i Dravom* (Stjepan Bence, Dragutin Feletar, Ljubica Duić-Jovanović, Marija Novak), *Zpodravske ravnice* (Miroslav Dolenc Dravski, Ivan Horvat, Fran Koncelak, Božena Loborec, Katica Šimec, Pajo Kanižaj), *Zagorski bregi i poti* (Adalbert Pogačić, Stanko

⁵² Osim toga objavio je i knjigu *Prilozi historiji Varaždina* (1967, Krešimir Filić i drugi).

⁵³ Druge godine održavanja recitala nije objavljen poseban zbornik, nego su odabrane pjesme s recitala objavljene u časopisu *Kaj. Usp. Pjesme za drugi recital kajkavske lirike "Dragutin Domjanić" Zelina 1971.* *Kaj*, 4(1971), 7-8, str. 72-102. Priređivač izbora nije naveden.

Dominić, Franjo Matulić, Marijan Kralj, Verica Jačmenica Jazbec, Dragutin Vuk, Drago Ulama, Mirko Hadrović, Benedikt Tumpa, Ivo Ladika, Ivica Jembrih, Vladimir Šenjug), *Prigorski glasi* (Ivo Kalinski), *Zagrebački kipci* (Anđela Vokaun Dokmanović, Ljubica Konjević, Melita Runje, Vladimir Vrđuka, Stjepan Jakševac, Boris Lovrečić), *Samoborski zvuki* (Mirko Radušić, Božo Hlastec, Ivo Hrčić, Ranka Novosel) i *Z goranskih sel i šum* (Zdravko Čadež, Franjo Švob). Zbornicima sa zelinskog, zlatarskog i samoborskog recitala kajkavske poezije 1971. pridružio se i zbornik *Popevka zemlji* u kojem je priređivač Dragutin Toma okupio *Hrvatsko kajkavsko pjesništvo Međimuraca i Nemeđimuraca o Međimurju*. S obzirom na uzak regionalno-tematski okvir, u zbornik su uvrštene kajkavske pjesme petnaest pjesnika, i to uglavnom suvremenih.

2.3.

POKRETANJE KAJKAVSKIH UDRUGA
I MANIFESTACIJA

Osim spominjanih periodika i knjiga, kajkavska književnost i kultura krajem 1960-ih svoj prostor dobivaju i na različitim manifestacijama, a osnivaju se i amaterske udruge kojima je bio cilj afirmacija lokalne, regionalne i/ili nadregionalne (kajkavske) književne, kulturne i umjetničke baštine. Kao i u Hrvatskom proljeću, važnu ulogu imala je i Matica hrvatska, odnosno njezini regionalni pododbori (danas ogranci) diljem sjeverozapadne Hrvatske.

Što se tiče ogranaka Matice hrvatske, najagilniji je bio onaj u Čakovcu. Kako napominje njegov *spiritus movens*, spominjani Zvonimir Bartolić⁵⁴, uočivši veliku prazninu u obilježavanju hrvatskih narodnih i kulturnih vrednota, ogranak odmah nakon osnivanja 1964., a pogotovo proljećarskih godina, organizira niz aktivnosti u svrhu njihove revitalizacije. Dio nastojanja bio je usmjeren na obilježavanje obljetnica istaknutih ličnosti iz Međimurja, a ogranak se posebno djelatno uključio u obilježavanje 300. godišnjice pogibije Zrinskih i Frankopana 1971. Osim obilježavanja godišnjica i podizanja spomen-ploča istaknutim ličnostima iz Međimurja (Josipu Štolceru Slavenskom 1966, Ivanu Novaku 1969, Zrinskima i Frankopanima 1971), ogranak je organizirao i mnoštvo različitih književnih priredbi na cijelom međimurskom prostoru. Samo je povodom 70. obljetnice rođenja međimurskog kajkavskog barda Nikole Pavića 1969. i 1970. organizirano tridesetak književnih susreta u Čakovcu i okolici, a sve zajedno povodom drugih prilika oko 150 književnih događaja. Ogranak je te priredbe organizirao, kako sumira njihov sudionik, a najčešće ustvari njihov voditelj i organizator Bartolić, “s ciljem popularizacije hrvatske književnosti, smatrajući da je književnost jedan od

⁵⁴ Usp. Bartolić, Zvonimir: *Ljetopis jednog ogranka do 1971*. Hrvatski sjever, 1(1996), 1, str. 83-89.

osnovnih konstituenata hrvatske nacionalne kulture. Priredbama kao što su književne večeri”, nastavlja Bartolić, “Matica hrvatska pridaje posebnu važnost i zbog toga što je poznavanje hrvatske književnosti u Međimurju, kako u međuratnom razdoblju tako – a i još više prije 1918. – bilo vrlo deficitarno”⁵⁵. Posebnu pozornost ogranak je posvetio i popularizaciji međimurskih narodnih pjesama pa je 1971. zajedno s Kulturno-umjetničkim društvom “Dr. Vinko Žganec” iz Vratišincea organizirao turneju po međimurskim selima. Na tim je priredbama osim narodnih pjesama popularizirana i čitana i poezija Nikole Pavića, o kojem je Bartolić i redovito držao izlaganja, dok je o dijalektu u književnosti govorio Dragutin Toma. Ogranak je razvio i nakladničku djelatnost te je kroz sedam godina izdao petnaestak knjiga. Osim spomenutog, vodstvo ogranka na čelu s Bartolićem imalo je u planu još mnogo ambicioznih, ali nažalost nerealiziranih projekata. Jedan od najambicioznijih bio je osnivanje znanstvenog instituta za sjeverozapadnu Hrvatsku, o kojoj je inicijativi 1969. vrh ogranka obavijestio Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti (HAZU). Proljećarske 1971, koja je bila i posljednja godina njegova djelovanja, ogranak je uz Matičine ogranke u Varaždinu i Koprivnici planirao pokrenuti spominjani časopis za kulturu *Hrvatski sjever*, uz čakovečko Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski” planirao je osnovati i svekajkavsku kulturno-prosvjetnu udrugu Hrvatski kajkavski sabor. Također su inicirali akciju za prikupljanje građe za *Idiotikon hrvatskih kajkavskih govora Međimurja* te akciju za osnivanje Zaklade za podizanje spomenika Petru Zrinskom i Franu Krsti Frankopanu te za renoviranje Starog grada Zrinskih u Čakovcu. No, ništa od toga, nažalost, nisu uspjeli ostvariti zbog toga što je rad ogranka, kao uostalom i cijele Matice hrvatske, zabranjen krajem 1971.

Rad varaždinskog ogranka Matice hrvatske (MHVŽ) obnovljen je 1966. zahvaljujući Božidaru Vančiku, koji mu je i predsjedao od 1966. do 1970, a do ukinuća 1971. predsjednik je bio Ni-

⁵⁵ Bartolić, Zvonimir: *Ljetopis jednog ogranka do 1971*. Str. 88.

kola Dugandžić⁵⁶. Najviše aktivnosti MHVŽ je organizirao 1970. i 1971. kada je imao oko tisuću članova. Tih je godina organizirano više predavanja i drugih aktivnosti koje su bile šire društvene naravi. Od aktivnosti povezanih s književnošću, MHVŽ 1968. sudjeluje u obilježavanju 130. obljetnice rođenja Vatroslava Jagića te 1969. u organizaciji znanstvenog skupa o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom. Tijekom proljećarskih godina organizirana su predavanja Vlatka Pavletića o *Zlatnoj knjizi hrvatskog pjesništva*, Miroslava Šicela o Zrinskim i Frankopanima u hrvatskoj književnosti, Tomislava Ladana o suvremenoj književnoj kritici itd. MHVŽ je 1971. bio organizator i proslave 80. rođendana znamenitog varaždinskog povjesničara Krešimira Filića, a iste je godine u okviru ogranka osnovan i Pjevački zbor "Ivan Padovec". Između ostalog, ogranak je izdao i nekoliko knjiga te je zajedno s ograncima u Čakovcu i Koprivnici trebao biti sunakladnik spominjanog nesuđenog časopisa *Hrvatski sjever*. No, sve su aktivnosti MHVŽ-a zaustavljene 1971. zbog tobožnjeg poticanja nacionalizma⁵⁷.

Ogranak Matice hrvatske u Koprivnici pokrenut je 1966. te je do zabrane rada 1971. izdao nekoliko (kajkavskih) zbirki poezije⁵⁸, a najveći izdavački pothvat ogranka bilo je izdavanje sabranih djela istaknutog podravskog književnika-seljaka Mihovila Pavleka Miškine 1968. godine, koja je priredio Zvonimir Kulundžić⁵⁹. Ogranak je zajedno s Matičinim ograncima iz Čakovca i

⁵⁶ Ovaj i ostali podaci o djelovanju MHVŽ preuzeti su iz: Bišćan, Drago: *Varaždin u povijesti Matice hrvatske*. Varaždinski godišnjak, 1(1994), 1, str. 33-45.

⁵⁷ O optužbama protiv MHVŽ-a usp. Dugandžić, Nikola: "Kontrarevolucija" u *Matici hrvatskoj 1971. godine i zabrana njenog rada*. Varaždinski godišnjak, 1(1994), 1, str. 47-[54]; Đurić, Tomislav: *Zašto su šutjela lepoglavska zvona: Hrvatsko proljeće u Varaždinu i Čakovcu 1971.: svjedočenja – članci – dokumenti*. Samobor, Meridijani, 2004, posebno str. 66-114.

⁵⁸ Milan Krmpotić *Lubljeni moj kraj* (1967) i *Najlepše reči* (1969), Žarko Marjanović *Suhi osinjak* (1969).

⁵⁹ Kulundžić, Zvonimir (ur.): *Sabrana književna djela Mihovila Pavleka Miškine*. Sv. I-IV. Koprivnica, Ogranak Matice hrvatske, 1968.

Varaždina 1971. trebao biti sunakladnik nepokrenutog časopisa *Hrvatski sjever*. Za razliku od Čakovca, Varaždina i Koprivnice, u kojima su Matičini ogranaci pokrenuti još sredinom 1960-ih, u Krapini je pokrenut tek 27. lipnja 1971⁶⁰, kojom prilikom je Gradska limena glazba "Ilirci" ulicama grada svirala "stare i nove domoljubne pjesme", a na osnivačku skupštinu je u ime Matičine središnjice iz Zagreba došao Franjo Tuđman. Za prvog predsjednika izabran je Ivica Fizir, a među glavnim smjernicama rada izdvojeno je organiziranje programa za obilježavanje ilirskog pokreta i hrvatskog narodnog preporoda u krapinskom Gajevu muzeju te utemeljenje parka skulptura hrvatskih preporoditelja. No, ogranak je zbog zabrane rada Matice hrvatske djelovao svega pola godine.

Osim Matičinih ogranaka, afirmiranju lokalne i/ili regionalne književnosti i kulture diljem sjeverozapadne Hrvatske neposredno prije i za vrijeme Hrvatskog proljeća bitno su doprinijele i novoosnovane amaterske udruge koje su uz Matičine ogranke ustvari preuzele ulogu tada još nepostojećih kulturnih i znanstvenih (državnim novcem financiranih) institucija na području kajkavske Hrvatske (ne računajući, dakako, zagrebačke institucije, koje su bile okupirane nacionalnim pitanjima). Najagilnija udruga među njima ponovno dolazi iz Čakovca – radi se o spominjanom KPD-u "Zrinski". Kao što je vidljivo iz objavljenih arhivskih dokumenata o njegovu djelovanju⁶¹, društvo je pokrenuto zahvaljujući entuzijazmu spominjanog trojca Feletar-Fišer-Đurić koji su, potaknuti uspjehom spominjanog *Kajkavskog kalendara* odlučili napraviti i korak dalje – osnovati udrugu. Osnivačka skupština društva uspješno je organizirana 8. listopada 1970, a za prvog predsjednika izabran je Feletar. Poticaje za osnivanje udruge Feletar je objasnio

⁶⁰ Galović, Antun: *Ogranak Matice hrvatske i u Krapini*. Hrvatsko zagorje, 3(1971), 2-3, str. 53.

⁶¹ Usp. Cesar, Jurica (ur.): *Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski"*. Štrigova, Državni arhiv za Međimurje, 2011.

sličnim razlozima koje je za osnivanje čakovečkog Matičina ogranka spominjao i Bartolić: “U Čakovcu i Međimurju u cjelini već se godinama osjeća pomanjkanje kulturno-prosvjetne djelatnosti (...) Uz nedostatak određene kulturno-prosvjetne djelatnosti sve je akutniji i problem izdavačke djelatnosti koja bi se bavila izdavanjem narodu bliskih knjiga, a koje su ipak vrijedne i poučne”⁶². Stoga, nastavlja Feletar, “treba osnovati kulturno-prosvjetno društvo, koje bi okupljalo još širi krug entuzijasta, a preko kojeg bi se ostvarili ciljevi prosvjetnog i kulturnog djelovanja na području cjelokupne općine”⁶³. S obzirom na velik odaziv budućih članova nove kulturno-prosvjetne udruge, već su na osnivačkoj skupštini osnovane tri sekcije: za kulturno-prosvjetni rad (folklor-na grupa, tamburaški orkestar i pjevački zbor), za izdavačku djelatnost i filatelistička sekcija. Novoosnovano društvo s vremenom je povećavalo svoje članstvo pa kroz dvije godine ima već osamstotinjak članova. Posebno je bila aktivna sekcija za izdavačku djelatnost, koja je osim tri broja *Kajkavskog kalendara/kolendara* (1969, 1970, 1971) realizirala još desetak knjiga. Važan projekt društva bilo je i obilježavanje 300. godišnjice pogibije Zrinskih i Frankopana. Tim je povodom u travnju 1971. prvo u Čakovcu organizirana svečana proslava te obljetnice, a tijekom svibnja i lipnja društvo je bilo suorganizator *Karavane Zrinskih*, kulturno-turističke manifestacije tijekom koje je oko 10.000 osnovnoškolaca posjetilo Čakovec i njegov Stari grad. Tijekom rujna organiziran je i vrhunac obilježavanja Urote, a to je bila kulturno-turistička akcija *Karavana putovima Zrinskih i Frankopana*, tijekom koje je 200-tinjak polaznika (četiri autobusa) iz svih dijelova Hrvatske kroz četiri dana (15-18. rujna 1971.) obišlo značajna

⁶² Zapisnik sa osnivačke skupštine Kulturno-prosvjetnog društva “Zrinski” Čakovec održane dne. 8. listopada 1970. godine u 16 sati u prostorijama Socijalističkog saveza Čakovec u Štrosmajerovoj ulici. U: Cesar, Jurica (ur.): Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski”. Str. 14-15.

⁶³ Isto.

mjesta povezana sa Zrinskima i Frankopanima kroz četiri zemlje, Hrvatsku (Zagreb, Ozalj, Čakovec), Sloveniju (Pohorje), Austriju (Bečko Novo Mesto) i Mađarsku (Kesthely, Szigetvar). Sva spomenuta nastojanja pokrenuta su kako bi se ostvarili ciljevi koje je vrlo jasno u svojem referatu za izvanrednu skupštinu društva 1971. formulirao Feletar: “KPD Zrinski je društvo regionalnog karaktera, koje ima prvenstveno zadatak da izvuče iz anonimnosti vrijednosti našeg dragog kraja. To drugim riječima znači, da smo ujedinili snage u težnji da putem ‘Kajkavskog kalendara’ i drugih izdanja, zatim preko književnih večeri i drugih priredbi i predavanja, preko folklorne, filatelističke, tamburaške i drugih sekcija Društva, afirmiramo stvaralaštvo na kajkavskom području, da na neki način probudimo stvaraoce na našem području od Karlovca, Petrinje, Čazme i Djurdjevca pa do Čakovca i Klanjca. Svi smo mi osjetili da su naš dragi kaj, naše autohtono stvaralaštvo, naše kulturne vrijednosti bili dosad zapostavljeni, te da smo se morali organizirati i objediniti da bi opet započeli s gajenjem vlastitih vrijednosti”⁶⁴. Kako bi mogli ostvari zacrtani ambiciozni program vodstvo društva uviđa da je potrebno nekoliko profesionalnih djelatnika pa se početkom 1971. saziva izvanredna skupština na kojoj se donosi odluka da Feletar i Fišer kao nositelji djelovanja društva počnu profesionalno djelovati u društvu, a predsjedničku funkciju preuzima Đurić. Društvo dobiva i svoje službene prostori-rije. Osim spomenutih inicijativa, društvo je trebalo koordinirati još jednu značajnu akciju, a to je bilo spominjano osnivanje svekajkavske udruge Hrvatski kajkavski sabor koji bi, kako stoji u pozivnom pismu za njegovu inicijativnu skupštinu koje potpisuje Feletar, trebao biti “društvena organizacija u koju bi se spontano integrirale sva [sve] značajnije kulturne i znanstvene organizacije i akcije na našem području, te tako zajedničkim snagama i sinhro-

⁶⁴ Feletar, Drago: *Referat za izvanrednu skupštinu KPD “Zrinski” Čakovec; nedjelja, 18. travnja 1971. godine*. U: Cesar, Jurica (ur.): *Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski”*. Str. 44.

niziranim djelovanjem doprinijele promicanju kulture i znanosti u kajkavskom području Hrvatske (...) Osnovni cilj Hrvatskog kajkavskog sabora je da ujedini sadašnje i potencijalne kulturne i znanstvene snage, kako bi se zajedničkim snagama jače i djelotvornije afirmirale naše vrijednosti u Hrvatskoj i izvan nje, te stiglo sufinanciranje kajkavskih kulturnih i znanstvenih aktivnosti [aktivnosti] i iz republičke kase”⁶⁵. U Sabor su trebali, dakle, biti uključeni svi kajkavski krajevi pa je bilo planirano da u inicijativni odbor za njegovo osnivanje, koji je trebao koordinirati Joža Skok, budu uključeni predstavnici iz Zagreba, Samobora, Zlatara, Koprivnice, Križevaca, Vrbovca, Đurđevca, Krapine, Varaždina, Čakovca i Zeline. Sjedište Sabora bio bi Varaždin, a inicijativnu sjednicu sazvaio bi KPD “Zrinski”. Kao kandidati za predsjednika Sabora spominjali su se (s ili bez njihova znanja) Miroslav Krleža i Pero Pirker. Osnivačka skupština trebala je biti organizirana početkom 1972, no to nije ostvareno zbog toga što je rad društva ubrzo ugušen. Naime, KPD “Zrinski” je za 1972. napravio vrlo ambiciozan plan aktivnosti koji je uključivao izdavanje novih knjiga te pokretanje još nekih periodika, osnivanje novih sekcija unutar društva te osnivanje novih udruga, ali i institucija, poput muzeja i sl., organiziranje simpozija, književnih i kulturnih večeri, istraživačkih projekata, predstava, putovanja itd. No, tada se dogodio spominjani napad komunističkih vlasti na njihov *Kajkavski kalendar* te je, nemajući drugog izbora, vodstvo društva 27. veljače 1972. sazvalo izvanrednu skupštinu na kojoj iznosi prijedlog o prestanku rada društva, koji je i prihvaćen. Tako od 1. ožujka 1972. KPD “Zrinski” prestaje formalno postojati te se zajedno sa svom svojom imovinom pripaja pravnom nasljedniku, Tiskarsko-izdavačkom zavodu “Zrinski” (TIZ) iz Čakovca, kojem je dana preporuka da pokuša nastaviti barem izdavačku djelatnost društva, što je dijelom i ostvareno. Od inicijativa koje su u proljećarskim

⁶⁵ Feletar, Dragutin: [Pozivno pismo za osnivanje Hrvatskog kajkavskog sabora] U: Cesar, Jurica (ur.): Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski”. Str. 70.

vremenima pokretali čakovečki Matičin ogranak i KPD “Zrinski” kasnije su neke u potpunosti ili barem djelomično ostvarene: svekajkavska udruga slična njihovom nesuđenom Hrvatskom kajkavskom saboru – Kajkavsko spravišće – osnovana je 1974, i to ne u Varaždinu nego u Zagrebu, 1992. obnovljeno je izlaženje *Hrvatskog kajkavskog kolendara*, a 1996. pokrenut je nesuđeni proljećarski časopis *Hrvatski sjever*.

U Krapini je 1969. osnovana književno-kulturna udruga Društvo pisaca “Gajeva Danica” (DPGD) koje odmah kreće i sa izdavanjem spominjanog kulturnog časopisa *Hrvatsko zagorje*, u čijem prvom broju vodstvo navodi da je društvo osnovano “sa svrhom da okuplja prijatelje književnosti i umjetnosti, da pronalazi suradnike za časopis ‘Hrvatsko zagorje’, da organizira susrete pisaca na književnim večerima, da priređuje izložbe, da propagira dobru knjigu (napose kajkavsku) i da radi na unapređenju opće kulturno-prosvjetne djelatnosti”, a “u naše kolo pristupaju: radnici, seljaci, učenici, studenti i građani raznih zvanja. Vrata će, dakle, biti otvorena svima onima, koji imaju volje i sklonosti za takav rad i koji vole svoj zavičaj”⁶⁶.

Što se tiče manifestacija, za revitalizaciju i afirmaciju kajkavske književnosti najviše zasluga imao je Recital kajkavske lirike “Dragutin Domjanić” koji se od 1970. održava u Svetom Ivanu Zelini. Kao što je vidljivo iz spomenice recitala⁶⁷, značajnu ulogu prilikom njegova pokretanja imao je Gustav Krklec, koji je svojim autoritetom i znanjem pomogao skupini književnika i entuzijasta (Ivan Valentaković, Milan Nikolić, Mirko Cajner) koji su zajedno s njime dijelili ideju da bi se u Zelini trebala organizirati pjesnička manifestacija u spomen na njihovog zavičajnika Domjanića. Krklec je i predsjedao prvom prosudbenom povjerenstvu za pjesme prispjele na natječaj, u kojem su još osim njega bili Stjepan

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Kukovačec, Ivica (ur.), *Tak je bilo...: 25 godina Recitala kajkavskog pjesništva “Dragutin Domjanić” – Sveti Ivan Zelina*. Sveti Ivan Zelina, Pučko otvoreno učilište – Ogranak Matice hrvatske, 2006.

Draganić, Antun Šojat i Joža Skok. Prvi se recital održao u zelinskom Domu kulture, a organizator je bilo Narodno sveučilište Zelina. Interes natjecatelja bio je vrlo velik – prijavilo se 79 autora s 294 pjesme, a jednako je tako bio i vrlo velik odaziv publike koja je Dom kulture ispunila do posljednjeg mjesta, što govori o tome da je recital predstavljao prvorazredan ne samo književni ili kulturni, već i društveni događaj. Što se tiče samih pjesnika-natjecatelja, pedesetak odabranih pjesama na samoj su recitalnoj večeri interpretirali glumci, a žiri je na kraju proglasio tri najbolje pjesme, koje su i novčano nagrađene. Prvi pobjednik bila je Blanka Dovjak Matković s pjesmom *Lamentacije na lanci*, drugo mjesto osvojio je Stjepan Jakševac s pjesmom *Popevka za kaj*, a treće Ivan Horvat za pjesmu *Klafrčin kolač*. Sljedeće godine odaziv i izvođača i publike bio je još i veći. Prijavljeno je četiristotinjak pjesama, a karte za recital prodane su već u pretprodaji. Publika je dolazila, osim iz Zeline, i iz obližnjih mjesta, pogotovo iz Zagreba, pa su uvedene i posebne autobusne linije. Zahvaljujući sponzorima, s vremenom su uvedene još neke nagrade, poput onih za najcjelovitiji ciklus, za pjesme posebne tematike itd. Recital se u kontinuitetu održavao do 1979, a obnovljen je 1992. te se otada bez prestanka svake godine održava do danas postavši tako kajkavski recital s najdužim kontinuitetom, ali i najvišim stupnjem kvalitete, o čemu svjedoče njegovi nagrađenici koji su odreda najistaknutija imena suvremene kajkavske poezije (Ivo Kalinski, Zlatko Crnec, Zvonko Kovač, Božica Jelušić, Stanislav Petrović, Ernest Fišer, Denis Peričić, Valentina Šinjori). U sklopu i prvog i drugog niza recitala objavljuje se zbornik s najuspješnijim pjesmama naslova *Zeleni bregi Zeline*.

Od 1970. u Zlatar Bistrici su pokrenuti *Dani kajkavske riječi*⁶⁸. U sklopu Dana, osim likovnih i glazbenih te turističko-zabavnih,

⁶⁸ Usp. Hitrec, Božidar: *Dani kajkavske riječi Zlatar – 70*. Hrvatsko zagorje, 3(1971), 1, str. 9-12; Sviben, Mirko: "*Dani kajkavske riječi – Zlatar 70*". Kajkavski kalendar, 3(1971), str. 329-331.

organizirani su i književni i znanstveni događaji. Jedan od njih bio je recital za djecu *Dječje književno stvaranje*, a organiziran je i kajkavski recital za odrasle *Zbor kajkavskih pjesnika*. Prosudbeno povjerenstvo u sastavu Zdenko Škreb, Joža Skok, Antun Šojat i Stanko Juriša najboljim je pjesmama proglasio *Smrt* Mirka Hadrovića, *Imela majka sineka tri* Stjepana Jakševca i *Zovo me* Ivana Horvata. Po mišljenju publike najbolje pjesme bile su *Piavska bitka* Mirka Svibena, *Oča i sinek* Božidara Hitreca i *Gazda v hiži* Bože Hlasteca. Recital je pratio i istoimeni zbornik najuspjelijih pjesama. U sklopu Dana organiziran je i *Znanstveni skup o kajkavskom narječju i književnosti*, inače prvi specijalizirani znanstveni skup o toj problematici, na kojem su govorili ugledni sveučilišni profesori Miroslav Šicel, Ivo Frangeš, Mladen Kuzmanović i Stjepko Težak, te predsjednik KPD-a “Zlatarjeve” Kazimir Sviben. Znanstveni skupovi u Zlatar Bistrici održavali su se od 1970. do 1975, a zatim svake druge godine od 1992. do 1998. Pratili su ih i zbornici radova pod naslovom *Kajkavski zbornik*⁶⁹. Ni ostale se manifestacije nisu održavale kontinuirano, no zlatarski Dani kajkavske riječi se kao skup različitih manifestacija održavaju i danas. Od 1970. se i u Poznanovcu počinje organizirati *Susret mladih pjesnika i recitatora* koji 1994. mijenja ime u *Susret riječi* te se seli u Bedekovčinu⁷⁰. Proljećarske 1971. afirmaciji suvremene kajkavske književnosti pridružio se i Samobor u kojem je

⁶⁹ Usp. Skok, Joža i dr. (ur.): *Kajkavski zbornik: izlaganja na znanstvenim skupovima o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1970-1974*. Zlatar, Narodno sveučilište “Ivan Goran Kovačić”, 1974; *Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru, 1992. godine*. Zlatar, Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić, [1994]; *Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1994. godine*. Zlatar, Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić, 1996; *Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1996. godine*. Zlatar, Pučko otvoreno učilište dr. Jurja Žerjavića, 1998.

⁷⁰ Poljanec, Vladimir: *Vodič za hodočasnike: pregledi, ogledi i pogledi*. Klanjec, Hrvatskozagorsko književno društvo, 2008. Str. 12-19.

tijekom svibnja priređena Smotra kajkavskog pjesništva "Samobor 1971". Kako izvještava Mate Ujević⁷¹, Smotra je započela pjevanjem himne *Lijepa naša domovino*, a prisutne je u ime organizacijskog odbora pozdravio Aleksandar Staničić, nakon čega im se obratio tadašnji predsjednik Društva hrvatskih književnika (DHK) Ivo Frangeš. Prva večer bila je posvećena recitiranju antologijskih pjesmama kajkavskih pjesnika prve polovice 20. stoljeća i narodnih pjesama samoborske okolice, a druga i treća večer bile su posvećene suvremenim kajkavskim pjesnicima. U prosudbenom povjerenstvu bili su Slavko Mihalić, Adalbert Georgijević, Danilo Pejović, Antun Šojat, Vinko Žganec i Joža Skok, koji je priredio i zbornik s recitala naslova *Horvacka zemlica* (1971). Zlatnu liru Samobora, odnosno nagrade prosudbenog povjerenstva, dobili su Ivan Horvat za pjesmu *Zbogom Štef*, Verica Jačmenica za pjesmu *I kej za te*, Ivo Kalinski za pjesmu *Vuštrili smo pesa*, Pajo Kanižaj za pjesmu *Horvacka zemlica* te posmrtno samoborski pjesnik Mirko Radušić za pjesmu *Čudej put*, a prvu nagradu publike dobila je Melita Runje za pjesmu *Kaj sme*. Prvi samoborski recital bio je ujedno i posljednji jer se recital nije nastavio održavati.

Što se tiče neknjiževnih manifestacija, najveći doprinos afirmiranju kajkavske kulture zasigurno je dao *Festival kajkavskih popevki* koji se od 1966. održava u Krapini. O važnosti i popularnosti tog festivala svjedoči činjenica da ga je od prve godine održavanja prenosila Radiotelevizija (RTV) Zagreb, a 1970. povodom obilježavanja 5. godišnjice održavanja posjetio ga je i sam Josip Broz Tito⁷². Festival je bio dio novoutemeljenog Zagorskog tjedna, u sklopu kojeg su održane još neke manifestacije. Kako izvještava sudionik i jedan od organizatora svih tih zbivanja, krapinski pisac

⁷¹ Ujević, Mate: *Smotra kajkavskog pjesništva "Samobor 71"*. Zagorski godišnjak, 16(1972), 16, str. 168-178.

⁷² Koštuić, Pero: *Tito na finalu festivala kajkavskih popevki*. Hrvatsko zagorje, 2(1970), 4-12, str. 4-7.

i kulturni aktivist Antun Kozina⁷³, prvi Zagorski tjedan započeo je svečanom sjednicom Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU, danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, HAZU) povodom stogodišnjice Akademije te je upriličeno svečano otvorenje Muzeja Ljudevita Gaja u Krapini. Tom prilikom bili su prisutni i tadašnji predsjednik JAZU Grga Novak, ali i istaknuti književnici i akademici, poput Gustava Krkleca, Dragutina Tadijanovića, Marijana Matkovića itd, a predavanje o životu i radu Ljudevita Gaja održao je Ivo Frangeš. Ravnateljem muzeja postao je sam Kozina. Među ostalim događanjima, kao što su izložbe cvijeća, likovnih radova djece i odraslih, nastupi kulturno-umjetničkih društava i sl., Narodno kazalište "August Cesarec" iz Varaždina izvelo je kajkavsku predstavu *Matijaš Grabancijaš Dijak* Tituša Brezovačkog, održan je recital kajkavske poezije, a priređena je i izložba pisanih djela starih i novih kajkavskih pisaca, što sve govori u prilog tome kako je vrlo značajan prostor u okviru glavne glazbene manifestacije zauzimala i kajkavska riječ, tj. kajkavska književnost. To je potvrdila i sama glavna glazbena festivalska večer na kojoj su dominirale pjesme nastale na stihove kajkavskih pjesnika, poput Dragutina Domjanića, Nikole Pavića, Stjepana Jakševca, Stjepana Draganića itd. Među izvođačima našla su se i neka vrlo popularna imena, npr. Ivo Robić, Zvonko Špišić, Elvira Voća itd. Od sredine 1970-ih organizaciju festivala i popratnih događaja preuzelo je novoosnovano Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo iz Krapine, a manifestacije koje se događaju u sklopu festivala, među kojima su i recital kajkavske poezije i znanstveni skupovi o kajkavskom jeziku, književnosti i kulturi, objedinjeni su pod nazivom *Tjedan kajkavske kulture*. Pojava festivala i popratnih događaja predstavljala je 1960-ih, ali i nadalje, središnji kulturni događaj u Hrvatskom zagorju, ali, posebno glazbeni dio koji ima najširu

⁷³ Kozina, Antun: *Preporodni kaj: festival kajkavske popevke "Krapina 66."* i *Zagorski tjedan (Od 18. do 25. IX 1966)*. Zagorski kalendar, 27(1968), str. 69-82.

publiku, i vrlo važan događaj za afirmaciju općenito kajkavske riječi u javnoj sferi.

Na varaždinskom su području neki od važnijih kulturnih događaja također bili povezani s glazbom. Sve je počelo velikom proslavom 140. obljetnice Muzičke (danas Glazbene) škole u Varaždinu 1968. godine⁷⁴. Vrlo veliko značenje imale su Muzičke karavane koje su inicirali i organizirali Marijan Zuber i Tomislav Jagačić. Tijekom cijele godine u Varaždin su stizale kolone autobusa sa školskom djecom iz sjeverozapadne Hrvatske, koja su posjećivala Gradski muzej u varaždinskom Starom gradu i koncerte Muzičke škole u Koncertnoj dvorani. U sklopu te proslave počeo se tiskati i kulturni časopis *Varaždinska lira* (1968-1971), a koncert barokne glazbe koji su učenici Muzičke škole, uz neke poznate umjetnike, održali te godine u ranobaroknoj Isusovačkoj crkvi (današnja Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo Varaždinske biskupije) bio je zametak i poticaj za osnivanje jednog od najznačajnijih kulturno-identifikacijskih obilježja “baroknog grada” – *Varaždinskih baroknih večeri* – koje su pokrenute tri godine kasnije (1971) te se održavaju sve do danas⁷⁵. Kulturni život u Varaždinu bio je povezan i s Narodnim kazalištem “August Cesarec” (danas Hrvatsko narodno kazalište (HNK) Varaždin) koje u Varaždinu kao stalno profesionalno kazalište djeluje od 1945, iako Varaždin ima i stariju tradiciju kazališnih kuća i družina. Kazalište je gajilo poseban interes za kajkavsku dramsku baštinu pa je tako 1966. na repertoaru bio *Matijaš Grabancijaš Dijak* Tituša Brezovačkog, 1969. anonimna kajkavska komedija *Mislibolesnik iliti hipokondrijakuš* te 1970. također anonimna *Nije vsaki cipeliš na vsaku nogu*, sve predstave u režiji Borislava Mrk-

⁷⁴ Gjurić, Tomislav: *Varaždinske karavane – hrvatski turistički fenomen*. Zagorski godišnjak, 16(1972), str. 151-153.

⁷⁵ Usp. Dađa, Ruža: *Varaždinske barokne večeri u zamislama i ostvarenjima svojih začetnika*. Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, 21(2010), 21, str. 13-29.

šića⁷⁶. S obzirom na to možemo reći da je i varaždinsko kazalište dalo velik doprinos oživljavanju kajkavske riječi, ovaj put kao komunikacijskog sredstva na sceni. Lokalnim partijcima posebno je smetalo to što je kazalište 1971. na repertoaru imalo predstave *Smrt Stjepana Radića* Tomislava Bakarića u režiji Petra Večeka i *Zrinski* Tita Strozija u režiji tadašnjeg ravnatelja kazališta Vida Fijana, kojima su obilježene obljetnice tih hrvatskih velikana – 300. godišnjica Urote (1651-1971) i 100. godišnjica Radićeva rođenja (1871-1971). Iste je godine na repertoaru varaždinskog kazališta bila i u zagrebačkom &TD-u netom praižvedena *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* Ive Brešana u režiji Vjekoslava Vidoševića koja ismijava partijski sustav.

Za razliku od svih do sada spomenutih regija, uspon kulturnog života krajem 1960-ih u Podravini je bio prije svega povezan sa slikarstvom. Naime, u Hlebinama je 1968. otvorena Galerija naivne umjetnosti kao središnji nacionalni muzejsko-galerijski objekt za predstavljanje tada vrlo popularnih pripadnika tzv. hlebinske škole naivne umjetnosti (Ivan Generalić, Franjo Mraz, Mirko Virius, Mijo Kovačić, Ivan Večenaj i dr.)⁷⁷. Otvorenje Galerije bio je prvorazredan kulturni događaj za Podravinu, a odmah su zaređali i dolasci mnogobrojnih gostiju, čak i iz inozemstva. Podravski i ostali naivni slikari u svojim su slikama afirmirali podravske i općenito seoske krajolike čime su pridonijeli konstituiranju podravskog identiteta. No, naslovima svojih slika, koje su vrlo često na kajkavskom jeziku, npr. *Bilo nas je pet vu kleti*, *Težaki pri obedu*, *Molvarsko prošćenje* itd. Krste Hegedušića, *Jelenski svati*, *Mrtvec pred oltarom* itd. Ivana Generalića, *Pevec na obedu*, *Pevci*

⁷⁶ Podaci su preuzeti iz: Hećimović, Branko (ur.): *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*. Zagreb, Globus-Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990-2002. Sv. I: *Repertoari kazališta, kazališnih družina i grupa, partizanskih kazališta, festivala, smotri i susreta*, 1990. Str. 602-605.

⁷⁷ Usp. Jalšić Ernečić, Draženka: *Godine planiranja izgradnje i otvorenja Galerije naivne umjetnosti Hlebinae 1962. – 1968*. Podravski zbornik, 34(2008), 34, str. 71-88.

se kolo itd. Ivana Večenaja, *Život zvun vremena*, *Poldan* itd. Mije Kovačića, doprinijeli su i afirmaciji kajkavskog jezika među govornicima svih varijeteta budući da su hlebinsku galeriju posjećivali ljudi iz svih krajeva Hrvatske, odnosno da su slike podravskih naivaca kupovali i nekajkavci.

Sve u svemu, kao što je bilo vidljivo u prethodnih nekoliko poglavlja krajem 1960-ih i početkom 1970-ih javlja se velik broj različitih inicijativa koje, između ostalog, afirmiraju kajkavsku književnost i kulturu, i to u različitim domenama te u gotovo svim krajevima kajkavske Hrvatske. Književnu riječ u glazbi posebno je afirmirao *Festival kajkavskih popevki* u Krapini, a na sceni ju je afirmiralo Narodno kazalište "August Cesarec" iz Varaždina. Na određen način u naslovima svojih slika afirmirali su je i podravski slikari naive. Što se tiče same književnosti, u tom su vremenu organizirani recitali kajkavske poezije u Krapini, Zlatar Bistrici, Poznanovcu, Svetom Ivanu Zelini i Samoboru, a ona svoje mjesto pronalazi i u obnovljenim ili novopokrenutim periodicima, kao što su *Kaj* (Zagreb, 1968-), *Zagorski kolendar/godišnjak* (Zagreb, 1957-1978), *Međimurski kalendar* (Čakovec, 1968), *Kajkavski kalendar/kolendar* (Čakovec, 1969-1971) i *Hrvatsko zagorje* (Krapina, 1969-1971). Osim ogranaka Matice hrvatske u Čakovcu, Varaždinu, Koprivnici i Krapini, diljem sjeverozapadne Hrvatske osnivaju se i posebne udruge koje, između ostalog, organiziraju manifestacije i izdaju kako periodike, tako i knjige u kojima kajkavska riječ zadobiva važno mjesto, kao što su Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski" iz Čakovca, Društvo pisaca "Gajeva Danica" iz Krapine, Kulturno-prosvjetno društvo hrvatskih Zagoraca "Matija Gubec" iz Zagreba i Kulturno-prosvjetno društvo "Zlatarjeve" iz Zlatar Bistrice. U njihovoj nakladi te u nakladama drugih izdavača od 1968. do 1971. objavljeno je ukupno najmanje dvadesetak kajkavskih književnih djela, većinom zbirki pjesama, te još toliko književnih i ostalih knjiga autora iz sjeverozapadne Hrvatske. Sve te aktivnosti ukazuju na činjenicu da su kulturni i književni djelatnici postali svjesni da

ne trebaju više čekati na inicijative ili *odobrenja* književnih i kulturnih *elita* koje nisu marile za njihovu zavičajnu baštinu i jezik, nego su stvari preuzeli u svoje ruke, što je rezultiralo *kajkavskim proljećem*.

2.4.

ULAZAK KAJKAVŠTINE U POPULARNU KULTURU

Kajkavska tradicija i kultura krajem 1960-ih nisu počele intenzivnije pronalaziti svoje mjesto samo u spominjanim regionalnim ili lokalnim inicijativama povezanim s tradicionalnim oblicima kulture, već je do njihove reafirmacije istovremeno počelo dolaziti i na nacionalnoj razini, i to prije svega zahvaljujući jačanju popularne kulture. Naime, zahvaljujući spominjanom slabljenju političke diktature te privrednoj reformi sredinom 1960-ih dolazi do naj snažnijeg gospodarskog rasta poratne Hrvatske i Jugoslavije pa uslijed rasta životnog standarda dolazi i do znatnijeg razvoja industrije dokolice te jačeg utjecaja popularne kulture, čijem širenju su pomogle i sve češće migracije stanovništva u inozemstvo uslijed otvaranja granica, ali i *trbuhom za kruhom* prije svega u Njemačku, Austriju, Francusku, zemlje Beneluksa i Skandinaviju. U okviru svoje usmjerenosti prema čim većem broju recipijenata, odnosno okretanja prema neelitnim strukturama društva (*masama*), pojedini proizvodi popularne kulture počeli su sve više koristiti potencijal nestandardnih jezika. Među prvima se, kako objašnjava Ivo Žanić⁷⁸, to dogodilo na festivalima zabavne glazbe na kojima su se, među ostalima, počele pojavljivati skladbe čiji su tekstovi djelomično ili u potpunosti bili na kajkavskom ili čakavskom, odnosno kajkaviziranom ili čakaviziranom jeziku. Tako je po uzoru na festival talijanske kancone koji se od 1951. održava u San Remu, samo tri godine poslije pokrenut sličan festival zabavne glazbe u Zagrebu, a slični su festivali malo kasnije pokrenuti i u Opatiji (1958) i Splitu (1960). Zbog radijskih i kasnije televizijskih prijenosa, skladbe s tih festivala, od kojih su neke bile i

⁷⁸ Žanić, Ivo: *Hrvatski jezik danas: (Od povijesne tronarječnosti do trokuta standard – Zagreb – Dalmacija)*. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1755&naslov=hrvatski-jezik-danas> (posjećeno 15.6.2015)

na nestandardnim varijetetima, dopirale su do govornika svih varijeteta, privikavajući ih na taj način na *glazbenu višejezičnost*, odnosno “destigmatizirajući” do tada u javnosti negativno stigmatizirane nestandardne varijetete. Na festivalima *s mora* počinje se stvarati i poseban regionalni dalmatinski koine koji obuhvaća samo neka obilježja čakavskog jezika kako bi bio razumljiv i govornicima ostalih varijeteta. Zahvaljujući zabavnoj glazbi, kako primjećuje Žanić, “sva tri varijeteta – standard, kajkavski i *dalmatinski* – funkcionirali su kao elementi cjeline, kao diskursi koji se ne isključuju, nego dopunjuju”⁷⁹. Tijekom 1960-ih počinju se javljati i regionalni festivali koji su afirmirali skladbe na svojim regionalnim varijetetima, npr. putujuće *Melodije Istre i Kvarnera* (1964), *Festival kajkavskih popevki u Krapini* (1966), festival *Slavonija u Požegi* (1969) itd., a istovremeno se pokreću i folklorno-kulturne manifestacije koje afirmiraju zavičajnu (dijelom i jezičnu i književnu) baštinu, poput *Vinkovačkih jeseni* (1966), *Đakovačkih vezova* (1967) itd.

Destigmatizacija nestandardnih varijeteta osim u popularnoj glazbi od kraja 1960-ih nadalje bila je vidljiva i s obzirom na veliku popularnost televizijskih serija u kojima su glumci govorili nestandardnim jezicima. Do njihova snimanja došlo je radi želje tadašnje Radiotelevizije (RTV) Zagreb da osvježi svoj repertoar, koji je krajem 1960-ih naišao na val kritika. Naime, uprava RTV-a Zagreb odlučila je, kako objašnjava Nikola Vončina⁸⁰, nakon negativnih kritika na repertoar Dramskog programa više prostora posvetiti emisijama Zabavnog programa. Kako bi obogatio njegov repertoar, Pajo Kanižaj, kao jedan od tadašnjih urednika, prikupio je komediografska djela mlađih autora, koja su 1969. transponirana u ciklus od dvanaest autorski, tematski i podžanrovski različitih televizijskih emisija. Prva emisija tog *Ciklusa humorističkih*

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Vončina, Nikola: *Hrvatske TV drame i serije (1956-1971)*. Zagreb, Matica hrvatska, 2011. Str. 486-494.

TV-igara bila je *Meštre Tonov najsrnitnji dan* nastala po tekstu Miljenka Smoje s brojnim čakavizmima, a druga je bila *Falinga Imbre Presvetlog* nastala po kajkavskom tekstu Mladena Kerstnera. Obje su naišle na pozitivne kritike publike te su bile okidač za kasnije snimanje vrlo popularnih televizijskih serija, čakavskih *Naše malo misto* (1970) i *Velo misto* (1980-81), odnosno kajkavskih *Mejaša* (1970) i *Gruntovčana* (1975). Pritom valja upozoriti na to da osim što su dovele kajkavštinu na televizijsku scenu, spomenute dvije kajkavske serije, obje nastale prema Kerstnerovim scenarijima, prva u režiji Ive Vrbanića, a druga u režiji Kreše Golika, svojom velikom gledanošću bitno su obilježile i *televizijski identitet* tog jezika sve do danas. Naime, u tim je serijama, koje se događaju u izmišljenim zaostalim podravskim selima, prva u Orehovcu, a druga, poznatija, u Gruntovcu, stvoren spektar tipiziranih, komično-tragičnih likova seljaka, koji su vrlo snažno obilježili kako kajkavski jezik, tako i cjelokupni kajkavski identitet kao pučki, odnosno seljački, te naivan, odnosno pokvaren, što je dijelu (nekajkavskih) recipijenata (do danas) ostala i jedina asocijacija na bilo što povezano s fenomenom kajkaviane. Okosnicu serije činile su (ne)zgone bračnog para Katalenič, koji teškom mukom preživljava od poljoprivrede u svojem zabačenom selu. Glavni likovi bili su (pre)naivno dobroćudni, pomalo i tupavi Dudek, punim imenom Andrija Katalenič (glumi Martin Sagner), te njegova oštra supruga Regica (glumi Smiljka Bencet), nasuprot kojima stoje *prefrigani* licemjери poput Imbre Grabarića Presvetlog (glumi Mladen Šerment) i koristoljubivi negativci poput Franca Ožbolta Cinobera (glumi Zvonimir Ferenčić). Treća televizijska serija nastala prema predlošku Kerstnerovih kajkavskih tekstova, *Dirigenti i mužikaši*, emitirana 1991. na Hrvatskoj radioteleviziji (HRT) u režiji Kreše Golika, u središte svojeg interesa stavila je ponovno aktere ruralnog podravskog podneblja, odnosno novog (anti)junaka Ivu Baruleka (glumi Sven Medvešek) koji je, slično kao i Dudek, dovoljno naivan i pošten, a nedovoljno odvažan i hrabar da bi vlastiti život usmjeravao u smjeru kojim bi sam

htio pa *svira* kako mu drugi *dirigiraju*, a ovaj puta se eksplicitnije kao tema pojavljuje i politika (partijski sistem). No, nova kerstnerovska serija nije uspjela ponoviti recepcijski uspjeh prethodnih dviju, pogotovo *Gruntovčana*.

Što se tiče filma, prema Žaniću prekretničku ulogu u korištenju nestandardnih varijeteta imala je trilogija Obrada Gluščevića *Lito vilovito* (1964), *Čovik od svita* (1965) i *Goli čovjek* (1968), posebno prva dva filma u kojima se kao stereotip dalmatinskog *čovika* kroz niz uloga isprofilirao splitski glumac Boris Dvornik, koji se u sličnim ulogama kasnije pojavljuje u još nekoliko filmova. Što se tiče kajkavskog varijeteta, zagrebačka kajkavština pojavljuje se u vrlo popularnom filmu *Tko pjeva zlo ne misli* (1970), nastalom prema noveli *Iz dnevnika malog Perice* (1935) Vjekoslava Majera, čime je donekle stvoren urbani kontrapunkt ruralnoj kajkavštini iz Kerstnerovih serija – kajkaviziranim zagrebačkim varijetetom u filmu govore umalo prevareni suprug Franjo Šafranek (glumi Franjo Majetić) i teta Mina (glumi Mia Oremović).

Sve u svemu, od kraja 1960-ih književnost više nije bila niti jedini, a možda niti glavni medij u kojem su se kajkavština i čakavština pojavljivale. No, obje su istovremeno dobile i svoje časopise koji su (re)afirmiranjem kajkavske i čakavske književnosti pokušavali održati njihov povlašteni status čuvara i afirmatora kajkavskog i čakavskog jezika, odnosno kajkavske i čakavske kulture u cjelini.

3.

SREDIŠNJA (ČASOPISNA) KAJKAVSKA TRIBINA

Činjenica da je prvi časopis za kajkavsku književnost, kulturu i znanost pokrenula skupina “kulturnih radnika”, kako ih Draganić naziva, ne začuđuje s obzirom na to da niti jedna od postojećih institucija koje bi mogle pokrenuti takav časopis (instituti, visokoškolske ili muzejske ustanove, profesionalne udruge) niti izdaleka nije u fokusu imala kajkavsku kulturu, kao što takva institucija ne postoji niti dan-danas. Tako je izdavač časopisa prvih godina bila spominjana skupina građana. U impresumu prvog broja naveden je samo spominjani redakciji odbor, koji je ujedno bio i izdavač časopisa, no u drugom broju je uz sastav redakcije posebno navedeno i da časopis izdaju Anđela Vokaun Dokmanović, Stjepan Draganić, Melita Runje, Benedikt Tumpa i Fran Koncelak, a za izdavača odgovara Stjepan Draganić. Od desetog broja iz 1971. umjesto Melite Runje među izdavačima se navodi Zorislav Drempetić-Hrčić. Od desetog pak broja iz 1973. izdavač časopisa je novoosnovano Kulturno-umjetničko društvo (KUD) “Ksaver Šandor Đalski” sa sjedištem u Zagrebu. Radi se o udruzi koju je, kao i časopis *Kaj*, osnovao Draganić. Društvo sljedeće godine djelomično mijenja poslanje i naziv u Kajkavsko spravišče, koje od prvog broja iz 1975. pa sve do danas izdaje časopis.

Kao što je izložio prvi predsjednik Spravišča, povjesničar Josip Adamček, osnivanje KUD-a “K. S. Đalski” 14. rujna 1973. “proizašlo je iz spoznaje da u našem socijalističkom društvu treba ulagati posebne napore za populariziranje kulturnih i umjetničkih vrijednosti i znanstvenih rezultata s područja povijesnih znanosti”,

no dodaje da “Društvo jednako tako smatra da je potrebno popularizirati znanstvene rezultate povijesti, povijesti književnosti, povijesti umjetnosti, etnologije i drugih srodnih znanosti”⁸¹. Adamček navodi kako “[u] program Društva ulazi također rad na podsticanju i pomaganju kulturne djelatnosti u malim mjestima šire zagrebačke regije”, a cilj im je i “pridonijeti da se bolje čuvaju brojna umjetnička djela i objekti, da se spoznaja o vrijednosti tih djela proširi u najšire krugove društva”⁸². Iz ovakvih je programatskih težnji vidljivo najmanje dvoje. Kao prvo, umjesto interesa za tzv. elitna područja i teme (veliki gradovi, tradicije *elita*, istaknute ličnosti i druge *veličine*) društvo će gajiti interes i za tzv. ne-elitne, pučke teme (*mala* mjesta, manje poznate tradicije, tzv. mali obični ljudi). Kao drugo, vidljivo je da društvo neće svoju verifikaciju tražiti u *posvećenim* mjestima kulturne i društvene moći, poput fakulteta, akademija, instituta ili muzeja, već među “najširim krugovima društva”, dakle među samim tim tzv. malim i običnim ljudima. Od konkretnih akcija Adamček spominje “organiziranje izložbi likovnih djela, pokretanje akcije za zaštitu nekih kulturno-historijskih spomenika, rad na kulturno-povijesnom vodiču ‘Kroz Hrvatsko zagorje’ i niz sličnih akcija”⁸³, iz čega je pak vidljivo kako društvo svoje djelovanje usmjeruje prema zagrebačkom i zagorskom kraju.

U osvrtu na osnivanje KUD-a “K. S. Đalski”, redakcija časopisa *Kaj* posebno pozdravlja činjenicu da najavljene inicijative idu “za aktivizacijom zainteresiranih sredina – umjesto pasivnog očekivanja i protestnih zahtjeva institucijama i organima vlasti”⁸⁴. Time je upozoreno na još jedan važan detalj, a to je da *margin*a

⁸¹ Adamček, Josip: [U Zagrebu je 14. rujna 1973. godine osnovano kulturno-umjetničko društvo “Ksaver Šandor Đalski” ...]. *Kaj*, 7(1974), 2, str. 3.

⁸² Isto.

⁸³ Isto. Str. 4

⁸⁴ Redakcija časopisa “Kaj”: *Naše želje Kulturno-umjetničkom društvu “Ksaver Šandor Đalski”*. 6(1973), 12a, str. 8.

više ne čeka da joj *centar* udijeli pozornost nego uzima stvar u svoje ruke i pokreće vlastite inicijative. Krajem 1974. Adamček izvještava kako je 27. lipnja 1974. na skupštini KUD-a “K. S. Đalski” odlučeno “da se izmijeni naziv organizacije i da novo ime bude ‘Kajkavsko spravišće – Društvo za proučavanje i popularizaciju znanosti i kulture’. Odlučeno je također da se program društva nadopuni povremenim organiziranjem znanstvenih skupova u pojedinim mjestima kajkavskih regija”⁸⁵. Adamček spominje i da je društvo “postalo izdavač časopisa ‘Kaj’, jer su intencije redakcije ovog mjesečnika u skladu s programom djelovanja KUD[-a] ‘Ksaver Šandor Đalski’”⁸⁶. Isto tako, budući da suradnici *Kaja*, od kojih su većina bili i članovi društva, dolaze iz svih kajkavskih regija i pišu o svim kajkavskim regijama, procijenjeno je kako društvo ustvari ima “karakter sabora” pa je njegov dotadašnji naziv s regionalnim zagorskim prizvukom promijenjen u nadregionalan svekajkavski naziv. Što se tiče osnivanja Spravišća, valja dodati i sljedeću napomenu. S obzirom na činjenicu da je *Kaj* osnovan prije društva i da se u njemu, kao što ćemo pokušati pokazati, do osnivanja društva već bio isprofilirao program koji društvo predstavlja kao svoj, čini se kako se djelatnost društva ustvari podudarala s programom *Kaja*, a ne obrnuto kako navodi Adamček, pa bi se ustvari moglo zaključiti da društvo izrasta iz *Kaja*, odnosno da je (logična) posljedica njegova djelovanja.

Kajkavsko spravišće, kao “društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti”, djeluje i danas, kada njegovo članstvo čini dvjestotinjak znanstvenika i umjetnika. Nakon Adamčeka (1974-1977), predsjednici društva bili su povjesničarka umjetnosti Đurđica Cvitanović (1977-1980), povjesničar Ivan Očak (1980-1982), povjesničar Dragutin Pavličević (1982-1984), pravnik Rudolf Malenovski (1984-1994), povjesničar književnosti Miroslav Šicel (1994-2011), pjesnik, književni kritičar i povjesničar Zvonko

⁸⁵ Adamček, Josip: “Kajkavsko spravišće”. *Kaj*, 7(1974), 11, str. 3.

⁸⁶ Isto.

Kovač (2011-2015) te arhitekt i povjesničar arhitekture Tomislav Premerl (2015-).⁸⁷ Glavna djelatnost društva i danas je izdavanje časopisa *Kaj* i knjiga povezanih s fenomenom kajkaviane kroz nekoliko biblioteka: Mala biblioteka "Ignac Kristijanović", Hrvatski kulturni i prirodni spomenici, *Kaj & ča* itd. Zahvaljujući Stjepanu Draganiću društvo je svojedobno bilo pokrenulo Salon časopisa i Malo Kaj kazališće, no zbog problema s prostorom to nije bilo dugog vijeka. Pitanje stalnog sjedišta društva riješeno je tek za vrijeme predsjedanja Rudolfa Malenovskog, kada je društvo dobilo svoje prostorije u Ilici 34 u Zagrebu u kojima djeluje i danas, i gdje je 1998. osnovalo i vlastiti izložbeni prostor, Galeriju *Kaj*. Članovi društva danas su podijeljeni u pet odjela: za književnost, povijest umjetnosti, povijest, likovnu djelatnost i sekciju ljubitelja prirode i kulturne baštine. Osim izdavanja časopisa i knjiga, društvo organizira stručne izlete, predavanja i tribine, okrugle stolove i znanstvene skupove, izložbe itd. Članom društva, prema statutu, može postati osoba koja se profesionalno ili trajno bavi umjetničkim ili znanstvenim radom, uz uvjet da sudjeluje u aktivnostima društva.

Što se tiče izlaženja *Kaja*, isprva je bio mjesečnik, no od 1978. pa sve do danas izlazi u dvomjesečnom ritmu. Od prvog broja do danas tiska se u formatu 24 x 17 cm. U četrdesetogodišnjem razdoblju (1968-2008) izdano je 295 brojeva, odnosno 207 svezaka s ukupno 26.089 stranica.

Što se njegovog prvotnog sadržajnog profila tiče, mogli bismo ga nazvati popularno-stručno-književnim. Kao što je bilo vidljivo iz opisa sadržaja prvog broja, od samog početka uredništvo je težilo prema čim široj obuhvatnosti kajkavskih tema. Tako u časopisu pronalazimo i stručne i popularne i književne priloge. Gaje-

⁸⁷ Usp. jedan od boljih pregleda djelovanja Kajkavskog spravišća od osnivanja do danas: Roščić, Marija: *Uz 25. obljetnicu Kajkavskog spravišća*. *Kaj*, 31(1998), 5-6, str. 141-152.

njem takve koncepcije *Kaj* je ustvari bio sličniji časopisima iz 19. stoljeća, nego onima iz suvremenosti. Naime, u vrijeme pokretanja *Kaja* i neposredno nakon, časopisi su već bili potpuno specijalizirani za uža područja, npr. za književnost (*Republika* od 1945. ili *Forum* od 1962), štoviše i pojedine aspekte književnosti, npr. za pjesništvo (*Poezija* do 1969), dramsku književnost i kazalište (*Prolog* od 1968), katoličku književnost (*Marulić* do 1968), zatim za književnu kritiku (*Kritika* od 1968), znanost o književnosti (*Umjetnost riječi* od 1957), svjetsku književnost (*Književna smotra* od 1969), znanost o hrvatskoj književnosti (*Croatica* od 1970), ili pak za ostale znanstvene discipline, kao što su npr. jezikoslovlje (*Jezik* do 1952), historiografija (*Časopis za suvremenu povijest* od 1969), etnologija (*Narodna umjetnost* od 1962), sociologija (*Revija za sociologiju* od 1970), teologija (*Crkva u svijetu* od 1966) itd. Suprotno tome, *Kaj* se opirao specijalizaciji i želio je obuhvatiti sve aspekte kajkavske kulture. Takvu koncepciju zadržao je sve vrijeme izlaženja. Isto tako, *Kaj* je i s obzirom na svoj književni dio odsakao od nekih tada vrlo utjecajnih književnih časopisa, poput *Pitanja* (1969), na čijim se stranicama, za razliku od tradicionalnijeg pristupa u *Kaju*, promovira poststrukturalistička teorijska misao, a u književnoj je produkciji vidljiv radikalniji zaokret prema postmodernizmu i tekstualizmu.

No, valja imati na umu kako je težnja prema sveobuhvatnosti, pa i tradicionalan pristup kako književnosti tako i ostalim sadržajima, uvelike bio uvjetovan pionirskom ulogom koju je *Kaj* preuzeo u bavljenju neistraženim područjem kao što je kajkavska kultura. U stvaranju takvog profila nevažan nije bio niti financijski aspekt. Naime, kako se pogotovo često žalio Draganić, ali i kasniji urednici, dotacije od republičkih ili gradskih fondova za kulturu, kasnije ministarstava kulture i znanosti te gradskih ureda za kulturu, u niti jednom razdoblju izlaženja časopisa nisu bile dostatne za opstanak časopisa, a u Draganićevo vrijeme nije postojala niti adekvatna distribucijska mreža preko koje se *Kaj* mogao redovito

prodavati⁸⁸. Stoga se uredništvo odlučuje za direktnu prodaju lokalnim sredinama diljem sjeverozapadne Hrvatske, i to ne toliko pojedinačnim kupcima, već lokalnim knjižnicama, osnovnim i srednjim školama ili jedinicama lokalne vlasti, poput nekadašnjih kotarskih i današnjih županijskih, odnosno gradskih i općinskih upravnih središta, koje su otkupljivale veće količine časopisa, pogotovo onda kada su brojevi većinom ili u cijelosti bili posvećeni tim krajevima, odnosno ličnostima, događajima, spomenicima itd. iz tih krajeva. Takvom su politikom privučeni i oglašivači (uglavnom iz tih krajeva) od čega su se također dobivali prihodi.⁸⁹ Najviše zasluga za takav tržišni plasman časopisa imao je Draganić koji je i sam obilazio cijelu sjeverozapadnu Hrvatsku te promovirao (i prodavao) časopis⁹⁰. Takva koncepcija časopisa, ali i način distribucije i financiranja, djelomično prestaje funkcionirati nakon Draganićeve smrti (1983), kada časopis proživljava stanovitu krizu, što je vidljivo po tome da su 1987. izdana samo tri sveska, 1988. dva, a 1989. i 1990. samo po jedan svezak časopisa. Situacija se poboljšala početkom 1990-ih, od kada u stabilnom ritmu od četiri sveska (šest brojeva) godišnje izlazi sve do danas, a financiranje su preuzele državne institucije zadužene za prosvjetu, kulturu i znanost, poput ministarstava kulture, obrazovanja i znanosti te istovjetnih gradskih ureda Grada Zagreba, s tim da se i u tom razdoblju povremeno pojavljuju i drugi sponzori i donatori.

Promjena načina financiranja rezultat je, dakle, promjene časopisnog profila koji se događa početkom 1990-ih. Naime, tada dolazi do djelomičnog napuštanja prosvjetiteljske (populističke)

⁸⁸ Usp. Draganić, Stjepan: *Paradoksi časopisnih situacija ili drama bez naslova*. Kaj, 7(1974), 2, str. 34-36.

⁸⁹ Usp. Šuste, Ivan; Draganić, Stjepan; Oštrić, Vladimir; Lay, Jasna: *Naša desetgodišnjica: analitička informacija o časopisu "Kaj" i o posebnim izdanjima (1968-1977)*. Kaj, 10(1977), 11-12, str. 86.

⁹⁰ Kalinski, Ivo: *Naša desetletnica!!!* Kaj, 11(1978), 4, str. 64-65.

i davanja većeg značenja književnoj, kulturnoj i umjetničkoj, ali i stručnoj i znanstvenoj dimenziji. Stoga časopis 1991. djelomično mijenja sadržajnu i strukturnu koncepciju, ali i podnaslov koji otada pa sve do danas glasi *časopis za književnost, umjetnost i kulturu* (odnosno *časopis za književnost, umjetnost, kulturu*). S novim glavnim urednikom, književnikom i kritičarom Ernestom Fišerom, koji je zamijenio Ivu Kalinskog koji je 1983. naslijedio Draganića nakon njegove smrti, časopis gaji drugačiji pristup sadržajima koje obuhvaća – pristup temama više nije prosvjetiteljski (populistički), nego stručan i znanstven. Svi prilozi otada su grupirani u rubrike, od kojih većina postoji i danas, jasno se odvajaju stručni i znanstveni od popularnih i književnih priloga, a časopis je slijedom toga i potpuno grafički redizajniran. Od 1994. glavna urednica postaje književnica i književna kritičarka Božica Pažur te se od dvobroja 4-5 tog godišta dio časopisa koji sadrži znanstvene i stručne članke uređuje prema formalnim pravilima za primarne znanstvene časopise: radovi se kategoriziraju, sadrže UDK oznaku te naslov, sažetak i ključne riječi na hrvatskom i stranom jeziku. Osim tog znanstvenog i stručnog dijela, časopis i dalje zadržava i književni te publicistički dio (nekategoriirani članci), a zadržava i vrlo širok disciplinarni spektar sve do danas, zbog čega predstavlja jedan od rijetkih književno-publicističko-znanstvenih časopisa u Hrvatskoj.

Jedan od prvih proučavatelja *Kajeva* časopisnog profila bio je Mladen Kuzmanović, koji već krajem 1973. donosi svoje opservacije te bibliografiju kajkavskim jezikom pisanih tekstova te članaka o kajkavskim temama objavljivanih u prvih pet godišta *Kaja* (1968-1972)⁹¹. Kuzmanović u tom korpusu prepoznaje četiri tematsko-žanrovske dominante, koje zatim raščlanjuje na nekoliko manjih:

⁹¹ Kuzmanović, Mladen: *Bibliografija kajkaviana časopisa "Kaj" (1968-1972)*. Kaj, 6(1973), 11-12, str. 126-176.

1. Starija kajkavska književnost
 - A) Tekstovi
 - B) Rječnici
2. Novija kajkavska (dijalektalna) književnost
 - A) Poezija
 - B) Dječja kajkavska poezija (popjevke najmlajših)
 - C) Prozni tekstovi (Ulomci romana, novele, pripovijetke)
 - D) Dramski tekstovi
 - E) Crtice, zapisi i anegdote
3. Dokumenti (jezični i povijesni)
4. Studije, rasprave, eseji, članci
 - A) Jezične studije
 - B) Književne studije⁹².

Kuzmanovićeva klasifikacija vrlo je uvjerljiva, no ne predstavlja pregled cjelokupna *Kajeva* sadržaja s obzirom na to da u nju, kako i napominje sam priređivač, nije uvrstio nekajkavske tekstove i tekstove koji govore o nekajkavskim temama, kojih ima. Kuzmanović u posebnoj bibliografiji donosi i pregled osvrta na časopis *Kaj* u različitim periodicima u istom razdoblju⁹³ iz čega je vidljivo kako su o *Kaju* izvještavali mnogi tadašnji nacionalni, ali i regionalni te lokalni periodici.

Prvi opširniji osvrt na *Kajev* časopisni profil te prvi prikaz i analizu kajkavskih i nekajkavskih tekstova i tema u njemu dao je sam Draganić, u suautorstvu s Ivom Šuteom, Vladimirom Oštrićem i Jasnom Lay, a povodom desetgodišnjice izlaženja časopisa⁹⁴. U uvodnom dijelu članka (koji je vjerojatno pisao Draganić) ponavlja se kako je časopis pokrenut zbog potrebe da kajkavske regije dobiju svoju "časopisnu kulturnu tribinu". Nabrajajući kako

⁹² Isto. Str. 128.

⁹³ Kuzmanović, Mladen: *Literatura o časopisu "Kaj" (1968-1972)*. Kaj, 6(1973), 11-12, str. 177-181.

⁹⁴ Šuste, Ivan i dr: *Naša desetgodišnjica*. Str. 74-93.

je cilj časopisa bio davanje doprinosa afirmiranju tradicija i suvremenih dostignuća, umjetničkih znamenitosti i istaknutih ličnosti kajkavskih krajeva, te da se časopisom želi osigurati “stalna mogućnost objavljivanja” recentnim kajkavskim književnicima, ali i afirmirati stara kajkavska književna baština, donosi se zaključak da se “[t]akvim sadržajima postiže društvena korisnost časopisa, pa na taj način i njegova angažiranost”⁹⁵. Uredništvo je, dakle, svjesno društvene pozicioniranosti časopisa, odnosno činjenice, koju posebno naglašava Vinko Brešić⁹⁶, da su časopisi prije svega društvene činjenice koje bitno utječu ne samo na neposredno (književno, umjetničko, kulturno, znanstveno) područje koje obuhvaćaju, nego i na društvo u cjelini. S obzirom na to da govori o “društvenoj korisnosti časopisa” Draganić je vjerojatno bio svjestan subverzivnosti svojeg časopisa, koji je suprotno ustaljenim marginalizacijskim stavovima prema kajkavskoj kulturi nastojao ukazati na njezine neosporne vrijednosti, a ustvari ju povoljnije pozicionirati u kontekstu nacionalne kulture. Što se tiče analize samog *Kajeva* sadržaja, autori u članku navode da su tekstovi u pojedinim brojevima organizirani na dva osnovna načina, a to su “cjeloviti tematski sadržaji” i “tematske rubrike” unutar pojedinih brojeva. Napominje se i da je u časopisu od prvog broja osim tekstualnog prisutan i slikovni materijal⁹⁷. Među “glavne sadržajne komponentne časopisa” Draganić i sa autori uvrštavaju:

1. Književni tekstovi, kajkavski i štokavski (književnici iz kajkavskih regija);
 - a) stara kajkavska pismenost (jezični i povijesni dokumenti),
 - b) starija kajkavska književnost,
 - c) novija i suvremena kajkavska književnost (proza, poezija i dječje pjesništvo),

⁹⁵ Isto. Str. 74.

⁹⁶ Brešić, Vinko: *Čitanje časopisa: uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*. Zagreb, Matica hrvatska, 2005.

⁹⁷ Šuste, Ivan i dr: *Naša desetgodišnjica*. Str. 77-78.

2. Književna i umjetnička kritika i esejistika;
3. Znanstveni prilozi (u raspravnim i popularnim oblicima, s priloziima građi-dokumentima i sjećanju);
 - a) znanost o književnosti, filologija i lingvistika,
 - b) etnografija i etnologija,
 - c) povijest umjetnosti i zaštita kulturnih spomenika (građiteljstvo, likovne umjetnosti, glazba...),
 - d) socijalna, kulturna i politička lokalna i regionalna povijest (...)
 - e) prirodne znanosti (pretežno popularni prikazi u sklopu lokalnih i regionalnih tematskih brojeva),
4. Uspjesi socijalističke izgradnje i društvena suvremenost kajkavskih mjesta i regija (...)
5. Suvremeni društveno-kulturni problemi (...)⁹⁸.

Podjeli je dodan pregled monotematskih brojeva, što sve zajedno čini vrlo pouzdan pregled *Kajeva* sadržaja kroz prvih deset godina izlaza te potvrđuje prijašnje konstatacije o velikoj širini *Kajeva* sadržajnog spektra. Zatim se navodi struktura suradnika te se napominje kako “[p]rincip odnosa prema suradnicima, odnosno izboru i prihvaćanju ponuda za suradnju, proizlazi iz stano- višta redakcije da je prilikom vrednovanja napisa jedini kriterij maksimalno moguća kvaliteta. Dosljedno tome, putovi vode k najuglednijim znanstvenicima i umjetnicima, odnosno suradnici- ma koji mogu pružiti najviše”⁹⁹.

U osvrtu na izložbu časopisnih i knjižnih izdanja nastalih u okviru *Kaja* koja je organizirana povodom desetgodišnjice izlaže- nja časopisa 1978. u gradskoj vijećnici grada Zagreba, Ivo Kalin- ski¹⁰⁰ daje i svoje viđenje *Kajeva* sadržaja, izdvajajući dvanaest

⁹⁸ Isto. Str. 78.

⁹⁹ Isto. Str. 81.

¹⁰⁰ Kalinski, Ivo: *Naša desetletnica!!!* Str. 61-81.

“tematskih ciklusa” koji se najvećim dijelom podudaraju s onima koje su naveli Draganić i suautori:

1. o povijesti
2. o starijoj kajkavskoj književnosti
3. o etnološkim specifičnostima
4. o novijoj kajkavskoj poeziji
5. o novijoj kajkavskoj prozi
6. o dječjim kajkavskim pjesmama
7. o suvremenim društveno-kulturnim temama
8. o revolucionarnom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi
9. o likovnoj umjetnosti
10. o umjetničkim znamenitostima pojedinih objekata, odnosno mjesta i krajeva
11. o znanstvenicima i umjetnicima, o njihovim djelima
12. o prirodnim ljepotama.¹⁰¹

Nakon ovih nekoliko analiza prvih deset godina *Kaja*, Jelena Očak povodom 15. godišnjice izlaženja časopisa donosi osvrt¹⁰² na posljednjih pet od ukupno petnaest godina *Kaja*, dakle od 1978. gdje su stali Draganić i Kalinski, do 1982. Autorica u svojem pregledu sadržaja *Kaja* u tih pet godina izdvaja sljedeća tematska uporišta:

- I. Kajkavski krajevi, gradovi i dvorci
- II. Književna povijest i filologija
- III. Likovne umjetnosti
- IV. Kulturna povijest
- V. Povijesni događaji i ličnosti
- VI. Starija kajkavska književnost
- VII. Suvremena kajkavska poezija
- VIII. Suvremena kajkavska proza

¹⁰¹ Isto. Str. 65-66.

¹⁰² Očak, Jelena: *Pet godina Kaja (1978-1982)*. Kaj, 16(1983), 2, str. 48-57.

- IX. Suvremena kajkavska drama
- X. Dječje kajkavsko pjesništvo
- XI. Narodna kajkavska književnost i kultura
- XII. Stoletni kolendar.¹⁰³

Novi osvrt na koncepciju i sadržaj *Kaja* pojavio se tek 1996, i to iz pera nove glavne urednice Božice Pažur¹⁰⁴, koja je sintetizirala neke najznačajnije dotadašnje sudove o *Kaju*, a upozorila je i na neke do tada slabo uočene činjenice. Što se tiče kulturoloških dosega i značenja *Kaja*, Pažur na tragu dotadašnjih proučavatelja prvo konstatira kako se *Kaj* “svojim značenjem, profilom i dosegom kontinuirano... iskazuje kao glasilo/periodika cjelokupnog hrvatskokajkavskog govornog područja” te da se od samog početka “i znanstveno i popularno – bavi slojevitim kulturnim i povijesnim okruženjem, semantičkim poljem svojega imena: upitno-odnosne zamjenice *kaj* – svim onim u hrvatskokajkavskoj areji, što u današnjoj metaforici ponovno prepoznamo svojim *korijenima* i *izdancima* na tom korijenu”¹⁰⁵. Pažur jednako tako ponovno ukazuje na pionirsku ulogu *Kaja* u otvaranju mnogih tema: “Taj je časopis, ne bez hrabrosti i senzibilnosti, obrađujući desetak ekskluzivnih temata, u nekima od njih pribavio sebi redosljed prvenstva: u sakralnoj umjetnosti, etnografskoj građi, bogatoj starokajkavskoj i suvremenoj književnosti odraslih i dječjih autora”¹⁰⁶, odnosno napominje kako je *Kaj* “često bio jedini izvor znanstvenih, ili bilo kakvih, podataka o kajkavskim krajevima”¹⁰⁷.

Pažur je s pravom ukazala i na koncepcijsko-tematski kontinuitet *Kaja* od prvog broja do danas. Tako prvo navodi da će

¹⁰³ Isto. Str. 49-57.

¹⁰⁴ Pažur, Božica: *Časopis “Kaj” i njegov nakladnik “Kajkavsko spravišće”*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana croatica*. Str. 427-434.

¹⁰⁵ Isto. Str. 427.

¹⁰⁶ Isto. Str. 428.

¹⁰⁷ Isto. Str. 427.

okupljenost priloga “u određene serijale (Po dragomu kraju, Naši krajevi, Umjetničke znamenitosti Zagreba, Iz starije i novije kajkavske književnosti, Lepoglava (I., II., III. i IV.), Suvremeno kajkavsko pjesništvo, Pregled spomenika kulture)” u prvih dvadesetak godina utvrditi “i jednakomjernost temata naslovljenih u kasnijim rubrikama”, što ju dovodi do zaključka kako je “*Kajeva koncepcija ostala nepromijenjena sve do današnjih dana*”¹⁰⁸. Pritom se taj kontinuitet “temelji na onim vrijednostima koje jesu označnicom identiteta – nacionalnog i kulturnog – izabravši svojim pravim putom: *jezik kajkavski i sakralne spomenike kulture kajkavskog govornog područja* kao najjačom pokaznicom takva identiteta. Ponajprije jezikom i kajkavskom književnošću i lingvističkim napisima o njima, izvornim znanstvenim radovima o crkvenoj arhitekturi – Kaj je, cijenimo, zadobio svoje pravo značenje”¹⁰⁹. Tezu o koncepcijsko-tematskom kontinuitetu Pažur potkrepljuje i činjenicom da je “*Draganićeva koncepcija Kaja toliko utemeljena, promišljena i čvrsta da na njezinim bogatim zasadama taj časopis može graditi i svoju daljnju budućnost. I to bez bitnih korekcija i zaokreta*”, prilikom čega upozorava na činjenicu koja do tada nije bila uočena, a koja govori u prilog tome da je Draganić s obzirom na takvu koncepciju (svjesno ili nesvjesno) bio ispred svojeg vremena: “*Izabravši sastavnice kulturnog i nacionalnog identiteta kao osnovni Kajev repertoar – pridonoseći dignitetu kajkavske riječi (umjetničke i zavičajne), kao i dignitetu kajkavskih krajeva – Draganić je predvidio današnje doba*”¹¹⁰. Draganićev interes za *odbačenu* (potlačenu, zaboravljenu, prešućivanu) kajkavsku tradiciju tek se u novije vrijeme pokazuje kao legitimno područje istraživanja, dok je u njegovo vrijeme još uvijek barem dijelom predstavljao svojevrsnu egzotiku. No, danas se u okviru

¹⁰⁸ Isto. Str. 428.

¹⁰⁹ Isto. Str. 428.

¹¹⁰ Isto. Str. 429.

poststrukturalističkih teorija i kulturalnih studija koji pokazuju interes za marginalizirane i odbačene Draganićev *projekt* pokazuje kao vrlo aktualan.

Pažur upućuje na još jedan iznimno važan segment *Draganićeve ere* u *Kaju*, a to je činjenica da je Draganić, “kao rijetko tko, znao pomiriti Kajevu koncepciju sa zahtjevima suvremenosti, doba koje takvoj koncepciji – ideologijski – nije bilo naklonjeno”¹¹¹. Iako je tu konstataciju ostavila bez detaljnije razrade, vjerojatno je željela ukazati na to da je Draganić u vrlo burnim vremenima pokrenuo i održavao projekt koji je u koječemu bio subverzivan. Naime, časopis je, kao što je spominjano, pokrenut u predvečerje Hrvatskog proljeća, što je bilo vrijeme koje je takvom projektu s jedne strane pogodovalo, ali se s druge strane moglo pokazati i kao kobno. Kao što je spominjano, pokretanju *Kaja* u prilog je išla činjenica da u to vrijeme dolazi do demokratizacije te buđenja nacionalne svijesti, zahvaljujući čemu vjerojatno dolazi i do buđenja svijesti o regionalno-jezičnim tradicijama. No, istovremeno jugounitaristički nastrojene struje nastoje sve nacionalistički usmjerene aktivnosti suzbiti. Draganićeva inicijativa za afirmacijom kajkavske tradicije i kulture, za razliku od proljećara koji su govorili o nacionalnom temama, očito nije bila ocijenjena opasnom po jugoslavenski integritet, pa je *Kaj* neokrznut prošao kroz sve *čistke* koje su provođene 1971. i 1972. To je još zanimljivija činjenica kada imamo na umu da su osim *Hrvatskog tjednika* i sličnih periodika koji su imali naglašenu nacionalističku notu, u to vrijeme zabranjivani i neki periodici koji nisu gajili takvu politiku, štoviše neki časopisi koji su bili vrlo slični *Kaju*, kao što je npr. *Kajkavski kalendar/kolendar*. Naime, kao što je spominjano, kalendar je bio zabranjen zbog “nacionalističko-šovinističke” pjesme Željka Sabola *Kad izgovorim tvoje ime* te zbog toga što se u njemu spominju vjerski datumi i nazivi, odnosno općenito

¹¹¹ Isto.

izražavaju vjerski osjećaji¹¹². Vjerojatno je Partiji zasmetalo i to što su u uredništvu kalendara bile ličnosti koje su se nekim svojim aktivnostima istaknule kao *nacionalisti*, poput Tomislava Đurića koji je u *Varaždinskim vijestima* tijekom 1971. objavljivao “nacionalistički” feljton *Zašto šute lepoglavska zvona?*¹¹³ itd. Kako bilo da bilo, dok je *Kajkavskom kalendaru/kolendaru* spočitavano da se u njemu spominju vjerski datumi i nazivi, u *Kaju* istovremeno nesmetano izlaze npr. znanstveno-popularni pregledi sakralnih spomenika kulture ili katolički kalendar u sklopu rubrike *Stoletni Kaj kalendar*. Još jedan od razloga zbog kojih *Kaj* nije dospio pod sumnju Partije vjerojatno je bio taj što u njemu niti prije niti poslije Hrvatskog proljeća nisu objavljivani članci niti protiv niti za taj pokret, odnosno zbog toga što se uredništvo držalo podalje od direktnih društveno-političkih aktualnosti, a onaj dio *Kaja* koji je koliko-toliko i bio društveno-politički angažiran išao je u prilog Partiji. Naime, uredništvo *Kaja* je 1970-ih i 1980-ih objavilo više članaka o Narodno-oslobodilačkoj borbi (NOB) i njezinim junacima, a povremeno je pisano i o samom Titu. Tako već u prvom godištu izlaženja uredništvo u nekoliko nastavaka objavljuje članak Marijane Gušić o Titovu rodnom Kumrovcu i Hrvatskom zagorju¹¹⁴, o čemu ista autorica piše u *Kaju* i 1970.¹¹⁵ Osim povremenih (uglavnom) dječjih pjesama posvećenih Titu, u *Kaju* je 1974. objavljen Titov govor u povodu obilježavanja 400. godišnjice seljačke bune¹¹⁶ popraćen njegovim fotografijama, a 1980. mu je u povodu smrti posvećen i cijeli broj.¹¹⁷

¹¹² *Ocjena Kajkavskog kalendara 1972. Općinske konferencije SK Hrvatske*. U: Cesar, Jurica (ur.): Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski”. Str. 107.

¹¹³ Usp. Đurić, Tomislav: *Zašto su šutjela lepoglavska zvona*. Str. 20-114.

¹¹⁴ Gušić, Marijana: *Kumrovec I, II; III; IV; V*. Kaj, 1(1968), br. 4-5, 6, 10, 11, 12.

¹¹⁵ Gušić, Marijana: *Jedan neostvaren, a možda i nedopušten san*. Kaj, 3(1970), 5, str. 57-64.

¹¹⁶ Broz Tito, Josip: *Ideali Seljačke bune ostvaruju se danas*. Kaj, 7(1974), 3-4, str. 4-[7].

¹¹⁷ Kaj, 12[13](1980), br. 2.

Dok je u svojem sljedećem napisu o *Kaju* iz 1998. povodom tridesetgodišnjice njegova izlaženja¹¹⁸ uglavnom varirala dvije godine ranije iznesene teze, u članku povodom novog jubileja, četrdesetgodišnjice izlaženja časopisa 2008. Božica Pažur donosi nešto drugačiju ocjenu njegovih najvažnijih doprinosa kajkavskoj i nacionalnoj kulturi¹¹⁹. Tako sada navodi da se *Kaj* bavi “cjelovitom jezičnom, kulturno-povijesnom i umjetničkom podlogom cjelokupnoga kajkavskog govornog područja kao temeljnim vrijednostima matične hrvatske kulture i znanosti”, prilikom čega je “[u] tom 40-godišnjem konceptijskom kontinuitetu, jezik ‘materinski, kajkavski, domaći, svuoj...’ bio i ostao temeljnim sadržajem i poticajem našega časopisa: bilo kao jezik izgrađene višestoljetne književne (i znanstvene, administrativne...) tradicije; bilo kao materinski jezik brojnih, bogatih i živih zavičajnih idioma više od milijun izvornih govornika; bilo kao stvaralački jezik suvremene (postmoderne) kajkavske književnosti”¹²⁰. Pritom navodi da je uz taj filološki tematski krug *Kaj* “svoje značenje, vjerujemo, zadobio i povijesnoumjetničkim temama, osobito napisima o sakralnoj graditeljskoj baštini svih kajkavskih krajeva, arhitektonsko-urbanističkim opisima burgova, dvoraca, tradicijske arhitekture, povijesnih i povijesnoumjetničkih znamenitosti Zagreba”¹²¹, a kratko spominje kako su “dignitetu kajkavskih krajeva” prilog dala i posebna izdanja *Kaja*.

Taj joj je napis poslužio kao temelj za predgovor izložbi *Kajevih* izdanja povodom “četrdesetletnice” njegova izlaženja, koja je krajem iste godine obilježena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tim je povodom održan i znanstveni skup *Časopis*

¹¹⁸ Pažur, Božica: *Časopis Kaj – životno djelo Stjepana Draganića (Uz 30. obljetnicu časopisa Kaj)*. Kaj, 31(1998), 1-2, str. 3-13.

¹¹⁹ P.[ažur], B.[ožica]: *Četrdesetletnica: Kaj – časopis za književnost, umjetnost, kulturu (1968. – 2008.)*. Kaj, 41(2008), 1-2, str. 3-6.

¹²⁰ Isto. Str. 3.

¹²¹ Isto.

Kaj u kontekstu nacionalne periodike i njegov 40-godišnji doprinos hrvatskoj znanosti i kulturi, čiji su pojedini prilozi tiskani u *Kaju* sljedeće godine. Prvi govornik na skupu bio je Vinko Brešić koji je ukazao na važnost *Kaja* u kontekstu kajkavske književnosti i kulture, te nacionalne periodike, odnosno nacionalne književnosti i kulture uopće¹²². Pokretanje *Kaja* Brešić vidi kao jedan od produkata “reinstitucionalizacije” hrvatske kulture krajem 1960-ih koja je rezultirala “eksplozijom novih časopisa u svim hrvatskim regijama i na svim razinama”¹²³. S obzirom na njegovu misiju i sadržaj Brešić nadalje smatra da je *Kaj* “u najmanju ruku barem subverzivno čuvao na institucionalno prepoznatljiv način kontinuitet kajkavske tradicije hrvatske kulture, njezine prakse i teorije”, no osim toga istovremeno je “tu tradiciju nastojao na moderan način usustaviti i vrednovati putem, npr. raznih antologija i hrestomatija, natječaja, festivala i skupova, ali i analiza koje su išle za emancipacijom nečega što se zove kajkavska književnost”¹²⁴. To ga dovodi do zaključka da je *Kaj* “svojom kulturnom, ma koliko na momente posve marginalnom nazočnošću, u osnovi podržavao ne samo latentni i tek s vremena na vrijeme javno odobravani fenomen kulturnoga regionalizma, već je činio još najmanje dvije važne stvari: 1. održavao je ideju o časopisu kao još uvijek dominantnome mediju i ujedno središtu književnog života, što je obilježje koje trenutno jedva da ima ijedan naš časopis; 2. medijski podržavanjem kajkavske kulture ‘Kaj’ zapravo podržava polivalentnost hrvatske kulture, njezinu osebnost i bogatstvo, ali i njezinu aporičnost”¹²⁵. Ostali sudionici skupa svoju su pažnju usmjerili prema pojedinim sadržajnim aspektima časopisa. O književnosti u *Kaju* govorilo je najviše sudionika. Tako

¹²² Brešić, Vinko: *Kaj i hrvatska časopisna tradicija / Kaj u raljama tradicije*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 13-17.

¹²³ Isto. Str. 15.

¹²⁴ Isto. Str. 16.

¹²⁵ Isto.

je Ivo Kalinski dao osvrt na antologije kajkavskog pjesništva koje su objavljivane u *Kaju*, i to samo na one većeg opsega, zaključujući kako predstavljaju “velik doprinos prije svega kajkavskoj književnosti, ali se njima prvi put s one često spominjane marginalne, rubne crte najozbiljnije uključuje tamo gdje je toj književnosti po samoj naravi stvari oduvijek i mjesto – u maticu svehrvatske književnosti kao njezin korporativni dio”¹²⁶. Ivan Zvonar je u svojem referatu ukazao na činjenicu kako je *Kaj* od samih početaka izlaženje do danas veliku pozornost posvetio usmenoj kajkavskoj književnosti¹²⁷. U trećem prilogu iz književnog bloka Božica Pažur je s obzirom na kontinuitet kajkavskih književnih tema u *Kaju*, kako “primarnih” (književna produkcija) tako i “sekundarnih” (osvrti na književnu produkciju), od prvog broja do suvremenosti, te ostala njegova nastojanja povezana s njom, kao što su priređivanje panorama i antologija, tematskih svezaka, raspisivanje književnih natječaja i sl., dala osnovne naznake o poticajnoj ulozi *Kaja* u obnovi i reafirmaciji kajkavske književnosti¹²⁸. O starijoj kajkavskoj književnosti u *Kaju* na kolokviju je govorio Alojz Jembrih, no njegov prilog do sada još nije objavljen. Ostali sudionici kolokvija govorili su o drugim sadržajnim dominantama *Kaja*. Tako su Mijo Lončarić i Martina Kuzmić dali kratak pregled radova o kajkavskim govorima objavljivanim u časopisu *Kaj*¹²⁹, a Andrija Tomašek daje osvrt na glazbene teme u *Kaju*¹³⁰. O velikom korpusu povijesnoumjetničkih tema u *Kaju* osvrt su dali Nela

¹²⁶ Kalinski, Ivo: *Kajeve antologije kao časopisna i knjižna izdanja*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 22.

¹²⁷ Zvonar, Ivan: *Usmena kajkavska književnost u kritičkom izboru i obzoru časopisa Kaj*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 23–44.

¹²⁸ Pažur, Božica: *Poticajna uloga časopisa Kaj u obnovi i reafirmaciji suvremene, novokajkavske književnosti*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 69–78.

¹²⁹ Lončarić, Mijo; Kuzmić, Martina: *Glavnina kajkavskih govora u dijalektološkim radovima u Kaju*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 45–60.

¹³⁰ Tomašek, Andrija: *Kaj – čimbenik hrvatske glazbene publicistike*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 79–87.

Tarbuk¹³¹ i Tomislav Premerl¹³². Na korpus članaka o Gorskome kotaru u *Kaju* osvrtno je dao Josip Lisac¹³³, a Božica Pažur je dala osvrtno na članke o pavlinskom kulturnom nasljeđu u časopisu¹³⁴.

Prilozi s kolokvija implicitno su ukazali i na neke od sadržajnih i koncepcijskih dominantni u dotadašnjem razdoblju izlaženja časopisa. No, do sada najobuhvatniji pregled *Kajeva* sadržaja ipak je pokazala tematsko-žanrovska bibliografija priloga od prvog broja do 2010. koju je povodom obilježavanja iste obljetnice priredila Marija Roščić¹³⁵. Sadržaj *Kaja* podijelila je na četrnaest tematsko-žanrovskih skupina:

1. Novija / suvremena hrvatska kajkavska književnost
 - a) putopisi; duhovni krajobraz;
2. Starija hrvatska / kajkavska književnost / baština;
3. Kajkavski jezik, jezikoslovlje;
4. Kajkavski prijevodi;
5. Povijest umjetnosti; graditeljsko nasljeđe / vrtna arhitektura;
6. Zagrebačke teme;
7. Povijesne teme / razdoblja i ličnosti
 - a) plemstvo i svećenstvo u hrvatskoj povijesti i kulturi,
 - b) Hrvati kajkavci u iseljeništvu;
8. Tradicijska kultura / folklor, običaji, etnologija, etnografija;
9. Glazbene teme;
10. Likovne teme;
11. Kaj & ča;

¹³¹ Tarbuk, Nela: *Povijesnoumjetničke teme u časopisu Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 88-93.

¹³² Premerl, Tomislav: *Povijesnoumjetnička i graditeljska baština kajkavskih krajeva u časopisu Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 94-98.

¹³³ Lisac, Josip: *Časopis Kaj i Gorski kotar*. Kaj, 42(2009), 3, str. 61-68.

¹³⁴ Pažur, Božica: *Pavlinsko kulturno nasljeđe u izdanjima Kajkavskog spravišća i časopisa Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 99-110.

¹³⁵ Roščić, Marija (ur.): *Bibliografija časopisa Kaj 1968. – 2010*. Kaj, 44(2011), 3.

12. Ljudi i krajevi / društvene teme
 - a) priroda i čovjek;
13. Osvrti, recenzije;
14. Kronika¹³⁶.

Kada ovakvu podjelu *Kajeva* sadržaja usporedimo sa svima do sada spomenutima, vidljivo je da predstavlja ne samo do sada najobuhvatniji, nego i najdetaljniji, ali i najrazrađeniji takav pokušaj, kojem bi se moglo prigovoriti jedino to što koristi više različitih klasifikacijskih kriterija. Najuočljiviji kriterij je tematsko-disciplinarni (književnost, jezikoslovlje, povijest umjetnosti, povijest, tradicijska kultura, glazba, likovnost, društvene teme), no tu je upleten i žanrovski kriterij (prijevodi, osvrti i recenzije, kronika), pa čak i geografski (zagrebačke teme) koji se ne uklapaju u načelnu tematsko-disciplinarnu shemu pa izgrađeni sustav nije do kraja koherentan. No, to je razumljivo ako u obzir uzmemo priređivačičinu ogradu kako se “pri razvrstavanju temata rukovodila rubrikama i podjelama koje je uspostavilo uredništvo časopisa”.¹³⁷ Drugim riječima, spomenute rubrike koje smo izdvojili kao one koje se ne uklapaju u načelnu tematsko-disciplinarnu shemu priređivača je posebno izdvojila s obzirom na takovrsne ustaljene rubrike u *Kaju*.

Imajući u vidu dosadašnje raščlambe *Kajeva* sadržaja, ali potpuno ne nasljeđujući niti jednu od njih, u poglavljima koja slijede pokušat ćemo predstaviti najvažnije predmetne i disciplinarne dominante u četrdesetogodišnjem razdoblju izlaženja časopisa (1968-2008) kako bismo mogli, ponovno osluškujući, ali ne i potpuno nasljeđujući dosadašnja saznanja i zaključke o njegovoj koncepciji, misiji i namjeni, odgovoriti na pitanje kakvu je ulogu imao kako u kontekstu kajkavske, tako i nacionalne kulture.

¹³⁶ R.[oščić], M.[arija]: *Napomene uz bibliografiju časopisa “Kaj” 1968.-2010.* Kaj, 44(2011), 3-4, str. 5.

¹³⁷ Isto.

3.1.

ČASOPIS ZA PROSVJETU

Uredništvo *Kaja* ne samo da je od samih početaka izlaženja časopisa balansiralo ravnomjernu zastupljenost različitih područja (starija i novija kajkavska književnost, povijest i suvremenost, umjetničke znamenitosti, narodni običaji itd.) u svakom broju, nego je već od drugog godišta počelo i s priređivanjem monotematskih brojeva o pojedinim ličnostima, događajima ili lokalitetima kajkavske Hrvatske. Ti su brojevi priređivani kao svojevrsni multidisciplinarni zbornici o određenoj temi, a njihovo priređivanje bilo je motivirano, kako je objasnio Draganić, koji je i osmislio takav model, činjenicom da većina fenomena o kojima su objavljeni ti “namjenski” brojevi, pogotovo manja mjesta, nisu dotad imali “knjigu o sebi” pa je *Kaj* želio nadoknaditi taj nedostatak¹³⁸. Osim toga, Draganić navodi da se koncept izdavanja “namjenskih” brojeva pokazao kao dobar “to više što su naprosto sve općine pokazale velik interes i spremnost na suradnju” te se na taj način pojavljuju i novi suradnici iz tih krajeva, a time je i “znatno povećan broj pretplatnika i kupaca”, što je bio i razlog više da se započne, ali i ustraje u praksi priređivanja takvih brojeva¹³⁹. Prije nego pogledamo o čemu su sve priređivani namjenski brojevi, valja napomenuti kako ćemo u ovaj pregled uključiti samo one brojeve koji su u potpunosti posvećeni samo jednoj temi (geografskom prostoru, događaju, ličnosti itd.), a ne brojeve koji imaju jednu dominantnu temu, a ostatak je sadržaja posvećen drugim temama.

Najveći broj “namjenskih” svezaka posvećen je mjestima i regijama kajkavske Hrvatske. Tako su brojeve “o sebi” dobili: Zaprešić, (5/1969), Đurđevac (6/1969), Zlatar Bistrica (9/1969),

¹³⁸ Baldani, Juraj: *Dvadeset četiri pitanja uz dvadesetčetvrti broj časopisa “Kaj”*. Str. 92.

¹³⁹ Isto.

Donja Stubica (2/1970), Ludbreg (3-4/1970), Klanjec (5/1970, 3/1979), Samobor (3-4/1971), Sesvete (6/1971), Sv. Ivan Zelina (7-8/1971), Zagreb (7-8/1972, 7-8/1974, 3-5/1977; 2/1978, 2/1979, 6/1984), Novi Marof i Varaždinske Toplice (4-5/1973), Velika Gorica (5-6/1974), Jastrebarsko (1-2/1975), Ozalj (9-11/1976), Svetice (9-10/1977), Karlovac (4/1979), Lepoglava (6/1979, 2/1981, 5/1982, 3-5/1988), Zabok (1/1980), Dugo Selo (4/1981), Krapina (1/1982), Križ (4-5/1984) i Pregrada (2-3/1985). Od pojedinačnih fenomena, posebni brojevi posvećeni su prehrambenoj industriji *Podravka* iz Koprivnice (2/1982), INA petrokemiji iz Kutine (1/1986) te povijesti Obrtne škole u Zagrebu (3/1982). U tim monotematskim brojevima posvećenima mjestima i regijama kajkavske Hrvatske obično se donose prilozi o suvremenosti pojedinog kraja, i to kako o privredi i ekonomiji, tako i društvenom i kulturnom životu, te prilozi o povijesti tih područja, ali i etnologiji, geografiji, kulturnoj i spomeničkoj baštini i ostalim znamenitostima. Nerijetko se donose i intervjui s vodećim ljudima u lokalnoj upravi ili kojom drugom istaknutom lokalnom ličnošću. Posebna pažnja uglavnom se posvećuje i kako starijim, tako i suvremenim (kajkavskim) književnicima iz tih područja, o kojima se donose kritike i članci ili čije se stvaralaštvo predstavlja.

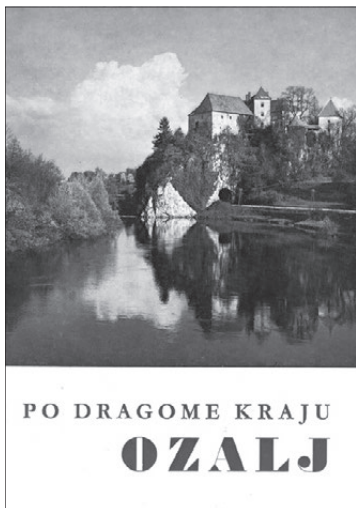
Što se tiče povijesnih događaja, čak tri monotematska broja *Kaja* posvećena su Seljačkoj buni iz 1573. (2/1969, 1-2/1973, 3-4/1974) te jedan općenito revolucionarnim tradicijama u Zagorju i Prigorju (1/1984). Velik broj monotematskih svezaka *Kaja* posvećivan je i istaknutim kajkavskim književnicima, odnosno književnicima iz kajkavske Hrvatske. Tako su svoje brojeve dobili Dragutin Domjanić (9/1968), Ksaver Šandor Đalski (9/1970), Baltazar Adam Krčelić (5/1971), Zrinski i Frankopani (9/1971), Ante Kovačić (9/1972), Ljudevit Gaj (10/1972), Janko Leskovar (1/1974), Juraj Habelić (10/1974), Stjepan Draganić (2/1983), Juraj Mulih (5-6/1983) i Mihovil Pavlek Miškina (1-2/1987). Poseban tip monotematskih brojeva činili su oni u kojima težište čine istaknute ličnosti i njihov zavičaj: Mihovil Pavlek Miškina i Podravina (12/1968), Josip Slavenski i Međimurje (10/1969), obitelj Drašković

i trakošćanski kraj (11/1972) te Miroslav Krleža i Zagreb (8-9/1973). Od neknjiževnih ličnosti, zasebni brojevi posvećeni su Branimiru Gušiću (8/1975) i Josipu Brozu Titu (2/1980), obojici povodom njihove smrti.

Kao što je vidljivo iz ovog pregleda, multidisciplinarni su zbornici priređivani samo u prvih petnaestak godina izlaženja *Kaja* (1968-1984), dakle u onoj njegovoj fazi koju je urednički obilježio Draganić. Nakon tog razdoblja samo je još nekoliko brojeva priređeno po tome modelu. Jedan od njih priređen je kao zbornik radova sa znanstvenog skupa *Jezični i umjetnički i izraz na kajkavskom tlu u Krapini* (1-2/1988), a poseban broj u cijelosti je bio posvećen i 900. obljetnici Zagrebačke nadbiskupije (4-5/1994). U najnovije vrijeme pojavila su se još dva monotematska broja, i to oba u povodu obilježavanja četrdesetgodišnjice izlaženja *Kaja*: prvi je bio spominjani zbornik sa znanstvenog kolokvija *Časopis Kaj u kontekstu nacionalne periodike i njegov četrdesetgodišnji doprinos hrvatskoj znanosti i kulturi* (3/2009), a drugi također spominjana tematsko-žanrovska *Bibliografija časopisa Kaj 1968. – 2010.* (3-4/2011).

Osim brojke od ukupno pedesetak “namjenskih” brojeva *Kaja*, o njihovoj važnosti svjedoči i uredništvo časopisa koje u osvrtu na prve četiri godine izlaženja časopisa ustvrđuje da recepcijska prihvaćenost “namjenskih” brojeva “potvrđuje njihovu korisnost odnosno udovoljavanje svrsi”, a svrha je bila dopiranje do čim šireg kruga čitateljstva, među kojima su stanovnici ne samo urbanih i većih, nego i ruralnih, odnosno manjih mjesta. Uredništvo, naime, navodi kako je časopis vrlo dobro “primljen od velikog broja škola, jer se mnogi sadržaji uklapaju u nastavnu građu” te ističe “[p]osebno nam je drago što su na časopis pretplaćene najznačajnije biblioteke i druge ustanove svih republika”, a ističe i kako vrše posebne napore da časopis “dopre u selo, gdje ne postoji navika na knjigu”¹⁴⁰. U želji da se dopre do tih na knjigu nenaviklih

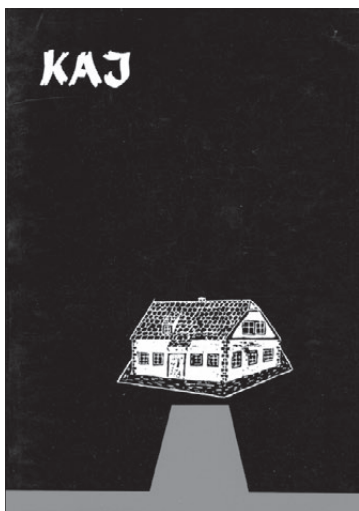
¹⁴⁰ Redakcija časopisa “Kaj”: *Izjava redakcije časopisa “Kaj”*. Kaj, 5(1972), 12, str. 113.

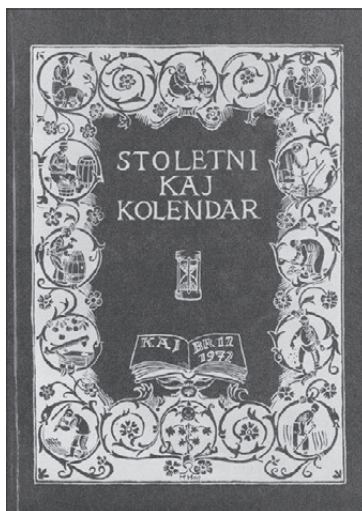
Poseban broj *Kaja* posvećen Ožlju
(Kaj, 9-11/1976)

Poseban broj *Kaja* posvećen
Ljudevitu Gaju (Kaj, 10/1974)

Poseban broj *Kaja* posvećen
Josipu Brozu Titu (Kaj, 2/1982)

Naslovnica *Stoletnog kaj kolendara*
(Kaj, 12/1972)

recipijenata, iz časopisa je, kako navodi uredništvo, “isključeno sve osim prihvatljivog sadržaja”¹⁴¹, što bi značilo da su tekstovi uglavnom pisani s namjerom da budu prihvatljivi čim širem krugu čitatelja. Takva usmjerenost svjedoči da je uredništvo vodilo svojevrsnu prosvjetiteljsku, pa i populističku politiku.

Osim toga što su nerijetko predstavljali prve publikacije o tim fenomenima, monotematski brojevi dobro su prihvaćani kod publike zbog još nekoliko razloga. Prvi je dostupnost *Kaja* u sredinama gdje ne postoji knjižarska mreža. Različitim metodama uredništvo *Kaja* uspjelo je, naime, časopis plasirati i u najmanjim mjestima do kojih, da su se oslanjali na ustaljene distribucijske kanale, kao što su knjižare ili kiosci, zasigurno ne bi uspjeli doći. Draganić i sam priznaje da se časopis distribuira ciljanoj publici ovisno “o sadržaju pojedinog sveska časopisa i posebnih izdanja. To su pretežno tematski sadržaji, dijelom i prve knjige o pojedinim krajevima pa je zato zanimanje veliko, a naklada između 8000 i 10000 primjeraka”¹⁴². Stoga zadovoljno zaključuje da “[i]nače aktualan problem distribucije ovdje ne postoji jer se realizira samo ono što je društveno potrebno pa tada zanimanje i prođa ne izostaju”¹⁴³. U osmišljavanju monotematskih brojeva gledalo se, dakle, dobro i na to kome bi se mogli plasirati, a ne samo što bi bilo dobro obraditi. Da je uredništvu bilo posebno stalo do recipijenata u malim sredinama svjedoči činjenica da su u monotematskim brojevima, a povremeno i u višetematskima, pretiskivani već objavljeni članci o pojedinim znamenitostima ili ličnostima kajkavske Hrvatske iz različitih, obično užestručnih publikacija, kako bi preko *Kaja* postali dostupni širokom krugu čitateljstva do kojeg je *Kaj*, za razliku od publikacija iz kojih su pretiskivani, uspijeva doprijeti. Uredništvu *Kaja*, dakle, nije bilo uvijek važno da se o pojedinim fenomenima pišu novi članci, da se vrše nova

¹⁴¹ Isto. Str. 113.

¹⁴² Isto. Str. 84.

¹⁴³ Isto. Str. 85.

istraživanja i sl., nego je bilo važno čitateljima ponuditi sadržaj *o njima samima*, dakle osigurati čitateljstvo makar i na uštrb izvornosti i kvalitete, iako se uredništvo više puta u svojim autorefleksivnim člancima ograđivalo kako bira samo najkvalitetnije suradnike i priloge. Drugi važan razlog zbog kojeg su monotematski brojevi dobro prihvaćani kod čitateljstva leži u činjenici da je *Kaj* svoj prostor otvarao lokalnim stvarateljima (književnicima, likovnim umjetnicima, kroničarima itd.) te stvaralaštvu djece. Recipijentima koji do tada nisu imali publikacije o svojim krajevima činjenica da u *Kaju* osim sadržaja *o sebi* mogu pronaći i *same sebe* svakako je bila razlog više za kupnju časopisa. Iz toga proizlazi i treći razlog zbog kojeg su monotematski brojevi bili široko prihvaćeni, a to je širok sadržajni spektar tema (suvremenost, povijest, etnologija, kultura, povijest umjetnosti, narodna tradicija), čime se također pokušalo prikupiti čim šire čitateljstvo, gotovo po modelu *za svakoga ponešto*.

Prosvjetiteljsko-populističkom profilu časopisa doprinosilo je i evociranje stare kajkavske kalendarske tradicije. Naime, već od trećeg godišta izlaženja (1970) u *Kaju* se počinje pojavljivati rubrika *Stoletni kaj kalendar*. Radi se o rubrici koja se otada pa sve do 1990. pojavljuje obično u posljednjem broju *Kaja* za tekuću godinu i koja se sastoji od nekoliko stalnih rubrika. Prva od njih je jednolisni pregledni kalendar za dolazeću godinu, zatim se donosi pregled državnih praznika i značajnih datuma u nadolazećoj godini te dvanaestlisni katolički kalendar za narednu godinu, s popisom svetaca i blagdana, popraćen meteorološkim predviđanjima preuzetima iz starih kajkavskih stoljetnih kalendara. U brojevima *Kaja* u kojima su kalendari obično se donose i prigodni božićni ili novogodišnji članci te književni uratci ili pretisci iz starih kajkavskih knjiga, čime ti brojevi dijelom dobivaju karakter starih kajkavskih pučkih kalendara. Dok je to, s jedne strane, vjerojatno predstavljalo vraćanje duga zaboravljenoj kajkavskoj kalendarskoj tradiciji, vjerojatno je, s druge strane, ipak bio i dodatan prosvjetiteljsko-populistički potez kojem je jedan od ciljeva bio

pridobivanje čim šireg kruga čitatelja kakav su nekad imali stari kajkavski pučki kalendari. Sve u svemu, dok je s jedne strane okretanjem fokusa prema *margini* predstavljao bitnu novost u prostoru nacionalne književnosti i kulture, *Kaj* je s druge strane nekim svojim postupcima iskazivao tradicionalnost, štoviše anakronost, o čemu najbjelodanije svjedoči prosvjetiteljsko poslanje koje je u njemu gajeno prvih dvaju desetljeća, kao i povratak kalendarskoj koncepciji.

Takva prosvjetiteljska (i populistička) politika *Kaja* u prvoj, *Draganićevoj eri* izlaženja, doprinosila je ne samo popularnosti, već i (samo)opstojnosti časopisa, o čemu svjedoče broj pretplatnika časopisa te naklade monotematskih brojeva. Slijedeći politiku čestih monotematskih brojeva u kojima su pojedini fenomeni dobivali prve “knjige o sebi”, časopis je u prvih desetak godina imao oko dvije tisuće stalnih pretplatnika. Dok je prosječna naklada višetematskih brojeva bila oko šest, monotematskih je iznosila između osam i deset tisuća primjeraka po broju, a neki su monotematski brojevi tiskani i u znatno većim nakladama, npr. onaj o Seljačkoj buni (br. 1-2/1973) čak u trideset tisuća primjeraka.¹⁴⁴ Mnogi brojevi ili pojedini članci objavljeni su i kao zasebne publikacije (separati) te su se također prodavali u velikim nakladama¹⁴⁵.

Osim pretplata i pojedinačne prodaje (pogotovo monotematskih) brojeva, časopis je od početaka izlaženja dobivao veće ili manje financijske dotacije od državnih i lokalnih vlasti, kao što su tadašnje republičke samoupravne interesne zajednice (RSIZ-ovi) zadužene za kulturu, prosvjetu i znanost, odnosno slični gradski fondovi Grada Zagreba. Draganić u osvrtu na prvih deset godina izlaženja časopisa navodi da osim iz tih izvora sredstva “pritječu od općina, poduzeća i ustanova, prodaje i oglasa, od re-

¹⁴⁴ Usp. Šuste, Ivan i dr.: *Naša desetgodišnjica*. Str. 84-85.

¹⁴⁵ Isto. Str. 86-93.

produkcija umjetničkih slika, čestitki i sličnog”¹⁴⁶. Da se časopis financirao i od oglašivača vidljivo je po tome što se sve do sredine 1980-ih u većini brojeva na posljednjim stranicama nalazi i do tridesetak oglasa različitih tvrtki i obrtnika, od građevinarskih, metalurških, drvnih i sl. industrija, preko kemijskih, kozmetičkih, prehrambenih i pivovarskih te hotelsko-ugostiteljskih i trgovačkih poduzeća i objekata, do knjižara i nakladnika te pojedinih biblioteka, knjiga, časopisa i novina. Pritom je primjetljivo kako se u monotematskim brojevima većinom pojavljuju oglašivači iz krajeva o kojima se govori u dotičnome broju časopisa, a za pojedine brojeve uredništvo zahvaljuje na dotacijama i organima lokalne uprave o kojima se govori u časopisu. Nestanak interesa oglašivača i sponzora sredinom 1980-ih vjerojatno je, s jedne strane, uzrokovan činjenicom da se časopisu smanjuje naklada, odnosno da gubi populistički profil, a s druge strane promjenom medijskih i sociokulturnih uvjeta u kojima potpunu prevlast preuzimaju audiovizualni mediji. No, takvu je sudbinu osim *Kaja* doživjela i većina kulturnih tiskanih medija. Otada, a pogotovo od 1991. osnovu financiranja *Kaja* čine samo dotacije ministarstava kulture, prosvjete i znanosti te gradskog ureda za kulturu grada Zagreba, a tek se povremeno kao donatori pojavljuju i neki drugi subjekti, poput Varaždinske i Zagrebačke županije. Radi se, dakle, o bitno promijenjenom načinu financiranja u kojem je gotovo potpuno nestala prodaja širokom krugu čitatelja, a time i interes oglašivača. Naklada se otada kreće od 1000 do 800 primjereka, a broj pretplatnika je i bitno manji.

Zaključno bismo za monotematske brojeve *Kaja* mogli reći da su u prvih petnaestak godina izlazenja časopisa činili važno ne samo sadržajno nego i recepcijsko, štoviše i financijsko uporište uređivačke politike, u čemu se očitovala kako kulturna, tako i prosvjetiteljska (pa i populistička) politika *Kajeva* uredništva, koja je korespondirala s njegovim tadašnjim podnaslovom – *časopis za kulturu i prosvjetu*.

¹⁴⁶ Isto. Str. 86.

3.2.

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST

Iako je zamišljen kao kajkavska “časopisna kulturna tribina” (S. Draganić), već je tijekom prvog godišta njegova izlaženja postalo jasno da će *Kaj* velikim dijelom ustvari biti književna tribina kajkavske Hrvatske, odnosno da će kajkavska književnost zauzeti iznimno važno mjesto u njegovu sadržaju, i to kako recentna književna produkcija, tako i ona starija, te pisana i usmena, odnosno narodna i umjetnička, te dječja i prijevodna kajkavska književnost. Stoga ćemo u ovome poglavlju analizirati književni dio časopisa *Kaj*.

3.2.1.

Suvremena kajkavska poezija

Poezija predstavlja najproduktivniji žanr postilirske kajkavske književnosti. Vidljivo je to i iz sadržaja časopisa *Kaj*, u kojem na suvremenu kajkavsku poeziju otpada više od polovice svih objavljenih književnih priloga. Tako se rubrika *Novija kajkavska lirika* pojavljuje odmah u prvim brojevima časopisa, a pod promijenjenim naslovima, kao što su *Kajkavski pjesnici i njihova djela*, *Suvremeni kajkavski pjesnici*, *Djela suvremenih kajkavskih pjesnika*, *Izbor iz kajkavske poezije*, *Suvremeno hrvatskokajkavsko pjesništvo* i slično, postoji sve do danas. Jednako tako, rubrika je od prvog broja do danas otvorena kajkavskim pjesnicima različitih poetika, stilova, generacija itd. Potvrdila su to već prva godišta u kojima se istovremeno javljaju kako iskusniji suvremeni kajkavski pjesnici, tako i potpuni početnici. Svojim priložima u prvim godištima *Kaja* javili su se, s jedne strane, pjesnici koji su do tada već imali objavljene zbirke, poput Nikole Pavića (koji se afirmirao još u međuratnom razdoblju), Ljubice Konjević, Mirka Radušića, Stjepana Draganića, Frana Koncelaka, Anđele Vokaun Dokmanović, Stjepana Bencea, Ljubice Duić, Stanka Dominića i Milana

Krmpotića, te s druge strane pjesnici koji do tada još nisu izdali prve kajkavske zbirke, štoviše, nekima je to bilo jedno od prvih pojavljivanja (kajkavskim stihovima) u književnoj javnosti, kao što su Božena Loborec, Verica Jačmenica Jazbec, Melita Runje, Stanko Kancijan, Ivica Jembrih, Josip Ozimec, Adalbert Pogačić, Katica Šimec, Franjo Švob, Drago Ulama, Dragutin Vuk, Zdravko Čadež i dr. Iako ih generacijski nije moguće nikako svrstati u istu skupinu, s književnopovijesnog gledišta spomenuti pjesnici predstavljaju drugu grupaciju kajkavskih pjesnika 20. stoljeća. Naime, kao što je među prvim izložio Mladen Kuzmanović¹⁴⁷, dvadesetostoljetne kajkavske pjesnike mogli bismo podijeliti u tri osnovne grupacije. Prvu bi činili kajkavski pjesnici prve polovice 20. stoljeća, počevši od Antuna Gustava Matoša s početka stoljeća, preko Frana Galovića, Dragutina Domjanića, Nikole Pavića, Miroslava Krleže i drugih, do Ivana Gorana Kovačića na polovici stoljeća. Goranovom zbirkom *Ognji i rože* (1945) i konačnim izdanjem Krležinih *Balada Petrice Kerempuha* (1946) “zvjezdana faza” kajkavskog pjesništva nije bila zatvorena samo simbolički nego i doslovno: Matoš, Galović, Domjanić i Goran su mrtvi, a Krleža i Pavić su se prestali javljati kajkavskim stihovima. Stoga se očekivala pojava nove generacije kajkavskih pjesnika, pred kojom je, kako je napomenuo Kuzmanović, stajao nimalo lak izbor: generacija kajkavskih pjesnika koja se pojavila nakon 1950. morala se “odlučiti samo za jednu od dviju mogućih, vječnih alternativa: variranje elemenata već otkrivenog, poznatog estetskog repertoara prethodnika ili traganja za vlastitim izričajima i tematskim tvorbama”¹⁴⁸. Kada pogledamo ostvaraje prvih predstavnika nove generacije, moramo, kao i Kuzmanović, zaključiti

¹⁴⁷ Kuzmanović, Mladen: *Nasljednici i istraživači: (Globalne napomene o poslijeratnoj kajkavskoj lirici)*. U: Kalinski, Ivo (ur.): *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu: zbornik radova sa skupova u Krapini. Krapina, Kajkavsko spravišće*, 1993. Str. 54-61.

¹⁴⁸ Isto. Str. 55.

kako su bili skloniji prvoj opciji. To je prije Kuzmanovića još 1972. uočio i Joža Skok koji smatra da bi se recentni mu kajkavski pjesnici trebali okrenuti izazovima (književne) suvremenosti, a ne nekreativno reproducirati dobrim dijelom iscrpljena tematska i poetička obilježja međuratne lirike: “Ne radi se ovdje o iskazivanju nepovjerenja prema zavičajnoj, intimnoj i seoskoj tematici, kojom je dijalektalno stvaralaštvo na neki način i uslovljeno, i koja će se i u njegovu daljnjem postojanju sigurno javljati, već prvenstveno o pristupu toj tematici. Doduše, međuratno je pjesništvo, iscrplo određen broj regionalnih tema, ali je bitnije što se ono prema svojoj cjelokupnoj tematici odredilo, ne isključivo s emotivne strane koja uvijek ostaje otvorenom kao mogućnost za izražavanje poetske individualnosti, već s perspektive određenog povijesnog trenutka i književnopovijesne i estetske usmjerenosti cjelokupne hrvatske književnosti”, zbog čega je prvim poslijeratnim pjesnicima na neki način poručio “nemoguće je u sadašnjem trenutku stvarati isključivo na pozicijama i stilu jedne prošle književne epohe, ne uvažavajući nimalo ni suvremenu poetsku orijentaciju, ni društvene promjene sa širokim radijusom djelovanja na sva društvena područja, ni novu, suvremenu estetsku senzibilnost. Jer neophodno je da se dijalektalna lirika potvrđuje i pored svih svojih jezičnih i tematskih specifičnosti kao dio suvremene hrvatske lirike, a to znači da u okvirima svoje osnovne dijalektalne orijentacije slijedi i njezin tematski i formalni razvitak”¹⁴⁹. Dio kajkavskih pjesnika kao da je poslušao ovaj Skokov *naputak*, a dio nije. Onaj dio koji je ostao na tragu tradicije međuratne kajkavske lirike, a radi se uglavnom o pjesnicima prve poslijeratne generacije, Kuzmanović naziva “nasljednicima”, a drugu generaciju poslijeratnih kajkavskih pjesnika koja je kajkavskom pjesništvu otvorila neke nove putove – uglavnom pjesnici koji se javljaju početkom 1970-ih – naziva “istraživačima”.

¹⁴⁹ Skok, Joža: *Poslijeratna kajkavska lirika*. Dometi, 5 (1972), br. 1-2, str. 112.

Što se tiče “nasljednika”, prema Kuzmanovićevoj klasifikaciji radi se o pjesnicima koji su se pojavili u razdoblju između 1950. i 1968., dakle u razdoblju između završetka “zvjezdane faze” kajkavskog pjesništva i početka izlaza časopisa *Kaj*. U tu bi grupaciju prema Kuzmanoviću pripadali Ivo Sokač, Florijan Andrašec, Ljubica Konjević, Mirko Radušić, Stjepan Draganić, Fran Koncelak, Anđela Vokaun Dokmanović, Stjepan Bence, Ljubica Duić, Stanko Dominić, Milan Krmpotić i drugi, a možemo im dodati i spomenute pjesnike koji su se počeli javljati u prvim godištim *Kaja*. Ti su pjesnici očito previše ostali pod dojmom određenih obilježja kajkavskog pjesništva međuratnog razdoblja koja su nekreativno reproducirali, kao što su idilične ruralno-zavičajne teme, sentimentalna evokacija djetinjstva, naivna apoteoza kajkavštine te pjevno-vezanih stih. Štoviše, Skok upozorava da u pjesništvu prve generacije poslijeratnih kajkavskih pjesnika ima “i teksto-va u kojima se sva vrijednost iscrpljuje u prihvaćanju dijalekta, gdje je dakle kajkavština samo po sebi cilj a ne rezultat dubljeg stvaralačkog izbora, tekstova koji nemaju snage da dijalekt nametnu kao originalan, autohton, lični izraz, već ga koriste kao izvanjski dekor, verbalistički pjesnički ukras”¹⁵⁰. Radi se o pjesničkim tvorbama koje su se temeljile na “eksploataciji poetske vrijednosti organskog idioma bez individualnog kreativnog čina koji bi mogao datost organskog idioma strukturirati u originalan pjesnički diskurs” pa je “takav pjesnički rezultat književno nevjerodostojan i stoga marginalan”¹⁵¹. Sve je to utjecalo na to da kajkavsko pjesništvo prvih poslijeratnih kajkavskih pjesnika izgubi doticaj sa suvremenim pjesničkim tokovima, a rezultat toga bio je i njihovo udaljavanje od dominantnih književnih krugova, periodike i izdavača. Početkom 1950-ih kada se prvi puta javlja većina spomenutih kajkavskih pjesnika, hrvatsko je pjesništvo, naime, učinilo zaokret od međuratnog zavičajno-slikovnog, idilično-sen-

¹⁵⁰ Isto. Str. 112.

¹⁵¹ Božanić, Joško: *Prolegomena za vernakularnu stilistiku*. Str. 280.

timentalnog i socijalno motiviranog pjesništva, kakvo nekreativno nasljeđuju prvi kajkavski poslijeratni pjesnici, prema tematiziranju izazova suvremenog čovjeka. Najveći zaokret učinili su krugovaši koji su se, okupljeni oko časopisa *Krugovi* (1952-1958), za razliku od međuratnih pjesnika, kako objašnjava Krešimir Bagić¹⁵², okrenuli egzistencijalističkoj (Slavko Mihalić, Antun Šoljan, Milivoj Slaviček, rani Vlado Gotovac) i semiotičkoj (Ivan Slamnig) poetici, a istovremeno se u hrvatskom pjesništvu pojavljuje i nadrealistički odvjetak (Zvonimir Golob, Irena Vrkljan, Vesna Krmpotić) te radikalni konkretizam (Josip Stošić), pjesništvo u trapericama (Zvonimir Majdak, Alojz Majetić, Branislav Glumac) i pjesništvo zavičajnog mita (Miroslav Slavko Mađer, Petar Gudelj, Nikola Milićević), koje je jedino donekle bilo blisko poetikama prvih poslijeratnih kajkavskih pjesnika. Pjesništvo pak razlogaša/razlogovaca, druge poslijeratne generacije koja se 1960-ih okupljala oko časopisa *Razlog* (1961-1968), obilježavaju filozofičnost i hermetizam (Dubravko Horvatić, Mate Ganza, Željko Falout, Ante Stamać, Nikica Petrak), a na formalnom se planu okreću pjesmi u prozi. Šezdesetih se, kao uostalom i pedesetih te u bilo koje drugo vrijeme, javljaju i izrazitije individualističke poetike koje također donose nove impulse hrvatskom pjesništvu (prije svih Danijel Dragojević, Tonči Petrasov Marović, Arsen Dedić)¹⁵³. S obzirom na to da su suprotno takvim pjesničkim tendencijama prvi poslijeratni kajkavski pjesnici pisali u maniri narativno-deskriptivne, emocionalno-naivne i pjevne zavičajne lirike, previše i ne čudi da se njihovo stvaralaštvo nije uspjelo uklopiti u

¹⁵² Bagić, Krešimir: *Pjesnički koncepti pedesetih*. U: Bagić, Krešimir (ur.): Način u jeziku/Književnost i kultura pedesetih: zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb, Zagrebačka slavistička škola, 2008. Str. 87-100.

¹⁵³ Usp. više o hrvatskom pjesništvu 1950-ih i 1960-ih: Mrkonjić, Zvonimir: *Suvremeno hrvatsko pjesništvo: razdioba*. Zagreb, Kolo, 1971; Stamać, Ante: *Slikovno i pojmovno pjesništvo*. Zagreb, Liber, 1977; Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000*. Sv. I-II. Zagreb, Zagrebgrafo-Altagama, 2000-2001; Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*. Zagreb, Matica hrvatska, 2008.

maticu nacionalnog pjesništva. I Ernest Fišer smatra da je “globalna orijentacija hrvatske književnosti (osobito pjesništva) 50-ih i 60-ih godina ovog stoljeća prema jednoj novoj, modernoj književnoj praksi zapadnoevropske provenijencije” bila među glavnim razlozima za “dvadesetogodišnje *zaostajanje*” kajkavskog (i čakavskog) pjesništva 1950-ih i 1960-ih godina za istodobnim pjesništvom na standardnom jeziku: “U takvom – nazovimo ga ‘estetski internacionalističkom’ – usmjerenju hrvatskog pjesništva i književne kritike... naše je suvremeno ‘dijalektalno’ pjesništvo jedva imalo *nekakve* šanse da preživi”¹⁵⁴. Ta svojevrsna poetička anakronost bila je, kako navodi Fišer, vjerojatno i glavnim razlogom za “distanciranost i nezainteresiranost domaće kritike za tekuću produkciju suvremene kajkavske i čakavske književnosti”, koja je, kad se rijetko i pojavila, poprimala ili “apriorne diskriminatorske i diskvalifikacijske kvalifikative” pojedinih kritičara prema kajkavskim i čakavskim pjesnicima ili pak “panegiričku nekritičnost tzv. ‘zaljubljenika u poetsku materinsku riječ’”¹⁵⁵. No, kajkavsko pjesništvo prvih dvaju desetljeća druge polovice 20. stoljeća ne samo da nije pobudilo veću pažnju u kontekstu nacionalnog, nego niti i u kontekstu kajkavskog pjesništva što je rezultiralo time da je kroz tih dvadesetak godina (1950-1970) objavljeno svega petnaestak zbirki kajkavske poezije, i to uglavnom kao vlastita izdanja autora¹⁵⁶. Osim takvih inherentno književnih razloga, Fišer s pravom razloge za inferioran položaj kaj-

¹⁵⁴ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana: rasprave i kritike o hrvatskom poslijeratnom kajkavskom pjesništvu*. Osijek, Revija, 1981. Str. 15.

¹⁵⁵ Isto. Str. 16.

¹⁵⁶ Ivo Sokač: *Kraj Mure* (1952); Florijan Andrašec: *Međimurske fijeolice* (1953); Ljubica Konjević: *Denes su puti veseli* (1955), *Zagorje moje zeleno* (1967); Mirko Radušić: *Čez dole i brege* (1956), *Zapopevaj pisana tičica* (1958); Stjepan Draganić: *Terni i cvetje* (1957), *Popjevka govorenja* (1966); Fran Koncelak: *Pjesme* (1959); Anđela Vokaun Dokmanović: *Povehlo cvetje* (1962); Stjepan Bence: *Kruh sozom zamešeni* (1963); Ljubica Duić: *U sjeni maloga grada* (1965); Stanko Dominić: *Zrnje na čislu ljeta* (1967); Milan Krmpotić: *Lubljeni moj kraj* (1967).

kavske (i čakavske) književnosti toga razdoblja u odnosu na književnost na standardnom jeziku vidi i u “marginalnom, periferanom, drugorazrednom položaju” nestandardnih varijeteta kojima je ta književnost pisana spram uloge, mjesta i značenja standardnog jezika.¹⁵⁷ Prva desetljeća druge polovice 20. stoljeća bila su, naime, u znaku uspostavljanja rigidnog komunističkog režima u Jugoslaviji, prilikom čega je na planu jezične politike prevladavao jezični unitarizam, kojem je cilj bio čim veće i jezično hrvatsko-srpsko zbližavanje. Takva je jezična politika kulminirala 1954. kada je sklopljen Novosadski dogovor koji hrvatski i srpski standardni jezik naziva zajedničkim hrvatskosrpskim ili srpskohrvatskim jezikom s dvjema izgovornim varijantama (ijekavskom i ekavskom). U takvoj jezičnoj politici dakako nije bilo mjesta za nestandardne varijete pa je i književnost pisana tim varijetetima bila dodatno marginalizirana.

No, stanje se u kajkavskom pjesništvu, barem što se produkcije, a djelomično i poetike tiče, bitno mijenja od 1968. nadalje, kada se prvo pojavljuje časopis *Kaj*, a zatim i drugi spominjani periodici *kajkavskog proljeća*, te uskoro i specijalizirane udruge te pjesnički recitali i smotre na kojima kajkavsko pjesništvo dobiva svoj prostor. Među svim tim inicijativama *Kaju* pripada posebno mjesto zbog toga što se pojavio prije svih njih, a za razliku od njih održao je i dugogodišnji kontinuitet sve do danas. Da se u kajkavskom pjesništvu od pojave *Kaja* počinju događati promjene vrlo brzo primijetilo je i njegovo uredništvo. Priredivši, naime, prvi broj *Kaja* za 1971. kao *Panoramu novijega kajkavskog pjesništva*, uredništvo u predgovoru konstatira da “[n]ovije kajkavsko pjesništvo... doživljava u svojoj poslijeratnoj sudbini više od dva decenija zatajenosti [...] To dugo vrijeme naprosto je sasvim izostala mogućnost publiciranja djela; ona su ostala neprimijećena od dnevnika i periodika, od radio programa i drugih mogućnosti

¹⁵⁷ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana*. Str. 14.

prezentacije. Takav status anonimnosti znatno je otežao i usporio razvoj novijega kajkavskog pjesništva, postao je razlogom stagnacije, što se nedvosmisleno dokazuje i činjenicom da se stanje znatno poboljšalo kad se prije nekoliko godina pojavio ovaj časopis osiguravši nakon više od dva decenija prvi put kontinuirani publicitet, kojim dakle istom tada započima afirmacija djela suvremenoga kajkavskog pjesništva”¹⁵⁸. Iako su ove konstatacije samo djelomično točne budući da je u njima prešućen doprinos ostalih (u prethodnim poglavljima spomenutih) inicijativa za reafirmaciju kajkavskog pjesništva (udruge, recitali i smotre, časopisi), one ukazuju na osviještenost *Kajeva* uredništva o velikoj ulozi njihova časopisa u revitalizaciji kajkavskog pjesništva. Štoviše, pokretanjem časopisa koji će velik dio svojeg prostora posvetiti kajkavskoj poeziji po prvi puta je ne samo u spominjanih dvadesetak godina (1950-1970), kako navodi uredništvo, nego i uopće kajkavska poezija dobila mogućnost za “kontinuirani publicitet”. Časopis *Kaj* bio je, dakle, prvi hrvatski periodik koji je kajkavskim pjesnicima nudio relativno velik te stabilan i kontinuiran medijski prostor. To su, dakako, činili i ostali spominjani periodici *kajkavskog proljeća*, no većina su, kao prvo, bili godišnjaci te su izlazili tek jednom na godinu, kao drugo izlazili su svega dvije-tri godine, a kao treće niti jedan od njih nije toliko prostora posvećivao kajkavskom pjesništvu kao *Kaj*. Spomenuta je panorama obuhvatila kajkavsku pjesničku produkciju nastalu u rasponu od Pavićeve *Medimurske zemlje* (1951) do tada recentnih pjesnika, od kojih većina još nije imala objavljenu kajkavsku zbirku. Uvrštenih tridesetak kajkavskih pjesnika¹⁵⁹ iz tog razdoblja (1950-1970) samo je potvr-

¹⁵⁸ Redakcija časopisa “Kaj”: *Umjesto predgovora*. *Kaj*, 4(1971), 1, str. 3.

¹⁵⁹ Nikola Pavić, Zvonko Milković, Mirko Radušić, Anđela Vokaun Dokmanović, Stjepan Bence, Zdravko Čadež, Blanka Dovjak-Matković, Božena Loborec, Stjepan Draganić, Stanko Dominić, Josip Galović, Mirko Hadrović, Božo Hlastec, Ivan Horvat, Verica Jačmenica, Stjepan Jakševac, Josip Jurjević, Ivo Kalinski, Stanko Kancijan, Fran Koncelak, Ljubica Konjević, Milan Krmpotić, Ivan Mikec,

dilo Kuzmanovićeve tezu kako se radilo o slabijoj stvaralačkoj fazi kajkavske književnosti u odnosu kako na “zlatno doba” koje joj je prethodilo, tako i na novo doba koje je slijedilo. Uvrštene pjesme, naime, uglavnom govore o privrženosti zavičaju i “sladkom kaju”, prevladavaju ruralni i “zemljaški” motivi, evociraju se uspomene iz djetinjstva, deskriptivne su i nerijetko narativne, većinom u vezanom stihu itd. Tek nekoliko pjesnika interesom za egzistencijalističko problematiziranje položaja čovjeka u suvremenom svijetu pokazuje stanovit odmak od takvih motivsko-stilskih koordinata (Ivo Kalinski). No, gledajući cjelinu panorame možemo reći kako je ona ustvari zaokružila međufazu između dviju uspjeljih faza kajkavskog pjesništva, one koja joj je prethodila i one koja će uslijediti, a važnost je panorame i u tome što je ukazala na kontinuitet kajkavskog pjesništva u tom *prijelaznom razdoblju*.

3.2.1.1.

(Post)modernizacija kajkavskog pjesništva

Nakon prvih pet godišta izlaženja *Kaja* na njegovim se stranicama te na recitalima kajkavskog pjesništva počinju javljati novi kajkavski pjesnici u čijim je stihovima vidljiv znatniji odmak ne samo od zavičajno-deskriptivne, socijalno-buntovne i emocionalno-pjevne, nego i ukupne tradicije kajkavskog pjesništva. Radilo se uglavnom o mladim pjesnicima, rođenima između 1930. i 1950. godine koji su, kako je među prvima primijetio Kuzmanović, “bili dovoljno udaljeni od međuratne tradicije (a još više zaokupljeni vlastitim vizijama) da bi podlegli ljepoti, ali i shemama koje su nam namrli začetnici novije kajkavske lirike [...] Ako se dio generacije pjesnika koji su se javili neposredno nakon rata gotovo

Božena Loborec, Josip Ozimec, Melita Runje, Franjo ävob, Benedikt Tumpa, Dragutin Vuk, Verica Jačmenica, Adalbert Pogačić, Mirko Radušić.

sloomio pod bremenom prebogata nasljeđa (ali je ipak pridonio očuvanju kontinuiteta novije kajkavske književnosti), generacija koja, eto, dolazi na najboljem je putu da nam otkrije nove, još neslućene ljepote i vrijednosti kajkavske riječi. Umorne nasljednike zamijenili su istraživači¹⁶⁰. Uredništvo *Kaja* je širom otvorilo svoja vrata “istraživačima” pa se promjene koje se od 1970-ih nadalje događaju u kajkavskom pjesništvu mogu pratiti na njegovim stranicama.

Jedan od prvih koji je na stranicama *Kaja* prezentirao pjesništvo koje se bitnije odmaknulo od međuratne, odnosno ukupne dotadašnje kajkavske pjesničke tradicije bio je Ivo Kalinski¹⁶¹. Najavile su to već prve njegove pjesme uvrštene u spominjanu *Panorama novijega kajkavskog pjesništva* (*Kaj*, 1/1971), a eksplicitno ilustrirali ciklusi objavljeni u *Kaju* tijekom 1970-ih.¹⁶² Dva-desetak pjesama objavljenih 1971. bilo je popraćeno i Kuzmanovićevim osvrtom u kojem dobro primjećuje Kalinskijevu “punu poetsku samosvojnost”, odnosno ističe da Kalinskijevom kajkavskom poezijom “dileme, krize i senzibilni ponori suvremenog hrvatskog intelektualca postaju konačno preokupacijom kajkavske dijalektalne lirike”¹⁶³. Svojom mračnom, gotovo apokaliptičnom

¹⁶⁰ Kuzmanović, Mladen: *Nasljednici i istraživači*. Str. 61.

¹⁶¹ Rođen je 1940. u Črečanu kod Sv. Ivana Zeline. Objavio je zbirke kajkavskih pjesama *Pha kaj* (1979), *Valctakt i lajno* (1983) te *Blindjerana pizza* (2007; u zajedničkoj knjizi s Vladimirom Pernićem *Cicirici & senjali*).

¹⁶² Kalinski, Ivo: *Teštamentom; Jelona je najlepša dekla; Kaj sem, gde sem ja?; Balada III; Balada IV; Vuštrili smo pesa; Posel; Balta, baltica; Moka z glave; Misel; Z višine, z glibline; Kojni vranci; Žofke misli; Med brati; Riedki so to petki; Curjava čez svoje roke; Kruh; Vura; Kačar!; Korenike; Sprerojenje*. *Kaj*, 4(1971), 7-8, str. 27-38. Kalinski, Ivo: *Tu nekaj nie bile v redu...; Lažica; Prepadanje; Druga stran; Balada II; Pesma nebesna žote žune...* *Kaj*, 5(1972), 12, str. 44-47. Kalinski, Ivo: *[(Čađava stara Drava plava i naša lađa plava po njoj...)]*; *Noli turbare cirkulus meos; Tak dojde to, pesem moja; Cel dan; Batrivo ščita deržim; Čudaj zelena ledina; Ne maram za to*. *Kaj*, [10](1977), 1-2, str. 41-44.

¹⁶³ Kuzmanović, Mladen: *Otkriće crne jezgre: marginalije uz kajkavsku liriku Ive Kalinskog*. *Kaj*, 4(1971), 7-8, str. 26.

te beznadnom slikom svijeta i čovjeka u njemu Kalinskijeve su pjesme u kajkavsku poeziju uvele do tad najintenzivniju “kmičnu” motiviku: “Mi jesmo vrinjeni v črnu kmicu, / i niesmu kaj smu bili. / Nas su gosrali pod rep z mrtvu lisicu, / da bi znali kaj je pravde lodec, / a kaj je jarem, / da bi znali kaj je v jarmu prazen želudec” // (A sloboda se flundra kak pes na živicu!)” (*Teštamentom*). Kalinskijeva “poetika kmice”, kako ju je nazvao Zvonko Kovač, nije, dakako, sama sebi svrhom, nego je nastala kao izraz Kalinskijeve sumnje u “svekolikim napretkom i uzajamnom nepodnošljivosti, opterećen svijet”¹⁶⁴. Kalinski u tom smislu u svojim kajkavskim pjesmama prikazuje onu drugu, manje ljepšu stranu kako vlastitog djetinjstva, u koje se često vraća, tako i suvremenosti. Najradikalnije je to posvjedočila pjesma *Vuštrili smo pesa* u kojoj govori o tome kako su kao dječaci teško mučili psa, a pjesma bi se, kako je to znalački pokazao Kovač, mogla shvatiti i kao problematizacija zla i zloga u ljudima općenito. U takvom čovjeku nesklonom svijetu, u kojem niti zavičaj više nije idiličan, lirski subjekt ne uspijeva pronaći utočište pa gubi i sam sebe: “Gde sem, kaj sem ja? / Gde sem ja pred tobum, vendar, / kad sem i pred sobum, ništar!” (*Kaj sem, gde sem ja?*). Štoviše, u pojedinim pjesmama predosjećá i apokalipsu, što je najradikalnije izraženo u pjesmi *Korenike*. Pjesme su ispejvane većinom u slobodnom stihu, a jezik pjesama podlogu crpi iz Kalinskijeva zavičajnog zelinskog govora, obogaćenog elementima kako stare kajkavske književnosti, tako i novotvorenica koje je tražila suvremena motivika. Nakon pjesama objavljenih tijekom 1970-ih u *Kaju* te prezentiranih na kajkavskim recitalima, gdje su i nagrađivane, Kalinski ih je 1979. ukoričio u zbirci *Pha kaj*. Pišući o toj prvoj Kalinskijevoj kajkavskoj zbirci Ernest Fišer je na

¹⁶⁴ Kovač, Zvonko: *Poetika kmice u kajkavskom pjesništvu Ive Kalinskoga*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru*. III. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini 2010. i 2011. godine. Zabok, Hrvatska udruga “Muži zagorskoga srca”, 2011. Str. 120.

Kuzmanovićevu tragu ukazao na refleksivnost egzistencijalističke provenijencije, upozorivši, međutim, i na desakralizaciju i demitologizaciju ustaljenih vrijednosti i simbola, depatetizaciju duhovnog života te jezično inovatorstvo (vlastiti “metajezik”) Kalinskijeve kajkavske poetike¹⁶⁵. Nakon prve kajkavske zbirke Kalinski jedno vrijeme nije u *Kaju* objavljivao kajkavske stihove, da bi 1983. objavio cijelu zbirku. Radi se o zbirci *Valctakt i lajno* koja je objavljena u posebnom broju *Kaja*, u kojem su se nalazile još i cjelovite zbirke *Ili – ali* Božice Pažur i *Žejni sred zviranjka* Željka Reineru (*Kaj*, 4/1983). U predgovoru toj Kalinskijevoj zbirci Joža Skok¹⁶⁶ na Kuzmanovićevu i Fišerovu tragu ukazuje na “racionalno usmjereno kritičko čulo autora koje (pre)ispituje, provjerava, registrira i analizira sve vrste zatečenih vrijednosti, dilema, emotivno-psiholoških stanja, misaonih i moralno-etičkih premisa”¹⁶⁷, ali za razliku od njih upozorava i na ironičnost Kalinskijeva pjesničkog diskursa koji dolazi do izražaja u toj drugoj zbirci, i koji predstavlja još jedan svojevrsan *novum* koji Kalinskijeva kajkavska poezija donosi u korpus poslijeratnog kajkavskog pjesništva. Pritom treba imati na umu da se radi o svojevrsnoj gorkoj ironiji, koja je na granici s apsurdom. Naime, Kalinskijeve pjesme u toj drugoj zbirci još su radikalnije progovorile o opakosti svijeta/sudbine što čovjeka dovodi do apsurdnih situacija pa sreća ustvari predstavlja svoj suprotni pol (*Sreća*). Za razliku od pjesama iz prve zbirke, pjesme u drugoj zbirci, od kojih je dio objavljivan i u *Kaju*, pisane su svojevrsnom astrofično-narativnom formom u kojoj se (uvlakom početnih redaka označeni) izmjenjuju nerimovani parovi stihova. Pjesme su također motivski još ekstravagantnije te semantički i asocijativno još zgusnutije. Nakon zbirke

¹⁶⁵ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana*. Str. [104]-110.

¹⁶⁶ Skok, Joža: *Od osporavanja do kreativnog produžetka i nove afirmacije kajkavske pjesničke tradicije*. *Kaj*, 16(1983), 4, str. 3-7.

¹⁶⁷ Skok, Joža: *Ignis verbi kajkavicae: nove kajkavske studije, eseji i rasprave*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 2007. Str. 111.

Valctakt i lajno (1983) Kalinski se u *Kaju* novim pjesmama javio još samo 1991.¹⁶⁸, a 2005. u sklopu njegova biobibliografskog portreta objavljen je i izbor njegovih kajkavskih pjesama iz prethodnih zbirki.¹⁶⁹

Jednako radikalna raskid s dotadašnjom tradicijom predstavljala je i pojava kajkavskog pjesništva Zvonka Kovača¹⁷⁰, koji se u književnoj javnosti prvo predstavio pjesmama na standardnom jeziku (*Courbette*, 1973), i to u okviru pitanjaške poetike, odnosno “pjesništva iskustva jezika” (Z. Mrkonjić), dok se kajkavskim stihovima javlja na 2. recitalu suvremenog kajkavskog pjesništva u Zelini 1971. Upravo se zahvaljujući izboru pjesama s tog zelinskog recitala, koji je iste godine predstavljen u *Kaju*, Kovač prvi puta pojavljuje u tome časopisu¹⁷¹, a nakon toga u sklopu Kuzmanovićeve *Antologije novije kajkavske lirike* (*Kaj*, 3-5/1975) i Skokove antologije kajkavskog pjesništva *Ogenj reči* (*Kaj*, 4-6/1986). Do objavljivanja Kuzmanovićeve antologije Kovač još nije imao objavljenju zbirku kajkavskih pjesama pa je, kao ustvari novo ime u kajkavskom pjesništvu, zastupljen sa svega tri pjesme. No, sve tri jasno su ukazale na to da se radi o pjesniku koji otvara novo poglavlje u kontekstu kajkavskog pjesništva, i to i na razini sadržaja i na razini izraza i na razini diskursa. Što se tiče sadržajne strane, teme Kovačevih pjesama su ljudska nemoć i resignacija životom (*II.*), na izražajnoj razini Kovač u kajkavsko

¹⁶⁸ Kalinski, Ivo: *Cantoczi i druge popevke*. *Kaj*, 24(1991), 5-6, str. 3-6.

¹⁶⁹ Kalinski, Ivo: *Gloria kajkaviana; Sreća; Prošim fino!; Traktatuš kajkavianuš varasdinenižiš; Kaj sem, gde sem ja?; Kačae!; Jelona je najlepša dekla!; Mačurek; Da bi ti hotel vu narav; Vse zgleđa; Noli turbare circulos meos...* *Kaj*, 38(2005), 6, str. 3-11.

¹⁷⁰ Rođen je 1951. u Donjoj Dubravi. Kajkavske pjesme pojavljuju se usporedno s onima na standardnom jeziku u njegovim zbirkama *Courbette* (1973), *Korelacije* (1982), *Slutim sretnu ruku* (1988) i *Goetinske elegije* (2001). Zbirka *Vrnul se buom* (2001) prva je Kovačeva zbirka koja je sadržavala pretežno kajkavske pjesme, kao i zbirka *Moral bi meriti se z morjem* (2009, u zajedničkoj knjizi s Joškom Božanićem *Co, kaj?*).

¹⁷¹ Kovač, Zvonko: *Ferštejen zi?* *Kaj*, 4(1971), 7-8, str. 92.

pjesništvo uvodi elemente tekstualizma (*Žuhke vse*), a na diskursnoj postmodernistički prosede, vidljiv prije svega u uspostavljanju ironijskih intertekstualnih korelacija s hrvatskom petrarkističkom tradicijom (*Ani*). Do objavljivanja Skokove antologije Kovač je objavio i svoju drugu pjesničku zbirku *Korelacije* (1982), koja ga je potvrdila kao “zrela i nezaobilazna pjesnika druge polovice dvadesetog stoljeća” (C. Milanja), i u kojoj se osim standardnojezičnih pjesama našlo i više kajkavskih, koje Skok i uvrštava u svoju antologiju. Pjesma *Bum se vubil, z rečima* nastavila je s proširivanjem motivskih obzora kajkavskog pjesništva (“Bum se vubil, z hrdžavom žicom / z zamazanemi nofti: bum se vubil...”), jednako kao i pjesma *Kak velka hiža iliti kakti vupanje* u kojoj demitologizira sliku Europe i poziva na oslanjanje na vlastite snage (“Z naših horvatskih stran Europa prelepo zgledi. / Kak velka hiža iliti kakti vupanje. / A ni tak. I nigdar već ne bu tak. Vupanje smo mi, kulko smo zvun i kulko smo mi”). Treća uvrštena pjesma *Idi vu naše megle, se popikni i budi kuš* na tragu poznate Mihaličeve pjesme *Majstore, ugasi svijeću* ironično poručuje pjesnicima da ne bi trebali previše razmišljati o svijetu oko sebe, a najmanje o tome pisati (“Preveč fnogo sediš. I nad knjigami skerbiš. / Kak rečokradec, kak jalnuš. / Idi vu naše megle, se popikni i budi kuš”...). Potonja je zanimljiva i zbog toga što je predstavila Kovaču svojstven postupak *miješanja* standardnog i kajkavskog jezika u istoj pjesmi – od ukupno dvanaest stihova deset ih je pisano kajkavštinom, a posljednja dva standardnim jezikom. Sličan postupak Kovač obilno koristi i u svojim pseudopetrarkističkim kajkavskim pjesmama, u koje također nerijetko inkorporira nekajkavske citate i parafraze. Kajkavština kod Kovača, dakle, više nije *sveti* jezik kojem se treba samo diviti i prema kojem treba izražavati nemjerljivu ljubav, nego je shvaćena kao izražajni medij u koji je dozvoljeno dodavati elemente drugih jezika, odnosno kao jezična materija čije mogućnosti treba propitivati i uspoređivati s drugima jezicima. Štoviše, odabirom bogate južno-hrvatske štokavsko-čakavizirane petrarkističke tradicije za inter-

tekst svojeg ciklusa pisanog kajkavskim, sjevernohrvatskim jezikom Kovač je zacijelo želio pokazati i da kajkavski jezik ne mora biti isključivo vezan za *kajkavske* teme, odnosno da se kajkavskim jezikom može pisati u maniri te pretežno štokavsko-čakavske tradicije, i to čak i istim stihom (dvostrukorimovani dvanaesterac). S treće strane, stalo mu je, čini se, i do demitologizacije same petrarkističke tradicije, jer ju, osim izborom *nepetrarkističkog* kajkavskog jezika, ironizira i na drugim razinama. Tako u pjesmi *Snežni dan derhteće dohojduće zime* vrijeme radnje nije ljeto kao kod petrarkista, nego zima, pa po dragoj padaju “kumačeci snega”, “vusne” su joj suhe, obrazi “zmržnjeni”, a uz to je “brez kinča, brez zlata”. Uglavnom, Kovačev kroz ovih nekoliko pjesama tek najavljen ironijsko-intertekstualni neopetrarkistički ciklus otvorio je novo, postmodernističko poglavlje suvremenog kajkavskog pjesništva, koje se konačno polako, ali sigurno na svim razinama odvajalo od dotadašnje kajkavske pjesničke tradicije. Primijetio je to i prvi ozbiljniji interpretator Kovačeve kajkavske lirike, Ernest Fišer, koji je istaknuo kako je Kovač zacijelo “najradikalniji u pobuni protiv svih kajkavsko-pjesničkih konvencija, a navlastito protiv konvencionalnoga shvaćanja poetske *forme*”, što potkrepljuje dvjema odlikama Kovačeva kajkavskog pisma: “a) problematiziranje tradicionalnih ‘sadržaja’ *pomakom u ironiju* i b) *uspostavljanje modernog pjesničkog diskursa*”¹⁷².

Samostalno se kajkavskim stihovima Kovač sljedeći put pojavio u *Kaju* tek 1992. Tom se prilikom, a radi se o ratnim godinama koje je proveo u Göttingenu kao gost predavač na tamošnjem sveučilištu, Kovač predstavio dijelovima ciklusa *Europa brez mača* u kojima se kao motiv pojavljuju čežnja za domovinom, strahote Domovinskog rata i beščutna Europa¹⁷³. Nastavak je to Kovačeva demitologiziranja narativa o pravednosti i superiornosti Europe te prilog kajkavskom ratnom pjesništvu. Dvije godine

¹⁷² Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana*. Str. 130-131.

¹⁷³ Kovač, Zvonko: *Europa brez mača*. Kaj, 25(1992), 4, str. 3-6.

nakon toga pojavio se širim izborom pseudopetrarkističkih pjesmama nastalih još sredinom 1970-ih, ali integralno do tada neobjavljenima¹⁷⁴. Taj izbor od petnaestak pjesama dodatno je pokazao sav horizont Kovačeva intertekstualnog petrarkističkog ludizma. Općenitim, do tada predstavljenim tematskim i stišnim korelacijama s petrarkističkom tradicijom, u ovome je ciklusu dodao citatne, montažne, parafrazne i slične elemente, pojačavajući ironijski, pa i kritički ton. Tako u pjesmi *So bokci bistrički harni pjetrarkisti* gotovo poimence ismijava hrvatske petrarkiste (“Nikše zbornikuovci, Džoristi, Šišmundi / pravi rečokovci vu domaći bundi / Zmrzli, nigdar, bili, vu severni kraji / so žganico pili, krali nekaj raji” itd.). U pjesmi *Domovina naša zavičajni lažec* učinio je i korak dalje uspostavljanjem socijalnih, kulturoloških i drugih kontrasta između “ovdi” i “tam” (“Ovdi preponizni, zamusani ljudi / tam prepreuzvišeni gospareci hudi” itd.), što kulminira posljednjim dvostihom koji govori o položaju njihovi jezika: “Ovdi Rieč je v blatu, v krvi zamazana / tam Rič je na latu, cti samo zebrana”. Spominjanje “gospareca”, ikavskog oblika “Rič” te korištenje dvostrukorimovanog dvanaesterca ukazuje na to da se radi o usporedbi sjeverne i južne Hrvatske u renesansno doba, što objašnjava zašto se odlučio za intertekstualno ironiziranje upravo petrarkističke tradicije. Naime, dok su južnohrvatski petrarkisti pisali *ljuvene* stihove svojoj *gospoji*, u sjevernoj Hrvatskoj bilo je malo uopće pismenih ljudi, a i oni su uglavnom bili svećenici pa je kajkavska književnost/pismenost tog doba uglavnom utilitarno-duhovna. Kovačeva postmodernistička pjesnička intervencija kao da želi taj veliki nesrazmjer anulirati, odnosno ukazati na činjenicu da su tek društveno-političke okolnosti utjecale na to da se na jugu Hrvatske već od renesanse razvija moderno europsko pjesništvo, a na njezinom sjevernom dijelu ne. Svojevrsan je to, dakle, Kovačev pjesnički odgovor na podcjenjivačke stavove prema kajkavskoj književnoj tradiciji, ali i suvremenosti.

¹⁷⁴ Kovač, Zvonko: *Petrarki obrnjeni, gospi zvrnjeni*. Kaj, 27(1994), 1, str. 3-11.

Nakon svojevrsne retrospektive Kovačeva kajkavskog pjesništva u *Kaju*¹⁷⁵, koja je popraćena i studijom Jože Skoka¹⁷⁶, Kovač se poslije 2000-ih u tome časopisu predstavio novim intertekstualnim pjesničkim intervencijama. Prva je bila “kalendarsko-kajkavska nadopuna” 14. pjevanja Gundulićeva *Osmana* (*Kaj*, 4/2002), a druga polovični kajkavski sonetni vijenac (*Kaj*, 3/2005). Kovač ponovno, dakle, stavlja kajkavski jezik u netipične mu kontekste kako bi, vjerojatno, razbio stereotip o njegovim izražajnim ograničenostima. Što se tiče dopune Gundulićeva nedovršenog baroknog epa¹⁷⁷, inače smatranog jednim od najznačajnijih djela (dopreporodne) hrvatske književnosti, Kovač ponovno, kao i u pseudope-trarkističkom ciklusu, osim motiva djelomično *imitira* i formalni sloj. Tako je veći dio njegove dopune nepostojećeg 14. pjevanja pisan osmeračkim katrenim s rimom *abab*, kao i ostatak pjevanja tog povijesno-junačkog nacionalnog epa. No, dok ponegdje iznevjerava i koji od formalnih zahtjeva, Kovač u potpunosti iznevjerava motivsko-tematske koordinate svojeg interteksta. Naime, Kovačeva dopuna nema ambicije uklopiti se u pravog *Osmana*, što su imale dopune koje su napisali Marin Zlatarić, Pjerko Sorokočević ili Ivan Mažuranić, nego napisati aktualnu, osuvremenjenu dopunu, koja se originala pridržava tek na načelnoj idejnoj razini borbe protiv tuđinca, odnosno tematiziranja domovinske ugroženosti. Tako se u Kovačevoj dopuni Hrvati ne bore protiv osmanske, nego srpske ugroze: “Osman serpski svoje dela / on dela svoju državu / v pekel svoje ljude pela / v zločin, na horvatskom pravu // hmira život, zamira sviet / med nami kervavi je rat / smerti, soze, pijača, i kliet: / sosed ni sosed, brat ni brat”. Kovačev

¹⁷⁵ Kovač, Zvonko: *Bum se vubil, z riečima...* *Kaj*, 31(1998), 3-4, str. 10-19

¹⁷⁶ Skok, Joža: *O identitetu i modernitetu kajkavske lirike Zvonka Kovača*. *Kaj*, 31(1998), 3-4, str. 3-9.

¹⁷⁷ Kovač, Zvonko: *Osman: (Kalendarsko-kajkavska nadopuna: 14. pjevanje)*. *Kaj*, 35(2002), 4, str. 8-12.

kajkavski sonetni vijenac¹⁷⁸ također je ludički izvrnuo svoj predložak. Među postulatima toga žanra u Kovačevu pronalazimo ulančavanje soneta tako da svaki na početku ponavlja završni stih prethodnoga te činjenicu da se završni, majstorski sonet sastoji od početnih stihova prethodećih mu soneta, tvoreći prvim slovima svakog stiha akrostih imena onoga kome je vijenac posvećen. Ono što Kovač namjerno ne poštuje je činjenica da umjesto petnaest ima sedam i pol soneta (magistralni sonet ima samo prva dva katrena), a ne poštuje niti razmještaj rime te izometričnost. Ludičnost je vidljiva i s obzirom na to da ironizira sam žanr kojim piše: “Neomejena naj bo mera rieči, zvoki i / značenji, metafori, ritmi, znaki i misli: / o vsem kaj san zanosi, oseča, i kaj nas tira / / vu poniženja, strasti. Bili bum o mera skladu, / skromnosti, ljepoti, dobroti. Z visokoga / da ne bi nigdar pali i nigdar z ničega rasli”. Novim kajkavskim pjesmama koje napuštaju izrazitiju intertekstualnu orijentaciju te se okreću neoegzistencijalističkim i intimnim sferama Kovač se u *Kaju* predstavio 2007.¹⁷⁹

Otvaranjem novih ili reinterpretacijom starih tematskih uporišta kajkavske pjesničke tradicije te zgušnjavanjem pjesničkog jezika na stranicama su se *Kaja* do sredine 1970-ih posebno istaknula još najmanje tri pjesnička imena. Prvi od njih je Zlatko Crnec¹⁸⁰ koji se, jednako kao i Kovač, u *Kaju* prvi puta pojavio zahvaljujući spomenutom izboru pjesama sa 2. zelinskog recitala suvremene kajkavske lirike koji je 1971. objavljen u tome časopisu¹⁸¹. Po nekoliko pjesama zatim je u *Kaju* objavio sljedećih godina¹⁸², no tek su Crnecove kajkavske pjesme uvrštene u Kuz-

¹⁷⁸ Kovač, Zvonko: *Sonetni vienec (napol)*. Kaj, 38(2005), 3, str. 8-12.

¹⁷⁹ Kovač, Zvonko: *Hmiramo, najpredi bum o dišli...* Kaj, 40(2007), 4-5, str. 14-21.

¹⁸⁰ Rođen je 1936. u Donjoj Zelini. Objavio je zbirke kajkavskih pjesama *Veter zgorec, žmahen griz* (1976), *Zagrebečke španciracije* (1995) i *Nakrivljeni krajolik* (2007).

¹⁸¹ Crnec, Zlatko: *Jenoga jutra hiladu devetsto sedemdeset prve*. Kaj, 4(1971), 7-8, str. 100-102.

¹⁸² Crnec, Zlatko: *Španciranje, Valcer Ivanjske noći*. Kaj, 5(1972), 12, str. 111.; Crnec, Zlatko: *Med Gupčevemi bregi, Večer v selu*. Kaj, 6(1973), 1-2, str. 85-87.

manovićevu (1975)¹⁸³ i Skokovu (1986)¹⁸⁴ antologiju kajkavske poezije predstavile ga kao pjesnika koji osim tradicionalnih zavičajno-ruralnih motiva svoju pažnju posvećuje i tematiziranju suvremenog otuđenog (urbanog) individualca (*Juterna svetlost velegrada*). Među prvima je to primijetio Fišer koji napominje kako je Crnec “jedan od prvih i najradikalnijih pobornika deruralizacije kajkavske poetske motivike, i to na način tipično svoj, ironično-aluzivan”¹⁸⁵. Pjesma pak *Pisme gosponu Jacquesu Prevertu v Pariz* predstavila je Crnecovo nagnuće kako intertekstualnosti, tako i europskim motivima, koje i kasnije često koristi. To je posebno u recenziji prve Crnecove kajkavske zbirke *Veter zgorrec, žmahen griz* (1976) pozdravio Zvonko Kovač: “Iako doticajni odnosi [s pjesništvom F. G. Lorce i J. Preverta] nisu znamenitiji ni produbljeniji od mogućih poticajnosti lektinom”, Kovač zaključuje da “Zlatko Crnec čini značajni korak spram otvorenosti te podloge [misli se na kajkavsko pjesništvo] naprama nekim segmentima duhovne i književne tradicije zapadnoeuropskoga kulturnog kruga”¹⁸⁶. Kovač uočava i drugu razinu Crnecovih poveznica s Europom, a to je “usporednost španjolskih i podravskih pejzažnosti, približenja, ironijska usporednost pariških, francuskih i naših duhovnih i tjelesnih ne-prisutnosti i odnosa”¹⁸⁷, koja će se u kasnijim Crnecovim zbirkama proširiti i na usporednost s američkim, mađarskim i mnogim drugim Zapadnim lokalitetima.

¹⁸³ Crnec, Zlatko: *Juterna svetlost velegrada; Pisme gosponu Jacquesu Prevertu v Pariz; Valcer ivanjske nuoči; Škica za kakvu takvu biografiju; Večer v selu; Gdo nam je fkral popievku, mati?* [8](1975), 3-5, str. 205-212.

¹⁸⁴ Crnec, Zlatko: *Škica za kakvu takvu biografiju; Juterna svetlost velegrada; Pisme gosponu Jacquesu Prevertu v Pariz; Nosim moje drievo; Srečni kojni z nesrečnemi kočijaši; Čkomina; Zlati se tinjajoča luč; Gdo nam je fkral popievku, mati?* Kaj, 19(1986), 4-6, str. 217-[225].

¹⁸⁵ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkavianana*. Str. 102.

¹⁸⁶ Kovač, Zvonko: *Raznoliko pjesništvo: književno-kritičke zabilješke (1975. - 1978.)*. Zagreb, Društvo hrvatskih književnika, 2003. Str. 106.

¹⁸⁷ Isto. Str. 106.

Povezano s time, Kovač je, kao i Fišer, pozdravio Crnecov “puls urbanosti”, koji ga je odveo i do blage lascivnosti te slobodnijeg rječnika.

Za razliku od Crneca koji je kajkavsko pjesništvo obogatio urbanim motivima, Božica Pažur i Stanislav Petrović ponudili su na stranicama *Kaja* nov pristup zavičajju kao temi. Božica Pažur¹⁸⁸ se prvi puta u *Kaju* javila još kao učenica osnovne škole 1972. u rubrici *Popevke najmlajših*, predstavivši se s desetak pjesama¹⁸⁹, od kojih je neke uvrstila i u svoju prvu zbirku kajkavskih pjesama *Zmučene riječi*, koja je 1975. objavljena u sklopu *Kajeve* biblioteke “Ignac Kristijanović”. Prije i neposredno nakon objave spomenute zbirke, više se puta tijekom 1970-ih kajkavskim pjesmama javljala u *Kaju*, a i druga joj je zbirka *Ili – ali* 1983. u cijelosti objavljena u posebnome broju toga časopisa koji je sadržavao i zbrke *Valctakt i lajno* Ive Kalinskoga te zbirku *Žejni sred zviranjka* Željka Reineru (4/1983). S obzirom na to možemo reći da je *Kaj* odigrao važnu ulogu u njezinu pjesničkom profiliranju i afirmiranju u kontekstu kajkavske književnosti. Za razliku, dakle, od kajkavskih pjesnika poput Zvonka Kovača, Ernesta Fišera ili Božice Jelušić, koji su afirmaciju stekli prvo pjesmama na standardnom jeziku ili su propjevali na kajkavštini tek u zreloj dobi, Božica Pažur je odmah u samim počecima svojeg pjesnikovanja kajkavski idiom prepoznala kao najadekvatniji izražajni medij za svoje stihove, a jednako je tako pjesničku karijeru gradila uglavnom kroz časopis *Kaj*, kojem je kasnije postala i dugogodišnjom urednicom. Štoviše, od prvih pjesama do danas dosljedno piše lokalnim brezničkohumskim idiomom obilježenim jezikom, jednako kao što su zavičaj, selo i obitelj činili i prvotni motivsko-

¹⁸⁸ Rođena je 1957. u Butkovcu kod Brezničkog Huma. Objavila je zbirke kajkavskih pjesama *Zmučene rieči* (1975), *Ili – ali* (1983) i *Divina* (2006; u zajedničkoj knjizi s Danielom Načinovićem *Manutekstura*).

¹⁸⁹ Pažur, Božica: *Tatek, zake se mučiš; Kak te zoveju; Tuo je moje sele!; Pisme sestre; Mati; Na dan mrtvije; Nigdar dost; Đaki; Prigorski dečec*. *Kaj*, 5(1972), 3-4, str. 74-78.

-tematski obzor njezina pjesništva. Nakon nekoliko pojedinačnih pjesama¹⁹⁰, Pažur se širim izborom pjesama u *Kaju* predstavila 1974.¹⁹¹ Dio tih pjesama pokazao je orijentiranost na zavičaj i obitelj, no kako je upozorio Joža Skok, oslonjenost na slikanje socijalnog konteksta vlastita zavičaja i obitelji ne treba dovoditi u vezu s međuratnim kajkavskim pjesništvom zato što “Božica Pažur nije socijalni kontekst života pjesnički registrirala motivacijom neke pobune, mogućeg humanističko-supatničkog identificiranja s pojavnostima ili protagonistima (p)određena socijalna statusa, ili naglašavanjem nekog idejnog prosvjeda, nego ga je jednostavno registrirala kao temeljni egzistencijalni pojav u kojem se podjednako održava izvanjska socijalna zbilja kao i njezin dublji životni korijen”¹⁹². Drugi dio pjesama, među kojima prevladavaju one koje su kasnije uvrštene u drugu zbirku, napravile su zaokret od ekstrovertiranosti prema većoj introvertiranosti, što je iznjedrilo i naglašenije osjećaje samoće, zebnje, straha, gorkosti i mučnine, a u pojedinim pjesmama vidljiva su i stremljenja prema “pomalo irealnoj, fantazmagoričnoj i grotesknoj ekspoziciji”¹⁹³. Kajkavska pak poezija Stanislava Petrovića¹⁹⁴ u *Kaju* je prvi put

¹⁹⁰ Pažur, Božica: *Gubec – prvi na črne liste*. Kaj, 6(1973), 1-2, str. 97-[99]; Pažur, Božica: *Moji ljudi*. Kaj, 6(1973), 4-5, str. 118-119; Pažur, Božica: *Restrgana zemlja; Vutjeha*. Kaj, 6(1973), 7, str. 18-[21]; Pažur, Božica: *Naši sini i čere*. Kaj, 6(1973), 12a, str. 83; Pažur, Božica: *Čovieči piesji senjov; Rekel bi gospon – “tolerancija”; Šverc; Gospon doktor von Križovec (čitajuči Krležinu dramu “U agoniji”)*. Kaj, 9(1976), 12, str. 25-27; Pažur, Božica: *Sramota*. 10(1977), 11-12, str. 35-36 itd.

¹⁹¹ Pažur, Božica: *Cujza; Negda na Veliku Gospu; Dežđ, grmenje i ogenj; Zmučene rieči; Pak senek živime!; I biti bedak; Naši sini i čere; Med temi ljudmi; [On je čovek...]; Negdašnji vuglen; Kakti trava; Spoved; Mrzejem; Vekvečne popikavajnje i opadajnje; Srcobuoljnjak*. Kaj, 7(1974), 9, str. 53-66.

¹⁹² Skok, Joža: *Ignis verbi kajkavicae*. Str. 133-134.

¹⁹³ Skok, Joža: *Moderno pjesničko pomiranje u drugo lice zbilje: kritička zapažanja o kajkavskom pjesništvu Božice Pažur*. Kaj, 16(1983), 4, str. 37.

¹⁹⁴ Rođen je 1941. u Križanču. Objavio je zbirke kajkavskih pjesama *Za nohti zemlja* (1975), *Glas zvun zemlje* (1981), *Križančice* (1987), *Ogenj i žmah* (1990), *Hrbet*

predstavljena 1975. u sklopu Kuzmanovićeve antologije kajkavskog pjesništva¹⁹⁵, a do kraja 1970-ih u tome se časopisu javio još dva puta¹⁹⁶. Ernest Fišer je odmah u njegovu kajkavskom pjesništvu primijetio “spontani modernitet” koji se očituje u “značajnoj dozi refleksivnosti”, propitivanju egzistencijalnih stanja te visokoj artificijelnoj razini pjesničkog jezika koji donosi “originalne metaforičke sklopove” i “nekonvencionalne sintagme”¹⁹⁷. Zvonko Kovač također već u prvim Petrovićevim kajkavskim stihovima primjećuje novosti koje donose u kontekst kajkavskog pjesništva, a tiču se kako “urbanih segmenata”, tako još i više prevlasti “desentimentalizirana govora nad sentimentalnim kontekstom”¹⁹⁸. Na sličan odnos prema “sentimentalnom kontekstu” – obitelj, zavičaj – ukazao je i Joža Skok koji upozorava kako je Petrović svojim kajkavskim pjesništvom “pojam zemlje izdigao iz njezinog tradicionalnog socijalnog ili pejzažističkog značenja i pretvorio ga u osobni, ali i širi pjesnički, esencijalni i egzistencijalni pojam”, projicirajući u njega, već Galovićem najavljenju, “osobnu dramu duboke zavičajne ukorijenjenosti, ali i tragične iskorijenjenosti”¹⁹⁹. Božica Pažur je upozorila i na ranije primijećen naizgled antinomičan, ali u Petrovićevu opusu korespondentan, odnos između lokalnog križančanskog (diftongiziranog)

soncu (1992), *Pout brez znakov* (1999) i *Zvoni od Barbare* (2012, u zajedničkoj knjizi *Zvoni & vitar* s Miroslavim Sinčićem).

¹⁹⁵ Petrović, Stanislav: *Kuliko krat; Nie pismo nie pesma; Za nohti zemlja; So bregi nie lagvi; Zasiejano nebo; [Na obluoku neba pri korenu...]*. Kaj, [8](1975), 3-5, str. 223-228.

¹⁹⁶ Petrović, Stanislav: *Idem duomu; 6. studenoga; Da bi; [Rezgorelo se jutro kak v krušnoj peči...]; Zgrižjeni; Kuliko krat; Nesrečni ljudi; So bregi nie legvi; Nir pismo nie pesma; Za nohti zemlja; [Na obluoku neba pri korenu...]; Prah; List; Zasiejano nebo; Pri grobu; Iustam mensuram tenete*. Kaj, 8(1975), 11, str. 11-20; Petrović, Stanislav: *Brazde*. Kaj, 10(1977), 11-12, str. 36; Petrović, Stanislav: *Na zemlji; Vrbače; Bi; Delidba; Villas rubin*. Kaj, [11](1978), 5, str. [27]-29.

¹⁹⁷ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana*. Str. [118]-128.

¹⁹⁸ Kovač, Zvonko: *Raznoliko pjesništvo*. Str. 111.

¹⁹⁹ Skok, Joža: *Ignis verbi kajkavicae*. Str. 123.

varijeteta i tematske “urbanosti” i modernosti²⁰⁰, a ukazala je i na “*autoreferentni jezični i filozofijski kôd* (s tematizacijom kajkavskog jezika i samoironijom – relativizacijom značenjskih hijerarhija, relativizacijom sintakse, i to pokretanjem svih zaliha tvoračke snage kajkavskoga jezika)”²⁰¹.

Taj prvi nalet kajkavskih pjesnika koji su u korpus kajkavskog pjesništva donijeli nove impulse na određeni je način dodatno promoviran i *Antologijom novije kajkavske lirike* koju je kao poseban trobroj *Kaja* 1975. priredio Mladen Kuzmanović²⁰². Bila je to ne samo antologija koja je predstavljala dotad najopširniji i najobuhvatniji izbor novijeg kajkavskog pjesništva, već i prvi izbor koji je većim dijelom obuhvatio i tada recentne kajkavske pjesnike. Što se tiče zastupljenog korpusa, Kuzmanovićeve antologija obuhvaća kajkavske pjesnike od 1900. (A. G. Matoš) do same godine nastanka antologije – ukupno četrdesetak pjesnika i preko gotovo dvjesto pjesama, što je trostruko više autora i dvostruko više pjesama od posljednje antologije kajkavskog pjesništva, one Nikole Pavića (*Antologija novije kajkavske lirike*, 1958). S druge strane, Kuzmanović je osim klasika kajkavske poezije i njihovih *sljedbenika* u svoju antologiju uvrstio i dvadesetak recentnih mu kajkavskih pjesnika, uključujući i one koji do tada još nisu bili izdali vlastitu zbirku kajkavskih pjesama, već su se samo pojedinačnim pjesmama pojavili na recitalima kajkavskog pjesništva ili u periodici, ponajprije u *Kaju*. Zbog toga je u razmišljanjima o toj antologiji Ernest Fišer i napomenuo da Kuzmanoviću treba “priznati da je pokazao ne samo dovoljno antologičarske otvorenosti i smionosti, nego i iznimno rafiniran osjećaj i znanje, posebno za afirmiranje novih pjesničkih talenata”²⁰³.

²⁰⁰ Pažur, Božica: *Razine urbanoga – naznake uz moderno kajkavsko pjesništvo Stanislava Petrovića*. Kaj, 31(1998), 3-4, str. 20-24.

²⁰¹ P.[ažur], B.[ožica]: *Mrtulova krila – djelatna snaga kajkavskoga jezika u pjesništvu Stanislava Petrovića*. Kaj, 37(2004), 3, str. 106.

²⁰² Kuzmanović, Mladen (ur.): *Antologija novije kajkavske lirike*. Kaj, [8](1975), 3-5.

²⁰³ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana*. Str. 28.

Kuzmanovićeva je antologija po prvi put pokazala i bogatstvo te raznolikost novije kajkavske lirike, i u geografskom i u jezičnom i u stilskom pogledu. Što se tiče geografskog i jezičnog aspekta, zastupljeni su autori iz svih kajkavskih regija, odnosno pjesme pisane različitim kajkavskim varijetetima tih mikroregija. Kuzmanović konkretno spominje međimurski, podravski, zagorski, prigorski, zagrebački, samoborski i goranski krug, a Matoša, Domjanića i Krležu izdvaja kao samosvojne ličnosti koje nije moguće povezati ni/samo uz jedan geografski prostor. Što se tiče stilsko-tematskog aspekta, Kuzmanović, kao i u ranije spomenutom članku, jasno razlikuje tri faze kajkavske lirike od 1900. do 1974 (koje opširnije ne opisuje): prvu koja počinje s Matošem (1900), a završava *Međimurskom zemljom* Nikole Pavića (1951), drugu koju tvore pjesnici prve poslijeratne generacije, među kojima kao najznačajnije predstavnike izdvaja Mirka Radušića, Stjepana Draganića i Stjepana Bencea, te treću koja stasa 1968. u *Kaju* i na recitalima kajkavske lirike, iz koje kao najznačajnije predstavnike izdvaja Zlatka Crneca, Vericu Jačmenicu, Ivu Kalinskog, Zvonka Kovača, Mariju Novak, Božicu Pažur i Stanislava Petrovića. Pritom osim “*vuznašašča* kajkavske lirike u razdoblju između dva svjetska rata” favorizira generaciju nakon 1968, što je, osim iz predgovora u kojem to eksplicira, jasno vidljivo i iz same antologije. Opredijelivši se, naime, za redosljed pjesnika “prema vremenu njihova javljanja u novijoj kajkavskoj lirici”, kako stoji u napomeni prije prve uvrštene pjesme, Kuzmanović je prvo predstavio klasike kajkavske književnosti prve polovice 20. stoljeća koje su kanonizirale i dotadašnje (ne samo kajkavske) antologije, poput Antuna Gustava Matoša, Frana Galovića, Dragutina Domjanića, Miroslava Krleže, Nikole Pavića i Ivana Gorana Kovačića, kojima je dodao Tomislava Prpića, Mihovila Pavleka Miškinu, Stjepana Bencea (kojeg su Bačić i Pavić izostavili u svojim antologijama), Blanku Dovjak Matković, Grgura Karlovčana, Adalberta Pogačića, Stanka Dominića i Zvonka Milkovića. Od pjesnika prve poslijeratne generacije (1951-1968), koje je ranije obuhvatila i

spominjana *Panorama novijega kajkavskog pjesništva* (*Kaj*, 1/1971), uvrstio je Stjepana Draganića, Frana Koncelaka, Mirka Radušića, Melitu Runje, Paju Kanižaja, Anđelu Vokaun Dokmanović i Stjepana Jakševca. Najviše prostora posvećuje ipak najnovijim pjesnicima, kako onima koji su donijeli nove impulse u suvremeno kajkavsko pjesništvo, kao što su Ivo Kalinski, Zlatko Crnec, Zvonko Kovač, Božica Pažur, Stanislav Petrović, koje Kuzmanović po prvi put uvrštava u neku kajkavsku antologiju, tako i onima koji su njegovali tradicionalnija pjesnička pisma, kao što su Ivica Jembrih, Stanko Kancijan, Ivan Horvat, Božena Loborec, Josip Jurjević, Josip Ozimec, Drago Ulama, Zdravko Čadež, Katica Šimec, Mirko Hadrović, Željko Reiner, Dragutin Feletar, Vladimir Šenjuga, Ivica Kutnjak, Verica Jačmenica i Marija Novak. S obzirom na veći broj uvrštenih poslijeratnih kajkavskih pjesnika u odnosu na broj onih iz prve polovice 20. stoljeća, moglo bi se zaključiti da je poslijeratna kajkavska poezija kvalitetnija od one prve polovice 20. stoljeća. No, Kuzmanović uvrštavanje velikog broja poslijeratnih, i pogotovo recentnih pjesnika objašnjava željom da afirmira upravo najnovija imena kajkavskog pjesništva: “U revalorizaciji cjelokupne novije kajkavske lirike afirmacija njihovih imena [misli se na pjesnike nakon 1968] bila je velika intimna želja sastavljača ove antologije”²⁰⁴. Disproporcija danog antologijskog prostora u korist suvremenih pjesnika bila je, drugim riječima, svjesna žrtva afirmacijskih, a ne strogo verifikacijskih namjera, a to je, uostalom, vjerojatno barem dijelom i *porez* koji je morao *platiti* s obzirom na to da je pokušavao usustaviti korpus koji se tek pojavio.

Proces odvajanja suvremene kajkavske poezije od dotadašnje tradicije nastavljen je na stranicama *Kaja* i u drugom desetljeću njegova izlaženja. Tako je krajem 1970-ih nove impulse kajkav-

²⁰⁴ Kuzmanović, Mladen: *Vanshajanje reči: marginalije uz Antologiju novije kajkavske lirike*. *Kaj*, 8(1975), 3-5, str. 19.

skom pjesništvu u *Kaju* donio prije svih Ernest Fišer²⁰⁵. Afirmirajući se u hrvatskoj književnosti isprva pjesmama na standardnom jeziku, i to u okviru razlogaške generacije²⁰⁶, kajkavskim se stihovima prvo pojavio u *Kaju* 1977, zatim 1978. na zelinskom recitalu kajkavske lirike, gdje je odmah i nagrađen, a iste mu godine izlazi i prva zbirka kajkavskih pjesama *Morje zvun sebe*. Pisani u formi pjesme u prozi ti prvi Fišerovi kajkavski ostvaraji objavljeni u *Kaju* početkom i krajem 1977.²⁰⁷ bili su jasan dokaz da se i u tome do tada rijetko korištenom žanru u kajkavskom pjesništvu mogu postići relevantni umjetnički dosezi. Za Fišera je bio to samo nastavak pisanja u tome žanru, doduše *novim* jezikom, no u kontekstu kajkavskog pjesništva bio je to važan pomak, pogotovo ako imamo na umu kako je velik dio kajkavskog pjesništva bio pisan vezanim stihom te je, štoviše, nerijetko težio muzikalnosti. No, osim toga što su bile pisane do tada netipičnom formom, Fišerove kajkavske pjesme objavljene u *Kaju* 1977, kao i one objavljene dvije godine poslije²⁰⁸, pokazale su kako se taj pjesnik od dotadašnje tradicije kajkavskog pjesništva otklanja i drugim obilježjima. Vidljivo je to prije svega s obzirom na tematsko-motivske i idejne koordinate Fišerove kajkavske poezije koje se kreću, kako je to pokazao Joža Skok, od unutarnjih preokupacija

²⁰⁵ Rođen je 1943. u Zagrebu. Objavio je zbirke kajkavskih pjesama *Morje zvun sebe* (1978) i *Macbeth na fajruntu* (2013), u kojoj je osim novih kajkavskih pjesama (ciklus *Garestinske luči i knice*) okupio i sve do tada napisane kajkavske pjesme koje pronalazimo i u njegovim zbirkama standardnojezične poezije *Sjeverozapad* (1981), *Otisci* (1989) i *Pohvala tihom slogu* (2003, izabrane pjesme, prir. Joža Skok; kajkavski ciklus *Caingeri življenja*).

²⁰⁶ Do kraja 1970-ih kada je počeo pisati kajkavsku poeziju objavio je standardnojezične zbirke pjesama *Nagrizeni anđeo* (1965), *Drugi silazak* (1969) i *Ishodišta* (1972), a u taj bismo kontekst mogli dodati i zbirku *Majstori zebnje* koja je bila dovršena 1975, ali je objavljena tek 1982.

²⁰⁷ Fišer, Ernest: *Zlamenke iliti rieč človečja*. Kaj, 10(1977), 1-2, str. 78-79; Fišer, Ernest: *Črlena noč – jesen*. Kaj, 10(1977), 11-12, str. 26.

²⁰⁸ Fišer, Ernest: *Morje zvun sebe: (ciklus pjesama u prozi)*. Kaj, [11](1979), 3, str. 23-26.

lirskog subjekta do otvaranja ontoloških pitanja: Fišer svojom kajkavskom poezijom, smatra Skok, “napušta potencijalni obrazac barokno-idilične zavičajne slikovitosti i opredjeljuje se za slikanje unutarnjih pejzaža”, a od kajkavske se pjesničke tradicije otklanja i svojim “sumornim solilokvijima i dominantnim sumračnim nokturnima”, kao i traganjem za smislom osobne, ali i općeljudske egzistencije²⁰⁹. Lirskog subjekta Fišerova pjesništva zanima “Neiztolnačno morje vu nami”, no u istom si prvom stihu pjesme prema kojoj je zbirka naslovljena, odmah postavlja i pitanje “ali kaj je na drugi strani?” (*Morje zvun sebe*). Najveći dio tih prvih Fišerovih kajkavskih pjesama kreće se oko takvih apstraktno-općeljudskih pitanja, što je također bilo u suprotnosti s velikim dijelom kajkavskog pjesništva koje je bilo (osobno, lokalno, zavičajno) konkretizirano. Također, za razliku od konteksta kajkavskog pjesništva Fišerove kajkavske pjesme u prozi nisu bile niti narativne, iako je žanr pjesme u prozi za to bio pogodan, niti deskriptivne, već prije svega aluzivne te pomalo filozofične. U nekim je pjesmama ipak prisutan i konkretni (zavičajni) kronotop, no kao što je to pojasnio Cvjetko Milanja, “Fišer ne rabi pejzažne slike i motive zbog opisa nekih od stanja lirskoga subjekta i njegovih senzornih aficiranja i socijalno-moralnih protestiranja i angažiranja, već mu zavičajni kronotop, odnosno motiv, služi zbog aluzija i signuma uglavnom tragične povijesne zbilje, ali i slična odnosa prema jeziku, pa se subjekt provjerava i omjerava prema tom horizontu, što znači da se smješta više spoznajno”²¹⁰. U svakom slučaju, spoznajno i refleksivno orijentirana, opremljena mahom apstraktnim motivima te filozofskim pitanjima, pritom pisana u formi pjesme u prozi, Fišerova je kajkavska poezija bitno doprinijela širenju koordinata (suvremenog) kajkavskog pjesništva.

²⁰⁹ Skok, Joža: *Kajkavski solilokviji i nokturna Ernesta Fišera*. Kaj, 29(1996), 4, str. 23.

²¹⁰ Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo 1950.-2000*. Sv. III. Zagreb, Altagama, 2003. Str. 259.

Istovremeno se s Fišerom u *Kaju* 1977. pojavila i Božica Jelušić²¹¹, no njezini prvi kajkavski stihovi objavljeni u *Kaju*²¹², za razliku od Fišerovih, nisu najavili kako će se raditi o pjesnikinji koja će također donijeti određene nove impulse u kajkavsko pjesništvo. Dok su te njezine prve kajkavske pjesme pisane u maniri kajkavske anegdotalno-humoristične poezije, u kojem je kontekstu među suvremenima prvo mjesto svakako zauzeo Pajo Kanižaj²¹³, ciklus *Podravski meštiri* kojim se javila u *Kaju* 1979. pokazao je da će se raditi o pjesnikinji koja će propitivati ne samo kajkavštinu kao izražajni medij, nego i općenito kajkavsku pjesničku i inu tradiciju.²¹⁴ Iako se radilo o pjesmama posvećenim zavičajnim umjetnicima (*Miškina, Hegedušić, Virius, Galović, Sudeta*), pjesnikinjin pristup nije adoracijski, već trezveno aluzijski, a već je i u tim pjesmama došla do izražaja širina autoričina leksičkog i imaginacijskog repertoara, čime je ponajviše i obogatila suvremeno kajkavsko pjesništvo. Naime, za razliku od većine suvremenih kajkavskih pjesnika koji su pisali suvremenim inačicama svojih zavičajnih (nerijetko i sasvim lokalnih) idioma, pjesnikinja od početka piše svojevrsnom nadregionalnom verzijom kajkavštine, nerijetko obilno crpeći i iz stare kajkavske književnosti i

²¹¹ Rođena je 1951. u Pitomači. Objavila je zbirke kajkavskih pjesama *Meštiri, meštirije* (1985), *Jezuši* (1993), *Noćna steza* (1997) i *Štorga* (2007), a kajkavske pjesme pronalazimo i u njezinoj zbirci *Zimzelen* (1993).

²¹² Jelušić, Božica: *Spi moj dečec; Jedan dečko z druge fare; Zagrebečka*. Kaj, [10](1977), 1-2, str. 49-[50]; Jelušić, Božica: *Štef je narisal*. Kaj, 10(1977), 11-12, str. 30.; Jelušić, Božica: *Poštapancije, norcdelancije i koje kaj špelancije*. Kaj, [11](1978)], br. [4.], str. 59-60.

²¹³ Pajo se Kanižaj u *Kaju* redovito javljao prva tri godišta, a nakon toga – ako izuzmemo Kuzmanovićevu i Skokovu antologiju kajkavskog pjesništva – vrlo rijetko. Usp. Kanižaj, Pajo: *Palakovi japa*. Kaj, 1(1968), br. 12, str. [46]; Kanižaj, Pajo: *Huncmut; Grah; Roždji; Potli rata; V dvorišču; Dok se vrnem*. Kaj, 2(1969), br. 3-4, str. 79-80; Kanižaj, Pajo: *Huncmut; Kak sem se rodil; Roždji; V dvorišču; Grah; Bregi vu ravnici; Meštiri; Kak se to pri nas dela; Dok se vrnem*. Kaj, 3(1970), br. 1, str. 53-55.

²¹⁴ Jelušić, Božica: *Podravski meštiri*. Kaj, 11[12](1979), br. 5, str. 77-79.

pismenosti. Na njezino *ustrajno traganje za jezikom* među prvima je ukazao Zvonimir Bartolić: “Nakon Krleže i Dizdara Božica Jelušić zasigurno je prvi rudokopnik među hrvatskim pjesnicima, zakleti slovoljubac”, kojeg odlikuje nevjerojatna “pasionantna izbirljivost” prilikom biranja riječi, i to iz svih dijakronih (npr. Habelić, Belostenec, Mikloušić, Krleža) i sinkronih slojeva kajkavskog jezika²¹⁵. Svekoliko bogatstvo pjesnikinjine “metaforički razigrane, leksički i asocijativno bogate kajkavske lirike”, kako ju je nazvao Joža Skok²¹⁶, konačno su potvrdile autoričine (auto)refleksivne kajkavske pjesme u slobodnom stihu koje je tijekom 1980-ih objavljivala u *Kaju*²¹⁷, kao i ciklus soneta *Jezuši*, koji se tematiziranjem Isusove i ljudske muke odlično uklopio u tada aktualnu sumornu ratnu atmosferu, koju su neki kajkavski pjesnici tada i najdirektnije tematizirali na stranicama *Kaja*²¹⁸.

Jednako kao što je Kuzmanović svojom antologijom (1975) verificirao prvu fazu (post)modernizacije kajkavskog pjesništva, tako je drugu fazu tog procesa svojom antologijom kajkavskog pjesništva *Ogenj reči*, objavljenom 1986. kao poseban trobroj *Kaja*, obilježio Joža Skok²¹⁹. Iako je Skok svoju antologiju koncipirao kao kronološki sveobuhvatnu, uvrstivši u nju kajkavsko pjesništvo od prvih poznatih tekstova iz 16. stoljeća do suvremenosti, jednako je, kao i Kuzmanović, posebnu pažnju posvetio suvremenim pjesnicima. Pritom je, za razliku od njega, mogao napraviti kvalitetniji izbor jer je većina pjesnika do sredine 1980-

²¹⁵ Bartolić, Zvonimir: *O pesmaru Kerempuhu i pačalatni robači*. U: Jelušić, Božica: Meštri, meštrije. Varaždin, Narodno kazalište “August Cesarec”, 1985. Str. 52.

²¹⁶ Skok, Joža: *Na horvatskom križ(n)oputju*. Kaj, 27(1994), 1, str. 76.

²¹⁷ Jelušić, Božica: *Vrt v listopadu*. Kaj, 15(1982), 2, str. 81-82; Jelušić, Božica: *Jogenj f polju*. Kaj, 15(1982), 4, str. 42; Jelušić, Božica: *Reči koje sem biležila vu kmici; Duša je jedna dodrta hiža; Dnevi nazrnani v zlizano čislo; Jogenj f polju*. Kaj, 19(1986), br. 4-6, str. 267-270.

²¹⁸ Jelušić, Božica: *Jezuši*. Kaj, 26(1993), 1, str. 3-7.

²¹⁹ Skok, Joža (ur.): *Ogenj reči: antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva*. Kaj, 19(1986), 4-6.

-ih već objavila svoje prve kajkavske stihobirke, odnosno općenito isprofilirala svoje kajkavsko pjesništvo, što nije bio slučaj u vrijeme kada je Kuzmanović priređivao svoju antologiju pa je pjesme nekih recentnih mu kajkavskih pjesnika preuzeo doslovno iz njihovih rukopisa. U tom su smislu najnoviji kajkavski pjesnici u Skokovoj antologiji zastupljeni reprezentativnijim pjesmama, a Skok je po prvi puta u svoju antologiju uvrstio i pjesnike koji se u Kuzmanovićevo vrijeme još nisu bili javili kajkavskim stihovima, kao što su Ivan Golub, Ernest Fišer i Božica Jelušić. Što se tiče izbora suvremenih pjesnika, Skok je sam naveo da je u prvom redu nastojao “izdvojiti ona imena koja, kao i u razdoblju kajkavske poezije iz moderne i međuraća, korespondiraju s pjesništvom i njegovim tendencijama na standardu... A to je u konkretnom izboru značilo otklon od sentimentalnog zavičajnog pjeva i opredjeljenje za poeziju koja u svom jezičnom i tematskom mikrosvijetu sažimlje općeljudske probleme i stanja, koja se ne obraća rekonstrukciji iščezlog svijeta, nego na njegovim determinantama uspostavlja nov odnos sa sadašnjošću i ravnopravno, poput poezije na standardu, komunicira sa svojim vremenom”²²⁰. Stoga se, slično kao i Kuzmanović u svojoj antologiji, “iskreno nada da će ova antologija svratiti doličnu pažnju upravo na tu poeziju, izrazito modernu po svojoj fakturi i suvremenu po svom senzibilitetu za vrijeme u kojem nastaje”²²¹. Iz broja uvrštenih pjesama pojedinih pjesnika vidljivo je na koje je pjesnike želio “svratiti doličnu pažnju”. Za razliku, naime, od ostalih pjesnika druge polovice 20. stoljeća koji su zastupljeni uglavnom sa 4-5 pjesama, gotovo duplo većim brojem pjesama zastupljeni su Stjepan Bence, Zlatko Crnec, Ivo Kalinski, Stanislav Petrović, Ernest Fišer, Zvonko Kovač i Božica Pažur. Sve u svemu, s obzirom na to da je, prije svega zbog desetogodišnje distance, u svoju anto-

²²⁰ Skok, Joža: *Priređivačev Post Scriptum umjesto predgovora*. Kaj, 19(1986), 4-6, str. 321.

²²¹ Isto. Str. 321-322.

logiju uvrstio kako neka nova pjesnička imena, tako i reprezentativniji izbor pjesama ostalih do tada već antologiziranih pjesnika, možemo zaključiti da Skokova antologija pruža kvalitetniji uvid u najnovije kajkavsko pjesništvo nego ona Kuzamnovićeva.

No, niti nakon Skokove antologije i dvaju desetljeća izlaženja *Kaja* proces (post)modernizacije kajkavskog pjesništva nije bio završen zato što je nove veće pomake u kajkavsko pjesništvo krajem 1980-ih i početkom 1990-ih donijela nova generacija kajkavskih pjesnika. Zaokret prema svakodnevici, odnosno dnevničko-dokumentarističkom i intimnom diskursu na stranicama *Kaja* predstavila je prije svih Božica Brkan²²². Prvi puta se u tome časopisu javlja 1987. izborom kajkavskih pjesama²²³ iz svoje kasnije kajkavske zbirke *Vetrenica ili obiteljska arheologija* (1990). Kao što i govori naslov zbirke, radi se o svojevrsnoj rekonstrukciji obiteljske povijesti, točnije djetinjstva, pri čemu autorica uglavnom govori o stvarnim osobama, mjestima i događajima. Osim što govore o autoričinu djetinjstvu u rodnom selu, pjesme su i pisane lokalnim kajkavskim idiomom autoričina Okešince, čime je književno oživjela taj osobiti moslavačko-kajkavski kajkavski varijetet, kojim govori još vrlo mali broj govornika. Sličnu poetsku rekonstrukciju djetinjstva u rodnom selu s mnoštvom dokumentarističkih motiva pisanu lokalnom kajkavštinom još 1978. predstavio je Ivan Golub u svojoj kajkavskoj poemi *Kalno-večki razgovori*. No, unatoč toj načelnoj sličnosti Golubova pjesan kroz intimno-obiteljske i zavičajne motive više govori o univerzalnim ljudskim pitanjima te je u njoj naglašenija duhovna dimenzija. Božici Brkan, za razliku od Goluba, nije toliko stalo do univerzalizacije svojih motiva, već prije svega do rekonstrukcije prošlih događaja, zbog čega je u njezinim pjesmama više doku-

²²² Rođena je 1955. u Okešincu. Objavila je zbirke kajkavskih pjesama *Vetrenica ili porodična arheologija* (1990) te *Pevcov korak: kajkavski osebušek za EU* (2012), a ukupno dotadašnje kajkavsko stvaralaštvo okupila je u knjizi *Kajkavska čitanka Božice Brkan* (2012).

²²³ Brkan, Božica: *Izbor iz poezije i proze*. Kaj, 20(1987), 3, str. 15-19.

mentarističnosti i mikronarativnosti, što ne znači da neke pjesme nemaju i znatniji metaforičko-univerzalistički potencijal: “gda ti joca spustiju v jamu hiti mu božo sino neke / sitne penez da mu niš ne ostaneš dužna / šepče mi strina jana brkanova v sprevodu / joj de budem sad zela tulke železne penez” (*dug*). Pjesme koje je 1987. objavila u *Kaju* bjelodano su predstavile sva ta obilježja njezina poetskog pisma, a pjesma *ich fahre das auto des jahres* koju je 1995. objavila u *Kaju*²²⁴ predstavila je drugi tematski pol njezina pjesništva, onaj koji se odnosi na neposrednu svakodnevicu.

Suvremenost i svakodnevica u još su znatnijem fokusu kajkavskog pjesništva Valentine Šinjori²²⁵, koja se prvi puta u *Kaju* javlja 1997.²²⁶, a zatim odmah i godinu poslije²²⁷, i to kajkavskim pjesmama koje je kasnije uvrstila u svoju prvu zbirku kajkavskih pjesama *Jutrešnji blues* (1999). Tematiziranjem svakidašnjih rutina suvremenog čovjeka, kao što su odlazak na posao, ispijanje kave, čitanje novina, gledanje televizora i sl., Valentina Šinjori je kajkavsko pjesništvo približila tzv. stvarnosnoj poeziji, koja je istovremeno bila aktualna u poeziji na standardnom jeziku, a obilježuje ju okretanje svakodnevici, odnosno odustajanje od *velikih* tema, što više njihovo relativiziranje, zatim intertekstualnost i intermedijalnost te žurnalizacija i kolokvijalizacija, odnosno “desakralizacija” pjesničkog jezika²²⁸. Upravo su to obilježja prvih kajkavskih pje-

²²⁴ Brkan, Božica: *Ich fahre das Auto des Jahres*. Kaj, 27(1995), 3, str. 12-13.

²²⁵ Rođena je 1965. u Varaždinu. Objavila je zbirku kajkavskih pjesama *Jutrešnji blues* (1999).

²²⁶ Šinjori, Valentina: *Svet se negde kala; Jutro; Neblačina, Deždi jesenski, Vučitalica; Šuma; Cirkus; Nežno tožno; Bezgov cvet; Leta Gospodnjih devedesetih*. Kaj, 30(1997), 5-6, str. 3-10.

²²⁷ Šinjori, Valentina: *Kajkavimo jutrešnji blues, moja Hrvacka i ja*. Kaj, 31(1998), 3-4, str. 34-37.

²²⁸ Bagić, Krešimir: *Zavodenje običnošću: (Hrvatski pjesnički naraštaj devedesetih)*. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1779&naslov=zavodenje-obicnoscu-hrvatski-pjesnicki-narastaj-devedesetih> (posjećeno 15.6.2015)

sama Valentine Šinjori objavljenih u *Kaju*, koje osim bavljenja banalnostima svakodnevica obilježuje i jednako svakodnevna varaždinska kajkavština, nerijetko i s interpolacijama *slanga* i stranih riječi. Radi se, ustvari, o tome da pjesnikinja svoj jezik, kako je primijetio Joža Skok, odterećuje “od tradicionalnog metaforično-simboličnog dekora kako bi se otvorio prostor direktnosti spontanog asocijativnog pjesničkog izričaja”²²⁹. Osim okrenutosti svakodnevicima, pjesme objavljene u *Kaju* pokazale su i njezinu sklonost intertekstualnim, citatnim i sličnim postupcima, i to ne samo iz područja tzv. visoke kulture, nego i iz područja popularne kulture. Tako u njezinim pjesmama osim Cesarićevih ili Pasternakovih rečenica pronalazimo i citate ili parafraze rock hitova Prljavog kazališta, filmskih dijaloga holivudske glumice Scarlett Johansson itd.

Još snažniji zaokret prema intertekstualnosti i popularnoj kulturi u svojem je kajkavskom pjesništvu na stranicama *Kaja* pokazao Denis Peričić²³⁰. Prve Peričićeve kajkavske pjesme kojima se 1993. javio u *Kaju*²³¹ nisu to, doduše, odmah eksplicitno pokazale, no već je u njima bio vidljiv autorov oslonac na demonsko-hororne motive kojima je u to ratno vrijeme oslikao eliotovski opustošenu Hrvatsku. Da će citati, parafraze, parodije i slični postupci biti glavno obilježje njegova kajkavskog poetskog pisma postalo je vidljivije iz njegovih kajkavskih pjesama objavljenih u *Kaju* dvije godine potom²³², a pogotovo u onima objavljenima

²²⁹ Skok, Joža: *Garestinski hortus verbi: varaždinska književna hrestomatija*. Varaždinske Toplice-Varaždin, Tonimir-Ogranak Matice hrvatske Varaždin, 2012. Str. 463.

²³⁰ Rođen je 1968. u Varaždinu. Objavio je zbirke kajkavskih pjesama *Tetoverani čovek* (2000) i *Artificijelna munja, Četrti svetski rat* (2007). Kajkavske pjesme nalaze se i u njegovoj zbirci standardnojezične poezije *Nakraj svijeta* (1995).

²³¹ Peričić, Denis: *Kervava bajka; Idu strahi; Doletel je vihor veter; Črno-beli čovek (V beloj toj i črnoj noči); Tetoverani čovek (I.); Tetoverani čovek (II.); Črna magija; Volel bi; Do konca sveta*. Kaj, 26(1993), 5-6, str. 9-16.

²³² Peričić, Denis: *Znaki se v kolo tirajo... Arabeska o Luni; Belostencov krog; Kip domovine četa 199**; *Summertime; Misterium Conjunctionis; Eskimska duša; Hudo vreme; Veter mu je flunul v lice; Terra Combusta*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 21-28.

nakon 2000. godine²³³. Repertoar intertekstova u tim pjesmama vrlo je širok, a iskorišteni su za različite uglavnom parodijske i ironijske efekte. Korištenje različitih citata i parafraza namrlo je i integriranje drugih jezika u tkivo pjesme, kao što su engleski, latinski, standardni jezik i drugi, iako Peričić za njima poseže i zbog drugih razloga. S obzirom na ta obilježja, mogli bismo reći da se Peričić nalazi na onoj jezično-ludičkoj te intertekstualno-parodičkoj liniji kajkavskog pjesništva koju je započeo Zvonko Kovač. Pritom bismo mogli reći da je Peričićeva kajkavska poezija otišla još dalje u *udaljavanju* jezika pjesme od njezine teme. Drugim riječima, iako su to pokazali i kajkavski stihovi nekih od već spominjanih pjesnika, Peričićeva kajkavska poezija vjerojatno najeksplicitnije, odnosno na najradikalniji način svjedoči da kajkavski jezik nije niti izdaleka rezerviran samo za zavičajne, pejzažne, socijalne ili slične *kajkavske* motive i postupke kojima obiluje kajkavska pjesnička tradicija. Na Kovačevoj i Peričićevoj intertekstualnoj i jezično-interferentnoj liniji u određenoj se mjeri nalazi i Ivan Kutnjak²³⁴ koji u svojoj zreloj fazi²³⁵ inzistira na postupcima poput citatnosti, parafraze, kolaža, montaže i slično, a osim toga i na eksperimentiranju s (kajkavskim) jezikom (verboludizam,

²³³ Peričić, Denis: *Zlosrećni cabaret Ili Najveška noć v mojem življenju: v Anatomsko-patološkemu museumu i Panopticumu Antuna Kočke; Blues hudi o ludi Dudi i ludem Rudi; Voodoo puca & copernjak; Lobada lobada (brother blood); Nežnik (smooth)*. Kaj, 34(2001), 4-5, str. 11-20; Peričić, Denis: *Cvetje nazlobe; Očajavanje; Ljubav; Morje strave*. Kaj, 35(2002), 3, str. 9-11; Peričić, Denis: *Dečica hudodelana; Ivča; Pesa hudodelane dečice; Ždere*. Kaj, 37(2004), 4-5, str. 13-15; Peričić, Denis: *Doktor Frankenstein / Nosferatu*. Kaj, 40(2007), 1-2, str. 24-26.

²³⁴ Rođen je 1941. u Žabniku. Objavio je zbirke kajkavskih pjesama *Tu znutra* (1978), *Gibanye chloveka* (1991), *Hasnovita* (1994), *Meni morje Međimurje* (1998), *www točka rt dobre nade točka hr* (2004) i *Lilije za Liliène* (2010).

²³⁵ Kutnjak, Ivo: *Othodećim kaj shaja; Robav a fin; Beli beli denek; Dojdem – a unda; Ali – kak lani; Idem za jimi; Mene je 'mela; Na pot mi se zeti; Unda se otpre na gmajni*. Kaj, 25(1992), 4, str. 7-14. U *Kaju* se nakon toga pojavio još više puta.

novotvorenice, višejezične interferencije), pjesničkom formom (od izbjegavanja interpunkcija i velikog slova do neobičnih strofnih i općenito kompozicijskih struktura), pa čak i grafijom (imitacija stare kajkavske grafije bez današnjih dvoslova).

U svakom slučaju, s obzirom na predstavljene pjesnike možemo zaključiti da je suvremeno kajkavsko pjesništvo od sredine 1970-ih naovamo okrenulo novu stranicu. Spomenuti su pjesnici u kajkavsko pjesništvo unijeli tematske, formalne, jezične i druge novosti čime su ga modernizirali te približili nacionalnim i svjetskim pjesničkim trendovima. Što se tematsko-motivske razine tiče, stara isključivo zavičajno-ruralna, emocionalno-patetična te socijalno angažirana tematska uporišta ili su obrađena na nov, desentimentaliziran, deidiliziran, pa čak i parodičan način, ili su potpuno napuštena, a zamjenjuju ih urbane, intelektualne, medijske, tehnološke i brojne druge, do tada gotovo nezamislive teme u kajkavskom pjesništvu. Osim toga, pojavljuju se postupci poput intertekstualnosti i intermedijalnosti s jedne, te okretanja popularnoj kulturi i svakodnevici suvremenog čovjeka na drugoj strani, čime se kajkavsko pjesništvo približava obilježjima postmodernizma. Na formalnoj razini kajkavsko se pjesništvo uglavnom odmaknulo od vezanog stiha i težnje prema melodioznosti te se otvorilo svim mogućnostima slobodnog stiha, a pjesnici koriste i do tada netipične forme, poput pjesme u prozi ili vizualne i grafičke poezije. Što se tiče jezika, primjetljiva je desakralizacija kajkavštine kao izražajnog medija, koja se očituje u postupcima poput verbaludizma ili višejezičnih interferencija. Na činjenicu da su određeni pjesnici od 1970-ih nadalje donijeli inovacije u kajkavsko pjesništvo upozorio je i Ernest Fišer koji kajkavsko pjesništvo toga razdoblja dijeli na dva osnovna makromodela. Prvi naziva "semantičkim shematizmom" i pod njim podrazumijeva "takav tip pjesničkog jezika koji u sebi *evoluir*a temeljna jednosmjerno posredovana značenja (riječi i sintagmi) i kontekstualno-konotativne obrasce (sheme) najavljene ili već ostvarene

u međuratnoj kajkavskoj lirici²³⁶. Taj model, prema Fišeru, karakterizira i tradicionalistički pjesnički diskurs: “prevlast deskripcije nad ekspresijom, zatim variranje tradicionalnih motiva tzv. socijalne i pejzažne lirike, prepoznatljivih ‘lirskih ugođaja’ i refleksivnosti konvencionalne provenijencije (po poznatim metaforičkim ‘formulama’)²³⁷. Pritom razlikuje dvije faze semantičkog shematizma: prvu koja traje od 1945. do 1970. i drugu koja traje od 1970. do njegove suvremenosti. Među predstavnike prve faze uvrštava Stjepana Bencea, Stjepana Draganića, Mirka Radušića, Melitu Runje, Stjepana Jakševca i Anđelu Vokaun Dokmanović, dakle one autore koje Kuzmanović naziva prvom generacijom poslijeratnih kajkavskih pjesnika, a među predstavnike druge faze Vericu Jačmenicu Jazbec, Boženu Loborec, Vladimira Velčića, Paju Kanižaja, Mariju Novak, Stanka Dominića, Blanku Dovjak Matković, Ivana Horvata, Miroslava Dolenca, Ivicu Jembriha, Ivana Kutnjaka i Franju Švoba, napominjući kako se ti pjesnici “sa stanovitim tendencijama približavaju drugom modelu”²³⁸. Kao što je primjetljivo, pjesnici obiju faza Fišerova “semantičkog shematizma” dobrim dijelom odgovaraju Kuzmanovićevim “nasljednicima”. Poetiku pjesnika koji čine drugu makromodelsku jezgru Fišer naziva “semantičkim sintetizmom”. Predstavници tog smjera pokušavaju “da, više ili manje radikalno, zasnuju jedan samo-svojniji i moderniji nacrt poetskog diskursa”: “Riječ je o konceptu kojim se *istovremeno evaluiraju* semantički postulati novije kajkavske poezije i poslijeratne pjesničko-kritičke tekovine hrvatskog središnjeg (štokavskog) pjesništva”²³⁹. Pjesnici tog modela “nastoje *demitologizirati povijesni pogled unatrag* sustavnom erozijom tradicionalno-konvencijskih jednosmjerno posredovanih značenja

²³⁶ Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana*. Str. 32.

²³⁷ Isto.

²³⁸ Isto. Str. 33.

²³⁹ Isto.

pjesničkog jezika”²⁴⁰. Osim toga, pomak je vidljiv i na razini jezika: “Naime, u poetskim tekstovima ovog tipa uočljiv je zajednički *pomak* od isključivih lokalnih dijalekatskih osobitosti zavičajnog jezika, jer autori grade svoj pjesnički jezik crpeći ‘materijal’ iz najrazličitijih relevantnih izvora – od leksika starije kajkavske književnosti do suvremenih neologizama – koji su im najbolje mogli poslužiti za kreativnu uporabu”²⁴¹. Prevratničku ulogu semantičkih sintetičara u kajkavskom pjesništvu Fišer na drugom mjestu objašnjava činjenicom da ti pjesnici “širinom svojih kreativnih interesa i iznenađujućom cjelovitošću pjesme *bitno* prekoračuju mitski prostor vlastitog izražajnog medija – kajkavštine – proširujući osobito njegovo leksičko-semantičko i izražajno obzorje”²⁴². No, Fišer s pravom napominje i kako se tim obilježjima oni “logično uključuju i u makroprostor tzv. hrvatskog središnjeg pjesništva”²⁴³. Među predstavnike tog smjera Fišer uvrštava Ivu Kalinskog, Zvonka Kovača, Zlatka Crneca, Stanislava Petrovića, Božicu Jelušić i Božicu Pažur, dakle, uglavnom iste pjesnike koje je Kuzmanović označio kao “istraživače”.

Sličnu periodizaciju poslijeratnog kajkavskog pjesništva kao i Kuzmanović i Fišer, sredinom 1980-ih dao je i najrevniji, najproduktivniji i najdugovječniji pratitelj suvremenog kajkavskog pjesništva Joža Skok²⁴⁴. Prema njegovoj podjeli, prvoj generaciji poslijeratnih kajkavskih pjesnika pripadaju oni “koji su pretežno ostali u sjeni i maniri jedne dovršene poetike i njezinih varijacija socijalno-zavičajnih motiva i impresija”, kao što su Melita Runje, Ljubica Konjević i Stanko Dominić. U drugu generaciju Skok je uvrstio kajkavske pjesnike čije je pjesništvo “upravo u posljednjem desetljeću [misli se na 1970-te] ostvarilo nove vrijednosti”,

²⁴⁰ Isto.

²⁴¹ Isto. Str. 34.

²⁴² Isto. Str. 121.

²⁴³ Isto.

²⁴⁴ Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*. Str. 7-22.

a kao glavne predstavnike te generacije izdvaja I. Kalinskog, Z. Crneca, S. Petrovića, E. Fišera, Z. Kovača i B. Pažur²⁴⁵. Prema Skoku, pripadnici te generacije su se “izdvojili iz putanje ovisnosti i potvrdili svojim ostvarenjima da je perspektiva moguća isključivo u kreativnom produžetku tradicije integrirane u tokove suvremene književnosti.”²⁴⁶ U svojoj kasnijoj studiji o kajkavskom pjesništvu 20. stoljeća Skok ta “dva temeljna pjesnička diskursa” poslijeratne kajkavske lirike naziva “tradicionalističkim” i “modernističkim”, napominjući kako je prvi bio produktivniji, a drugi “estetski životvorniji”²⁴⁷. Što se tradicionalista tiče, Skok navodi kako njihov diskurs obilježava “nekreativna imitacija, posebice simplifikacija galovićevsko-domjanićevskog jezika, te varijacija već istrošenih zavičajnih i pejzažnih tema i motiva”, sentimentalnan odnos prema jeziku, domu i zavičaju, anegdoticnost, deskriptivnost, omeđenost “socijalnom slikom djetinjstva i sasvim privatnim intimitetom autora” te “impulzivnom emocionalnošću”²⁴⁸ iskaza. Među tradicionalistima Skok ipak izdvaja Stjepana Draganića, Mirka Radušića, Stjepana Jakševca, Vericu Jačmenicu Jazbec, Boženu Loborec, Vladimira Velčića, Blanku Dovjak Matković, Ivana Horvata, Miroslava Dolenca Dravskog, Paju Kanižaja, Ivicu Jembriha i Ivana Goluba kao one koji, unatoč tradicionalističkom diskursu, ipak “potkraj šezdesetih i u sedamdesetim godinama najavljuju nove glasove kajkavske lirike, njezino oslobađanje formalističkog kalupa, priklon asocijativnim impulsima riječi i slika, a također i potenciranje humorističko-ironijskog i satiričkog diskursa”²⁴⁹. No, znatnije inovacije u kajkavsku liriku prema Skoku uveli su tek pjesnici čije stvaralaštvo obilježava “modernistič-

²⁴⁵ Isto. Str. 9-10.

²⁴⁶ Isto. Str. 10.

²⁴⁷ Skok, Joža: *Hrvatsko kajkavsko pjesništvo 20. stoljeća*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana croatica*. Str. 412.

²⁴⁸ Isto.

²⁴⁹ Isto.

ki” diskurs²⁵⁰ “u kojem je došlo do znatnih inovacija tradicionalističke poetike, ali i raskida s njezinim postulatima, tj. do stvaranja novog kajkavskog metajezika”²⁵¹. Taj je diskurs, prema Skoku, obilježen “novim iskustvom kajkavskog jezika i otkrićem njegovih novih izražajnih mogućnosti, od proširenja semantičkih polja toga jezika do njegovih ekspresivnih ritmičko-sintaktičkih struktura, kao i do pronalaženja modernije metaforike i simbolike primjerene iskazu onoga kajkavskog senzibiliteta koji je ruralno-pučki mentalitet i svjetonazor pomaknuo prema urbanom i intelektualnom percipiranju životnih pojavnosti”, što je i “potvrda njegova moderniteta kojim se uključuje u moderno hrvatsko pjesništvo kao ravnopravan sudionik njezinih procesa i dosegnutih vrijednosti”²⁵².

3.2.1.2. Kanonizacija

Budući da se većina pjesnika koji su u kajkavsko pjesništvo donijeli nove impulse više ili manje pojavljivala u *Kaju*, većinu najznačajnijih mijena suvremenog kajkavskog pjesništva moguće je očitati upravo sa stranica tog časopisa, što mu daje ulogu jednog od najvažnijih posrednika i afirmatora (post)modernizacije kajkavskog pjesništva. No, osim što je bio posrednik, *Kaj* je barem dijelom bio i generator poetičkih promjena u suvremenoj kajkavskoj poeziji, i to najmanje zbog dvaju razloga. Kao prvo, *Kaj* je

²⁵⁰ Iz ove, ali i drugih Skokovih studija, može se raspoznati kako pojam *modernistički* Skok ne razumijeva kao stilskeperiodizacijski pojam koji bi označavao književno razdoblje modernizma, nego kao pojam kojim se želi ukazati na činjenicu kako je nešto moderno, dakle u duhu mode svojeg vremena. U tom smislu Skok pod *modernističkim diskursom* podrazumijeva onaj diskurs koji je bio u to vrijeme *moderan*, odnosno aktualan.

²⁵¹ Skok, Joža: *Hrvatsko kajkavsko pjesništvo 20. stoljeća*. Str. 411-412.

²⁵² Isto. Str. 412-413.

suvremenim kajkavskim pjesnicima otvorio kontinuiran medijski prostor, što je elementaran preduvjet za pojavljivanje novih pjesnika, među kojima se onda potencijalno mogu pojaviti i oni koji će donijeti promjene u dotadašnju tradiciju, a kao drugo, otvaranjem prostora inovativnim pjesnicima *Kaj* ih je ne samo ohrabrio, nego je potencijalno poticao i druge pjesnike na njihovu inovativnost.

Što se tiče prvog aspekta, o presudnoj važnosti *Kaja* za uopće kvantitativno oživljavanje kajkavskog pjesništva početkom 1970-ih, koje je zatim urodilo i kvalitativnim, među prvima je upozorio Kuzmanović: “Koincidencije mogu biti slučajne, događaji su možda potekli iz drugih ishodišta i odvijali se logikom različitom od pretpostavljene, ali ipak ostaje neoboriva činjenica da tek *poslije* (a nikako *prije*) dva uspješna godišta ‘Kaj’-a dolazi 1970. do pokretanja prvo zelinskog, a godinu kasnije i zlatarskog recitala suvremene kajkavske lirike. Toj se konstataciji uspješno može prigovoriti tezom da nijedan časopis, ma kako vješto bio vođen, nije uspio pokrenuti nepostojeće. Posve je jasno da je veći broj u ‘Kaj’-u objavljenih pjesnika pisao kajkavsku poeziju i ranije i da je zanimanje publike za kajkavsku literaturu postojalo i prije prvog broja tog časopisa”, no Kuzmanović napominje “[s]igurno je, isto tako, da su tek ‘Kaj’-em oba do tada odvojena toka sretno ujedinjena u zajedničku maticu i da upravo časopis datira početak razdoblja kad se na kajkavštini mnogo više piše, čita i objavljuje”²⁵³. Mogli bismo se složiti s ovakvim Kuzmanovićevim razmišljanjem jer je neoboriva činjenica da je *Kaj* ipak bio prvi koji je pokrenuo sustavnu afirmaciju kajkavske književnosti, a zatim su slijedili svi drugi. Odnosno, *Kaju* se mora priznati da je ako ništa drugo bio *okidač* nakon kojeg se dogodila *eksplozija* kajkavske lirike. Na drugoj strani, ostali periodici *kajkavskog proljeća* također su možda pokrenuti po uzoru na *Kaj*, odnosno tek nakon što je *Kaj* pokazao kako u kajkavskoj Hrvatskoj postoje i teme, ali i autori

²⁵³ Isto. Str. 60.

i publika, kojima su potrebni časopisi specijalizirani za njih. Kuzmanović je s pravom upozorio na još jednu zaslugu *Kaja*, a to je stvaranje recepcijskih okvira za kajkavsko pjesništvo: “Protivno starim i lošim redakcijskim običajima, ‘Kaj’ nije čekao publiku – on ju je (uredništvo, dakako) sam stvorio. S više od dvije tisuće stalnih pretplatnika i nakladom koja u prosjeku prelazi pet tisuća primjeraka po broju (a u pojedinim slučajevima penje se do gotovo nevjerojatnih deset ili trideset tisuća svezaka), časopis ‘Kaj’ je suvremenoj kajkavskoj književnosti osigurao (animirao i usmjerio) izvanredno brojan, širok i slojevit čitateljski krug”²⁵⁴. Kuzmanović takav zaključak temelji na činjenici da je prije pojave *Kaja* recepcijsko područje kajkavske književnosti, ali i općenito kajkavske kulture i znanosti, bilo prepušteno pojedinačnim i nesustavnim inicijativama te je *Kaj* na određeni način morao krenuti *od nule* – i što se tiče utemeljenja vlastite koncepcije i što se tiče animiranja kako autora, tako i publike: “U projektu bez pravih prethodnika nema mogućnosti ugledanja na već poznate uzorke ili preuzimanja gotovih shema i rješenja. Od samog početka, svakim brojem, tvori se vlastiti identitet i specifični model edicije. ‘Kaj’ (uredništvo) je u tome uspio izuzetno brzo”²⁵⁵.

Što se tiče drugog aspekta – činjenice da su uredništva *Kaja* pjesnicima koji su inovirali kajkavsko pjesništvo posvećivala više prostora – to je vidljivo s obzirom na to da su u *Kaju* redovito objavljivani (1) izbori pjesama iz njihovih zbirki koje su bile pred izlaženjem ili su netom izašle, (2) kritički osvrti na njihove (novizašle) zbirke, (3) znanstvene studije o njihovom (kajkavskom) pjesništvu te (4) biobibliografski portreti, obično u povodu obilježavanja njihovih životnih ili književnih obljetnica, kojom prigodom je obično predstavljen izbor njihovih reprezentativnih pjesama, koji je popraćen kritičkim ili znanstvenim osvrtom na njihovo

²⁵⁴ Kuzmanović, Mladen: *Bibliografija kajkaviana: antologije i izbori (1933-1974)*. Kaj, 8(1975), 3-5, str. 255.

²⁵⁵ Isto. Str. 256.

pjesništvo, biobibliografskom bilješkom o autoru, a nerijetko i autorovom fotografijom. Tim četirima postupcima u *Kaju* je ustvari stvaran povlašten status određenih pjesnika, odnosno provedena je njihova kanonizacija u kontekstu kajkavske književnosti. Takav veći prostor Ivi je Kalinskom posvećen 2005. prilikom obilježavanja 65. godišnjice njegova života. Tom je prigodom predstavljen izbor iz njegova stvaralaštva²⁵⁶, pretisnute su Kuzmanovićeve, Fišerove i Skokove kritike o njegovu stvaralaštvu²⁵⁷, te se donosi bibliografija njegovih radova u *Kaju*²⁵⁸, njegov životopis i portretna fotografija. Kraći izbor iz Kalinskijeve lirike tiskan je i dvije godine poslije²⁵⁹, a popraćen je i znanstvenom studijom o njegovu pjesništvu Cvjetka Milanje²⁶⁰. Poseban status Kalinskom je iskazan i time što mu je Kajkavsko spravišće, nakladnik *Kaja*, objavilo drugu zbirku kajkavskih stihova, *Valctakt i lajno*, u sklopu posebnog broj *Kaja* (4/1983), jednako kao i treću zbirku *Blinđerana pizza* 2007. godine, i to u posebnoj ediciji *Kaj & ča* zajedničkih knjiga kajkavsko-čakavskih pjesnika (Kalinskijeva zbirka tiskana je u zajedničkoj knjizi naslova *Cicirici & senjali* u kojoj su i čakavski stihovi Vladimira Pernića). Širim izborom kajkav-

²⁵⁶ Kalinski, Ivo: *Gloria kajkaviana*. [Kajkavske pjesme] *Kaj*, 38(2005), 6, str. 3-11; Kalinski, Ivo: *Kreativni odsluk zavičajnosti; Prepletaj katarzičnosti, refleksije i intime*. [Eseji] *Kaj*, 38(2005), 6, str. 11-14.

²⁵⁷ Kuzmanović, Mladen: *Otkriće crne jezgre: marginalije uz kajkavsku liriku Ive Kalinskog*. *Kaj*, 38(2005), 6, str. 15-19; Fišer, Ernest: *Žofke misli – korenike u pjesništvu Ive Kalinskog*. *Kaj*, 38(2005), 6, str. 19-22; Skok, Joža: *Od osporavanja do kreativnog produžetka i nove afirmacije kajkavske pjesničke tradicije: (Ulo-mak)*. *Kaj*, 38(2005), 6, str. 22-24; Skok, Joža: *Jezično estetska kajkavska ishodišta*. *Kaj*, 38(2005), 6, str. 25-27.

²⁵⁸ Roščić, Marija: *Bibliografija – radovi Ive Kalinskoga objavljeni u časopisu Kaj od 1971. do 2005.* *Kaj*, 38(2005), 6, str. 27-30.

²⁵⁹ Kalinski, Ivo: *Tešamentom; Sreća; Uostalom...; I Cicirici... skrta kača vu travi...; 5 Marjetka...; 15 Computus urbarialis...; 18 papier, knige, kaj je to?...* *Kaj*, 40(2007), 6, str. 10-14.

²⁶⁰ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo Ive Kalinsk[o]ga*. *Kaj*, 40(2007), 6, str. 3-9.

skih pjesama, kao svojevrsnom retrospektivom, koja je popraćena i studijom Jože Skoka²⁶¹, Zvonku je Kovaču prostor u *Kaju* posvećen 1998.²⁶² te još jedanput 2007. širim izborom njegovih novijih kajkavskih pjesama²⁶³, koji je popraćen i studijom Cvjetka Milanje²⁶⁴. Kovač je, jednako kao i Kalinski, uvršten i u biblioteku *Kaj & ča* (*Moral bi meriti se z morjem*, 2009, u zajedničkoj knjizi sa čakavskim stihovima Joška Božanića naslova *Co, kaj?*). U toj je ediciji objavljena i zbirka kajkavskih pjesama *Divina* Božice Pažur (2006, u zajedničkoj knjizi sa čakavskim stihovima Daniela Načinovića naslova *Manutekstura*), a razlozi zbog kojih i ona nije dobila biobibliografski portret u samom *Kaju* vjerojatno leže u činjenici da je aktualna urednica tog časopisa pa je procijenila da bi to bilo neprimjereno. Nakon više kritičkih napisa u povodu njegovih kajkavskih zbirki pjesama u *Kaju*, izborom pjesama²⁶⁵ i kritičkim pripomenama²⁶⁶ obilježena je 30. godišnjica književnog rada Stanislava Petrovića, čija je kajkavska zbirka pjesama *Zvoni od Barbare* također uvrštena u biblioteku *Kaj & ča* u zajedničkoj knjizi naslova *Zvoni & vitar* (2012) u kojoj su i čakavski stihovi Miroslava Sinčića. Zlatku Crnecu veći je prostor posvećen 2004. kada mu je objavljen izbor kajkavskih pjesama²⁶⁷ i popratna biobibliografska bilješka²⁶⁸. Iako do tada uopće nije objavljivao u *Kaju*, uredništvo je 2000. biobibliografskim portretom željelo uka-

²⁶¹ Skok, Joža: *O identitetu i modernitetu kajkavske lirike Zvonka Kovača*. Kaj, 31(1998), 3-4, str. 3-9.

²⁶² Kovač, Zvonko: *Bum se vubil, z riečima*. Kaj, 31(1998), 3-4, str. 10-19.

²⁶³ Kovač, Zvonko: *Hmiramo, najpredi bum o dišli*. Kaj, 40(2007), 4-5, str. 14-21.

²⁶⁴ Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo Zvonka Kovača*. Kaj, 40(2007), 4-5, str. 3-13.

²⁶⁵ Petrović, Stanislav: *Nebo v neonu*. Kaj, 36(2003), 3, str. 3-11.

²⁶⁶ Pažur, Božica: *Visoki kajkavski zgrad lirike Stanislava Petrovića: naznake uz izbor*. Kaj, 36(2003), 3, str. 12-14.

²⁶⁷ Crnec, Zlatko: *Gartlicplac, teaterplac*. Kaj, 37(2004), 6, str. 3-12.

²⁶⁸ [Anonimno]: [Zlatko Crnec (Bukovec – Donja Zelina, 1936.)...]. Kaj, 37(2004), 6, str. 12.

zati na veliku važnost kajkavskog pjesništva Ivana Goluba²⁶⁹, i to u povodu njegova 70. rođendana, kada je objavljen izbor njegovih novijih kajkavskih pjesama²⁷⁰ s popratnom biobibliografskom crticom²⁷¹. I Ernest Fišer je reprezentativnim izborom kajkavskih pjesama²⁷², studijom o njegovu stvaralaštvu²⁷³ i fotografijom portretiran u *Kaju* 1996, a 2003. je biobibliografskim člankom obilježen i njegov 60. rođendan²⁷⁴. U *Kaju* je 1995. priređen izbor iz dotadašnjeg kajkavskog stvaralaštva Božice Jelušić²⁷⁵, koji je popraćen izvadcima iz kritika o njezinom pjesništvu²⁷⁶, biobibliografskim člankom²⁷⁷ te fotografijom, a 2001. je još jednom, ovaj put povodom 50. obljetnice rođenja i 30. književnog djelovanja, počašćena i svojevrsnom pjesničkom retrospektivom te kritičkim osvrtom i biobibliografskom bilješkom²⁷⁸. Osim spomenutih, među pjesnicima koji su se više puta samostalno pojavljivali u *Kaju* ili su u njemu predstavljeni širim izborom reprezentativnih pjesama mogli bismo spomenuti i Stjepana Draganića, Blanku Dovjak

²⁶⁹ Rođen je 1930. u Kalinovcu. Objavio je zbirku kajkavskih pjesama *Kalnovečki razgovori* (1979), a kajkavske pjesme pronalazimo i većini njegovih ostalih većinski standardnim jezikom pisanih zbirki pjesama. Većina tih kajkavskih pjesama rasutih po različitim zbirkama, ali i časopisima, zbornicima itd. okupljena je u ciklusu *Kalnovečki dnevni* koji je objavljen u knjizi Golubovih izabranih pjesama *Pohod milosti* (2013, prir. Tonko Maroević).

²⁷⁰ Golub, Ivan: *Spodobe*. Kaj, 33(2000), 3-4, str. 3-13.

²⁷¹ [Anonimno:] *Ivan Golub*. Kaj, 33(2000), 3-4, str. 14.

²⁷² Fišer, Ernest: *Morje zvun sebe*. Kaj, 29(1996), 4, str. 3-16.

²⁷³ Skok, Joža: *Kajkavski solilokviji i nokturna Ernesta Fišera*. Kaj, 29(1996), 4, str. 17-28.

²⁷⁴ Peričić, Denis: *Ernest Fišer, jubilarac s pokrićem*. Kaj, 36(2003), 4-5, str. 160-162.

²⁷⁵ Jelušić, Božica: *Duša je jedna dodrta hiža*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 3-11.

²⁷⁶ Pažur, Božica: *Ars Scribendi – pisanja meštrija: riječ kritike o kajkavskoj poeziji Božice Jelušić*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 12-16.

²⁷⁷ [Anonimno]: *Božica Jelušić – bio-bibliografija*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 17-19.

²⁷⁸ Jelušić, Božica: *Duša je jedna dodrta hiža*. Kaj, 34(2001), 6, str. 19-27; Pažur, Božica: *Pisanja meštrija Božice Jelušić: naznake uz izbor – u povodu 50. obljetnice rođenja i 30. književnog djelovanja*. Kaj, 34(2001), 6, str. 29-33.

Matković, Anđelu Vokaun Dokmanović, Melitu Runje, Frana Koncelaka, Ivana Horvata, Stanka Dominića, Vericu Jačmenica Jazbec, Josipa Ozimca, Ivicu Jembriha, Miroslava Dolenca Dravskog, Željka Fundu i Vinka Hasneka. Od najnovijih kajkavskih pjesnika u posljednjih desetak godina u *Kaju* su se u nekoliko navrata svojim pjesmama istaknuli i Tomislav Ribić, Emilija Kovač, Biserka Marečić, Zdenka Maltar i Darko Raškaj.

Kao što je vidljivo, neki od najistaknutijih suvremenih kajkavskih pjesnika bili su višestruko povezani s *Kajem*. U njemu su, prije svega, objavljivali svoje nove kajkavske pjesme te je u njemu njihovo pjesništvo znanstveno, kritički i obljetničarski praćeno. S obzirom na to mogli bismo zaključiti da je *Kaj* odigrao važnu ulogu u njihovoj afirmaciji, a još više kanonizaciji u kontekstu kajkavskog pjesništva. No, unatoč tome *Kaj* ne možemo smatrati tipičnim naraštajnim časopisom, i to zbog najmanje triju razloga. Kao prvo, u njemu se istovremeno pojavljuju “nasljednici” i “istraživači”, kako je pjesnike koji nasljeđuju, odnosno inoviraju kajkavsku pjesničku tradiciju nazvao Kuzmanović. Kao drugo, vidjeli smo da “istraživači” ipak nisu svoju poetiku stvarali (samo) na *Kajevim* stranicama, nego ju je dio pjesnika ustvari kao već formiranu samo prenio u taj časopis. Kao treće, postoje prevelike razlike među samim “istraživačima”, i to jednako s obzirom na poetike, kao i s obzirom na dob. *Kaj*, dakle, nije bio časopis u kojem se programatski okupila nova, generacijski i poetički kompatibilna skupina pjesnika koja bi na njegovim stranicama gradila novu, kolektivnu poetiku, kao što je bio slučaj npr. s krugovašima, razlogašima, pitanjašima, pa i offovcima i kvorumašima, ali je ipak bio časopis koji je predstavljao medijsko-institucionalni oslonac, odnosno žarište književnog života jednog odvjetka nacionalne književnosti koji zasigurno ne bi doživio barem kvantitativni procvat, koji je ipak imao i kvalitativne učinke – spominjani pjesnici su – upravo i na stranicama *Kaja* – kajkavsko pjesništvo odmaknuli od dotadašnjih tematskih, stilskih, formalnih, jezičnih i svih ostalih obilježja, otvorivši na taj način novo poglavlje kajkav-

ske poezije. To što “istraživači” nisu postali i jedini model u kajkavskom pjesništvu više govori o onima koji su odlučili imitirati tradiciju, nego o njima samima ili časopisu.

3.2.2.

Suvremena kajkavska proza

U intervjuu o prva dva godišta časopisa *Kaj* na pitanje Jurja Baldanija “U kojim ste sektorima bili deficitarni?” (tj. što u sadržajnom pogledu nedostaje *Kaju*) tadašnji glavni urednik *Kaja* Stjepan Draganić odgovara “najmanje je nuđena kajkavska proza”²⁷⁹. To i ne treba začuditi s obzirom na to da do 1970-ih kajkavski pisci pišu gotovo isključivo poeziju. Kajkavština je u prozi bila prisutna samo kroz veće ili manje interpolacije u cjelinama pisanima standardnim jezikom²⁸⁰. Očito želeći podsjetiti na neke od najboljih kajkavskih proznih interpolacija, uredništvo *Kaja* već u drugom broju prvog godišta, uz znakovitu opasku “s dopuštenjem autora”, pretiskuje dva odlomka iz Krležinih *Zastava* (1967) u kojima Kalman Emerički, “juratuš i notarijuš varaždinski i požunski regnikolarac”, govori *aristokratskim* kajkavskim jezikom 19. stoljeća²⁸¹, a u trećem broju istog godišta tri odlomka iz istog romana u kojima Mika, kućni sluga Kamila Emeričkog starijeg, govori svojim zagorskim kajkavskim idiomom²⁸². U četvrtom je pak broju tog godišta pretisnut odlomak iz Krležina ranijeg romana *Na rubu pameti* (1938)²⁸¹ u kojem pritvoreni zagorski seljak Valent Žganec

²⁷⁹ Baldani, Juraj: *Dvadeset četiri pitanja uz dvadesetčetvrti broj časopisa “Kaj”*. Str. 92.

²⁸⁰ Detaljnije o tome vidjeti u: Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*. Str. 23-85.

²⁸¹ Krleža, Miroslav: *Zastave: (dva odlomka)*. *Kaj*, 1(1968), 2, str. 5-[8].

²⁸² Krleža, Miroslav: *Zastave: (tri odlomka)*. *Kaj*, 1(1968), 3, str. 5-7.

²⁸³ Krleža, Miroslav: *Na rubu pameti: Lamentacija Valenta Žganca zvanog Vudriga*. *Kaj*, 1(1968), 4-5, str. 5-15.

zvani Vudriga, inače epizodni lik u romanu, u svojem kajkavskom monologu glavnom liku romana Doktoru prepričava svoj trnoviti životni put. Treći kajkavski odlomak iz Krležinih *Zastava*, u kojem je ponovno u prvom planu Mika, objavljen je sljedeće godine²⁸⁴. Oslanjajući se na njegov autoritet, uredništvo je objavljivanjem tih kajkavskih odlomaka iz Krležinih romana očito željelo pokazati da kajkavština može vrlo dobro funkcionirati i kao izražajni medij za prozu, čime se vjerojatno željelo potaknuti suvremene pisce da počnu pisati i kajkavsku prozu. Njihova nastojanja ubrzo su i urodila plodom.

Naime, u prvih pet godišta *Kaja* po jednu kajkavsku pripovijetku ili novelu u *Kaju* je objavilo dvadesetak autora, od kojih većina, kao što su Stanko Juriša, Vilko Ivanuša, Ivan Brajdić, Josip Biškup, Benedikt Tumpa, Franjo Švob, Franjo Šatović, Pero Popović, Franjo Petak, Dunja Horvatin, Božena Loborec, Izidor Štok i drugi, svoje prozne uratke temelji na narodnim predajama, etnografskim zapisima ili anegdotalnim fabulacijama. Više prozних tekstova u tih su prvih pet godišta *Kaja* objavili Verica Jačmenica Jazbec, Ivo Strahonja, Ivan Horvat i Stjepan Draganić. S obzirom na pojavljivanje više kajkavskih prozних autora, odnosno barem kakvo-takvo oživljavanje kajkavske kratke proze na stranicama *Kaja*, Mladen Kuzmanović već 1973. kao poseban broj *Kaja* priređuje manji panoramski pregled kajkavskog proznog stvaralaštva pod naslovom *Primjeri novije kajkavske proze*²⁸⁵. Svjestan vrlo malog korpusa koji ima pred sobom, Kuzmanović u predgovoru ističe kako njegov izbor ne predstavlja antologiju, već “prvi zbornik tekstova iza kojeg će, nadamo se, slijediti i drugi posvećeni istoj temi. Stoga svrha *Primjera* nisu dovršene sheme, sudovi i definicije. Vjerujemo, međutim, da će ih serija sličnih zbornika,

²⁸⁴ Krleža, Miroslav: *Zastave: Stiže Joja (odlomci)*. Kaj, 2(1969), 3-4, 3-[9].

²⁸⁵ Kuzmanović, Mladen (ur.): *Primjeri novije kajkavske proze*. Kaj, 6(1973), 11-12, str. 14-124.

kada bude zaključena, sigurno potaknuti”²⁸⁶. U zbornik su, kako također navodi priređivač, uvrštena “najznamenitija imena nove kajkavske proze”²⁸⁷. Pritom se pod pojmom “nove” misli na onu objavljivanu u *Kaju*, a pod “prozom” se, kao što je vidljivo iz sadržaja (ne i iz priređivačevih opaski), ne misli samo na pripovjedačka djela, nego i na dramske tekstove pisane prozom. Od pripovjedačkih tekstova Kuzmanović u svoj zbornik uvrštava četiri pripovijetke Stjepana Draganića (*Otec bog na najži, Ču-ču Štjef, Dežd, Selski pes denes*), tri Ivana Horvata (*Bel nit, Pot, Rak*), dvije Verice Jačmenice Jazbec (*Mata, Krava*) i tri Ive Strahonje (*Mejaš Pavel, Pod jednim šešišrom i jednim cvijetom, Sprevod Reze Petakove*). Unatoč tome što većinu tih tekstova danas ne bismo uvrstili među antologijske dosege ukupne kajkavske prozne produkcije, važnost Kuzmanovićeve zbornika bila je u tome što je ukazao na činjenicu kako i taj zapostavljeni žanr kajkavske književnosti doživljuje svoju revitalizaciju.

I nakon Kuzmanovićeve prvog svođenja računa s kajkavskom prozom, glavnu riječ u proznim ostvarenjima u *Kaju* nastavio je voditi Draganić, uz ostala tri autora istaknuta u zborniku, kojima su se pokojim proznim ostvarenjem pridružili Božica Filipan, Marija Novak, Stanko Petrović, Božica Pažur, Josip Jurjević, Josip Kovačević, Martin Lončar, Mirjana Matiša, Marija Makuc Pojatina i dr.

Novi pregled suvremene kajkavske proze, koji je imao ambiciju ukazati i na kontinuitet starije i novije kajkavske proze, 1977. kao poseban broj *Kaja* priredio je Ernest Fišer²⁸⁸. Svoje namjere za priređivanje takvog pregleda Fišer u predgovoru objašnjava sljedećim riječima: “Očito je, dakle, da se i suvremena kajkavska poezija i proza *nastavljaju* na jednu iznimno bogatu kajkavsku

²⁸⁶ Kuzmanović, Mladen: *Elementi za tvorbu panorame: pripomene uz Primjere novije kajkavske proze (I)*. Kaj, 6(1973), 11-12: 12.

²⁸⁷ Isto. Str. 10.

²⁸⁸ *Starija kajkavska književnost i suvremena kajkavska proza*. Kaj, 10(1977), 6-8.

jezičnu i književnu tradiciju. Štoviše, moglo bi se čak utvrditi da – naročito u proznim djelima – postoji jedan evidentni kontinuitet (u najpozitivnijem smislu te riječi), jedna organska sveza između starije i moderne kajkavske književnosti. Upravo na tu svezu, na stanovit način, ukazuje i ovaj tematski svezak časopisa ‘Kaj’²⁸⁹. No, osim kontinuiteta povezanosti (proznog) žanra i (kajkavskog) jezika, Fišer je svjestan i bitnih stilskih, estetskih i brojnih drugih razlika između starije i novije kajkavske proze. Pritom, kao i kod spominjanog Kuzmanovićeve pregleda novije kajkavske proze, treba upozoriti, što priređivač ponovno ne napominje, kako se pod prozom ne misli samo na pripovjedačka djela. Naime iz sadržaja je vidljivo kako su ponovno uvrštena i dramska djela, ali ovaj put i epska stihovana djela. Dakle, u tradicionalnoj trodiobi književnih rodova (lirika, epika, drama) pojam *proza* u Fišerovu, kao uostalom i u Kuzmanovićevu slučaju, očito označava opreku samo prema lirici. Od suvremenih pripovjedačkih proznih djela u Fišerov izbor uvrštene su pripovijetke i priče Ivana Horvata Hlebinskog, Božice Pažur, Božice Filipan, Ive Strahonje, Marije Novak, Stanka Petrovića, Josipa Jurjevića i Josipa Kovačevića, a u panoramu su uvršteni i putopisni prozni tekstovi Božice Jelušić i Dragutina Feletara.

Inače, putopisni se tekstovi, kao poseban odvtetak kajkavske proze, u *Kaju* počinju pojavljivati još od 1969. kada je Jozo Vrkić objavio svoj putopis po Zagorju *Tišina i svjetlucanje*. Putopisne su tekstove zatim objavljivali i Ante Parčina, Ivan Danić, Marijana Gušić i Divna Zečević, a 1987. poseban broj *Kaja* posvećen je, kako mu glasi i naslov, *Putopisima po kajkavskim krajevima*²⁹⁰. Bila je to prva panorama nastala u kontekstu časopisa *Kaj* koja nije obuhvaćala tekstove *na* kajkavskom jeziku, nego tekstove *o*

²⁸⁹ Fišer, Ernest: *Riječ je o kontinuitetu kajkavske književne riječi*. Kaj, 10(1977), 6-8, str. 4-5.

²⁹⁰ *Putopisima po kajkavskim krajevima*. Kaj, 20(1987), 4-5.

kajkavskim krajevima. U panoramu, čiji priređivač nije naveden i koja nije popraćena nikakvim popratnim tekstom, uvršteni su putopisni tekstovi po kajkavskim krajevima od 19. stoljeća do suvremenosti. Izbor otvara ulomak iz *Putositnica* (1845) Antuna Nemčića u kojem opisuje Zagreb, a slijede poznati Matoševi putopisi *Oko Lobora* i *Iz Samobora* iz njegove knjige *Naši ljudi i krajevi* (1910). Uvršteni su i putopisni tekstovi Gustava Krkleca o Hrvatskom zagorju iz njegove knjige *Lica i krajolici* (1954) te ulomci iz *Skitnji* (1985) Matka Peića u kojima opisuje Zagreb, Sisak i Turopolje. Podravina je opisana kroz do tada neobjavljene putopisne tekstove Ive Strahonje, a Živko Vnuk je u svojim kratkim putopisnim tekstovima objavljivanim u *Nedjeljnom vjesniku* od 1975. do 1983. opisivao Posavinu, Prigorje, Zagorje, Međimurje, Podravinu, Ozalj, Svetice i Čazmu.

Od proznih žanrova vrlo rano u *Kaju* se pojavio i kajkavski esej. Spominjali smo da je ustvari prvi članak prvog broja *Kaja* bio pretisak Krležina kajkavskog eseja iz 1939. No, jedan od prvih izvornih suvremenih kajkavskih eseja u *Kaju* bio je predgovor koji je Zvonko Kovač napisao za prvi broj *Kaja* iz 1976. u kojem su objavljene cjelovite kajkavske zbirke Ivana Horvata (*Na mrtvi straži*), Josipa Ozmica (*Još sme tu*) i Frana Koncelaka (*Popevke*). Kasnije su kajkavske eseje objavili i Božica Jelušić (*Mešter i njegova mera*, 2/1984), Željko Funda (*Zviru predan*, 4-5/1995 i dr.), Denis Peričić (*On, ki vidi mrtvega brata*, 3/1996), Velimir Piškorec (*Zapisano živlejne*, 3/2007) i drugi.

Konačno, u *Kaju* se 2003. pojavio i kajkavski roman – radilo se o ulomcima iz tada još neobjavljenog romana *Netopir i Črni ljudi* Denisa Peričića²⁹¹, koji je u cijelosti kao zasebna knjiga objavljen tek 2009. Iako je Pero Budak prije Peričića objavio prvi kajkavski roman uopće, *I norija je meštirija* (1994), o čemu

²⁹¹ Peričić, Denis: *Netopir i črni ljudi: prvi roman o Zamaskjeranom revanžeru (Ulomak)*. Kaj, 36(2003), 4-5, str. 3-12. Roman je u cijelosti kao knjižno izdanje objavljen 2009.

je u *Kaju* kritički osvrt 1997. objavio Stjepko Težak²⁹², pojavljivanjem ulomka iz Peričićeva romana kompletiran je žanrovski spektar kajkavske proze na stranicama tog časopisa. Jednako tako, Peričićev je roman, za razliku od Budakova koji je pisan u tradicionalnoj maniri, predstavljao prvi postmodernistički kajkavski roman, čime je dodatno obogatio izražajne spektre kajkavske proze prisutne na stranicama *Kaja*. Peričić, naime, u svojem romanu u povijesna zbivanja (veliki požar u Varaždinu 1776) uvodi tragikomične fikcionalne događaje i aktere te metamorfizirane likove iz popularne kulture²⁹³ što je ostvario tipičnim postmodernističkim postupcima, kao što su fikcionalizacija povijesti, metanarativnost, ironija i parodija, žanrovska polivalentnost, intertekstualnost itd. Već sljedeće godine nakon objave ulomaka Peričićeva romana u *Kaju*, Željko Funda u vlastitoj nakladi objavljuje novi kajkavski roman *Ljudeki* (2004), čiji odlomci nisu objavljeni u *Kaju*, ali je Zvonko Kovač o tome romanu objavio kritički osvrt²⁹⁴.

Pojavljivanjem prvih kajkavskih romana *kompletiran* je spektar prozних žanrova kajkavske književnosti (crtica, kratka priča, pripovijetka, novela, roman, putopis, esej), što je postalo vidljivo i u prvoj sinteznoj antologiji kajkavske proze. Naime, nakon nekoliko spomenutih kraćih pregleda pojedinih odvjetaka starije i novije kajkavske proze, sav njezin žanrovski spektar, ali i vremenski kontinuitet postao je vidljiv tek pojavljivanjem antologije kajkavske proze naslova *Ruožnik rieči* koju je, kao posljednju od svojih triju kapitalnih antologija kajkavske književnosti, od kojih smo

²⁹² Težak, Stjepko: *Kajkavski roman Pere Budaka*. Kaj, 30(1997), 3-4, 149-155.

²⁹³ Usp. više o romanu vidjeti u: Kolar, Mario: *Hištorija je norija – neke tendencije savremenog kajkavskog povijesnog romana*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju*. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini 2010. i 2011. godine. Zabok, Hrvatska udruga Muži zagorskog srca, 2011. Str. 449-474.

²⁹⁴ Kovač, Zvonko: *Postmoderni roman u fragmentima*. Kaj, 38(2005), 4-5, str. 165-168.

spominjali onu kajkavske poezije (1986), dok ćemo onu kajkavske drame (1990) spominjati u narednim poglavljima, kao poseban broj *Kaja* 1999. priredio Joža Skok²⁹⁵. U pogovoru svojoj antologiji Skok se prvo osvrnuo na neadekvatan status starije kajkavske proze u nacionalnoj povijesti književnosti, gdje se “obično etiketirala kao nabožno-poučna te se njezinom funkcijom omeđivalo i njezino književno značenje”, napominjući kako se uz taj tip dopreporodnog proznog stvaralaštva javljalo i “dosta proznih vrsta koje su itekako značajno tematsko i izražajno bogatstvo kajkavske proze”²⁹⁶. Pritom je mislio prije svega na povijesnu, pravnu i znanstvenu prozu koja, unatoč tome što nije imanentno književna vrsta, pokazuje kako nije sva proza bila nabožno-poučna. Kao i u drugim dvjema svojim kajkavskim antologijama, Skok i u ovoj u obzir uzima vrlo širok spektar žanrova i vrsta. Naime, osim imanentno književnih proznih vrsta, kao što su novele, pripovijetke, kratke priče i romani, te spomenutih oblika starije kajkavske proze (nabožno-poučna, povijesna, pravna, znanstvena), Skok u svoju antologiju uvrštava i usmenu prozu, a od novijih vrsta epistolarnu i esejističku prozu. Jednako tako uvrštena su djela pisana različitim kajkavskim varijetetima, a priređivač posebno ističe kako su osim djela u cijelosti pisanih kajkavštinom u antologiju uvršteni “i oni uzorci proze na književnom jeziku kojima kajkavski jezični kolorit daje posebno obilježje” zbog toga što je u takvim djelima vidljiva “poveznica dviju jezičnih tradicija” što je “dokaz prožetosti standarda i kajkavskog supstandarda kakav nije reprezentativan samo za stilsku impresivnost i ekspresivnost odabranih tekstova nego i za književni jezik koji se u svojoj kreativnoj, književnoj uporabi uvijek otimao dogmatiziranom obličju i simplificiranom shvaćanju jednoobraznog izraza”²⁹⁷.

²⁹⁵ Skok, Joža (ur.): *Ruožnik rieči: antologija hrvatske kajkavske proze*. Kaj, 32(1999), 1-3.

²⁹⁶ J.[oža] S.[kok]: *Antologičarev post festum* Roužniku rieči. Kaj, 32(1999), 1-3, str. 348.

²⁹⁷ Isto. Str. 348.

Sami su tekstovi u antologiji podijeljeni u tri osnovne skupine. Prvu čini *Usmena (pučka) proza*, drugu *Kajkavska autorska (pisana) proza od 15. do sredine 19. stoljeća* i treću *Suvremena kajkavska proza od sredine 19. do kraja 20. stoljeća*. Građa je ponovno organizirana prvenstveno s obzirom na kronološki i usmeno-pisani kriterij, a iz takve je organizacije također ponovno vidljiv višestoljetni povijesni kontinuitet i ovog kajkavskog žanra od 15. stoljeća do suvremenosti.

Usmena kajkavska proza predstavljena je većim brojem kraćih prozних tekstova, poput bajki, priča, predaja, legendi, pripovijetki, basni i anegdota. Starija je kajkavska proza podijeljena pak na nekoliko dijelova. Prvi čini pravna i sudbena proza, među kojom se nalazi i kajkavski *editio princeps*, *Dekretum* (1574) Ivana Pergošića, te razni zapisnici, oporuke i statuti. Drugi dio čini vrlo bogat korpus povijesne proze, među kojom se ističu *Kronika* (1578) Antuna Vramca, *Prvi oca našega Adama greh* (1674) Jurja Habelića te *Kronika* (1696) Pavla Rittera Vitezovića. Treću skupinu čini jednako produktivna nabožna proza, u koju spadaju djela poput *Molitvenih knjižica* (1640) Nikole Krajačevića Sartoriusa, *Putnog tovaruša* (1661) Katarine Zrinski, *Zercala Marijanskog* (1662) Jurja Habelića, *Hištorija* (1735) Štefana Fučeka, *Posla apoštolskog* (1742) Jurja Muliha i dr. Među najznačajnije vrste starije kajkavske proze svakako spada i propovjedna proza koju predstavljaju *Postilla* (1586) Antuna Vramca, *Deset propovijedi o euharistiji* (1672) Ivana Belostenca, *Cvet sveteh* (1752) Hilarijona Gašparotija, *Prodeštva* (1794) Jurja Muliha, *Sveti evangeliomi* (1651) Nikole Krajačevića Sartoriusa i dr. U stariju pripovjednu prozu uvršteni su dijelovi već spominjanog Habelićeva *Zercala Marijanskog* i Gašparotijeva *Cveta sveteh*, *Kinč osebnij slavnoga orsaga horvatckoga* (1775) Petra Berkea i dr. Epistolarnu prozu predstavljaju ulomci kajkavskih pisama, većinom hrvatskih velikaša, među kojima je vjerojatno najzanimljivije *Oproštajno pismo Petra Zrinskog ženi Katarini 29. travnja 1671*. Među najznačajnije vrste starije kajkavske proze spada i moralno-didaktička i satirička

proza, u koju je Skok uvrstio dijelove *Pervog oca našega Adama greha* (1674) Jurja Habelića, *Hrane duhovne* (1727) Štefana Zagrepca, *Hižne knjižice* (1797) Jurja Dijanića i dr. Ništa manje važan dio starije kajkavske proze predstavlja prijevodna i adaptirana proza, među kojom se ističu prijevod *Mlajšeg Robinzona* (1796) Antona Vranića, prozni prijevod *Izgubljenog raja* Johna Milтона iz pera Ivana Krizmanića (1827) te prijevod Ezopovih basni Ignaca Kristijanovića (1843).

Posljednju, treću skupinu, koju čini postilirski kajkavska proza, otvaraju kajkavski ulomci iz djela većinski pisanih standardnim jezikom. U te *Kajkavske dionice hrvatske proze na standardu* Skok je uvrstio pripovijetku *Illustrissimus Battorych* Ksavera Šandora Đalskog iz njegove zbirke *Pod starimi krovovi* (1886), pripovijetke *Kip domovine leta 188** iz zbirke *Iverje* (1899), *Nekad bilo sad se spominjalo* iz zbirke *Novo iverje* (1900) te *Kod kuće* iz zbirke *Naši ljudi i krajevi* (1910) Antuna Gustava Matoša, kajkavske ulomke iz pripovijetke *Domobran Jambrek* (zbirka *Hrvatski bog Mars*, 1922) te romana *Na rubu pameti* (1938) i *Zastave* (prva knjiga, 1962) Miroslava Krleže, ulomke iz pripovijetki *Breza* i *Ženidba Imbre Futača* iz zbirke *Mi smo za pravicu* (1936) Slavka Kolara, te iz romana *Kužiš, stari moj* (1970) Zvonimira Majdaka. U skupinu *Kajkavska novelistička i romaneskna proza 20. stoljeća* Skok je uvrstio dijelove do tada jedinog kajkavskog romana, *I norija je meštija* (1994) Pere Budaka, te pripovijetke *Starinsko pripečenje* Antuna Gustava Matoša, “*Ču-ču Štjef*” (1973) Stjepana Draganića i *Falinga Imbre Presvetloga* iz zbirke *Djetinjstvo v Gruntovcu* (1986) Mladena Kerstnera. Posljednju cjelinu čini *Suvremena kajkavska esejistika* koju reprezentiraju esejistički tekstovi *Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog* (1939) Miroslava Krleže, *Mešter i njegova mera* (1985) Božice Jelušić, *Jezuš Kristuš na horvatskom križnom putu* (1993) Zvonimira Bartolića, *Fantažija o leksikografu* (1996) Denisa Peričića i *Antun Možar, hi-fi risar* (1997) Željka Funde.

Već sljedeće godine (2000) nakon priređivanja antologije kajkavske proze kojom je dignitet tog korpusa kajkavske književnosti konačno trebao biti nedvosmisleno potvrđen, uredništvo *Kaja* objavljuje natječaj za kratku kajkavsku prozu čime je, očito, željelo zadržati kontinuitet suvremene kajkavske prozne produkcije. Sudeći prema odazivu na natječaj to im je i uspjelo. Naime, 2001. u *Kaju* su objavljeni kratki kajkavski prozni uratci Denisa Peričića, Valentine Šinjori, Tomislava Ribića, Barice Pahić Grobenski, Ivanke Kunić, Željka Funde, Ivana Kutnjaka, Josipa Rogina i Branke Jagić, od kojih većina prije natječaja nije pisala kajkavsku prozu. Sljedeći natječaj raspisan je 2005. i otada se kontinuirano raspisuje svake godine. Svojim su se proznim uradcima u *Kaju* otada do danas, osim spomenutih, javili Boris Beck, Marija Drobnyak Posavec, Vlado Mihaljević-Kantor, Ivica Tišljar, Željka Cvetković, Božica Jelušić, Vladimir Korotaj, Božica Brkan i drugi, iz čega je vidljivo da je uredništvo zahvaljujući natječaju uspjelo u svojoj namjeni očuvanja kontinuiteta kratke kajkavske proze.

3.2.3.

Suvremena kajkavska drama

Jednako kao i prozno, i dramsko je kajkavsko stvaralaštvo u produkcijskom smislu bitno zaostajalo za onim pjesničkim. No, od 1970-ih i taj je žanr doživio svoju revitalizaciju, za što je zasluge imao i *Kaj*. Tako je već u prvim njegovim godištim objavljeno nekoliko kajkavskih komedija Mladena Kerstnera, koji se kasnije prometnuo u jednog od najpopularnijih novijih kajkavskih komediografa. Prva njegova komedija objavljena je već u drugom godištu *Kaja* – bila je to *Falinga Imbre Presvetlog*²⁹⁸, koja korespondira sa sadržajem prve epizode televizijske serije *Mejaši* (redatelj

²⁹⁸ Kerstner, Mladen: *Falinga Imbre Presvetlog*. *Kaj*, 2(1969), 7-8, str. 65-[79].

Ivo Vrbančić) koja je 1970. emitirana na RTV-u Zagreb. *Falinga Imbre Presvetlog* emitirana je prije toga još 1969. kao druga emisija *Ciklusa humorističkih TV-igara* kojim je RTV Zagreb, kako navodi Nikola Vončina²⁹⁹, nastojao osvježiti svoj program. Godinu kasnije (1970) u *Kaju* su objavljene i Kerstnerove komedije *Parade mora biti!*³⁰⁰ i *Pogan*³⁰¹, koje su također dio mejaškog ciklusa. U tim je komedijama, kako objašnjava Joža Skok³⁰², Kerstner na najboljem tragu *gorkog humora* Slavka Kolara oblikovao životno uvjerljive tragično-komične likove i ambijent hrvatske periferije svojega vremena. No, iako su Kerstnerovi protagonisti i toponimi toliko uvjerljivi da se čini da ih je zaista moguće pronaći negdje u Podravini, Zagorju ili Međimurju, s druge su strane propitivanjem ljudskih slabosti i zlobe te odnosa između *slabog* pojedinca i društva ustvari jednako univerzalni pa bismo ih mogli situirati u bilo koji dio (tadašnje) Hrvatske.

Prvi broj *Kaja* koji je u cijelosti bio posvećen dramskoj književnosti priređen je 1970. u povodu ponovnog otvorenja zgrade Hrvatskog narodnog kazališta (HNK) u Zagrebu nakon dvogodišnje stanke (1967-1969) zbog sveobuhvatne građevinske obnove. U tome su broju (11/1970) osim članaka o kazalištu objavljeni i ulomci pseudopovijesne drame Marijana Matkovića *General i njegov lakrdijaš*³⁰³, koja je godinu ranije bila objavljena i u *Forumu* (10-11/1969), a praižvedena je 1970. u zagrebačkom HNK-u. Ulomci Matkovićeve drame pretisnuti su u *Kaju* zbog toga što dio likova govori kajkavskim jezikom. Kritičkom interpretacijom dvaju povijesnih događaja, Sigetske bitke (1566) i Seljačke bune (1573), te demitologizacijom s njima povezanih istaknutih po-

²⁹⁹ Vončina, Nikola: *Hrvatske TV drame i serije (1956-1971)*. Str. 486-494.

³⁰⁰ Kerstner, Mladen: *Parade mora biti!* Kaj, 3(1970), 3-4, str. 50-[58].

³⁰¹ Kerstner, Mladen: *Pogan*. Kaj, 3(1970), 7-8, str. 26-[32].

³⁰² Skok, Joža: *Ignis verbi kajkavicae*. Str. 155-162.

³⁰³ Matković, Marijan: *General i njegov lakrdijaš: (drama u dva čina)*. Kaj, 2(1969), 11, str. 65-77.

vijesnih ličnosti, Matkovićeve je drama na *Kajevim* stranicama predstavljala bitan otklon od humorističko-ruralnih kajkavskih dramskih tekstova, čiji vrhunac čine Kerstnerove drame, a u *Kaju* su ih objavljivali i neki drugi autori. Jedan od njih bio je Stanko Tomašić koji se iste godine u *Kaju* javlja dramom *Tu sem... (rekal je Mato Zubak)*³⁰⁴, a drugi je Stjepan Draganić koji objavljuje jednočinke *Dedek Novoljetni*³⁰⁵ i *Prekupci*³⁰⁶. Dramom *Puntari, hahari i jen šašavi pop* sljedeće se godine (1971) u *Kaju* javio Ante Krmpotić³⁰⁷. Iako ta drama govori o mnogo puta obrađivanoj temi Seljačke bune (1573) te se u njoj pojavljuju tipični kajkavski likovi, poput zagorskih kmetova i *soldata*, pa i Petrice Kerempuha, Krmpotićeva se drama scenama otimanja, ubijanja, silovanja i sl. te sumornom vizijom predvečerja velikog krvoprolića, jednako kao i Matkovićeve drama, otklanja od tada prevladavajućeg ruralno-simplificirajućeg kajkavskog dramskog humora. Drama je 1972. izvedena u varaždinskom, a godinu zatim i u zagrebačkom HNK-u. Kao što je spomenuto, već 1973. neke od u *Kaju* objavljenih drama ušle su u Kuzmanovićeve *Primjere novije kajkavske proze: Prekupci* Stjepana Draganića, *Parade mora biti, Pogan i Popodne u Gruntovcu* Mladena Kerstnera, *Puntari, hahari i jen šašavi pop* Ante Krmpotića te *General i njegov lakrdijaš* Marijana Matkovića. Taj je izbor pokazao kako se suvremena kajkavska dramska produkcija kreće u rasponu od humorističko-ruralnih komedija iz suvremenosti do kritičko-ironijskih i tragičnih (pseudo)povijesnih drama.

Za daljnje otvaranje novih obzora u kajkavskoj drami na stranicama *Kaja* zaslužan je sam Kuzmanović koji je sa Želimirom Mesarićem 1973. priredio kajkavski dramski kolaž, odnosno citat-

³⁰⁴ Tomašić, Stanko: *Tu sem... (rekal je Mato Zubak)*. Kaj, 3(1970), 6, str. 21-35.

³⁰⁵ Draganić, Stjepan: *Dedek Novoljetni*. Kaj, 3(1970), 12, str. 51-[54].

³⁰⁶ Draganić, Stjepan: *Prekupci*. Kaj, 5(1972), 6, str. 14-[19].

³⁰⁷ Krmpotić, Mato [Ante?]: *Puntari, hahari i jen šašavi pop*. Kaj, 4(1971), 11, str. [3]-[30].

nu dramu *Gartlic kajkavski ili Reč je materina od đemanta sakega preštimatejša*, koja je iste godine premijerno izvedena u zagrebačkom Gradskom dramskom kazalištu "Gavella", a u *Kaju* je objavljena godinu kasnije³⁰⁸. Radi se o *sceničkom kazivanju vu pet spelavanja* nastalom kompilacijom kajkavskih dramskih, pjesničkih, prozних i popularno-znanstvenih, pa i dokumentarnih tekstova, od najstarijih do najnovijih. Iako drama, između ostalog, govori o već poznatoj temi – sudbini kajkavštine – radi se o jednoj od prvih kajkavskih drama koja je u kajkavsku dramsku književnost uvela postupke citatnosti, kolažiranja i intertekstualnosti. Takve je postupke, dodavši im i intermedijalnost, u svojoj zapaženoj višeznačnoj western-komediji *O' kaj ili Stranče, ne budi žedne bizone – blaženo snivaju!!!* uvelike koristio i autorski trojac Nino Škrabe, Boris Senker i Tahir Mujičić. Njihov *kaubojski glazbeni strip*, kako su podnaslovili kazališnu izvedbu svojeg komada, u kojem se osim standardnog i stranih jezika pojavljuje i kajkavski jezik, premijerno je izveden 1974. u Zagrebačkom gradskom kazalištu "Komedija", a 1975. objavljen je kao posebno izdanje u *Kajevoj biblioteci Ignac Kristijanović*.

U sklopu posebnog broja *Kaja* naslova *Starija kajkavska književnost i suvremena kajkavska proza* (6-8/1977), koji smo već spominjali u poglavlju o proznoj produkciji, objavljena su i dva kajkavska dramska teksta. Prvi je Kerstnerova komedija *Vikend u Gruntovcu*, koja se sadržajno uklapa u ciklus druge, još uspješnije televizijske serije koja je rađena po motivima Kerstnerovih kajkavskih tekstova, *Gruntovčani*, koji je u režiji Kreše Golika s velikim uspjehom na RTV-u Zagreb prikazivan 1975. No, ne radi se o dramskoj verziji jedne od televizijskih epizoda iz serijala, nego o tekstu napisanom posebno za scensko izvođenje.

³⁰⁸ [Kuzmanović, Mladen; Mesarić, Želimir:] *Gartlic kajkavski ili Reč je materina od đemanta sakega preštimatejša: scenično kazivanje vu pet spelavanja*. Kaj, 7(1974), 9, str. 7-40. Dramu je iste godine kao zasebnu knjigu objavio tadašnji nakladnik *Kaja*, KUD "Ksaver Šandor Gjalski" (kasnije Kajkavsko spravišće).

Drugi dramski tekst uvršten u pregled je dotada u *Kaju* neobjavljena komedija Ive Strahonje *Ženidba Rudeka Ščuka*³⁰⁹, koja je na tragu anegdotalnog kajkavskog dramskog humora, jednako kao i kasnija Strahonjina komedija *Mendek putuje na more*, objavljena u *Kaju* 1978³¹⁰.

Nakon što su, kao što smo spominjali, u sklopu *Kajevih* pregleda suvremene kajkavske prozne produkcije predstavljeni i neki suvremeni kajkavski dramski tekstovi, prvi sintezan pregled kajkavske drame, i to kako one suvremene, tako i starije i novije, 1990. je kao poseban broj *Kaja*, naslova *Ogerličići reči*³¹¹, priredio Joža Skok. U toj po vremenu pojavljivanja drugoj, a u ovom našem pregledu trećoj kapitalnoj Skokovoj kajkavskoj antologiji, priređivač je ponovno težio prema sveobuhvatnosti. Nošen tom mišlju Skok je nastojao odabrati tekstove koji su “dovoljno reprezentativni za sve one značajke kojima su determinirani u svojoj kajkavskoj osobnosti i posebnosti, kao i da su dovoljno ilustrativni za uočavanje priloga što ga je hrvatskoj dramskoj produkciji, njezinu razvitku i vrijednosti donijela kajkavska drama koja kontinuirano traje već puna tri stoljeća”³¹². Što se tiče kronološke sveobuhvatnosti, u antologiji su zastupljeni kako stariji dramski tekstovi, počevši od marijanskih plačeva iz *Cithare Octochorde* (1701), preko najznačajnijeg komediografa starije kajkavske književnosti Tituša Brezovačkog, do suvremenih dramskih autora. Osim vremenske, priređivač je ponovno težio i jezičnoj sveobuhvatnosti pa je uvrstio kako tekstove u potpunosti pisane kajkavštinom, tako i one u kojima su prisutne samo kajkavske interpolacije. Sveobuhvatnost je vidljiva i s obzirom na uvrštavanje kako autorskih tako i anonimnih i kolektivnih, odnosno narodnih dramskih teksto-

³⁰⁹ Strahonja; Ivo: *Ženidba Rudeka Ščuka*. Kaj, 10(1977), 6-8, str. 88-100.

³¹⁰ Strahonja, Ivo: *Mendek putuje na more*. Kaj, [11](1978), 5, str. 49-58.

³¹¹ Skok, Joža (ur.): *Ogerličići reči: antologija hrvatske kajkavske drame*. Kaj, 23 (1990), 1-4.

³¹² Skok, Joža (ur.): *Ogerličići reči*. Str. 344.

va, te s obzirom na žanrovski kriterij, pa u antologiji pronalazimo starije dramske žanrove, kao što su crkvena i eshatološka drama, tradicionalne žanrove poput komedije i pučkih igrokaza, pa sve do suvremenih žanrova poput radijske i televizijske drame, filmskog ili televizijskog scenarija te mjuzikla.

Prema kronološko-žanrovskom kriteriju organiziran je i raspored samih tekstova u antologiji. Starija kajkavska drama predstavljena je četirima skupinama tekstova. Prvu čine eshatološki dramski tekstovi, odnosno marijanski plač *Planctus B. V. Mariae, seu passio Secundum Joannem* (1701), dijaloška pjesma *Noćno viđenje svetog Bernarda*, te autorska drama *Sveti Aleksi* (1786) Tituša Brezovačkog. Drugu skupinu čine većinom anonimni prijevodi i prerade stranih dramskih tekstova, među kojima se ističu vrlo uspješne komedije, poput *Lysimachusa*, *Mislibolesnika*, *Čina barona Tamburlana*, *Velikovečnika* itd. Treću čini narodno dramsko stvaralaštvo (*Baba gljive bere*, *Janica ružica*, *Štef i Bara*, *Hanžica*, *Cica-maca*, *Gašpar i Melko*). Posljednje četvrto poglavlje starije kajkavske drame čine kajkavske komedije 19. stoljeća koje je svojim *Matijašom grabancijašom dijakom* (1804) i *Dioгенеšom* (1823) obilježio Brezovački. Skok u tu skupinu uvrštava i komediju *Kvas bez kruha ili Tko će biti veliki sudac* (1854) Antuna Nemčića u kojoj se nalaze kajkavske interpolacije.

I novija je kajkavska drama predstavljena kroz četiri skupine tekstova. Prvu čine pučki igrokazi 19. i 20. stoljeća, od kojih je Skok u svoju antologiju uvrstio *Prigorsku svadbu* (1926) Stjepana Novosela, *Gospodsko dijete* (1937) Kalmana Mesarića, *Prekupce* (1966) Stjepana Draganića i *Parade mora biti* (1970) Mladena Kerstnera. U poglavlje o kajkavskoj drami 20. stoljeća Skok je uvrstio *Slučaj s ulice* (1937) Gene Senečića, *Malo grunta – puno smeha* Ivana Lamze, *Sedam domobrana* (1946) Jože Horvata, *Svoga tela gaspodar* Slavka Kolara, *Kaj je, je* Pere Budaka i *Puntari, hahari i jen šašavi pop* (1971) Ante Krmpotića. Od dramskih tekstova 20. stoljeća u kojima se nalaze kajkavske interpolacije,

Skok je u svoju antologiju uvrstio *Kraljevo* (1918) Miroslava Krležę, *Anno domini 1573.* (1974) Tomislava Bakarića te *General i njegov lakrdijaš* (1969) Marijana Matkovića. Posljednje poglavlje čine suvremeni kajkavski scenariji, libreta te radijski i televizijski dramski tekstovi: filmski scenarij *Breze* Slavka Kolara, televizijski scenarij epizode *Gruntovec* Mladena Kerstnera, radio-drama *Smrt profesora Tetrijeba* Paje Kanižaja i ulomci spominjane glazbene western-komedije *O' kaj* (1975) Tahira Mujičića, Borisa Senkera i Nine Škrabea. Razumljivo je da su svi dramski tekstovi u antologiji zastupljeni tek pojedinim, obično najpoznatijim i najzanimljivijim svojim odlomcima, a ne u cijelosti. Osim priređivačevim popratnim tekstom, antologija je popraćena i rječnikom manje poznatih kajkavskih riječi te biobibliografskim podacima o uvrštenim autorima.

Što se tiče dramske književnosti u *Kaju* nakon Skokove antologije, novim se kajkavskim dramskim komadom 1991. javio Mladen Kerstner. Bila je to komedija *Obojeni prozor vu svet*³¹³ koja, za razliku od ostalih njegovih komedija objavljivanih u *Kaju*, nije dio niti jednog od ciklusa prema kojima su snimane televizijske serije. Od ostalih dramskih tekstova objavljivanih u *Kaju* spomenimo radio-komediju *Sused prek puta* Stjepana Šešelja (1-2/1992)³¹⁴, šaljivu dramsku igru *Ljubavna terapija* Josipa Rogina (1/1994)³¹⁵, kratak prigodni igrokaz o Dragutinu Domjaniću *V senci* Josipa Pandurića (4-5/1995)³¹⁶, etnografsku dramu *Bednjanska svadba*³¹⁷ Josipa Genca (5-6/1997), kojom je književno oživio ne samo bednjanske svadbene običaje, nego i sam bednjanski jezik i njegovu usmenoknjiževnu baštinu, pseudopovijesnu lascivnu

³¹³ Kerstner, Mladen: *Obojeni prozor vu svet*. Kaj, 24(1991), 2-3, str. 3-11.

³¹⁴ Šešelj, Stjepan: *Suseda prek puta: (radio-komedija)*. Kaj, 25(1992), 1-2, str. 16-24. Komedija je, inače, u programu Radio Zagreba izvedena još 1980.

³¹⁵ Rogin, Josip: *Ljubavna terapija*. Kaj, 27(1994), 1, str. 16-24.

³¹⁶ Pandurić, Josip: "V senci": (igrokaz). Kaj, 28(1995), 4-5, str. 66-69.

³¹⁷ Genc, Josip: *Bednjanska svadba*. Kaj, 30(1997), 5-6, str. 97-110.

komediju *Kraljica Jalžabet* Janka Dimnjakovića (1-2/2007)³¹⁸ te igrokaz s pjevanjem *Zagrepcanke* Zlate Bujan Kovačević (3/2008)³¹⁹. Od najnovijih autora, u *Kaju* se ironičnom farsom *Čet'ri zadnje stvari čoveka* 2000. javio Boris Beck³²⁰, koji kroz tipične kajkavsko-seljačke likove (Imbrek Šlaprček i njegovja Jagica) progovara o ljudskoj autodestruktivnosti. Svoju postmodernističku grotesku *Pinta nova illiti Titus Grabantzias diak kak szluga dveh zvuzlanelh szvatov* paralelno sa samostalnim knjižnim izdanjem u *Kaju* je 2002. objavio Boris Senker³²¹. Tematizirajući događaje oko Pintae Novae, zagorske udruge *vinških doktora*, drama se u farsično-grotesknom duhu poigrava s poviješću, relativizirajući tragičnost povijesnih zbivanja uporabom komedijskih i trivijalnih situacija. Intertekstualni je pak odnos uspostavljen s mnogim kajkavskim književnim djelima, od u podnaslovu signiranog Brezovačkog, preko drugih starijih i novijih kajkavskih književnih djela, pa drama u određenom smislu predstavlja i dijalog s kajkavskom književnom (dramskom) tradicijom. Intertekstualnošću i citatnošću obilježen je i govor likova, koji se kreće u rasponu od arhaičnog jezika starih kajkavskih pisaca do novijih (krležijansko-kerempuhovskih) fraza.

Tekstove za dječje i lutkarske predstave u *Kaju* objavljivali su Dubravko Torjanac i Vesna Kosec Torjanac, oboje djelatnici Dječje i lutkarske scene varaždinskog HNK. Prvi se u *Kaju* 1994. javio kratkom dramskom scenom *Veronikin robec iliti nigdo z svoje kože nemre vun*³²², u kojoj se invocira biblijski motiv Veronikin

³¹⁸ Dimnjaković, Janko: *Kraljica Jalžabet*. Kaj, 40(2007), 1-2, str. 35-40.

³¹⁹ Bujan-Kovačević, Zlata: *Zagrepcanke: igrokaz s pjevanjem u sedam prizora*. Kaj, 41(2008), 3, str. 25-43.

³²⁰ Beck, Boris: *Čet'ri zadnje stvari čovjeka*. Kaj, 33(2000), 6, str. 21-25.

³²¹ Senker, Boris: *Pinta nova illiti Titus Grabantzias diak kak szluga dveh zvuzlanelh szvatov: pripechenye vu troyem dogodu po Borisu Senker izpelyano i s katastrofom dokonchano*. Kaj, 35(2002), 1-2, str. 3-20.

³²² Torjanac, Dubravko: *Veronikin robec iliti nigdo z svoje kože nemre vun: (nekaj jako smešnoga)*. Kaj, 27(1994), 1, str. 25-26.

nikina rupca koji Veronikina majka želi oprati jer je “zmazan”, ne shvaćajući čime ga je to Veronika *uprljala*. Iako je podnaslovljena kao *nekaj jako smešnoga*, ovaj bismo podnaslov vjerojatno mogli shvatiti kao autorov ironični komentar vlastita teksta, odnosno nepromišljenog postupka Veronikine majke. Sljedeći Torjančev dramski tekst objavljen u *Kaju* inspiriran je velikim požarom u Varaždinu iz 1776, koji su tematizirali i drugi suvremeni kajkavski dramski pisci (Denis Peričić, Boris Senker). U Torjančevoj kratkoj lutkarskoj igri *Vrak Mrak i Seljo Beljo iliti Velki požar vu Varažlinu! Ilti Zdiganje cirkve Svetega Florijana!*³²³ naglasak je, kao što je to i uobičajeno u ginjolskoj scenskoj tradiciji kojoj pripada ovaj komad, stavljen na frazeološko-jezični i anegdotalno-fabulativni sloj teksta, a ne na tragična povijesna zbivanja koja se objašnjavaju bizarnim raspletima. Za lutkarsku je dječju scenu očito namijenjen i posljednji Torjančev dramski tekst objavljen u *Kaju*, *špelancija za guignole* naslova *Jurček sveti i kača stropovita iliti Posel je posel i gda gušta vu njem ima*³²⁴, u kojem se u smiješne situacije dovodi sv. Juraj. Vesna Kosec-Torjanac se u *Kaju* javila 1995. lutkarskim igrokazom *Videl sem Jezušā*³²⁵ te 2008. *rog-operom*, ustvari komedijom za djecu *Mož i žena*³²⁶, u kojoj zamjena *muških* i *ženskih* uloga i dužnosti dovodi do nepredviđenih situacija.

Kada se zajedno sagleda kajkavska dramska produkcija objavljivana u četrdesetogodišnjem razdoblju izlaženja *Kaja* (1968-2008) jasno je da ju nije moguće podvesti pod bilo kakav zajed-

³²³ Torjanac, Dubravko: *Vrak mrak i seljo beljo iliti Velki požar vu Varažlinu! Ilti Zdiganje cirkve Svetega Florijana!*: (guignolska poviesna drama). Kaj, 38(2005), 4-5, str. 13-21.

³²⁴ Torjanac, Dubravko: *Jurček sveti i kača stropovita iliti Posel je posel i gda gušta vu njem ima*: (špelancija za guignole). Kaj, 40(2007), 1-2, str. 31-34.

³²⁵ Kosec-Torjanac, Vesna: *Videl sem Jezušā*: (Božićni lutkarski igrokaz). Kaj, 28 (1995), 6, str. 3-11.

³²⁶ Kosec-Torjanac, Vesna: *Mož i žena*: (rog-opera na temu: Morti bu curelo). Kaj, 41(2008), 1-2, str. 30-42.

nički nazivnik. Isto tako, valja reći da u *Kaju* nije predstavljeno niti valorizirano sve ono najvrednije što je dala suvremena kajkavska dramska produkcija – na *Kajevim* se stranicama svojim dramskim tekstovima nisu pojavljivali npr. Denis Peričić, Borivoj Radaković itd. No, unatoč svemu tome, s obzirom na to da je određen broj kajkavskih dramskih tekstova u *Kaju* po prvi put objavljen, a dio i pretisnut te na taj način populariziran, možemo zaključiti, jednako kao i kod prozne produkcije, da je *Kaj* ipak bio jedan od važnijih čimbenika koji je pridonio kakvom-takvom rehabilitiranju, a u svakom slučaju populariziranju tog deficitarnog žanra kajkavske književnosti.

Važan dio suvremene kajkavske dramske produkcije čine i prijevodi te jezične adaptacije strane dramske literature na kajkavski jezik, koje su neki proučavatelji, poput Marijana Varjačića, nazvali i “novim kajkavskim kazalištem” te proglasili “preporodom ili obnovom kajkavskoga kazališta, svojevršnom kajkavsko-kazališnom renesansom”³²⁷, no o tim ćemo tekstovima govoriti u poglavlju o prevoditeljskom korpusu u *Kaju*.

3.2.4.

Suvremena kajkavska dječja književnost

Kaj je bio prvi časopis koji je znatniju pažnju posvećivao i kajkavskom književnom stvaralaštvu djece, koje se na njegovim stranicama počinje pojavljivati već od drugog njegova godišta kada je pokrenuta rubrika *Popevke najmlajših* koja će dugo ostati konstanta njegova sadržaja, jednako kao što će i dječja kajkavska književnost u *Kaju* biti na najrazličitije načine prisutna sve do danas. Spomenuta rubrika prvotno je bila organizirana prema ško-

³²⁷ Varjačić, Marijan: *Kazalište i jezik: uspomeni Tomislava Lipljina*. Republika, 66 (2010), 11, str. 43.

lama, što govori o tome da je *Kaj* uspostavio uspješnu suradnju sa školskim učiteljima, većinom voditeljima školskih literarnih grupa, koji su djecu poticali da intenzivnije pišu na svojim zavičajnim varijetetima. Bio je to još jedan vid prosvjetiteljskog *Kajeve* usmjerenja kojim se pokušalo djelovati na najmlađe stvaratelje da još u ranim godinama postanu svjesni vrijednosti svojeg zavičajnog jezika. S obzirom na odaziv školske djece i njihovih voditelja, *Kaj* je u tome i uspio. Naime, broj malih kajkavskih stvaratelja rastao je iz broja u broj, i to iz svih kajkavskih krajeva, pa i iz najmanjih sela. Književne uratke malih kajkavskih pjesnika nerijetko su pratili i njihovi likovni uratci. Pritom valja imati na umu da dječje kajkavsko stvaralaštvo istovremeno velik prostor dobiva i na recitalima i smotrama kajkavskog pjesništva u Krapini (*Najmlajši kaj*), Zlataru (*Zbor malih pjesnika*) i Sv. Ivanu Zelini (*Smotra dječjega kajkavskoga pjesništva "Dragutin Domjanić"*).

Već nakon dvaju godišta rubrike *Popjevke najmlajših* uredništvo *Kaja* odlučuje se za panoramu dječjeg kajkavskog stvaralaštva koja je pod naslovom *Kajkavske popjevke najmlajših* priređena kao poseban broj *Kaja* (2/1971). Priređivač panorame nije naveden, a uredništvo u predgovoru iskazuje svjesnost da prije *Kaja* "nije postojalo aktivno nastojanje da se na stranicama bilo kojeg dnevnika ili periodika dade stalnije 'građansko pravo' objavljivanju kajkavskog stiha uopće, a kamo li dječjega" pa su zbog toga "[j]oš u toku priprema za osnivanje ovoga časopisa predvidjeli... stalno uvrštavanje dječjih kajkavskih pjesama"³²⁸. Što se tiče kriterija za sastavljanje tog prvog pregleda dječjeg kajkavskog pjesništva, uredništvo u predgovoru napominje da je panorama više rađena zbog poticajnih nego valorizacijskih namjera: "Odlučili smo se... za širi izbor jer zahtijevati odmah 'najbolje pjesme', bilo bi isto tako neozbiljno kao i zahtijevati da se nesigurne noge utrkuju i da rezultat utrke sa mnogim preponama –

³²⁸ Redakcija časopisa "Kaj": *Popjevke najmlajših*. Kaj, 4(1971), 2, str. 3.

bude vrhunski. Nije nam cilj da težimo odmah prema najboljem, jer je preče, hitnije i nužnije ohrabriti, objaviti sve što je dobro i ne selekcionirati strogo dok iz svih škola ne pristignu dječje kajkavske pjesme (...)”³²⁹. U panoramu su uvrštene pjesme djece iz svih kajkavskih krajeva, a grupirane su prema školama iz kojih djeca dolaze. Sve u svemu, bio je to jedan od prvih³³⁰ pregleda dječje kajkavske književnosti uopće, a osim te književnopovijesne imao je i drugu važnu dimenziju, a to je poticanje najmlađih na stvaralaštvo na kajkavskom jeziku, dakle odgajanje budućih kajkavskih književnika, odnosno osiguravanje budućnosti kajkavske književnosti.

Daljnji iskorak prema vrednovanju, ali i poticanju dječjeg kajkavskog stvaralaštva, učinjen je priređivanjem *Antologije hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva*. Antologiju je kao poseban trobroj *Kaja* 1976. priredio Ernest Fišer³³¹. Osim mnoštvom likovnih učeničkih radova, antologija je popraćena i rječnikom manje poznatih kajkavskih riječi i indeksom autora te opširnim predgovorom, pogovorom i bibliografijom, iz kojih se mogu prepoznati obuhvaćeni korpus te ciljevi i kriteriji kojih se priređivač držao u svojem izboru. Tako u predgovoru Fišer objašnjava ciljeve svoje antologije: “Ova je knjiga pokušaj da se prvi put u nas, i to cjelovito, prezentiraju široj kulturnoj javnosti središnje vrijednosti hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesničkog stvaralaštva, odnosno da se jednim antologijskim izborom fiksira i utemelji desetogodišnja dječja kajkavska pjesnička ‘produkcija’, kompletno

³²⁹ Isto. Str. 4-5.

³³⁰ Stjepan Jakševac je 1970. i 1971. priredio zbornike s festivala dječjeg kajkavskog pjesništva u Krapini, a Zvonimir Bartolić i Dragutin Toma 1970. priredili su pregled književnog stvaralaštva djece i mladih iz Međimurja. Usp. Jakševac, Stjepan: *Najmlađi kaj*. Krapina, Narodno sveučilište “Ivica Božić”-Turističko društvo, 1970. i 1971.; Bartolić, Zvonimir; Toma, Dragutin (ur.): *Zbornik poezije mladih*. Čakovec, Matica hrvatska, 1970.

³³¹ Fišer, Ernest (ur.): *Antologija hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva*. Kaj, 9(1976), 3-5.

jedno dječje stvaralačko razdoblje³³². U pogovoru³³³ i bibliografiji³³⁴ vrlo je precizno naveo i korpus koji je obrađen, a radi se prije svega o zbornicima s recitala dječje kajkavske lirike u Krapini (*Najmlajši kaj*, 1970-1974), Zlataru (*Zbor malih pjesnika*, 1971-1976) i Zelini (*Zeleni bregi Zeline*, 1972-1976), dječjim kajkavskim pjesama objavljenima u *Kaju* (1969-1976) te školskim listovima osamdesetak škola iz svih dijelova kajkavske Hrvatske. Ukupno je korpus, prema riječima priređivača, činilo oko 3.500 pjesama, od kojih je izabrao 252 najbolje pjesme 204 autora iz 82 mjesta kajkavske Hrvatske, i to prema sljedećim kriterijima: “Imajući... u vidu... zahtjeve koje smo... postavili u smislu uvažavanja značajki *dječjeg* u dječjem pjesništvu, smatrali smo da najpouzdaniji *vrijednosni kriterij* može u našem predmetu jedino biti dječja *kreativnost*”³³⁵. Pritom objašnjava i što podrazumijeva pod tim pojmom: “kada govorimo o dječjoj pjesničkoj kreativnosti, mislimo ponajprije na *dječju istinsku nadarenost*, talentiranost u smislu *dječje originalnosti i vlastitosti*, *dječje otkrivalačke moći*, *dječjeg misaonog spontaniteta*, *refleksibiliteta*, *fleksibilnosti*, *nekonvencionalnosti*, *neočekivanosti*, *dječje iskonske djelotvorne snage da stvara nešto novo i prevlada staro*, *uobičajeno*”³³⁶. Fišer je u predgovoru dao i tipološku podjelu dječjeg kajkavskog pjesništva razlikujući: “I. Iskustveni obzor doma (polje reidentifikacije i socijalizacije); II. iskustveni obzor zavičaja (polje mitskog mikroprostora); III. Iskustveni obzor svijeta (polje mitskog makroprostora); IV. Iskustveno polje subjektiviteta (polje lirskog individualnog prostora)”³³⁷, a među najistaknutije mlade kajkav-

³³² Fišer, Ernest: *Uprizorenje hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesničkog stvaralaštva*. Kaj, 9(1976), 3-5, str. 7.

³³³ [Fišer, Ernest:] *Uvodne pripomene sastavljača*. Kaj, 9(1976), 3-5, str. 197-204.

³³⁴ [Fišer, Ernest:] *Dječja bibliografija kajkaviana*. Kaj, 9(1976), 3-5, str. 205-244.

³³⁵ Fišer, Ernest: *Uprizorenje hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesničkog stvaralaštva*. Str. 26.

³³⁶ Isto. Str. 26.

³³⁷ Isto. Str. 31. Opširnije o tome na str. 32-34.

ske pjesnike uvrštava petnaestak imena³³⁸, od kojih je jedino Božica Pažur, koju i stavlja na prvo mjesto, i kasnije pisala kajkavsku poeziju.

Nakon tih dviju antologija, rubrika *Popjevke najmlajših* do kraja 1970-ih nosi naslov *Kajkavske pjesme đaka Osnovne škole...*, prilikom čega se u toj rubrici i dalje, dakle, predstavljaju mali kajkavski pjesnici pojedinih, većinom osnovnih, škola diljem cijele kajkavske Hrvatske. No, od 1980. dječje je kajkavsko stvaralaštvo u *Kaju* većinom prisutno zahvaljujući natječajima koje je časopis počeo raspisivati. Tako je u posljednjem broju za 1980. uredništvo raspisalo “prvi zajednički nagradni natječaj” za “1. dječje kajkavske pjesme i prozne literarne radove” te “2. za dječje likovne radove”³³⁹. Prosudbeno povjerenstvo natječaja činili su Božica Pažur, Joža Skok i Ernest Fišer. Tako od početka 1980-ih u *Kaju* prevladavaju dječje kajkavske pjesme pristigle na taj natječaj, koji je trajao do sredine toga desetljeća, a obnovljen je početkom 1990-ih. Naime, 1991. uredništvo *Kaja* “[r]adi ponovnog poticanja dječjeg kajkavskog pjesničkog i likovnog stvaralaštva” raspisuje novi “zajednički nagradni natječaj[:] 1. za dječje kajkavske pjesme[:] 2. za dječje likovne radove...”³⁴⁰. U prosudbenoj komisiji ispočetka su bili Božica Pažur, Joža Skok i Ernest Fišer pa je i s obzirom na to očuvan kontinuitet vrednovanja i afirmiranja dječjeg kajkavskog stvaralaštva. Kasnije su u prosudbenoj komisiji povremeno bili i Ivo Kalinski, Miroslav Šicel i Frane Paro. Budući da likovni radovi pristigli na natječaj nisu mogli biti ade-

³³⁸ Fišer posebno apostrofira Božicu Pažur, Ivicu Svornika, Biserku Prepušt, Ivku Dropučić, Mariju Hilšć, Zlatka Dvorskog, Marinu Kögl, Renatu Malogorski, Biserku Hižar, Ankicu Palanović, Branku Zbukvić, Jagodu Magnabosco, Ivanku Hogač, Višnju Mezdjić, Milenu Srpak, Zoru Peroković i Anu ätajminger.

³³⁹ Uredništvo časopisa “Kaj”: *Uredništvo časopisa “Kaj” raspisuje prvi zajednički nagradni natječaj[:] 1. za dječje kajkavske pjesme i prozne literarne radove[:] 2. za dječje likovne radove.* Kaj, 12(1980), 5, str. 58.

³⁴⁰ Uredništvo časopisa “Kaj”: [Radi ponovnog poticanja dječjeg kajkavskog pjesničkog i likovnog stvaralaštva...]. Kaj, 24(1991), 2-3, str. [144].

kvatno prezentirani u *Kaju* koji je bio tiskan u crno-bijeloj tehnici, 1992. časopis je priredio posebnu izložbu u Galeriji ULPUH u Zagrebu³⁴¹. Početkom 2000-tih natječaj je modificiran te je usmjeren prema učenicima srednjih škola³⁴² s obzirom na to da je uočeno kako djeca tih godina počinju zanemarivati književno stvaralaštvo na zavičajnim jezicima, a za srednjoškolski uzrast se ne provodi niti nacionalni literarni natječaj *Lidrano* koji se provodi u osnovnih školama i na kojem se također narijetko nađe, i to među prvonaagrađenima, stvaralaštvo na zavičajnim jezicima. Osim pjesama sa svojih natječaja, *Kaj* je povremeno donosio i dječje kajkavske pjesme sa zelinskog ili zlatarskog dječjeg kajkavskog recitala, održavajući i na taj način kontinuitet dječjeg kajkavskog stvaralaštva. Ukupno su u *Kaju* kroz četrdeset godina izlaženja objavljene kajkavski književni radovi osnovnoškolaca i srednjoškolaca iz svih dijelova kajkavske Hrvatske, pa i šire – konkretno iz više od stotinjak gradova i sela³⁴³. Takvom koncepcijom uredništvo *Kaja* ne samo da se približilo mnogim, pa i najmanjim sredinama, nego je i stvaralo temelje za pojavu novih kajkavskih pjesnika te je kod djece i mladih razvijalo svijest – a ustvari razbijalo predrasude – o vrijednostima njihova zavičajnog jezika.

³⁴¹ [Anonimno]: *Izložba dječjih likovnih radova u galeriji ULPUH*. *Kaj*, 25(1992), 4, str. 96.

³⁴² [Anonimno]: [Natječaj]. 35(2002), 3, str. 116.

³⁴³ Adamovec, Bedekovčina, Bedenica, Bednja, Bisag, Bistranjska Poljanica, Breznički Hum, Brod na Kupi, Budinščina, Buševac, Čabar, Čakovec, Delnice, Desinić, Donja Stubica, Donja Višnjica, Dugo Selo, Đurđevac, Gradec, Hum na Sutli, Ilija, Ivanec, Jakovlje, Jastrebarsko, Jesenje, Kalinovac, Kašina, Klanjec, Koprivnica, Krapinske Toplice, Krašić, Kravarsko, Križ, Križevci, Kumrovec, Kupljenovo, Lepoglava, Lučelnica, Ludbreg, Luka, Mače, Marija Bistrica, Marija Gorica, Mursko Središće, Novi Marof, Oroslavlje, Ozalj, Pisarovina, Podrute, Popovača, Pregrada, Prelog, Rugvica, Samobor, Savski Marof, Sisak, Soblinec, Sveti Ivan Zelina, Svibovec, Šemnica Donja, Šenkovec, Šestine, Tuhelj, Varaždin, Varaždinske Toplice, Velika Gorica, Veliki Bukovec, Veliko Trgovišće, Vidovec, Visoko, Vrbovo, Vukovina, Zabok, Začretje, Zagreb, Zaprešić, Zlatar Bistrica.

3.2.5.

Kajkavska književnost do sredine 20. stoljeća

Osim otvaranja prostora suvremenoj kajkavskoj književnoj produkciji, uredništvo *Kaja* velik je prostor posvećivalo i kajkavskoj književnoj baštini, i to kako onoj neposrednijoj (19. i prva polovica 20. stoljeća), tako i onoj starijoj (16-19. stoljeće). Što se tiče starijih kajkavskih pisaca, na *Kajevim* su stranicama objavljeni izbori iz djela brojnih kajkavskih pisaca 16., 17., 18. i prve polovice 19. stoljeća, koji su obično popraćeni studijama ili kratkim informativnim člancima o njihovim životima i djelima. Nerijetko su ti prilozi obljetničarski motivirani. Tako je 1974. cijeli broj posvećen Jurju Habdeliću u povodu 300. godišnjice njegova djela *Prvi oca našega Adama greh*, a Olga Šojat 1975. piše o *Četiri stoljeća od prve sačuvane publikacije hrvatskokajkavske književnosti* (Pergošićev *Dekretum* iz 1574). Alojz Jembrih je svojim člancima u *Kaju* obilježio 400. godišnjicu *Kronike* Antuna Vramca (1978), 150. obljetnicu smrti Tomaša Mikloušića (1983) te 100. obljetnicu smrti (1984) i 200. obljetnicu rođenja (1997) Ignaca Kristijanovića. Joža Skok 1991. piše o Katarini Patačić u povodu 210. obljetnice nastanka njenih *Pesmi horvatskih*, Stjepko Težak 1991. piše o *Četvrt tisućljeća Belostenčeve jezične riznice*, Ivanka Brekalo 1994. piše o Hilarionu Gašparotiju u povodu 280. obljetnice njegova rođenja, Ljiljana Mokorović 1998. piše *U spomen Baltazaru Adamu Krčeliću o 220. obljetnici smrti*, Franjo Pajur 2008. piše o *Baroknim traktatima Jurja Habdelića* u povodu 330. obljetnice njegove smrti itd. Osim toga objavljeni su izbori iz djela i/ili članci o Jurju Mulihu, Štefanu Zagrepcu, Petru Berkeu, Franu Krsti Frankopanu, Stjepanu Škvorcu, Jakobu Lovrenčiću, Francu Patačiću itd. U *Kaju* nisu bili zaboravljeni niti kajkavski pisci 19. stoljeća, odnosno oni koji su djelomično pisali i kajkavskim jezikom ili su na bilo koji način u tome za kajkavski jezik, književnost i kulturu posebno teškom razdoblju uspijevali sačuvati njihov kakav-takav dignitet i kontinuitet (Antun Mihanović, Pavao Štoos, Ljudevit

Gaj, August Šenoa, Ante Kovačić, Ksaver Šandor Đalski, Janko Leskovar).

Znatan prostor u *Kaju* posvećen je i *obnoviteljima* kajkavske književnosti iz prve polovice 20. stoljeća. Već u prvom broju *Kaja* Ljubica Dujić objavljuje prvi dio svojeg članka *Vrijednosti kajkavske poetske riječi* u kojem kroz osam sljedećih nastavaka tijekom 1968. govori o kajkavskim pjesnicima prve polovice 20. stoljeća (F. Galović, D. Domjanić, T. Prpić, M. Krleža, I. G. Kovačić). Kasnije je svima njima posvećeno i više pojedinačnih članaka, jednako kao što su i pretiskivana njihova djela. Tako je osim pretisaka više njegovih pjesama, eseja i putopisa, Matoš u *Kaju* zastupljen i kroz članke Miroslava Šicela, Nikole Batušića, Jože Skoka i drugih. Galovićeva kajkavska zbirka *Z mojih bregov* u potpunosti je 1970. pretisnuta u *Kaju*, a pojedine pjesme iz zbirke kasnije su se više puta pojavljivale u *Kaju*. O njemu su pak na stranicama časopisa pisali Ivo Strahonja, Miroslav Dolenc Dravski, Željko Vegh i drugi, a u povodu 115. obljetnice rođenja 2003. godine posvećen mu je tematski blok u kojem o njegovu stvaralaštvu pišu Miroslav Šicel, Boris Senker, Ivo Kalinski, Mijo Lončarić, Božica Jelušić, Denis Peričić, Božica Pažur, Andrija Tomašek i Joža Skok.

Među kajkavskim pjesnicima prve polovice 20. stoljeća najviše prostora u *Kaju* posvećeno je Dragutinu Domjaniću. Već mu je u prvoj godini izlaženja bio posvećen poseban broj (9/1968) u povodu obilježavanja 25. godišnjice njegove smrti. U tom su broju pretisnute neke njegove pjesme te o njegovu stvaralaštvu pišu Branimir Donat, Zlatko Grgošević, Ljubica Dujić i Šimun Jurišić. Pretiskom njegovih kajkavskih pjesama te člancima Jože Skoka i Alojza Jembriha 1983. obilježena je u *Kaju* i 50. godišnjica njegove smrti. U povodu 55. obljetnice smrti o njegovoj korepondenciji 1988. u *Kaju* piše Alojz Jembrih. U *Kaju* je 1995. obilježena i 120. godišnjica Domjanićeva rođenja, kojom prilikom o njemu pišu Ernest Fišer, Mladen Kuzmanović, Miroslav Šicel, Božica Pažur, Ivo Kalinski, Denis Peričić, Joža

Skok, Tomislav Lipljin, Josip Generalić, Josip Corelj Zurl, Alojz Jembrih i Josip Pandurić. U povodu 70. obljetnice smrti o *Obzorjima Domjaniće-va pjesničkog zavičaja* 2002. u *Kaju* piše Ivan Kutnjak, u povodu 130. obljetnice rođenja u *Kaju* su 2005. pretisnuti Domjanićevi prijevodi provansalskih pjesnika, a u povodu 75. obljetnice smrti 2008. Željko Vegh u *Kaju* piše o *Zbirci originalnih rukopisa Dra-gutina Domjanića* koja se čuva u Knjižnicama grada Zagreba. Mnoge Domjanićeve pjesme pretiskivane su u *Kaju* i mimo bilo kakvih obljetnica, jednako kao što su o njemu na stranicama *Kaja* pisali i drugi autori (Antun Šojat, Gustav Krklec, Franjo Lučić itd.).

Velik prostor u *Kaju* posvećen je i Miroslavu Krleži. Spominjano je da je njegov esej dobio čast da otvori prvi broj časopisa, a njegove kajkavske pjesme, kajkavski ulomci prozних djela te ostali tekstovi u kojima govori o kajkavijani više puta su pretiskivani u *Kaju*. Dva su broja *Kaja* u potpunosti posvećena Krleži. Prvi od njih, uz posvetu “*Kaj*” Miroslavu Krleži, velikom pjesniku kajkavske riječi (8-9/1973), a pod naslovom *Vedute Krležina Zagreba*, donosi izvatke iz pojedinih Krležinih dnevnčkih i memoarskih djela u kojima govori o Zagrebu i kajkavštini u izboru Saše Vereša, koji donosi i članak *Zagreb u Krležinu djelu*. Nakon toga se donose odlomci ili cijeli članci o Krleži i njegovoj povezanosti s kajkavskom književnošću iz pera Marijana Matkovića, Marina Franičevića, Zvane Črnje, Šime Vučetića, Mladena Škiljana, Milana Moguša, Zdravka Malića, Ina Jun Broda i Božidara Finke. Drugi broj pod naslovom *Fuga kajkavica haeretica* (2-4/1993) svojevrsna je antologija Krležinih djela pisanih kajkavskim jezikom te djela u kojima govori o kajkavskim temama, koju je priredio Joža Skok. Razlog zbog kojeg se odlučio za personalnu antologiju Krležine kajkavijane Skok je objasnio u predgovoru u kojem ističe kako treba imati na umu da je “riječ o stvaraocu koji je najkreativnije, najplodotvornije i najobilatije od svih predstavnika novije hrvatske književnosti stvaralački apsorbirao kajkavsku književnu tradiciju, reafirmirao njezinu jezičnu životnost stvara-

jući na višeslojnoj (sve)kajkavskoj podlozi svoj autorski, prepoznatljiv kajkavski jezik³⁴⁴. Skok je u antologiju uvrstio Krležina djela u potpunosti pisana kajkavskim jezikom, a to su *Balade Petrice Kerempuha* (1936) i esej *Lamentacija o našim književnim prilikama...* (1939), djela u kojima se nalaze veće kajkavske interpolacije, kao u romanima *Povratak Filipa Latinovicza* (1932), *Na rubu pameti* (1938) i *Zastave* (1962-1976), ali i djela u kojima je primjetljiva “leksička i frazeološka infiltracija stilistički obilježenih kajkavskih riječi u standard” te djela u kojima je ostvarena “posebna ‘kajkavska’ atmosfera”. Osim djela u kojima je na ovaj ili onaj način prisutan kajkavski izričaj, uvrstio je i djela u kojima Krleža govori o kajkavskom jeziku i književnosti ili pojedinim kajkavskim autorima i problemima. Skupivši sve te tekstove nastao je obiman svezak koji obuhvaća Krležine književne radove, i to i pjesničke i prozne (pripovijetke i ulomci iz romana) i dramske, te književnokritičke, esejističke i autobiografske zapise, što svjedoči o tome kako je fenomen kajkaviane mnogo više zaokupljao Krležu nego što je to vidljivo samo iz njegovih najpoznatijih kajkavskih djela. U tome je svesku na neki način odgovoreno i na mnoga pitanja o odnosu Krleže i kajkaviane. Tako Skok navodi da je Krleža davao podršku pojedinim istraživačima kajkavske književno-jezične tradicije, poput Olge Šojat, da je dao poticaj i podršku izradi akademijina *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, a podržao je, unatoč tome što nije želio biti njegovim “barjaktarom”, i pokretanje časopisa *Kaj*, i to kako verbalno, tako čak i materijalno te dozvolom da se u njemu objave neki njegovi tekstovi³⁴⁵. Opširnom predgovoru u kojem je sažeo udio kajkaviane u Krležinu cjelokupnom djelu, Skok je dodao i pogovor³⁴⁶ u kojem je dao jednako opširan osvrt na najznačajnije

³⁴⁴ Skok, Joža: *Krležina fuga kajkavica haeretica*. *Kaj*, 26(1993), 2-4, str. 3.

³⁴⁵ Isto. Str. 10.

³⁴⁶ Skok, Joža: *Jezik hereze u funkciji pjesničke sinteze*. *Kaj*, 26(1993), 2-4, str. 217-225.

Krležino (ne samo) kajkavsko djelo, *Balade Petrice Kerempuha* (1936). O Krleži su na stranicama *Kaja* pisali još Saša Vereš, Ivan Očak, Boris Beck i Joža Skok.

I Ivanu Goranu Kovačiću uredništvo *Kaja* pažnju posvećuje od prvog godišta izlaženja časopisa do danas. Tako se 1968. uz 55. godišnjicu rođenja i 25. godišnjicu njegove smrti u nekoliko navrata donosi izbor njegovih kajkavskih pjesama, koje se povremeno pojavljuju i kasnije. O Goranovu stvaralaštvu u *Kaju* pisali su Šime Vučetić i Josip Lisac. Znatna pažnja u *Kaju* posvećena je i Nikoli Paviću. Osim njegovih pjesama koje su objavljivane u više navrata, Ljubica Dujic 1968. donosi članak o njegovu stvaralaštvu u povodu 70. obljetnice rođenja. Kasnije su o njemu pisali još Joža Skok, Ernest Fišer i Ivan Kutnjak. Poseban broj *Kaja* bio je posvećen i Mihovilu Pavleku Miškini (1-2/1987), u kojem o njegovu stvaralaštvu pišu Miroslav Šicel, Ivo Frangeš, Nedjeljko Mihanović, Joža Skok, Ivo Kalinski, Mijo Lončarić, Dragutin Feletar, Mira Kolar Dimitrijević i Zdravko Dizdar. O Miškini je u *Kaju* u nekoliko navrata pisao i Zvonimir Kulundžić. U *Kaju* su objavljeni i najreprezentativniji pjesnički, prozni i dramski književni uratci i drugih kajkavskih pisaca prve polovice 20. stoljeća, kao što su Đuro Sudeta, Tomislav Prpić, Grgur Karlovčan, Vinko Kos, Zvonko Milković i drugi, a njihovo je stvaralaštvo pojedinačno ili u kontekstu sinteznijih članaka višestruko i s obzirom na različite kriterije i vrednovano.

Ovdje valja napomenuti da su uredništva *Kaja* u četrdesetogodišnjem razdoblju njegova izlaženja pažnju osim autorskoj i pisanoj posvećivala i usmenoj te narodnoj kajkavskoj književnosti. Tako već od prvog broja uredništvo uvodi rubriku *Veliju...*, uz koju donosi sljedeću opasku: “U stalnoj rubrici ‘veliju...’ objavljivat ćemo anegdote, uzrečice i usporedbe. Umoljavamo čitaoce da nam šalju takve priloge”³⁴⁷. Rubrika je pod tim nazivom prisutna na stranicama *Kaja* u svim brojevima prvog godišta, a zatim

³⁴⁷ Redakcija: *Veliju...* Kaj, 1(1968), 1, str. 79.

nestaje, ali je uredništvo nastavilo s objavljivanjem usmenoknjiževnog blaga, doduše rjeđe, u sklopu drugih rubrika. To je posebno često prakticirano u brojevima koji su priređivani kao multidisciplinarni zbornici o pojedinim regijama i mjestima kajkavske Hrvatske, u kojima se donose zapisi usmenoknjiževnog blaga dotičnog kraja, nerijetko temeljem zapisa anonimnih lokalnih kazivača. Povremeno su u *Kaju* objavljivani i pretisci usmenoknjiževnih zapisa iz kajkavskih pjesmarica te zbornika usmene i narodne književnosti. Usmena književnost zastupljena je i u Skokovim antologijama kajkavske poezije, proze i drame, a priređena su i dva tematska broja posvećena usmenoj književnosti. Prvi od njih je *Izbor iz kajkavske usmene lirske poezije* (10/1973) koji je priredio Ivo Kalinski. U predgovoru Kalinski navodi da “[o]vaj izbor iz kajkavske usmene lirske poezije nema pretenzije da bude antologijski”³⁴⁸, nego se prije svega radi o iznošenju na vidjelo određenog, do tada manje poznatog segmenta starije kajkavske književnosti. Drugim riječima, priređivaču su u prvom planu bile afirmacijske, a ne strogo verifikacijske nakane. Izborom je obuhvaćeno dvadeset i devet usmenih pjesama iz različitih izvora, kao što su zbornici narodnih i usmenih pjesama itd. Drugi tematski broj, *Usmena i pisana kajkavska književnost* (2/1986), u fokus je stavio odnos tih dvaju fenomena, o čemu su pisali Josip Kekez i Joža Skok. O usmenoj kajkavskoj književnosti pisali i drugi istraživači, no o tome će više riječi biti u poglavlju o književnoj kritici i znanosti u *Kaju*.

U svakom slučaju, objavljivanjem kajkavske (usmene i pisane, anonimne i autorske) književne baštine od prvih zapisa do sredine 20. stoljeća uredništva *Kaja* vjerojatno su željela, s jedne strane, podsjetiti kako na najznačajnije, tako i na manje poznate domete kajkavske književnosti, a s druge su strane željela ukazati na sav spektar te kontinuitet kajkavske književne riječi.

³⁴⁸ Kalinski, Ivo: *Opće misli o odnosu usmene i pisane književnosti s obzirom na kajkavsku usmenu lirsku poeziju*. Kaj, 6(1973), 10, str. 6.

3.2.6.

Kajkavski prijevodi

Pokušaj uredništava *Kaja* da kajkavsku književnost prezentira u što širem spektru ostvaraja vidljiv je i s obzirom na to da prostor posvećuju i kajkavskim prijevodima. Tako već u četvrtom i petom broju prvog godišta izlaženja časopisa Valentin Putanec donosi ulomke prijevoda Voltaireova epa *La Henriade* na kajkavski jezik, prevoditelja Franje Štrehe iz sredine 19. stoljeća³⁴⁹. O prijevodnoj problematici nedugo nakon Putanca u *Kaju* piše i Ljubica Duić, koja predstavlja *Popevke z provansalskoga* (1933) Dragutina Domjanića³⁵⁰. Radi se o Domjanićevu prijevodu pjesama provansalskih felibrista (Teoudora Aubanèua, Aleissandrine Bremond, Frederica Mistrala i Jòusèa Roumanihoa) s provansalskog/okcitantanskog jezika na kajkavski. O tim je prijevodima i kasnije pisano u *Kaju*³⁵¹, što i ne čudi s obzirom na to da predstavljaju najznačajniji kajkavski prevoditeljski doseg prve polovice 20. stoljeća. Pravu konkurenciju čine im tek Goranovi prijevodi pjesama Arthura Rimbauda i Waltera de la Marea iz njegove zbirke *Ognji i rože* (1945)³⁵². U drugom godištu Slavko Batušić piše o Jandrićevu prijevodu komedije *Il vero amico* Carla Goldonija s talijanskog

³⁴⁹ [Franjo Štrehe]: *Razmišljanja o Voltaireu i njegovoj Henrijadi te o francuskom jeziku: (iz predgovora prijevodu Henrijade)*. Tekst priopćio Valentin Putanec. *Kaj*, 1(1968), 4-5, str. 16-[21]; [Voltaire]: *Noć svetoga Bartola: Bartolomejska noć – drugo pjevanje "Henrijade" od Voltaira – preveo Franjo Štrehe*. *Kaj*, 1(1968), 6, str. 5-[16].

³⁵⁰ Duić, Ljubica: *Vrijednost kajkavske poetske riječi: VIII Domjanićeve "Popevke z provansalskoga"*. *Kaj*, 1(1968), 11, str. 67-72.

³⁵¹ P.[ažur], B.[ožica]: *Popevke z provansalskoga Dragutina Domjanića: u povodu 130. obljetnice Domjanićeva rođenja*. *Kaj*, 38(2005), 6, str. 31-33; nakon članka slijede i sami prijevodi.

³⁵² I. G. Kovačić je s francuskog pod naslovom *Sreća* preveo pjesmu *Bonheur* francuskog pjesnika Arthura Rimbauda, a s engleskog pod naslovom *Drvlje* pjesmu *Trees* engleskog književnika Waltera de la Marea.

na kajkavski jezik iz 1821.³⁵³, a Olga Šojat godinu kasnije donosi ulomke anonimne kajkavske dramske prerade *Lysimachus*³⁵⁴ te popratni članak o njoj³⁵⁵.

Uz spomenute starije prijevode, mnogo više pažnje uredništvo *Kaja* posvećivalo je suvremenim prijevodima sa stranih jezika na kajkavski. Mini-ciklus recentnih prevoditeljskih tema započet je u *Kaju* 1999. kada se donose ulomci prijevoda *Biblije* na kajkavski jezik Vida Baloga³⁵⁶. U nenaslovljenom uvodnom tekstu prije samog prijevoda Balog navodi da se na prevođenje “Knjige nad knjigami” odlučio radi ispravljanja nepravde koju su ilirci odabirom štokavštine za osnovicu nacionalnog jezika nanijeli kajkavskom jeziku. No, nada se da bi njegov prijevod mogao imati i druge učinke, naime da bi “vnogi mogli po nji [misli se na kajkavsku *Bibliju*] materinsku reč začuvati, i gramatiku složiti i donajposle vu vsakakovoverstneih prilikah rabiti”³⁵⁷. Zatim navodi kojim, odnosno kakvim je jezikom naumio prevesti *Bibliju*: “vsa izvustja ja sem koristil i međimurska i podravska i turopolska, i vsa obličja jedne reči i zagorska i prigorska i moslavečka i vse navade govorenja i starih i noveh našeh pismoznancov i gradska govorenja kajkavijanska (...) a ako bi trebal koju reč posuditi čakavijansku ili staroslavjansku, zel jesem”³⁵⁸. Dakle, zagovara svojevrstni svekajkavski koine, a sve to navodi kako bi ustvari istaknuo najvažniju nakanu svojeg teksta, a to je poziv svim “spametnim i vučenim” kajkavcima, ljudima “vičnema peru i naši reči” da mu

³⁵³ Batušić, Slavko: *Prvi hrvatski prijevod Goldonija na kajkavskom, "Il vero amico", izdan u Zagrebu 1821. pod naslovom "Lyubomirovich ili priatelj pravi"*. Kaj, 2 (1969), 12, str. 55-61.

³⁵⁴ [Anonimno:] *Lysimachus*. Kaj, 3(1970), 11, str. 7-[19].

³⁵⁵ Šojat, Olga: *Lysimachus*. Kaj, 3(1970), 11, str. 3-6.

³⁵⁶ Balog, Vid: *Predekator (Propovjednik – prijevod na kajkavski iz Mudrosnih knjiga Staroga zavjeta)*. Kaj, 32(1999), 4-5, str. 29-45.

³⁵⁷ Isto. Str. 29-30.

³⁵⁸ Isto. Str. 30.

pomognu u prevođenju *Biblije* jer je to “jenomu čoveku veliki posel” a “četvoro roke naprave više nego dvoje, a kamkuliko bi više desetore roke posla napraviti mogle”³⁵⁹. Balog, drugim riječima, priželjkuje svekajkavski konsenzus i udruživanje snaga na kajkaviziranju *Biblije*.

U *Kaju* je objavljeno i nekoliko prijevoda Shakespeareovih djela. Prvo je Željko Funda u *Kaju* 2000. objavio nekoliko vlastitih prijevoda Shakespeareovih soneta s engleskog na kajkavski jezik³⁶⁰. Kao i Balog, i Funda je svoje prijevode popratio *programatskim* komentarom u kojem pokazuje svjesnost o važnosti prevođenja na kajkavski jezik jer tako “Kajkavski more svoju zvonkoču z koterum zvoniju versi jenog klasika kak dodaten dokaz svoje jezikoče ponuditi”, a nada se da po njegovom uzoru “i druge *kajofilske kajologe* isto hotenje obadalo bude”³⁶¹, odnosno da će se i drugi prevoditelji odlučiti za prevođenje svjetskih klasika na kajkavski jezik. Fundin prijevod cjelokupnih Shakespeareovih *Soneta* iste je godine objavljen i kao samostalna knjiga. Godinu dana nakon toga Funda je u *Kaju* objavio i kajkavizaciju nekoliko pjesama Jamesa Joycea iz njegove zbirke *Chamber Music* (1907)³⁶². Prijevode Shakespeareovih djela s engleskog na kajkavski jezik, ali i djela nekih drugih autora, u *Kaju* je objavljivao i Vladimir Gerić. Prvo je u 2003. objavio ulomke Shakespeareove drame *Twelfth Night, or What You Will*, koja u njegovu prijevodu nosi naslov *Na Sveta tri krala ili kak očete*³⁶³. Radi se o jednom od niza Gerićevih prijevoda stranih pisaca na kajkavski jezik za potrebe zagrebačke Glumačke družine “Histrioni”. Gerić je u *Kaju* 2005. objavio i prijevod srednjovjekovne francuske farse *Un Savetier nommé*

³⁵⁹ Isto. Str. 29.

³⁶⁰ Shakespeare, William. *Soneti*. Prev. Željko Funda. Kaj, 33(2000), 1-2, str. 3-12.

³⁶¹ Funda, Željko: *Pripomena preobertitelja*. Kaj, 33(2000), 1-2, str. 12.

³⁶² Joyce, James: *Komorna mužika*. Prev. Željko Funda. Kaj, 34(2001), 3, str. 27-30.

³⁶³ Shakespeare, William: *Na Sveta tri krala ili kak očete*. Prev. Vladimir Gerić. Kaj, 36(2003), 4-5, str. 19-34.

Calbain lequel se Maria à une Savetière, čiji naslov na kajkavskom glasi *Šoštar imenovani Gušta ki je zel za ženu jenu šoštaricu*³⁶⁴. Taj je prijevod nastao za potrebe HNK u Varaždinu, koji uz spominjane "Histrione" predstavlja najvećeg *naručitelja*, ali i promotora kajkavskih dramskih prijevoda³⁶⁵.

Više pjesama različitih stranih, ali i pjesnika koji su pisali standardnim jezikom, na kajkavski je jezik prevodio Ivica Jembrih, a dio tih prijevoda, prije nego su integralno 2011. objavljeni u knjizi *Toplota starog kaputa*, u *Kaju* je predstavio 2005. i 2006. Od stotinjak prijevoda koji su kasnije ušli u knjigu, u *Kaju* je 2005. objavio prijevode pjesama ruskih književnika Sergeja Jesejnina i Mihaila Jurjeviča Ljermontova te francuskog pjesnika Charlesa Baudelairea³⁶⁶, a 2006. se predstavio prijevodima latinskog pjesnika Propercija te spomenutih ruskih književnika Jesejnina i Ljermontova, kojima je dodao i djela Borisa Pasternaka³⁶⁷. Iskorak prema popularnoj kulturi svojim je prijevodima u *Kaju* učinio Denis Peričić koji je s engleskog na kajkavski preveo nekoliko pjesama australskog kantautora i svjetski popularnog rock glazbenika Nicka Cavea³⁶⁸. Prevodeći cjelokupnu Caveovu zbirku pjesama *King Ink* s engleskog na standardni jezik³⁶⁹ Peričić je, kako objašnjava u popratnom osvrtu na svoje prijevode, odlučio dijelove knjige prevesti na kajkavski jezik kako bi na taj način

³⁶⁴ [Anonimno:] *Šoštar imenovani Gušta ki je zel za ženu jenu šoštaricu*. Prev. Vladimir Gerić. Kaj, 38(2005), 4-5, str. 23-34.

³⁶⁵ Usp. više o Gerićevim kajkavskim prijevodima, ali i općenito o suvremenim prijevodima stranih književnika na kajkavski jezik u: Kolar, Mario: *Prema globalizaciji suvremene kajkavske književnosti: suvremeni prijevodi sa stranih jezika na kajkavski jezik*. Kaj, 43(2010), 5-6, str. 31-42.

³⁶⁶ Jembrih, Ivica: *Kajkavski prijevodi i prepjevi*. Kaj, 38(2005), 3, str. 29-32.

³⁶⁷ Jembrih, Ivica: *Kajkavski prepjevi i prijevodi (1966. / 1986.)*. Kaj, 39(2006), 4, str. 75-78.

³⁶⁸ Cave, Nick: *Ona je hit; Močvara; Vixo; Od nje pa do vječnosti; From her to eternity*. Kaj, 38(2005), 1-2, str. 27-32.

³⁶⁹ Usp. Cave, Nick: *King Ink*. Prev. Denis Peričić. Koprivnica, Šareni dućan, 2004.

riješio problem “stilskih razina u autorovoj zbirci”³⁷⁰. Odgovor na pitanje koje si je sam postavio, “[k]ako, naime, u hrvatski jezik prenijeti – nazovimo ih tako, vrlo uvjetno – ‘visoki’ i ‘niski’ stil Caveove lirike? Kako, adekvatnim jezičnim sredstvima, odraziti dramatičnu razliku između gotovo klasicističke uzvišenosti i, primjerice, razuzdanog, živopisnog dijalekta s američkog juga?”³⁷¹, pronašao je u prevođenju pojedinih dijelova zbirke na standardni, a pojedinih na kajkavski jezik. Iako se ograđuje da se ustvari radi o slobodnijim prepjevima Caveovih stihova, Peričić jasno ukazuje na to da je nastojao i “u što većoj mjeri (osim u rijetkim slučajevima kad je to, bojim se, doista bilo neizvedivo) odraziti formu, metriku, rimarij i – glazbom uvjetovan! – ritam svake pjesme”³⁷². Kako bi to postigao od iznimne mu je važnosti bio “izlet” u kajkavštinu koja “svojim kraćim rječnikom može zrcaliti ona kraćenja koja se javljaju u izvornom tekstu, prilikom uporabe slanga i dijalekata engleskog jezika. Napominjem, posebice, da se kajkavština javlja vrlo *dosljedno*, upravo u pjesmama čiji ‘lirski subjekt’ nije vladar visokog vokabulara, te kao interpolacija u pjesmama gdje se uzgredimice javlja slang ili kakav dijalekt engleskog jezika”³⁷³.

Svi su ovi prijevodi znakoviti zbog toga što pokazuju kako se na kajkavski jezik mogu prevoditi najznačajnija ostvarenja svjetske književnosti, ali i djela popularne kulture, što posredno dokazuje da je kajkavski jezik ravnopravan bilo kojem drugom jeziku. Pritom su uspostavljena najmanje dva prevoditeljska modela, od kojih svaki nudi dva moguća pristupa prevođenju. Prema prvome na kajkavski se prevodi ili djelo u cijelosti ili samo pojedini njegovi dijelovi, i to najčešće oni koji su i u originalu pisani nekim od nestandardnih jezika. Prema drugome djela se prevode ili direktno s originala ili posredno preko već postojećeg prijevoda

³⁷⁰ Peričić, Denis: *Nick Cave kao – Nik Kajv!* Kaj, 38(2005), 1-2, str. 25.

³⁷¹ Isto. Str. 25.

³⁷² Isto. Str. 26.

³⁷³ Isto.

na standardni jezik. U potonjem se slučaju standardnojezični prijevodi ustvari samo kajkaviziraju.

Osim ustupanju prostora samim prijevodima, u *Kaju* su objavljivani i osvrti na prijevodne aktivnosti pojedinih kajkavskih “preobornitelja”. Tako se Denis Peričić pohvalno osvrnuo na kajkavizaciju Shakespeareove komedije *Much Ado About Nothing* koju je pod naslovom *Puno larme a za ništ* za varaždinski HNK 1993. priredio Tomislav Lipljin, jedan od najplodnijih suvremenih kajkavskih prevoditelja. Osim što je pohvalio Lipljinovu kajkavizaciju i lokalizaciju, režiju Vladimira Gerića i izvedbu glumačke postave, Peričić je predstavu ocijenio značajnom i zbog toga što je predstavljala prvu izvedbu nekog cjelovitog Shakespeareova djela na kajkavskom jeziku, a njome je i hrvatska kajkavština ne samo ponovno ušla u kazališni život, već je, kako naglašava Peričić, “ponovno – na velika vrata – uvedena u svehrvatski kulturni prostor”³⁷⁴. Peričić se u *Kaju* osvrnuo i na prisutnost kajkavštine u prijevodu knjige Güntera Grassa *Mein Jahrhundert*, koju je Dragutin Horvat s njemačkog preveo na hrvatski standardni jezik pod naslovom *Moje stoljeće* (2000)³⁷⁵. U prijevodu te svojevrsne Grassove književne retrospektive 20. stoljeća Peričić zapaža da je Horvat na kajkavski jezik preveo dijelove knjige koje je i sam Grass napisao na njemačkim nestandardnim varijetetima, ali i da je za kajkavskim posegnuo kada se radilo o “replikama živopisnih likova, najčešće britkim komentarima tekućih zbivanja stavljenima u usta manje-više ‘običnih’ ljudi” što smatra opravdanim jer se “u hrvatskoj književnosti takva (fryeovski rečeno: niskomimetska) vizura često povezuje s kerempuhovštinom”, dakle kajkavštinom³⁷⁶. No, Peričić upozorava kako u Horvatovu prijevodu kajkavski osim neukih govore i intelektualci, vojnici, slikari, književnici i mnogi drugi *likovi*, preko kojih je Horvat želio postići

³⁷⁴ Peričić, Denis: *Larma za povijest*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 123.

³⁷⁵ Peričić, Denis: *Kajkavština Gunthera Grassa*. Kaj, 34(2001), 1-2, str. 118.

³⁷⁶ Isto.

odatnu stilsku upečatljivost. Takav Horvatov postupak u određenom je smislu korespondentan Peričićevu koji je primijenio kod spominjanih prijevoda Caveove poezije.

Željko Funda se u *Kaju* kritički osvrnuo na Lipljinovu kasniju kajkavizaciju Shakespeareova *Hamleta*, izvedenu 1998. u istom kazalištu³⁷⁷. U svojem osvrtu Funda prvo Lipljinu priznaje što “z verum i vupačom čistoga kajoljubca nadalšuje misiju prebudnika zebraleseg si mukotvornu zadaću zdelatve i razširitve kajkavskoga sebezpreštimanja”³⁷⁸, no zatim mu zamjera da je njegova kajkavizacija *Hamleta*, jezično gledano, “nedostatno kajkavska”, da je “preveč našpikana z štokavizmi”, da posjeduje “[n]edopušćeno ćudo ne-Kajkavskih leksemov”, napominjući da takvih “kajkavsko-štokavskih bastardov” ima dovoljno za popuniti tri stranice³⁷⁹. Osim na jeziku, zamjera mu i na stilu jer smatra da se kod Lipljinova prijevoda događa “znižavanje veličetnoga Shakespeareovoga stila v neakov na pućko dopadanje zapeljivi stil”³⁸⁰. Funda, dakle, smatra da se “preobernitelj odlućil ‘podilaziti puku’ (ćtej: prilizavati se ignorantom) ter je tak alduval jenu od vupor tragedije – patos” pa se njegov *Hamlet* “z tragedije v travestiju pretvara”³⁸¹. Pritom mu kao opravdanje za takav pristup ne tolerira vlastito priznanje da je želio *Halmeta* približiti širokom krugu recipijenata, jer ga je, unatoć svemu, smatra Funda, trebao prevesti “*prez alduvanja ićesa kaj je njegov stil ćineće*”³⁸². O prevoditeljskim temama u *Kaju* pisala je i Božica Pažur, koja se osvrnula na kajkavski prevoditeljski opus Vladimira Gerića³⁸³.

³⁷⁷ Funda, Željko: *Vere i vupaća: o kajkavskom “Hamletu”*, u *izvedbi HNK Varaždin*. Kaj, 33(2000), 1-2, str. 139-141.

³⁷⁸ Isto. Str. 139.

³⁷⁹ Isto. Str. 139-140.

³⁸⁰ Isto. Str. 140.

³⁸¹ Isto.

³⁸² Isto. Str. 141.

³⁸³ Pažur, B.[ožica]: *Kajkavski kao prevoditeljski jezik – jedno od životnih djela redatelj Vladimira Gerića*. Kaj, 37(2004), 1-2, str. 138-139.

U svakom slučaju, ustupanjem prostora prevoditeljskim temama uredništva *Kaja* ukazivala su na modernost kajkavskog jezika i književnosti, odnosno na njihovu ravnopravnost bilo kojem drugom jeziku ili književnosti, potičući time i nove prevoditelje na daljnje takve pothvate.

3.2.7.

Antologije, studije i kritike o kajkavskoj književnosti

Osim što su stranice *Kaja* otvorila samim kajkavskim književnicima, uredništva *Kaja* kroz cijelo vrijeme njegovog izlaženja velik prostor davala su i književnim znanstvenicima, kritičarima i antologičarima, čime *Kaj* osim revitalizacijske dobiva i verifikacijsku ulogu – osim što je na stranicama *Kaja* kajkavska književnost *oživjela*, na njima je kritičkim osvrtima, znanstvenima analizama te antologičarskim probiranjima istovremeno i usustavljivana te vrednovana. Najuočljiviji vid vrednovanja kajkavske književnosti na stranicama *Kaja* čine antologije, panorame, pregledi ili izbori pojedinih područja kajkavske književnosti, koji su obično priređivani kao posebni brojevi časopisa. Razlozi za njihovo priređivanje vjerojatno su, s jedne strane, slični onima zbog kojih se uredništvo odlučilo za priređivanje spominjanih multidisciplinarnih zbornika o pojedinim događajima, ličnostima i lokalitetima kajkavske Hrvatske – nadoknađivanje nepostojanja takvih izdanja, u konkretnom slučaju nepostojanje antologijskih izbora kajkavske poezije, proze i drame, ali i usmene i dječje kajkavske književnosti. No, još važniji razlozi s druge strane vjerojatno leže i u činjenici da je kajkavska književnost do tada bila nedovoljno zastupljena u antologijama nacionalne književnosti. Analizirajući, naime, antologije hrvatskog pjesništva objavljene do 1970-ih Joža Skok ukazuje na to da je udio kajkavske (i čakavske) književnosti u njima sveden tek “na simboličku prisutnost, minorizam, predstavljen više kao jezično-estetski kuriozitet, nego kao ravnopravna

pjesnička vrijednost³⁸⁴. S obzirom na takav antologičarski tretman kajkavske (i čakavske) lirike, nije ni čudo da se od 1930-ih počinju priređivati specijalističke kajkavske ili čakavske antologije. Prva takva jezično specijalizirana antologija bila je *Antologija nove čakavske lirike* koju su 1934. priredili Ive Jelenović i Hijacint Petris³⁸⁵, a tri godine nakon toga pojavljuje se i *Antologija nove hrvatske kajkavske lirike* Nikole N. Bačića³⁸⁶ kao prva antologija kajkavskog pjesništva. Što se tiče kajkavske književnosti, uslijedila je *Antologija novije kajkavske lirike* (1958) Nikole Pavića³⁸⁷, a 1964. Laszlo Hadrovics priređuje antologiju kajkavske književnosti naslova *Kajkavishe Literatur*³⁸⁸, u koju je uvrstio i stariju kajkavsku književnost, odnosno pojedine predstavnike kajkavske književnosti od Pergošićeva *Dekretuma* (1574) do Goranove zbirke *Ognji i rože* (1945). Do pojave *Kaja* objavljene su i dvije hrestomatije starije kajkavske književnosti. Prvo je 1944. Vladoje Dukat objavio knjigu *Sladki naš kaj* u kojoj donosi izbor i popratne studije o kajkavskim piscima od 16. do 19. stoljeća³⁸⁹, a zatim je dvosveščano izdanje *Hrvatski kajkavski pisci*, koje je obuhvatilo kajkavske pisce 16. i 17. stoljeća, 1977. priredila te tumačenjima

³⁸⁴ Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*. Str. 307.

³⁸⁵ Jelenović, Ive; Petris, Hijacint (ur.): *Antologija nove čakavske lirike*. Zagreb, Zagrebačka Privredna štamparija, 1934. Iste godine tiskano je i drugo, nepromijenjeno izdanje, drugo prošireno izdanje tiskano je 1947, a treće, pod novim imenom i koje potpisuje samo Jelenović, 1961. Usp. Jelenović, Ive; Petris, Hijacint (ur.): *Antologija nove čakavske lirike*. [2. nepromijenjeno izd.] Zagreb, St. Kugli, 1934; Jelenović, Ive; Petris, Hijacint (ur.): *Antologija nove čakavske lirike*. 2. prošireno izdanje. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, 1947; Jelenović, Ive (ur.): *Nova čakavska lirika*. Zagreb, Matica hrvatska, 1961.

³⁸⁶ Bačić, Nikola N. (ur.): *Antologija nove hrvatske kajkavske lirike*. Sisak, S. Juenker, 1937.

³⁸⁷ Pavić, Nikola (ur.): *Antologija novije kajkavske lirike*. Zagreb, Lykos, 1958.

³⁸⁸ Hadrovics, Laszlo (ur.): *Kajkavishe Literatur: eine Auswahl mit Einleitung, Anmerkungen und kurzem Glossar*. Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1964.

³⁸⁹ Dukat, Vladoje: *Sladki naš kaj: ogledi iz stare kajkavske književnosti*. Zagreb, Hrvatski izdavačko bibliografski zavod, 1944.

i komentarima popratila Olga Šojat³⁹⁰. Iako je bilo pohvalno što su te dvije knjige Olge Šojat ušle u ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* u kojoj je Matica hrvatska sa sunakladnicima objavljivala najvažnija književna djela hrvatske književnosti, nije međutim jasno zbog čega nisu objavljeni i svesci koji bi obuhvatili kajkavske pisce 18. i prve polovice 19. stoljeća koji su u katalozima edicije najavljivani kao “u pripremi”. Neobjavljivanjem te dionice starija kajkavska književnost nije dostojno reprezentirana u toj nacionalnoj ediciji zbog toga što upravo u 18. i početkom 19. stoljeća na neki način doživljava svoj vrhunac. Od kajkavskih pisaca iz tog razdoblja zaseban svezak u toj ediciji koja broji gotovo dvjestotinjak svezaka dobio je jedino Tituš Brezovački, a u ediciju su uvrštena i kajkavska djela još petnaest književnika³⁹¹.

Spomenutim je antologijama, hrestomatijama i kritičkim izborima kako starije, tako i novije kajkavske književnosti zaokružena prva faza kanonizacije kajkavske književnosti, i to prije svega lirike, te je, pogotovo Pavićevom antologijom koja je i najopširnija, zaokruženo vrednovanje “zvjezdane faze” (M. Kuzmanović) kajkavskog pjesništva. Novi val antologijskih te panoramskih i sličnih pregleda kajkavske književnosti počinje se pojavljivati zahvaljujući upravo časopisu *Kaj*. Ti izbori počinju uključivati i tada recentne kajkavske književnike te se više ne ograničuju samo na pjesništvo, nego i na druge žanrove. Analizirajući zastupljenost kajkavskih pjesnika u antologijama hrvatskog pjesništva nastalima nakon 1970-ih, Ivo Kalinski dolazi do sličnog zaključka do kakvog je za starije antologije došao Joža Skok: “Iako se od 1970-ih zbio pravi ‘nahrup’ suvremenoga kajkavskoga pjesništva (...) onoga

³⁹⁰ Šojat, Olga: *Hrvatski kajkavski pisci I-II*. Zagreb, Matica hrvatska-Zora, 1977.

³⁹¹ Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan i Pavao Ritter Vitezović (1976), Tituš Brezovački (1973), Pavao Štoos i Ljudevit Gaj (1965), Antun Gustav Matoš (1967), Dragutin Domjanić (1970), Fran Galović i Zvonko Milković (1969), Miroslav Krleža (1973), Nikola Pavić (1973), Kalman Mesarić (1695), Mihovil Pavlek Miškina (1985), Ivan Goran Kovačić (1975).

pjesništva koje se individualitetima vrijednosno inovacijskim knjižvenoestetskim značajkama suvereno uključilo u kontekst sveopćeg nacionalnog pjesništva kao njegov integralni dio – u antologijama hrvatskoga pjesništva toga kajkavskoga pjesništva gotovo i nema”³⁹². S obzirom na novije antologije hrvatskog pjesništva i Joža Skok u nastavku svojih istraživanja ponovno mora konstatirati da se u stavovima i odnosima većine antologičara najnovijeg hrvatskog pjesništva “spram cjelokupne moderne dijalektalne književnosti iskazuje nešto što nas dovodi u ozbiljnu nedoumicu o tome da li je riječ o nedosegnutoj antologijskoj razini suvremenog dijalektalnog pjesništva, o slučajnom previdu njegova postojanja, ili pak o namjernom zaobilaženju pa čak i negaciji njegove svrhe!?”³⁹³. S obzirom na ovakvu još slabiju recepciju u najnovije vrijeme, kajkavska je književnost i dalje bila osuđena na specijalističke antologije u kojima su do izražaja mogli doći njezini najvrjedniji izdanci. U istoj se situaciji našlo i čakavsko pjesništvo pa je zbog istih razloga priređeno i nekoliko antologijskih izbora najnovijeg čakavskog pjesništva. Tako već prve godine izlaženja (1968) riječki *Dometi* donose spominjanu antologiju čakavskog pjesništva od najstarijih vremena do suvremenosti u izboru Zvane Črnje i Ive Mihovilovića³⁹⁴, koja je sljedeće godine pod istim naslovom, *Korablja začinjavaca*, objavljen i kao zasebna knjiga³⁹⁵. Značajnu antologiju, popraćenu jednako značajnom studijom, 1987. pod naslovom *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća* objavljuje

³⁹² Kalinski, Ivo: *Kiborg kao emotivni Alien*. Sv. Ivan Zelina, Pučko otvoreno učilište, 2009. Str. 124.

³⁹³ Skok, Joža: *Kritičarske marginalije uz antologičarsku marginalizaciju modernoga kajkavskoga pjesništva*. U: Hranjec, Stjepan (ur.): *Kajkavsko narječje i književnost u nastavi: zbornik radova sa stručno-znanstvenih skupova u Čakovcu 1996.-2000*. Čakovec, Visoka učiteljska škola, 2000. Str. 75.

³⁹⁴ Črnja, Zvane; Mihovilović, Ive (ur.): *Korablja začinjavaca u versih hrvacki složena mnogim cvitjem opkičena po zakonu dobrih poet*. Dometi, 1(1968), 6-7.

³⁹⁵ Črnja, Zvane; Mihovilović, Ive (ur.): *Korablja začinjavaca u versih hrvacki složena mnogim cvitjem opkičena po zakonu dobrih poet*. Rijeka, Čakavski sabor, 1969.

Milorad Stojević³⁹⁶, a Antun Milovan 1998. pod naslovom *Zlatna lira čakavska* objavljuje *antologiju čakavske umjetničke lirike od Marulića do Črnje*, kako joj glasi podnaslov³⁹⁷.

Antologičarsko usustavljivanje suvremene kajkavske književnosti u kontekstu *Kaja* također je započeto antologijskim izborima pjesništva. Prvi takav broj bila je *Panorama novijega kajkavskog pjesništva* (1/1971), drugi *Antologija novije kajkavske lirike* koju je priredio Mladen Kuzmanović (3-5/1975), a treći *Ogenj reči: antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva* koju je priredio Joža Skok (4-6/1986). No, osim pjesničkih antologija koje su se priređivale i prije *Kaja*, u kontekstu toga časopisa priređeni su antologijski izbori i drugih žanrova i ostvaraja kajkavske književnosti. Što se tiče kajkavske proze, Mladen Kuzmanović je priredio *Primjere novije kajkavske proze* (11-12/1973), a Joža Skok *Ruožnik rieči: antologiju hrvatske kajkavske proze* (1-3/1999). Osim toga, priređen je i poseban svezak *Putopisa po kajkavskim krajevima* (4-5/1987). U kontekstu *Kaja* po prvi puta se pojavila i antologija kajkavske drame – *Ogerliči reči: antologija hrvatske kajkavske drame*, koju je priredio Joža Skok (1-4/1990). Osim kajkavskog pjesništva, proze i drame, antologizirano je i dječje kajkavsko stvaralaštvo. Prvi takav broj bile su *Kajkavske popjevke najmlajših* (2/1971), a drugi *Antologija hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva* koju je priredio Ernest Fišer (3-5/1976). *Izbor iz kajkavske usmene lirske poezije* priredio je Ivo Kalinski (10/1973), a poseban broj posvećen je tekstovima u kojima se dotiču *Usmena i pisana kajkavska književnost* (2/1986). *Izbor iz starije hrvatsko-kajkavske književnosti* priredila je Olga Šojat (9-10/1975), a pose-

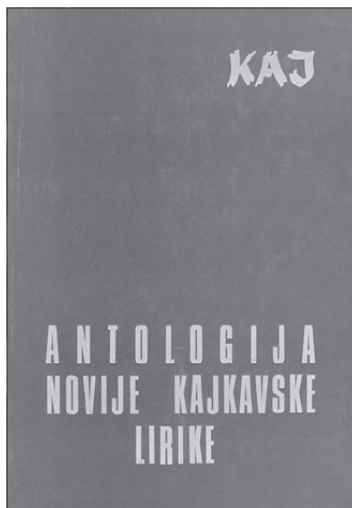
³⁹⁶ Stojević, Milorad: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: antologija: studija*. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1987. Usp. i: Stojević, Milorad: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: tusculum antologija*. 2. prošireno i izmijenjeno izd. Pula, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2007.

³⁹⁷ Milovan, Antun: *Zlatna lira čakavska: antologija čakavske umjetničke lirike od Marulića do Črnje*. Žminj, Čakavski sabor, 1998.

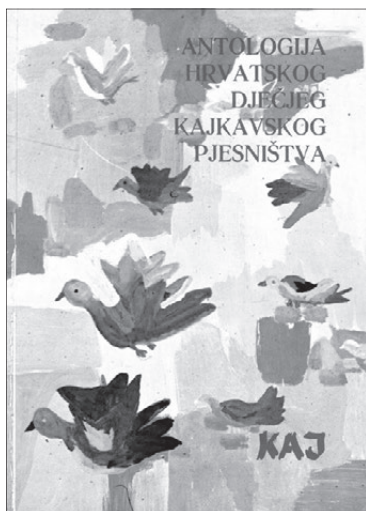

**PRIMJERI NOVIJE
KAJKAVSKE PROZE (I)**

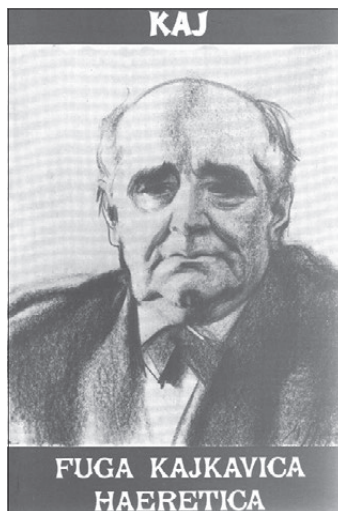
*Primjeri novije kajkavske proze
(Kaj, 11-12/1973)*

*Antologija novije kajkavske lirike
(Kaj, 3-5/1975)*

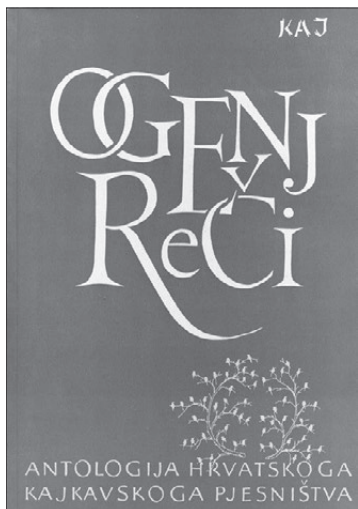
*Antologija hrvatskog dječjeg
kajkavskog pjesništva (Kaj, 3-5/1976)*

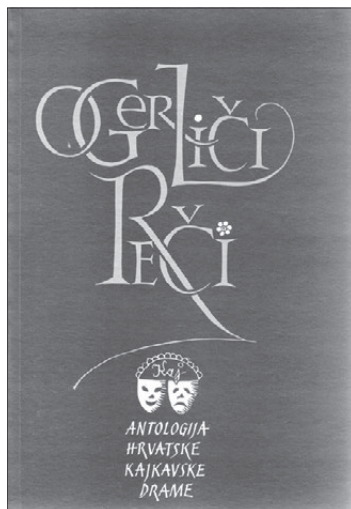
*Fuga kajkavica haeretica
(Kaj, 2-4/1993)*

ban svezak okupio je *Stariju kajkavsku književnost i suvremenu kajkavsku prozu* (6-8/1977). Jedinu personalnu antologiju dobio je Miroslav Krleža – radi se o svesku *Fuga kajkavica haeretica* (2-4/1993) u kojem Joža Skok donosi izbor iz Krležinih tekstova pisanih kajkavštinom i onih povezanih s kajkavskim temama.

Mnogima od tih antologija pripada prvenstvo u kontekstu kajkavskih antologija. Kuzmanovićeve *Antologija novije kajkavske lirike* (3-5/1975) bila je prva koja je obuhvaćala kajkavske pjesnike koji su se pojavili početkom 1970-ih, dok su njegovi *Primjeri novije kajkavske proze* (11-12/1973) predstavljali prvi pregled tog žanra suvremene kajkavske književnosti. Jednako tako, Fišerova *Antologija hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva* (3-5/1976) bila je prva koja je antologijski vrednovala korpus dječje kajkavske poezije. Posebno mjesto u kontekstu kajkavske antologičarske prakse ipak pripada Skokovim antologijama kajkavske poezije, proze i drame, koje predstavljaju prve sveobuhvatne antologije tih žanrova kajkavske književnosti. Što se tiče kronološkog kriterija, Skok u svoje antologije redovito uvrštava kajkavske pisce u rasponu od najstarijih do najnovijih razdoblja. S obzirom na jezik, redovito su prisutni tekstovi pisani svim kajkavskim varijetetima te oni kajkavski tekstovi koji predstavljaju interpolacije u dijelima većinski pisanim standardnim jezikom. Žanrovski spektar također je vrlo širok pa obuhvaća kako određenom žanru imanentnije, tako i udaljenije vrste, a jednako tako Skok u svoje antologije uvrštava i usmenu i pisanu, i autorsku i anonimnu, i kolektivnu (narodnu) i umjetničku književnost te rubne književne žanrove. S obzirom na sve to, ove tri Skokove antologije mogli bismo nazvati antologijama-sintezama te kao takve predstavljaju vrhunac svekolikog antologičarskog korpusa kajkavske književnosti, a ne samo onog nastalog u okviru *Kaja*. Pritom valja napomenuti, kao što ističe sam antologičar, da se kajkavskoj književnosti u tim antologijama, kao prvo, pristupa kao cjelini otklanjajući “umjetnu podjelu” na stariju i noviju kajkavsku književnost te, kao drugo, da se kajkavski korpus smatra

Ogenj reči: antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva (Kaj, 4-6/1986)

Ogerliči reči: antologija hrvatske kajkavske drame (Kaj, 1-4/1990)

Ruožnik rieči: antologija hrvatske kajkavske proze (Kaj, 1-3/1999)

sastavnim dijelom hrvatske književnosti. U tom smislu namjera je tih antologija, kako je to ustvrdio povodom antologije kajkavske lirike, a to vrijedi i za ostale dvije, da antologičarima hrvatske književnosti pruže “obilje pjesničkog materijala koji se mogao i mora integrirati u antologijski fond cjelokupnog hrvatskog pjesništva”³⁹⁸. Dakle unatoč tome što je, kako je primijetio Vinko Brešić, Skokovim antologijama upozoreno na niz vrijednih književnih imena i uradaka “zbog kojih bi se s obzirom i na kontinuitet i na reprezentativnost moglo govoriti i o kajkavskome kanonu kao o nekome paralelnom, u nekim aspektima možda i jačem, a svakako ravnopravnome onome na standardu”³⁹⁹, posljedica tih antologija, prema Skoku, ne bi smjela biti samo antologijsko usustavljanje kajkavske književnosti, nego, možda i važnije, njezino uključivanje u antologijski fond nacionalne književnosti: “Iako je bila neophodna takva njegova zasebna selekcija, kajkavsko pjesništvo nije namijenjeno niti može egzistirati isključivo u posebnim antologijskim rezervatima jer je njegovo pravo mjesto i potvrda u antologijskoj matici sa pjesništvom na standardu”⁴⁰⁰. Da nažalost nije tako potvrđuje, kao što smo ranije pokazali, činjenica da antologije hrvatske književnosti, izuzev rijetkih, ravnopravno ne obuhvaćaju i korpus kajkavske književnosti, ali i činjenica da su Skokove antologije objavljene u časopisnom, a ne knjižnom izdanju: “Dok je to s jedne strane određena slika odnosa prema kajkavskoj književnosti za koju se teško pronalaze izdavači i koja teže od brojnih izdanja na standardu dobiva materijalnu potporu, s druge je strane takav oblik objavljivanja antologije dokaz i potvrda odnosa konkretnog izdavača prema području u kojem djeluje”⁴⁰¹. Vinko Brešić je upozorio i na činjenicu da je

³⁹⁸ Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*. Str. 327.

³⁹⁹ Brešić, Vinko: *Kajkaviana et juvenalia croatica: antologičarska praksa i teorija Jože Skoka*. Kaj, 41(2009), 1-2, str. 20.

⁴⁰⁰ Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti*. Str. 327.

⁴⁰¹ J.[oža] S.[kok]: *Antologičarev post festum* Roužniku rieči. Str. 349.

Skokov antologičarski rad usmjeren na kajkavsku književnost “više od pukog reprezentiranja... kajkavske književne prakse; on je, naime, u prvom redu vlastita samoproizvodnja, inventariziranje i demonstracija aporija koje još uvijek vladaju u strukturi nacionalne književnosti i njezine prezentacije”⁴⁰². Pritom se misli na činjenicu da je Skok, kao prvo, svojim antologijama morao ukazivati na korpus koji nacionalne antologije prešućuju/zaboravljaju, te da se, kao drugo, bavio antologiziranjem jednog marginaliziranog, odnosno u nacionalnom kontekstu subverzivnog korpusa, koji, uz to, osim donekle njegova pjesničkog dijela, nije bio usustavljen, nego je Skok svojim antologijama nerijetko tek uspostavljao kanon kajkavske književnosti, odnosno pojedinih njezinih dijelova. Tako je nerijetko više nego antologičar ili popularizator, do čega mu je, potonjeg, također bilo stalo, Skok morao biti i istraživač i tumač, odnosno *sve u jednom* – korpus je prvo morao rekonstruirati, usustaviti, analizirati, protumačiti i tek zatim antologizirati, iako su predstavljene tri antologije u prvom redu antologije-sinteze kojima je namjera više ukazati na cjelinu nego (samo) na njezine najbolje dijelove. S druge strane, osim što svojim antologijama po prvi put predstavlja ili usustavljuje određene korpusne, Skok ustvari, kako je primijetio Brešić, i “do krajnjih granica na posredan način zaoštava ne samo pitanje strukture hrvatske književnosti, njezine tradicije i konzistentnosti, već i hrvatskoga književnoga jezika”⁴⁰³. Upozoravanjem na vrijednosti korpusa kajkavske književnosti Skok je ustvari postavio pitanje o reprezentativnom korpusu hrvatske književnosti, odnosno o prazninama koje postoje u nacionalnoj antologičarskoj praksi. Usmjerenost na takve ciljeve Skok potvrđuje i u osvrtu na vlastite antologije, u kojem upozorava kako one “proširuju panoramu kajkavske književnosti čiji suvremeni istraživači ruše dvije velike

⁴⁰² Brešić, Vinko: *Kajkaviana et juvenalia croatica*. Str. 19.

⁴⁰³ Isto. Str. 19.

predrasude o njoj. Prva je ona o skromnoj književnoj i nešto značajnijoj jezičnoj vrijednosti kajkavskih tekstova do hrvatskog narodnog preporoda u 19. stoljeću, odnosno opredjeljenja za štokavsko narječje kao osnovicu jedinstvenom književnom jeziku, a druga je ona o separatnosti i anakroničnosti dijalektalnih odvajanja hrvatske književnosti nakon preporoda, a posebice u kompleksu i kontekstu hrvatske književnosti 20. stoljeća⁴⁰⁴.

Jednako kao spomenutim antologijama, starija i novija kajkavska književnost na stranicama *Kaja* obuhvaćene su gotovo u cijelosti i znanstvenim studijama. Što se tiče dopreporodne kajkavske književnosti, brojnim priložima važan doprinos proučavanju tog korpusa dala je prije svih Olga Šojat, odmah iza nje slijedi Alojz Jembrih, a vrijedne priloge dali su i Slavko Batušić, Dunja Fališevac, Miroslava Despot, Franjo Pajur, Tatjana Puškadija Ribkin i drugi. Najistaknutije mjesto među proučavateljima dopreporodne kajkavske književnosti u *Kaju* Olgi Šojat pripada zbog brojnosti i svestranosti njezinih priloga. Ona je, naime, na stranicama tog časopisa objavljivala kako kritički priređene izvorne tekstove starije kajkavske književnosti, tako i znanstvene članke o pojedinim djelima, autorima ili fenomenima iz tog korpusa: pisala je o Ignacu Kristijanoviću, Ivanu Krstitelju Birlingu, Baltazaru Adamu Krčeliću, Jurju Pavliniću, Štefanu Fučeku, Stjepanu Škvorcu, Petru Berkeu, Jurju Hablediću, Ivanu Belostencu, Jurju Mulihi, Hilarionu Gašparotiju, starijoj kajkavskoj drami, starim kajkavskim pjesmaricama itd. Jedan od najistaknutijih njezinih priloga bio je *Izbor iz starije hrvatskokajkavske književnosti*, koji je kao poseban broj *Kaja* priredila 1975⁴⁰⁵. U tom su svesku predstavljeni i uvodim studijama te rječnikom popraćeni dijelovi iz *Dekretuma* (1574) Ivana Pergošića, *Prekmurske pjesmarice I* (1593?) te *Kro-*

⁴⁰⁴ J.[oža] S.[kok]: *Antologičarev post festum* Roužniku rieči. Str. 347.

⁴⁰⁵ Šojat, Olga (ur.): *Izbor iz starije hrvatskokajkavske književnosti: 16. stoljeće*. Kaj, 8(1975), 9-10.

nike (1578) i *Postile* (1586) Antuna Vramca, a dodan je i tekst parnice Blaža Škrinjarića protiv Urše Geljanica (1588/89). Tim sveskom intenzivnije je počelo usustavljanje i kanoniziranje starije kajkavske književnosti na stranicama *Kaja*, čemu je pogotovo doprinijela opsežna uvodna studija *Pregled starije hrvatsko-kajkavske književnosti: od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma*⁴⁰⁶ u kojem je argumentirano odbacila stereotipe o kvantitativno malom i kvalitativno upitnom korpusu starije kajkavske književnosti, kao i one o njezinoj isključivoj nabožnosti, pučkosti i neoriginalnosti. Brojnim studijama, esejima i kritikama Alojz Jembrih je na stranicama *Kaja* dao doprinos s jedne boljem poznavanju djela poznatijih starih kajkavskih pisaca, kao što su Antun Vramec, Tomaš Mikloušić, Juraj Dijanić, Ignac Kristijanović, Tituš Brezovačk i Josip Bedeković, a s druge je strane pisao i o manje poznatim temama, npr. o rukopisnom kajkavskom blagu Matije Valjevca, kajkavskoj drami *Sisciensis Victoria* iz 1717., kajkavskim pravopisnim objašnjenjima Nikole Krajačevića, kajkavskim piscima 18. stoljeća iz Samobora, kajkavskom *Indijanskom mudroznancu* iz 1833., kajkavskim rukopisnim kuharskim receptima iz 18. stoljeća itd.

Što se tiče proučavatelja poslijepreporodne kajkavske književnosti, znanstvena, esejistička, kritička i antologičarska djelatnost Jože Skoka obilježila je ne samo književni dio *Kaja*, nego i *Kaj* kao časopis u cijelosti. Osim o kajkavskom stvaralaštvu pisaca prve polovice 20. stoljeća, kao što su Antun Gustav Matoš, Fran Galović, Dragutin Domjanić Miroslav Krleža, Nikola Pavić, Mihovil Pavlek Miškina, Zvonko Milković i Vinko Kos, Skok je znanstvenim i/ili kritičkim člancima popratio i stvaralaštvo brojnih suvremenih kajkavskih pisaca, kao što su Mirko Radušić, Stanko Dominić, Vladimir Šiffer, Verica Jačmenica, Stjepan Draganić, Ljubica Konjević, Ivan Mikec, Božena Loborec, Pajo Kanižaj, Ivan Horvat, Milan Krmpotić, Fran Koncelak, Blanka Dovjak

⁴⁰⁶ Kaj, 8(1975), 9-10, str. 5-[56].

Matković, Anđela Vokaun Dokmanović, Melita Runje, Ivo Kalinski, Božica Pažur, Željko Reiner, Božica Jelušić, Zvonimir Bukovina, Ernest Fišer, Zvonko Kovač, Mladen Kerstner, Stanislav Petrović, Ivanka Kunić i Miroslav Vuk. O nekima od spomenutih pisaca bili su to prvi, a o drugima i jedini relevantniji članci do sad. Osim o kajkavskim književnicima, Skok je u *Kaju* objavljivao i članke o proučavateljima kajkavskih tema, kao što su Olga Šojat, Mladen Kuzmanović, Miroslav Šicel, Stjepko Težak i Marijan Kraš.

Kritičkim prilogima o recentnim kajkavskim piscima na stranicama *Kaja* posebno se istaknuo Ivo Kalinski, koji je pisao o novim (kajkavskim) knjigama brojnih pisaca, poput Denisa Peričića, Valentine Šinjori, Branke Jagić, Ivice Jembriha, Božice Pažur, Ivana Kutnjaka, Željka Bajze, Zlate Bujan Kovačević, Vinka Hasneka, Željka Špoljara, Mirjane Matiša, Magdalene Kolar Đudajek, Jože Antolića Hromčana itd. Osim toga, pisao je i stručne članke npr. o Stjepanu Benceu, Stjepanu Draganiću i Stjepanu Kralju, kao i o nekim kajkavskim piscima prve polovice 20. stoljeća, kao što su Fran Galović, Dragutin Domjanić i Mihovil Pavlek Miškina. Objavio je i više osvrta na natječaje i recitale kajkavskog književnog stvaralaštva, pisao je u nekoliko navrata o dječjoj kajkavskoj poeziji, o odnosu usmene i pisane kajkavske književnosti, o proučavateljima kajkavske književnosti (Miroslav Šicel, Joža Skok), kao i o samom časopisu *Kaj* u povodu njegove “desetletnice”. Priredio je i *Izbor iz kajkavske usmene lirске poezije* kao poseban broj *Kaja* (10/1973). Osim spominjanih antologija koje je priredio kao posebne brojeve *Kaja*, Ernest Fišer je u više navrata u tome časopisu pisao o kajkavskim piscima (Nikola Pavić, Miroslav Dolenc Dravski) i proučavateljima kajkavskih tema (Joža Skok, Miroslav Šicel) te je kritički pratio kajkavsko stvaralaštvo svojih suvremenika, kao što su Ivo Kalinski, Stanislav Petrović, Blanka Dovjak Matković i drugi. Peterolistu najistaknutijih *Kajevih* antologičara i kritičara pripada i Mladen Kuzmanović. Osim spomenutih *Primjera novije kajkavske proze* i *Antologije novije*

kajkavske lirike Kuzmanović je u *Kaju* pisao i o Ivi Kalinskom, Ljudevitu Gaju, Miroslavu Krleži i Dragutinu Domjaniću. Desetak stručnih i kritičkih priloga u *Kaju* su, osim urednice Božice Pažur, objavili i Miroslav Šicel, Zvonko Kovač, Ivan Kutnjak i Denis Peričić, a povremeno su se svojim studijama i kritikama javljali i Cvjetko Milanja, Vinko Brešić, Krešimir Nemeč, Zvonimir Bartolić, Željko Funda, Božica Jelušić, Emilija Kovač i drugi.

Osim autorske i pisane, u *Kaju* su vrednovane i usmena i narodna kajkavska književnost. Tako se već u prvom broju pojavljuje članak Vinka Žganca o *Narodnoj poeziji na kajkavštini*. Isti se autor i kasnije pojavljivao u *Kaju* svojim priložima o usmenoj i narodnoj kajkavskoj književnosti, jednako kao i neki od najznačajnijih proučavatelja usmene i narodne književnosti, kao što su Ivan Zvonar, Josip Kekez, Maja Bošković Stulli, Olinko Delorko i Ljiljana Marks. O usmenoj i narodnoj kajkavskoj književnosti u *Kaju* su pisali i Olga Šojat, Stjepan Hranjec, Željko Bajza, Davor Piskač, Vladimir Miholek, Joža Skok, Ivo Kalinski i drugi. Kalinski je 1973. priredio i poseban broj *Kaja* u kojem je predstavio *Izbor iz kajkavske usmene lirske poezije*⁴⁰⁷. Osim što je zasebno razmatrano i vrednovano kajkavsko usmenoknjiževno blago, poseban broj *Kaja* 1986. posvećen je i razmatranju odnosa između usmene i pisane kajkavske književnosti, i to kako starije, tako i novije⁴⁰⁸. Naime, u tome broju Josip Kekez razmatra *Prožimanje usmene i pisane kajkavske književnosti starijih razdoblja*⁴⁰⁹, donoseći uz svoj analitički članak i izbor književnih tekstova u kojima su ta prožimanja najvidljivija⁴¹⁰. Joža Skok, koji je i u svojim an-

⁴⁰⁷ Kalinski, Ivo (ur.): *Izbor iz kajkavske usmene lirske poezije*. Kaj, 6(1973), 10.

⁴⁰⁸ Skok, Joža; Kekez, Josip (ur.): *Usmena i pisana kajkavska književnost: prožimanja i odnosi*. Kaj, 19(1986), 2.

⁴⁰⁹ Kekez, Josip: *Prožimanje usmene i pisane kajkavske književnosti starijih razdoblja*. Kaj, 19(1986), 2, str. 29-58.

⁴¹⁰ Kekez, Josip (ur.): *Djela na narodnu: usmenoknjiževni oblikovni prilog, komentari, prijevodi i zapisi*. Kaj, 19(1986), 2, str. [59]-99.

tologijama-sintezama kajkavske poezije, proze i drame doličnu pažnju posvetio i usmenoknjiževnim tvorevinama, u drugom dijelu broja donosi opsežan članak, također uz mnoštvo primjera, o *Integraciji usmenog i pučkog s kajkavskim zavičajnim pjesništvom*, u kojem nakon analize odjeka (starije) kajkavske usmene književnosti u djelima kajkavskih pisaca prve polovice 20. stoljeća (A. G. Matoš, F. Galović, D. Domjanić, Z. Milković, N. Pavić, I. G. Kovačić i M. Krleža) dolazi do zaključka da unatoč tome što “suvremeno kajkavsko zavičajno pjesništvo nije nikakav produžetak, a niti folklorna, književnopovijesna ili estetska obnova usmenog i pučkog kajkavskog pjesništva, neminovno je da su te dvije bogate književne tradicije našle svoj odraz u tom stvaralaštvu”, napominjući i da to što su veze između tih dviju tradicija “dublje nego što se to na prvi pogled čini” ne zasjenjuje “autonomni estetski integritet toga pjesništva oslonjena u svojoj matici na poetiku i estetske smjerove cjelokupnog hrvatskog standardnog pjesništva prve polovice 20. stoljeća”⁴¹¹. Sve u svemu, kako je nakon detaljne analize usmenoknjiževnih tema u *Kaju* zaključio Ivan Zvonar, taj je časopis “od samog početka svog izlaženja posvećivao doličnu pažnju i fenomenu kajkavske usmene, narodne književnosti. Tako je sakupljena opsežna građa iznimne vrijednosti, podjednako kada su u pitanju zabilježeni konkretni književni tekstovi kao i kada je riječ o znanstvenim komentarima i ocjenama toga oblika umjetničkog stvaralaštva”⁴¹².

⁴¹¹ Skok, Joža: *Integraciji usmenog i pučkog s kajkavskim zavičajnim pjesništvom*. Kaj, 19(1986), 2, str. 3.

⁴¹² Zvonar, Ivan: *Usmena kajkavska književnost u kritičkom izboru i obzorju časopis Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 40.

3.3.

ČASOPIS ZA UMJETNOST, KULTURU I ZNANOST

Osim književnosti i općenito književnim temama, uredništva *Kaja* od početka njegova izlaženja do danas velik prostor posvećivala su i ostalim oblicima kajkavske materijalne i nematerijalne umjetničke i neumjetničke baštine kako bi časopis bio kulturna, a ne samo književna tribina kajkavske Hrvatske, kako ga je i zamislio pokretač i prvi urednik Stjepan Draganić. No, *Kaj* je cijelo vrijeme ustvari bio i kajkavska znanstvena tribina jer su u njemu od prvog broja nadalje objavljivani znanstveni članci iz različitih disciplina. Sve do 1994. znanstveni članci nisu bili posebno kategorizirani, no otada ih se posebno grupira te jasno obilježava prema uobičajenim znanstvenim standardima (radovi sadrže sažetak i ključne riječi, UDK oznake, kategorizaciju, popis literature itd.).

Od početka izlaženja u *Kaju* je mnogo prostora posvećivano jezikoslovnim temama, posebice onima o kajkavskom jeziku/narječju, odnosno o pojedinim kajkavskim idiomima. Radovi (kajkavološko-)jezikoslovne tematike u *Kaju* kreću se u rasponu od amaterskih radova neprofesionalnih proučavatelja do izvornih znanstvenih radova cijenjenih jezikoslovaca, kao što su Stjepko Težak, Antun Šojat, Vesna Zečević, Josip Lisac, Mijo Lončarić, Josip Vončina, Ivo Kalinski, Bulcsú Lászlo, Jela Maresić, Anđela Frančić, Velimir Piškorec i Đuro Blažeka. Pritom je i predmetno-tematski raspon tih radova vrlo širok: od gramatičkih i leksičkih opisa i analiza pojedinih lokalnih ili zavičajnih idioma, štoviše i kajkavskih govora izvan Hrvatske te kajkavskog dopreporodnog književnog jezika, preko proučavanja jezika pojedinih kajkavskih pisaca, djela, žanrova ili razdoblja te starije i novije kajkavske leksikografije, do teorijskih rasprava o nestandardnim varijetetima, njihovu položaju, izražajnim mogućnostima i sličnim temama⁴¹³.

⁴¹³ Usp. i: Lončarić, Mijo; Kuzmić, Martina: *Glavnina kajkavskih govora u dijalektološkim radovima u Kaju*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 45-60.

Isto tako, osim stručnih i znanstvenih radova u *Kaju* pronalazimo i mnoštvo prikaza i osvrti na jezikoslovne knjige i teme, što također jezikoslovni odvjetak promovira kao najvažniju sadržajnu dominantu *Kaja* nakon one književne. Od 2003. uredništvo *Kaja* raspisuje i natječaj za dijalektološka istraživanja nedovoljno ili sasvim neistraženih kajkavskih varijeteta.

Povijest umjetnosti uz književnost i jezikoslovlje predstavlja jedno od najzastupljenijih područja u četrdesetogodišnjem razdoblju izlaženja *Kaja* (1968-2008). Među povijesnoumjetničkim temama posebno se ističu one o graditeljskoj i spomeničkoj baštini kajkavskih krajeva. Pritom je najviše prostora posvećeno kulturnim i umjetničkim znamenitostima Zagreba te pavlinskoj baštini, pogotovo u Lepoglavi i okolici. Mnogo prostora posvećeno je dvorcima i kurijama te parkovnoj umjetnosti Hrvatskog zagorja, ali i ostalih kajkavskih krajeva, kao i gotičkoj i baroknoj sakralnoj arhitekturi cijele sjeverozapadne Hrvatske. O tim su temama u *Kaju* pisali istaknuti povjesničari umjetnosti, poput Anđele Horvat, Đurđice Cvitanović, Doris Baričević, Marija Beusana, Olge Maruševski, Tomislava Premerla, Nele Tarbuk, Zdenka Baloga, Ivana Srše itd. S obzirom na broj i kvalitetu povijesnoumjetničkih tema u *Kaju* Tomislav Premerl je zaključio kako je u tom časopisu otvoreno “novo poglavlje naše kulturne povijesti, čije rezultate danas već itekako osjećamo, kako u rezultatima istraživanja, tako i u općoj svijesti o bogatstvu baštine sjeverozapadne Hrvatske (...) Mnoštvo tema vrhunskih autora u *Kaju* je objavljeno kao prvijenac interesa u istraživanju bogate kulturološke baštine kajkavskih krajeva, pa je časopis, danas već vidimo, uz često citiranje u enciklopedijama i stručnom tisku, umnogome potaknuo i začeo mnoge nove interese za do tada često neznane ili zapuštene lokalitete baštinjenih vrijednosti”⁴¹⁴.

⁴¹⁴ Premerl, Tomislav: *Povijesnoumjetnička i graditeljska baština kajkavskih krajeva u časopisu Kaj*. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 94-95.

3. SREDIŠNJA (ČASOPISNA) KAJKAVSKA TRIBINA

Prvi tip naslovnica *Kaja*
(1968-1990)

Drugi tip naslovnica *Kaja*
(1991-2000)

Treći tip naslovnica *Kaja*
(2001-)

Manje prostora u *Kaju* posvećivano je likovnoj umjetnosti. Među autorima koji su u *Kaju* pisali o likovnim temama posebno su se istaknuli Juraj Baldani, Josip Depolo, Vladimir Maleković i Vladimir Crnković. Ti i drugi likovni kritičari najviše su pažnje posvetili fenomenu tzv. naivne umjetnosti i slikarima tzv. naivnog kruga (Krsto Hegedušić, Mijo Kovačić, Ivan Večenaj, Ivan Lacković Croata, Ivan Rabuzin, Matija Skurjeni, Dragan Gaži, Josip Generalić, Franjo Vujčec, Branko Bahunek, Katarina Henc, Franjo Klopotan), a mnogo je prostora posvećeno i ostalim slikarima i kiparima iz kajkavskih krajeva (Oton Iveković, Slava Raškaj, Antun Augustinčić, Zorislav Drempetić Hrčić, Ivan Antolčić, Mijlenko Stančić, Rudi Labaš, Dragutin Trumbetaš, Hrvoje Šercar, Želimir Janeš, Drago Jurak, Josip Falica, Ivan Lovrenčić, Ivan Sabolić i dr.). Uratci spomenutih likovnih umjetnika često su i krasili stranice, ali i naslovnice *Kaja*. Što se tiče naslovnica, do 2001. uglavnom su, osim fotografija, sadržavale reprodukcije različitih djela slikara i kipara iz kajkavskih krajeva⁴¹⁵, no od godine pa sve do danas na naslovnici se nalazi grafika – stilizirana riječ *kaj* – Frane Para, s različitim kombinacijama boja u različitim brojevima. Za tako radikalna zaokret u dizajnu naslovnice uredništvo se odlučilo, kako samo objašnjava, zbog toga što se dotadašnjim reprodukcijama različitih likovnih umjetnika na naslovnica “pridavala uloga tumača časopisnog repertoara” – istom grafikom (ali u različitim kombinacijama boja) na budućim naslovnica želi se, stoga, “izbjeći moguća jednoznačna denotacija raznolikog i znanstveno-popularnog sadržaja koji časopis pruža”, a na taj način i “zaštiti vizualni identitet časopisa od sve učestalijih oponašatelja koji vrijeđaju njegovo autorsko likovno pravo”⁴¹⁶.

O vrlo širokom sadržajnom spektru časopisa *Kaj* svjedoči još nekoliko predmetnih područja koja čine sadržajne konstante kroz

⁴¹⁵ Popis likovnih umjetnika čije se reprodukcije nalaze na naslovnica *Kaja* vidjeti u: Roščić, Marija: *Osnovni podaci o "Kajkavskom spravišću" i časopisu "Kaj"*. *Kaj*, 44(2011), 3-4, str. 9-10.

⁴¹⁶ Uredništvo: [*Poštovani čitatelji!*...] *Kaj*, 34(2001), 1-2, str. [2].

četrdesetogodišnje razdoblje njegova izlaženja. Jedno od njih su povijesne teme u najširem smislu riječi – od priloga o prošlosti pojedinih mjesta, gradova i regija kajkavske Hrvatske, preko onih o pojedinim povijesnim događajima, među kojima, pogotovo u ranim godinama izlaženja, prednjače oni o Seljačkoj buni iz 1573. te o narodnooslobodilačkoj borbi (NOB-u), do biografskih priloga o istaknutim povijesnim ličnostima iz kajkavskih krajeva. Među povjesničarima na stranicama *Kaja* posebno su se istaknuli Josip Adamček, Marko Bedić, Mira Kolar Dimitrijević, Ivan Očak, Dragutin Pavličević, Jaroslav Šidak, Stjepan Krpan, Milan Kruhek, Hrvoje Petrić itd. Prepoznavši ju kao važan čimbenik kajkavske kulture, uredništvo *Kaja* od samih početaka izlaženja pa sve do danas časopisni prostor posvećuje i tradicijskoj kulturi kajkavskih krajeva. No, te su se teme ipak pojavljivale tek povremeno pa etnološke teme, kao i povijesne, brojnošću ipak bitno zaostaju za književnim i jezikoslovnim, pa i povijesnoumjetničkim. Radi se o priložima koji se kreću u rasponu od onih o predajama i vjervanjima, preko onih o narodnim običajima i nošnjama, do onih o svakodnevnom životu (zanimanja, jelo i piće, narodna medicina) pojedinih manjih ili većih mjesta te širih geografskih prostora kajkavske Hrvatske u dalekoj ili bližoj prošlosti. O tim su temama u *Kaju* ponajviše pisali Marijana Gušić, Stjepan Draganić, Verica Jačmenica Jazbec, Slavica Moslavac, Marija Novak, Miroslav Dolenc Dravski i dr. Manji dio prostora u *Kaju* posvećen je i glazbenim temama. Kako je primijetio Andrija Tomašek, u priložima o glazbenim temama u *Kaju* prevladava tematiziranje glazbene građe podrijetlom iz kajkavskih krajeva te o životopisima pojedinih glazbenika, pučkoj glazbi, glazbalima, glazbenim arhivima te ostalim fenomenima koji su utjecali na glazbenu kulturu kajkavskog govornog područja⁴¹⁷. Od autora koji su se bavili glazbenim temama u *Kaju* možemo izdvojiti Ladislava Šabana, Ennia

⁴¹⁷ Tomašek, Andrija: Kaj – čimbenik hrvatske glazbene publicistike. *Kaj*, 42(2009), 3, str. 79-87.

Stipčevića, Andriju Tomašeka, Miroslavu Vuk, Lovru Županovića i dr.

Osim stručnih i znanstvenih članaka, od početka izlaženja u *Kaju* su povremeno objavljeni i kritički osvrti na knjige i časopise te izvještaji s različitih događaja povezanih s kajkavskom kulturom. Ti su prilozi od 1991. grupirani u posebne rubrike, kao što su *Kronika kajkaviana* i *Osvrti i recenzije*.

Potrebno je na kraju ukazati na još jednu sadržajnu dominantu u *Kaju*. Naime, očito prepoznavši sličnost vlastite pozicije s onom u kojoj se nalazi čakavska kultura te želeći razmijeniti iskustva s njom, časopis *Kaj* 1973. započinje, a njegov (od 1975) nakladnik Kajkavsko spravišće dalje nastavlja kulturološku suradnju sa Čakavskim saborom (i kasnije) pulskim časopisom *Nova Istra*. Prvi konkretan korak prema uspostavljanju suradnje bio je tematski broj *Kaja* iz 1973. posvećen Čakavskom saboru i Buzetskom kraju. U tom su broju istaknuti književnici i znanstvenici (Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Mirko Božić, Zvane Črnja, Milan Moguš) dali osnovne naznake o djelovanju i značenju Čakavskog sabora, a ostatak broja posvećen je kulturi, povijesti te istaknutim ličnostima Bužeštine. Zanimljivo je da broj nije popraćen nikakvim uvodnikom ili programatskim člankom u kojem bi *Kajevo* uredništvo objasnilo razloge svojeg *izleta* u čakavsko područje. No, o tome na neki način govori naslov rubrike u kojem spomenuti autori govore o Čakavskom saboru – “*Kaj*” *Čakavskom saboru u čast*. Radilo se, dakle, očito o “davanju časti”, odnosno podrške jednom pothvatu, za kakav je u to vrijeme pripreman teren i na kajkavskom području. Naime, valja imati na umu kako u to vrijeme još uvijek nije bio osnovan *kajkavski sabor* pa je priređivanje takvog broja, odnosno uspostavljanje suradnje sa čakavskim saborom, vjerojatno bila priprema za njegovo osnivanje. No, iako nije i programatski ekspliciran, ovakav pristup uredništva *Kaja* pokazao je najmanje dvoje. Prvo, svijest o sličnom položaju kajkavske i čakavske kulture, i drugo, svijest o potrebi međusobne suradnje i potpore.

Iako je prvi korak prema suradnji čakavskog i (tada još neformalnog) kajkavskog sabora bio uspješan, drugi korak učinjen je tek dvadesetak godina kasnije. Svojevrсна priprema za intenzivniju suradnju između dvaju sabora bili su pojedini članci o čakavskim temama u *Kaju*, npr. Petra Strčića o Čakavskom saboru (2-3/1991)⁴¹⁸, Miroslava Šicela o antologiji novijeg istarskog pjesništva (2-3/1991)⁴¹⁹, izbor iz čakavske poezije Miroslava Sinčića (4/1991, 1-2/1996)⁴²⁰ te članak Daniela Načinovića povodom 30. godišnjice Čakavskog sabora (5/2000)⁴²¹. Intenzivnija suradnja između kajkavskog i čakavskog sabora uspostavljena je nakon što je pokrenut časopis *Nova Istra*. Tako se 2000. u *Kaju* pojavljuje temat *Časopis "Nova Istra" u "Kaju"*, u kojem je Miroslav Sinčić priredio izbor suvremenih istarskih i čakavskih pjesnika (Ante Dabo, Miroslav Sinčić, Rudolf Vujčić, Milan Rakovac, Vlado Pernić, Zdenka Višković-Vukić, Daniel Načinović, Antun Milovan, Tomislav Milohanić, Nada Galant, Evelina Rudan). Nakon izbora književnog stvaralaštva spomenutih autora, donosi se i popratni članak o tom pjesništvu glavnog urednika *Nove Istre* Borisa Biletića⁴²². Sljedeće godine *Nova Istra* je uzvratila gostoprimstvo *Kaju* pa je u tom istarskom časopisu u tematu *Časopis "Kaj" u "Novoj Istri"* predstavljena panorama suvremenih kajkavskih pjesnika (Božena Loborec, Verica Jačmenica, Josip Ozimec, Ivica

⁴¹⁸ Strčić, Petar: *Čakavski sabor – jučer i danas*. Kaj, 24(1991), 2-3, str. 127-130.

⁴¹⁹ Šicel, Miroslav: *Pouzdanu autorsko djelo*. Kaj, 24(1991), 2-3, str. 141-142.

⁴²⁰ Sinčić, Miroslav: *Med človekun i med soncen*. Kaj, 24(1991), 4, str. 6-10. (Uz izbor je objavljen i članak: Strčić, Mirjana: *Čakavsko-kajkavski pjesnik Miroslav Sinčić*. Kaj, 24(1991), 4, str. 3-5.) Sinčić, Miroslav. *Luči ud vrimena*. Kaj, 29 (1996), 1-2, str. 7-11.

⁴²¹ Načinović, Daniel. *Legenda na raskrižju: uz 30. obljetnicu Čakavskoga sabora*. Kaj, 33(2000), 5, str. 103-104.

⁴²² Biletić, Boris: *Zavičajnost: vrijednost ili alibi?* Kaj, 33(2000), 3-4, str. 47-54. Taj je članak ustvari pretisak njegova predgovora vlastitog antologiji istarskog pjesništva: usp. Biletić, Boris (ur.): *I ča i što i kaj: iz suvremene hrvatskoistarske lirike*. Pula, Sveučilišna knjižnica-Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 1997.

Jembrih, Ivo Kalinski, Stanislav Petrović, Zlatko Crnec, Zvonko Kovač, Ivan Kutnjak, Ernest Fišer, Božica Jelušić, Željko Funda, Denis Peričić, Vinko Hasnek, Valentina Šinjori). Izbor je izvršila te ga popratila studijom glavna urednica *Kaja* Božica Pažur⁴²³.

Suradnja dvaju sabora (Čakavski sabor i Kajkavsko spravišće) i dvaju časopisa (*Nova Istra* i *Kaj*) službeni je okvir dobila 2002. ustanovljenjem programa *Kaj & ča: prožimanja i perspektive*. Kako izvještava Božica Pažur, razlozi za pokretanje takve suradnje, odnosno takvog programa, "sadržani su u programskom povezivanju raslojenog hrvatskog kulturnog prostora" te "istoj povijesnoj sudbini i statusu čakavskoga i kajkavskoga jezičnog i umjetničkog znaka uvjetovanima izvanjezičnim i izvanknjiževnim okolnostima", a svrha mu je "problemski i suvremeniji pristup kajkavštini i čakavštini kao temeljnim vrijednostima nacionalne kulture"⁴²⁴. Unutar programa planirane su aktivnosti poput književnih večeri, predstavljanja knjiga i autora te kolokvija o kajkavskoj i čakavskoj književnosti i kulturi, a posebni naglasci stavljeni su na izdavačku djelatnost. Tako je Kajkavsko spravišće 2004. pokrenulo i posebnu biblioteku *Kaj & ča: susreti*, u kojoj je do sada objavljeno šest knjiga. Prva knjiga iz te biblioteke bio je književno-stručni zbornik *Kaj & ča: prožimanja i perspektive*⁴²⁵. Prvi dio zbornika čini panorama kajkavske i čakavske poezije s dotadašnjih književnih susreta dvaju sabora u Zagrebu (2001), Žminju (2001), Varaždinu (2001) i Opatiji (2003). Kajkavskim su se pjesmama na tim susretima, pa shodno tome i u zborniku, predstavili Z. Crnec, E. Fišer, B. Jelušić, I. Kalinski, P. Kanižaj,

⁴²³ Usp. Pažur, Božica (ur.): *Mala antologija suvremene hrvatskokajkavske poezije*. Nova Istra, 6(2001), 2-3, str. 196-220.

⁴²⁴ Pažur, Božica: *Ča & kaj: prožimanja i perspektive. program kulturološkog zajedništva Kajkavskog spravišća i Čakavskog sabora*. *Kaj*, 35(2002), 5-6, str. 125.

⁴²⁵ Pažur, Božica (ur.): *Kaj & Ča: prožimanja i perspektive*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 2004.

Z. Kovač, I. Kutnjak, B. Pažur, D. Peričić i T. Ribić, a čakavskim Nada Galant, Ivanka Glogović Klarić, Vlasta Juretić, Cvjetana Miletić, Tomislav Milohanić, Amir Muzur, Daniel Načinović, Vlado Pernić, Jadranka Prša, Milan Rakovac, Evelina Rudan, Miroslav Sinčić, Damir Sirmik, Vlasta Sušan, Marija Trinajstić, Rudolf Ujčić i Zdravka Žeželić Alić. Drugi dio zbornika čine različiti članci, među kojima valja izdvojiti pretiske eseja Borisa Biletića o suvremenom čakavskom⁴²⁶ i Božice Pažur o suvremenom kajkavskom⁴²⁷ pjesništvu. U toj su biblioteci zatim objavljene i zajedničke knjige istaknutih suvremenih kajkavskih i čakavskih pjesnika. Prva od njih bila je knjiga *Manutekstura* (2006) u kojoj su se predstavili Božica Pažur svojim kajkavskim ciklusom *Divina* i Daniel Načinović svojim čakavskim ciklusom *Ca je zod besedi?* Druga knjiga nosi naslov *Cicirici i senjali* (2007), a u njoj su zastupljeni Ivo Kalinski svojim kajkavskim ciklusom *Blindjerana pizza* i Vladimir Pernić svojim čakavskim ciklusom *Senjali*. Treća knjiga iz te edicije, u kojoj se nalazi kajkavski ciklus *Moral bi meriti se z morjem* Zvonka Kovača i čakavski ciklusi *Pohvala falkuši* i *Tri pokore* Joška Božanića nosi naslov *Co, kaj?* (2009). Peta knjiga iz edicije *Kaj & ča: susreti* bila je *Glagoljska početnica* (2010) Frane Para, a šestom knjigom nastavljena je praksa supotstavljanja jednog kajkavskog i jednog čakavskog pjesnika – u zbirci *Zvoni & vitar* (2012) nalazi se kajkavski ciklus *Zvoni od Barbare* Stanislava Petrovića i čakavski ciklus *Glasi u vitru* Miroslava Sinčića. Većini tih knjiga posvećeni su i kritički prikazi u časopisu *Kaj*, a od 2000. se u *Kaju* nerijetko pojavljuju i prikazi knjiga čakavskih ili istarskih književnika te knjiga o čakavskim i istarskim književnicima i temama. Osim toga, neki su čakavski

⁴²⁶ Biletić, Boris: *Zavičajnost: vrijednost ili alibi?* U: Pažur, Božica (ur.): *Kaj & ča: prožimanja i perspektive*. Str. 76-81.

⁴²⁷ Pažur, Božica: *Suvremeno kajkavsko pjesništvo: poezija identiteta kao identitet jezika*. U: Pažur, Božica (ur.): *Kaj & ča: prožimanja i perspektive*. Str. 84-92.

književnici u *Kaju* i samostalno predstavljeni izborom pjesama – Ljerka Car Matutinović⁴²⁸, Daniel Načinović⁴²⁹, Nada Galant⁴³⁰, Ursula Rabar⁴³¹, Davorin Žitnik⁴³² i, već treći put, Miroslav Sinčić⁴³³. Od ostalih tema, veću pozornost 2002. dobila je knjiga Borisa Biletića o *Zvani Črnji*, o kojoj pišu Daniel Načinović⁴³⁴ i Miroslav Šicel⁴³⁵, a u tom je broju objavljen i izbor dječjih radova s natječaja *Di ča slaje zvoni* Sabora čakavskoga pjesništva Žminj i *Modre laste*. Posebno je u *Kaju* obilježena i 130. obljetnica rođenja Vladimira Nazora 2005. člankom Borisa Biletića o Nazorovim istarskim temama⁴³⁶ i izborom Nazorovih djela povezanih s kajkavštinom⁴³⁷. Biletić je 2006. u *Kaju* objavio i pregled hrvatskog pjesništva u Istri⁴³⁸.

Iako su svi spomenuti i nespomenuti članci doprinijeli afirmaciji čakavske kulture u kajkavskom kontekstu i kajkavske u čakavskom, ipak se radi o odvojenom, a ne zajedničkom/paralelnom promatranju jednog i drugog fenomena. No, pojavilo se i nekoliko takvih pokušaja. Joža Skok je npr. pisao o značenju Antuna Gustava Matoša i Tina Ujevića za obnovu kajkavskog i čakavskog pjes-

⁴²⁸ Car Matutinović, Ljerka: *Meštija: čakavske versade*. Kaj, 37(2004), 3, str. 34-40; Car Matutinović, Ljerka: *Versi namurani ili kanat od anjeli*. Kaj, 39(2006), 3, str. 83-88.

⁴²⁹ Načinović, Daniel: *Ne bin se kaliva*. Kaj, 37(2004), 4-5, str. 157-162.

⁴³⁰ Galant, Nada: *Jelenski svati*. Kaj, 43(2010), 4, str. 67-72.

⁴³¹ Rabar, Ursula: *Narančasti svit*. Kaj, 41(2008), 6, str. 61-66.

⁴³² Žitnik, Davorin: *Partenca*. Kaj, 42(2009), 1-2, str. 57-60.

⁴³³ Sinčić, Miroslav: *U goru po vitar*. Kaj, 43(2010), 5-6, str. 101-108.

⁴³⁴ Načinović, Daniel: *Jabuka s bartuljskoga sajma: o Črnji (i) njime samim*. Kaj, 35(2002), 4, str. 45-49.

⁴³⁵ Šicel, Miroslav: *Prva znanstvena monografija o Zvani Črnji*. Kaj, 35(2002), 4, str. 50-52.

⁴³⁶ Biletić, Boris Domagoj: *Nazorova Istra i simbolika Veloga Jože: uoči 130. obljetnice Nazorova rođenja*. Kaj, 38(2005), 6, str. 57-63.

⁴³⁷ Nazor, Vladimir: *Izbor iz djela*. Kaj, 38(2005), 6, str. 64-69.

⁴³⁸ Biletić, Boris Domagoj: *Hrvatsko pjesništvo u Istri*. Kaj, 39(2006), 4, str. 103-109.

ništva⁴³⁹ te o kajkavskim i čakavskim minijaturama Drage Gervaisa i Nikole Pavića⁴⁴⁰. Na takvom je tragu i članak *Čakavština i kajkavština kao književni jezici i danas u književnosti* Mije Lončarića i Stipe Kekeza⁴⁴¹. Čini se da bi upravo studije ovakvog tipa bile nov, vrlo vrijedan rakurs s kojeg bi se moglo doći do novih vrijednih zaključaka o položaju kajkavske i čakavske kulture u okviru nacionalne kulture, a još cjelovitiji pogled na problematiku tih marginaliziranih sastavnica nacionalne kulture dobio bi se kada bi se u razmatranja uzela i postilirska štokavska književnost i kultura.

⁴³⁹ Skok, Joža: *Moderno hrvatsko kajkavsko i čakavsko pjesništvo u znaku Matoševa Hrastovačkog nokturna i Ujevićeva Oproštaja*. Kaj, 25(1992), 3, str. 25-30.

⁴⁴⁰ Skok, Joža: *Gervaisove čakavske i Pavićeve kajkavske minijature u hrvatskom pjesništvu*. Kaj, 37(2004), 3, str. 27-33. Usp. i: Skok, Joža: *Kajkavski i čakavski kontekst hrvatske kratke priče*. Kaj, 35(2002), 4, str. 101-103.

⁴⁴¹ Lončarić, Mijo; Kekez, Stipe: *Čakavština i kajkavština kao književni jezici i danas u književnosti*. Kaj, 40(2007), 6, str. 67-83.

4.

INSTITUCIONALIZACIJA KAJKAVSKE I DECENTRALIZACIJA HRVATSKE KULTURE

Nakon ilirskog pokreta, tijekom kojeg je među trima do tada regionalno rasprostranjenim i književno funkcionalnim hrvatskim jezicima, čakavštinom, kajkavštinom i štokavštinom, za osnovicu zajedničkog, nacionalnog jezika tada nastajuće moderne hrvatske nacije odabrana štokavština, preostala dva, kao i određeni dijalekti trećega, postupno su izbacivani iz javne uporabe. No, unatoč različitim marginalizacijskim nastojanjima, koja traju od sredine 19. stoljeća do suvremenosti, do nestanka nestandardnih hrvatskih jezika iz javne sfere u potpunosti nikada nije došlo. Osim različitim oblicima folklorne umjetnosti, najveće zasluge za to pripadaju književnosti. Dok su kontinuitet kajkavske književnosti u drugoj polovici 19. stoljeća održavali tek rijetki autori (I. Kristijanović, A. Šenoa), do potpunog povratka kajkavštine na književnu scenu došlo je tijekom prve polovice 20. stoljeća (A. G. Matoš, F. Galović, D. Domjanić, M. Krleža, I. G. Kovačić). No, produkcijska i estetska *kriza* koja se dogodila nakon njihova odlaska s književne scene u prvim desetljećima druge polovice 20. stoljeća svjedoči kako to “zlatno doba” (D. Brozović) kajkavske književnosti ipak nije bilo dovoljan jamac za nastavak kvalitativnog kontinuiteta književne kajkaviane. Drugim riječima, prvi “rascvat” (I. Frangeš) kajkavske književnosti koji je 1900. (simbolički) započeo s Matošem, a završio sredinom stoljeća s Kovačićevim *Ognjima i rožama* (1945) i konačnim izdanjem Krležinih *Balada Petrice Kerempuha* (1946), bio je prije svega individualne prirode, odnosno temeljio se na jakim književnim individualitetima, pa je i nestao kada su

nestali i ti stvaratelji. Ovakvim zaključkom ne želimo osporiti zasluge tih književnika za razvoj poslijeratne kajkavske književnosti, jer da nije bilo njih zasigurno se kajkavski književnici poslijeratnog razdoblja ne bi imali na koga osloniti i od koga crpiti poticaje za svoj rad, no osim vlastitim uzorom ti književnici nisu na druge načine uspjeli utjecati na kontinuitet kajkavske književnosti. Drugim riječima, osim dokazivanja ravnopravnosti kajkavske književnosti u kontekstu nacionalne, prvi procvat kajkavske književnosti nije stvorio *infrastrukturne* preduvjete za nastavak kvalitativnog kontinuiteta kajkavske književnosti. No, za razliku od tog prvog, drugi procvat kajkavske književnosti, koji se dogodio početkom 1970-ih i o kojem smo najviše i govorili u ovom radu, manje se temeljio na jakim ličnostima, a više na *infrastrukturnim* preduvjetima, odnosno na konstituiranju institucionalnog i medijskog prostora za kajkavsku književnost.

Veliku novost u odnosu na prvi procvat predstavlja, prije svega, pokretanje prvog medija specijaliziranog za kajkavsku književnost i kulturu – časopisa *Kaj*. Među prvima je na važnost *Kaja* za oživljavanje poslijeratne kajkavske književnosti još 1975. upozorio Mladen Kuzmanović, ustvrdivši da “Tek pokretanjem časopisa ‘Kaj’, koji se javlja 1968... kajkavska književnost dobiva prvi put vlastito glasilo koje s frekvencijom od prosječno deset brojeva godišnje bilježi i kroniku suvremene literature i dosta sustavno, uz opsežne komentare i rječnike, revitalizira najznačajnija djela starije kajkavske književnosti”.⁴⁴² Ubrzo nakon *Kaja* pokrenuti su još neki periodici u kojima kajkavska književnost i kultura pronalaze svoje mjesto, kao što su *Kajkavski kalendar/kolendar* (1969-1971) i *Hrvatsko zagorje* (1969-1971), no za razliku od *Kaja* bili su vrlo kratkog vijeka pa nisu uspjeli realizirati sve svoje namjere. Osim spomenutih časopisa u kojima kajkavska književnost i kultura pronalaze svoje mjesto, krajem 1960-ih osnovane su i specijalizirane udruge, i to diljem sjeverozapadne Hrvatske:

⁴⁴² Kuzmanović, Mladen: *Nasljednici i istraživači*. Str. 59.

Kulturno-prosvjetno društvo “Zrinski” u Čakovcu, Društvo pisaca “Gajeva Danica” u Krapini, Kulturno-prosvjetno društvo hrvatskih Zagoraca “Matija Gubec” u Zagrebu i Kulturno-prosvjetno društvo “Zlatarjeve” u Zlatar Bistrici, a važnu ulogu imali su i ogranci Matice hrvatske u Čakovcu, Varaždinu, Koprivnici i Krapini. U tom su razdoblju pokrenute i različite manifestacije fokusirane na kajkavsku književnost i kulturu, kao što su pjesnički recitali i smotre (Recital kajkavske lirike “Dragutin Domjanić” u Svetom Ivanu Zelini, Zbor kajkavskih pjesnika u Zlatar Bistrici, Susret mladih pjesnika i recitatora u Poznanovcu, Smotra kajkavskog pjesništva “Samobor 1971”, pjesnički recital u sklopu Festivala kajkavskih popevki u Krapini) te znanstveni skupovi (Znanstveni skup o kajkavskom narječju i književnosti u Zlatar Bistrici, kasnije i Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu u Krapini), a oživljava i nakladnička djelatnost, odnosno objavljuje se veći broj kajkavskih knjiga u Čakovcu, Zagrebu, Samoboru, Svetom Ivanu Zelini, Zlatar Bistrici, Koprivnici itd.⁴⁴³ Sve to stvorilo je *infrastrukturne* okvire za stabilniji razvoj i kontinuitet kajkavske književnosti i kulture. Drugi procvat, stoga, za razliku od prvog nije toliko ovisan o djelovanju istaknutih ličnosti, već se temelji

⁴⁴³ Milan Krmpotić: *Lubljeni moj kraj* (Koprivnica, 1967), Nikola Pavić: *Prsten zvenkul* (Čakovec, 1968, prir. Zvonimir Bartolić), *Sabrana književna djela Mihovila Pavleka Miškine* (Koprivnica, 1968, prir. Zvonimir Kulundžić), Milan Krmpotić: *Najlepše reči* (Koprivnica, 1969), Stanko Dominić: *Kesne cvetje* (Zagreb, 1970), Božo Hlastec: *Stari poti* (Zagreb, 1970), Ivan Horvat: *Razlejane vode* (Zagreb, 1970), Verica Jačmenica Jazbec: *Droptinice* (Zagreb, 1970), Božena Loborec: *Čez mene ljudi idu* (Zagreb, 1970), Stjepan Draganić: *Ču-ču štjef* (Zagreb, 1970), zbornik *Popevka zemlji* (Čakovec, 1971), Stjepan Bence: *Sledi i tragi* (Čakovec, 1971), Ivica Jembrih: *Vse – i dihanje* (Čakovec, 1971), Stanko Kancijan: *Zbrani čemer* (Čakovec, 1971), Martin Hegedušić: *Žuli z vincem zalejani* (Čakovec, 1971), Dragutin Feletar: *Moje Međimorje* (Čakovec, 1971), Pajo Kanižaj: *Kralju Tomislavu* (Čakovec, 1971), Božidar Hlastec: *Zvezde nad Sanoborom* (Čakovec, 1971). Iznimnu važnost za oživljavanje kajkavske književnosti imali su i zbornici s kajkavskih pjesničkih recitala: *Zeleni bregi Zeline* (Sv. Ivan Zelina, 1970, 1971), *Zbor kajkavskih pjesnika* (Zlatar Bistrica, 1971) i *Horvacka zemlica* (Samobor, 1971).

na medijskim i institucionalnim osnovama koje (u potpunosti) ne ovise o pojedincima. Činjenica je, dakako, da institucije čine ljudi i da se itekako osjeća gubitak svakog kotačića u tom mehanizmu, no institucijama opstojnost jamče preostali kotačići koji, koliko god otežano, mogu i dalje pokretati mehanizam. Najbolji primjer za to je časopis *Kaj* koji je uspio održati kontinuitet izlaženja i nakon smrti svojeg idejnog utemeljitelja te glavnog urednika i operativca Stjepana Draganića. U tom smislu pokretanje časopisa *Kaj* značilo je po prvi puta osiguravanje prije svega medijskog prostora za kajkavske stvaratelje i proučavatelje kajkavskih tema, što je bio bitan preduvjet za nastavak kontinuiteta kajkavskog stvaralaštva te relevantnog stručnog i znanstvenog proučavanja kajkavskih fenomena. Pritom, međutim, valja napomenuti da učinjeni infrastrukturni pomaci ipak nisu na posve čvrstim temeljima. Većina inicijativa pokrenutih krajem 1960-ih nije nastavljena nakon sloma Hrvatskog proljeća krajem 1971., a i sam *Kaj*, koji je preživio sve do danas, još uvijek nema potpunu stabilnost izlaženja. Naime, od 1975. do danas izdaje ga Kajkavsko spravišće koje kao građanska udruga počiva na potencijalno nestabilnim dotacijskim osnovama koje bi izlaženje časopisa mogle dovesti u opasnost. Osim kroz stabiliziranje financiranja izlaženja *Kaja*, prostora za daljnje pomake prema osiguravanju kontinuiteta kajkavske književnosti, kulture i znanosti ima na pretek, za početak npr. kroz osnivanje, o čemu je govoreno još 1970-ih, specijaliziranih znanstveno-istraživačkih institucija, ili barem zavoda, odsjeka ili drugih podorganizacijskih jedinica u sklopu postojećih institucija, koje bi u fokusu imale kajkavsku književnost i kulturu.

Osim toga što je kajkavskim stvarateljima, odnosno proučavateljima kajkavskih tema, nudio stabilan i relativno velik, čak i recepcijski solidan medijski prostor, zasluga je *Kaja* što je različitim mehanizmima ne samo primao gotove sadržaje, nego i generirao nove. Naime, vjerojatno je već i sama njegova pojava, odnosno njegovo postojanje, a pogotovo solidna recepcijska primljenost

(pogotovo u prvim desetljećima izlaženja), poticala ili barem dodatno motivirala na rad kako stvaratelje, tako i proučavatelje kajkavske književnosti i kulture. Posebno važnu ulogu *Kaj* je u tom smislu odigrao u kontekstu poslijeratne kajkavske književnosti. Kao što smo spominjali, nakon završetka “zvjezdane faze” (M. Kuzmanović) kajkavske književnosti (od Matoša do Gorana), prva desetljeća druge polovice 20. stoljeća u znaku su svekolike regresije književne produkcije. Stanje se, međutim, kako je među prvima istaknuo Kuzmanović, bitno poboljšava pojavom *Kaja*, i to prvo u produkcijskom, a zatim i u kvalitativnom smislu: “Pojavom časopisa ‘Kaj’”, smatra Kuzmanović, “započinje nastup i ozbiljna afirmacija oveće skupine mlađih stvaralaca” koji su “bili dovoljno udaljeni od međuratne tradicije (a još više zaokupljeni vlastitim vizijama) da bi podlegli ljepoti, ali i shemama koje su nam namrli začetnici novije kajkavske lirike”⁴⁴⁴ te su okrenuli novu stranicu u kajkavskoj književnosti. To se prije svega očitalo u najproduktivnijem žanru, kajkavskoj poeziji, koju dio tada recentnih kajkavskih pjesnika odmiče od nekreativnog reproduciranja tradicije i pomiče prema novim, suvremenim (postmodernističkim) horizontima. Zahvaljujući pjesnicima poput Ive Kalinskoga, Zvonka Kovača, Stanislava Petrovića, Zlatka Crneca i Božice Pažur, koji se u *Kaju* javljaju u prvoj polovici 1970-ih, pa preko Ernesta Fišera i Božice Jelušić s kraja 1970-ih, te Božice Brkan, Denisa Peričića i Valentine Šinjori s kraja 1980-ih i početka 1990-ih, kajkavsko pjesništvo više ne imitira dotadašnju kajkavsku pjesničku tradiciju, odnosno neke njezine dijelove, nego dobiva nova tematsko-motivska, formalno-oblikovna, jezična i druga obilježja, čime se približilo nacionalnim pjesničkim tokovima te adekvatno odgovorilo na izazove suvremenosti. Što se tematsko-motivske razine tiče, stara zavičajno-ruralna, pejzažno-idilična, emocionalo-patetična te socijalno angažirana tematska uporišta ili su obrađena na nov, desentimentaliziran, deidiliziran, pa čak i

⁴⁴⁴ Kuzmanović, Mladen: *Nasljednici i istraživači*. Str. 59, 61.

parodičan način, ili su potpuno napuštena, a zamjenjuju ih urbane, intelektualne i brojne druge, do tada gotovo nezamislive teme u kajkavskom pjesništvu. Osim toga, pojavljuju se postupci poput intertekstualnosti i intermedijalnosti s jedne, te okretanja popularnoj kulturi i svakodnevi suvremenog čovjeka na drugoj strani, čime se kajkavsko pjesništvo približava obilježjima postmodernizma. Na formalnoj razini kajkavsko se pjesništvo uglavnom odmaknulo od vezanog stiha i težnje prema melodioznosti te se otvorilo svim mogućnostima slobodnog stiha, a pjesnici koriste i do tada netipične forme, poput pjesme u prozi ili vizualne i grafičke poezije. Što se tiče jezika, primjetljiva je desakralizacija kajkavštine kao izražajnog medija, koja se očituje u postupcima poput verbaludizma ili višejezičnih interferencija. I dio kajkavskih proznih (Denis Peričić, Tomislav Ribić, Željko Funda, Ivan Kutnjak, Božica Brkan) i dramskih stvaratelja (Mladen Kuzmanović, Želimir Mesarić, Mladen Kerstner, Boris Senker, Boris Beck) svoja je djela okrenuo modernom diskursu i suvremenim temama. U tom smislu, ne samo da je na stranicama *Kaja* predstavljen širok spektar proznih (crtica, kratka priča, pripovijetka, novela, roman, pa i putopis i esej) i nešto uži spektar dramskih (ruralna komedija, (pseudo)povijesna drama, citatno-kolažna drama, groteska, farsa) žanrova kajkavske književnosti, koji do tada nisu postojali ili su se pojavljivali vrlo rijetko, nego su ti ostvaraji odmah prihvatili i priključak sa suvremenom dramskom produkcijom.

No, dok spominjani pjesnici, ali i prozaici i dramatičari, preko *Kaja* u kajkavsku književnost unose nove impulse, valja imati na umu da cijelo vrijeme u tome časopisu pronalazimo i književnike tradicionalnijih pisama, što znači da su uredništva bila otvorena prema različitim generacijama, poetikama i diskursima. Među zastupljenim autorima primjetljiva je ipak već naklonost prema onim književnicima koji su u kajkavsku književnost donosili nešto novo. Osim veće frekvencije objavljivanja njihovih djela književnika, jedan od mehanizama kojima im je uredništvo davalo povlašten položaj bili su i svojevrsni časopisni biobibliografski por-

treti tih autora koji su sadržavali izbore iz njihova djela te popratne biografske i/ili bibliografske članke. Također, stvaralaštvo tih autora pomnije je kritički i znanstveno praćeno. I ukupno kajkavsko književno stvaralaštvo objavljivano u *Kaju* (ali i izvan njega) probirano je u posebnim panoramama, pregledima i antologijama, pa i kritikama i studijama objavljivanim u *Kaju*. Zbog svega toga možemo reći da je *Kaj* bio kako najveći promotor, tako i najveći kritičar književne produkcije čiji je bio posrednik. Drugim riječima, zahvaljujući takvim verifikacijskim mehanizmima *Kaj* nije bio samo nijemi prenositelj, nego i aktivni sustvaratelj komunikacije koju je posredovao recipijentima.

Što se tiče onih stvaratelja koji su kajkavsku književnost otvorili novim tematskim, stilskim i žanrovskim (pa i jezičnim) horizontima, potrebno je također imati na umu da je dio njih svoje pismo formirao u nekim drugim kontekstima te ga u *Kaj*, ustvari, samo prenio (Zvonko Kovač, Ernest Fišer, Božica Brkan, Denis Peričić), odnosno da je tek dio autora svoju glavnu afirmaciju u kontekstu hrvatske (kajkavske) književnosti doživjelo uglavnom zahvaljujući *Kaju* (Ivo Kalinski, Božica Pažur, Stanislav Petrović, Zlatko Crnec, Valentina Šinjori). Sve to govori u prilog tezi da *Kaj* nije bio klasični naraštajni časopis, što ne isključuje i zaključak da je njegova važnost ako ne za formiranje, a onda barem za afirmiranje novih tokova u kajkavskoj književnosti bila kapitalna, kao i za stvaranje kanona novije (a pogotovo najnovije) kajkavske književnosti. Važnost *Kaja* je i u tome, na što je već upozorio i Brešić, što je predstavljao jedno od glavnih okupljališta kajkavskih književnika, što ipak ne znači i da se dio kajkavskih pisaca rijetko (npr. Ivan Golub, Nenad Piskač) ili uopće nije pojavljivao u tome časopisu (Zvonimir Majdak, Borivoj Radaković, Kristian Novak itd.)⁴⁴⁵.

⁴⁴⁵ Zvonimir Majdak u svojem romanu *Kužiš, stari moj* (1975) i nekima drugima govor likova stilizira mješavinom žargona, slenga i kajkavštine, jednako kao i Borivoj Radaković u nekim svojim dramama (*Dobrodošli u plavi pakao*, 1994; *Miss nebedera za miss svijeta*, 1998; *Kaj sad?*, 2002), od kojih je *Breza* (2010) u

U svakom slučaju, točna je konstatacija koju je još 1975. uočio Kuzmanović, naime da “Kad danas dakle govorimo o uspješnom razdoblju kajkavske književnosti (1971-1974), kad spominjemo aktivnije izdavače i zainteresiranu publiku, ulogu ‘Kaj’-a u ovim promjenama valja svakako imati na umu”⁴⁴⁶. Štoviše, slična konstatacija osim za rane 1970-te vrijedi i za kasnija razdoblja. Naime, točno je da su se nakon ugušenja brojnih kajkavskih akcija početkom 1970-ih do danas pojavile nove vrijedne inicijative koje imaju za cilj afirmaciju kajkavske književnosti i kulture, no niti jedna poput *Kaja* u svojem fokusu, s jedne strane, toliko nema kajkavsku književnost, a pogotovo sve njezine realizacije (poezija, proza, drama, prevodilaštvo, dječje stvaralaštvo), a s druge strane niti jedna nema toliko širok disciplinarni horizont kao *Kaj* koji je, osim kajkavskoj književnosti, prostor posvećivao i književnoj znanosti, jezikoslovlju, povijesti umjetnosti, etnologiji, historiografiji, muzikologiji itd. Što se tiče postproljećarske periodike u kojoj su kajkavska književnost i kultura dijelom pronašle svoje mjesto, u Čakovcu je 1992. obnovljeno izlaženje proljećarskog *Kajkavskog kalendara/kolendara*, ovaj put pod naslovom *Hrvatski kajkavski kolendar*, u Bedekovčini/Zagrebu je 1993. pokrenut časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku *Gazophylacium*, u Donjoj Stubici je 1995. obnovljeno izlaženje proljećarskog časopisa za kulturu *Hrvatsko zagorje*, a u Čakovcu je 1996. pokrenut i nesuđeni proljećarski časopis za književnost, kulturu i znanost *Hrvatski sjever*. Od udruga, osim spominjanog Kajkavskog spravišća iz Zagreba (osnovano 1974), vrijedne inicijative pokrenule su Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo iz Krapine

cijelosti pisana kajkavštinom, kao i priča *Živinsko gospodarstvo*, nastala prema predlošku romana *Životinjska farma* (1945) Georgea Orwella (u zbirci priča *Ne, to nisam ja*, 1999). U romanu *Črna mati zemla* (2013) Kristiana Novaka osim samog naslova međimurska je kajkavština prisutna i u brojnim dijalozima i monolozima glavnog i ostalih likova.

⁴⁴⁶ Kuzmanović, Mladen: *Bibliografija kajkaviana: antologije i izbori (1933-1974)*. Kaj, 8(1975), 3-5, str. 256.

(osnovano sredinom 1970-ih), Kajkaviana iz Donje Stubice (osnovana 1986), Pinta iz Bedekovčine/Zagreba (osnovana 1988), Hrvatska udruga “Muži zagorskoga srca” iz Zaboka (osnovana 1994), Kajkavska renesansa iz Kotoribe (osnovana 2002), kao i pojedini ogranci Matice hrvatske (većinom iz) sjeverozapadne Hrvatske. Među kajkavskim pjesničkim recitalima potrebno je istaknuti Recital suvremenog kajkavskog pjesništva “Dragutin Domjanić” koji se uz prekide od 1970. održava sve do danas u Svetom Ivanu Zelini (1970-1979; 1992-). Sličnu sudbinu imao je i recital “Susret riječi”, koji je prvi put organiziran 1970. u Poznanovcu, a od 1994. pa sve do danas održava se u Bedekovčini. U Ivancu se od 1976. s prekidima sve do danas organizira kajkavski književni natječaj, koji unatrag dvadesetak godina nosi naslov “Draga domača rieč”. Tijekom 1970-ih neformalna udruga Književna grupa Varaždin organizirala je poetski festival “Srebrna cesta”, a od osnivanja 1994. do 2000. Varaždinsko je književno društvo organiziralo pjesnički recital “Varaždin u srcu nosim”, koji od 2001. nosi naziv “Senje & meteorji”. U Mariji Bistrici se od 1999. održava pjesnički recital “Josip Ozimec”. Svoje korijene s početka 1970-ih vuku i Dani kajkavske riječi u Zlatar Bistrici, u sklopu kojih se održava i recital kajkavske poezije, jednako kao i u sklopu Tjedna kajkavske kulture u Krapini. Među ostalim manifestacijama svakako je potrebno izdvojiti izložbu *Kajkaviana Croatica – hrvatska kajkavska riječ*, koja je u organizaciji spominjane Kajkaviane i Udruge Braća hrvatskoga zmaja u Muzeju za umjetnost i obrt održana u Zagrebu od 4. do 30. lipnja 1996. Izložba je sadržavala rukopise, knjige, časopise i ostalu tiskanu građu na kojoj je prisutna kajkavska riječ te je objavljen i popratni katalog-zbornik koji na petstotinjak stranica prati izloženu građu, a ustvari daje presjek najvažnijih djela, pa tako i onih književnih, pisanih kajkavskim jezikom od prvih poznatih tekstova do suvremenosti⁴⁴⁷. Varaždin-

⁴⁴⁷ Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana Croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb-Donja Stubica, Družba Braća Hrvatskoga Zmaja – Muzej za umjetnost i obrt – Kajkaviana, 1996.

sko književno društvo od 1999. dodjeljuje pak nagradu “Katarina Patačić” za najbolju kajkavsku knjigu objavljenu u prethodnoj godini. Važan doprinos afirmaciji kajkavske književnosti i jezika daje i svehrvatska pjesnička smotra “Croatia Rediviva” koja se od 1991. održava u Selcima na otoku Braču. Njegujući trovalentnost hrvatske književne i pisane tradicije, odnosno “zlatnu formulu hrvatskog jezika ča-kaj-što” (Drago Štambuk) na toj manifestaciji uz standardnojezične, čakavske i štokavske redovito nastupaju i kajkavski pjesnici, od kojih su Božica Jelušić, Ivan Golub i Ernest Fišer ovjenčani i glavnom nagradom manifestacije.

Što se tiče proučavanja kajkavskog jezika, književnosti i kulture, važan doprinos, osim povremenih priloga pojedinih kroatista i slavista, dali su prije svih specijalizirani znanstveni skupovi. Nakon prvog niza znanstvenih skupova, naslova *Znanstveni skup o kajkavskom narječju i književnosti*, koji se u Zlatar Bistrici održavao od 1970. do 1975.⁴⁴⁸, održavanje skupova pod istim je imenom nastavljeno svake druge godine od 1992. do 1998.⁴⁴⁹ Sličnu sudbinu imao je i krapinski niz znanstvenih skupova, naslova *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*, u sklopu kojeg je prvi održan 1975.⁴⁵⁰, a nakon višegodišnje stanke sljedeći su sku-

⁴⁴⁸ Usp. zbornik sa prve serije skupova: Skok, Joža i dr. (ur.): *Kajkavski zbornik: izlaganja na znanstvenim skupovima o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1970-1974*. Zlatar, Narodno sveučilište “Ivan Goran Kovačić”, 1974.

⁴⁴⁹ Usp. zbornici sa skupova: *Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru, 1992. godine*. Zlatar, Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić, [1994]; *Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1994. godine*. Zlatar, Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić, 1996; *Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1996. godine*. Zlatar, Pučko otvoreno učilište dr. Jurja Žerjavića, 1998.

⁴⁵⁰ Usp. zbornik sa skupa: Šojat, Antun (ur.): *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu: zbornik referata na Znanstvenom simpoziju u Krapini, održanog 8. rujna 1975. pod pokroviteljstvom Predsjedništva SR Hrvatske*. Krapina, Festival kajkavske popevke, 1975.

povi održani 1988.⁴⁵¹, 1990. i 1991.⁴⁵². Treći niz znanstvenih skupova, naziva *Kajkavsko narječje i književnost u nastavi* od 1996. do unatrag nekoliko godina održavao se svake godine u Čakovcu⁴⁵³. Četvrti ciklus znanstvenih skupova, *Kajkavski jezik, književnost i kultura kroz stoljeća* od 2002. do danas svake se godine održava u Krapini. U prve tri godine ti su skupovi imali karakter okruglih stolova, a zatim su prerastali u opsežnije znanstvene skupove⁴⁵⁴. Od institucija kontinuirani doprinos proučavanju kajkaviane dolazi prije svega s Odsjeka u Čakovcu Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Zvonimir Bartolić, Stjepan Hranjec, Đuro Blažeka i drugi) te pojedinih projekata Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Varaždinu. Svemu tome potrebno je pribrojiti i pojedinačne knjige i članke brojnih znanstvenika i kritičara koji su se bavili kajkavskim temama. Tako je Joža Skok objavio znanstvene knjige *Moderno hrvatsko kajkav-*

⁴⁵¹ Prilozi s tog skupa objavljeni su iste godine u časopisu *Kaj. Usp. Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. *Kaj*, 21(1988), 1-2.

⁴⁵² Iste je godine tiskan i zbornik radova sa skupa, kojem su pridruženi prilozi i s ranijih krapinskih skupova: Kalinski, Ivo (ur.): *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu: zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 1993.

⁴⁵³ Nakon što su prvih pet godina izdavani zbornici sa svakog pojedinog skupa, 2000. godine u zajedničkom su zborniku objedinjeni prilozi sa skupova u prvih pet godina (1996-2000) te taj zbornik i spominjemo: Hranjec, Stjepan (ur.): *Kajkavsko narječje i književnost u nastavi: zbornik radova sa stručno-znanstvenih skupova u Čakovcu 1996.-2000.* Čakovec, Visoka učiteljska škola, 2000. Nakon tog zajedničkog zbornika, prilozi sa skupova više se ne objavljuju u zasebnim zbornicima, nego u časopisu *Učitelj*.

⁴⁵⁴ Usp. Capar, Nikola i dr. (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krapini 2002.-2006.* Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskog srca", 2006; Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: II. zbornik radova sa znanstvenih skupova: Krapina 2007., 2008. i 2009. godine.* Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskog srca", 2011; Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: III. zbornik radova sa znanstvenih skupova: Krapina 2010 i 2011. godine.* Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskog srca", 2011.

sko pjesništvo (1985), *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti* (1985) i *Ignis verbi kajkavicae* (2007), Ernest Fišer znanstvenu knjigu *Dekantacija kajkaviana* (1981), Stjepan Hranjec znanstvenu knjigu *Hrvatska kajkavska dječja književnost* (1995), Alojz Jembrih znanstvenu knjigu *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi* (1997), Nikola Batušić znanstvenu knjigu *Starija kajkavska drama* (2002), Ivo Kalinski knjige eseja i kritika *Anatomija kmice ili umjetnina teksta – zanos i tjeskoba* (2004) te *Kiborg kao emotivni Alien* (2009), Božica Jelušić knjigu eseja i kritika *Od cintora do cybera* (2004), Ivan Zvonar znanstvene knjige *Na kajkavskim korijenima* (2009) i *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti* (2014) te Ivan Kutnjak knjige eseja *Kajkavski peterolisni capriccio* (2011). Uz spomenute autore, više članaka o kajkavskoj književnosti objavili su i Mladen Kuzmanović, Olga Šojat, Zvonko Kovač, Zvonimir Bartolić, Božica Pažur, Denis Perićić itd. I među antologičarima kajkavske književnosti prednjači Joža Skok koji je u Kaju objavio sintezne antologije kajkavske poezije (*Ogenj reči*, 1986), drame (*Ogerličići reči*, 1990) i proze (*Ruožnik rieči*, 1999) te kao zasebnu knjigu antologiju kajkavskog pjesništva 20. stoljeća *Rieči sa zviranjka* (1999). Mladen Kuzmanović je 1975. u Kaju objavio *Antologiju novije kajkavske lirike*, Ernest Fišer u istome časopisu godinu poslije *Antologiju hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva. Malu antologiju suvremene hrvatskokajkavske poezije* 2001. u časopisu *Nova Istra* objavila je Božica Pažur, a pregled kajkavskog pjesništva 1990-ih *Zercalo hrvacko* (1999) objavio je Ivan Kutnjak. Pregled *Kajkavske lirike Moslavine* (2009) priredio je Dražen Kovačević. Među proučavateljima pak kajkavskog jezika posebno valja izdvojiti Miju Lončarića, Antuna Šojata, Đuru Blažeka, Jelu Maresić, Stjepka Težaka, Anđelu Frančić itd.

Valja napomenuti i da se kajkavština osim u tradicionalno otvorenim joj područjima, kao što su književnost, odnosno književna znanost i jezikoslovlje, od 1970-ih naovamo sve intenzivnije pojavljuje i u drugim javnim domenama. Spominjano je da

još sredinom 1970-ih ulazi u popularnu, prije svega festivalsku i zabavnu glazbu te na televiziju (*Mejaši*, 1970; *Gruntovčani*, 1975) i film (*Tko pjeva zlo ne misli*, 1970). Kasnije se često pojavljuje u tamburaškoj i etno glazbi (Dunja Knebl, Lidija Bajuk, Teta Liza, *Kvartet Gubec*, *Kavaliri*, Mirko Švenda Žiga, Ivica Pepelko itd.), a povremeno i u drugim vrstama glazbe, kao što su rock (*Azra*, *Haustor*, *Bajaga*, *Vještice*, *Zadruga*, *Cinkuši*) ili blues (Miroslav Evačić)⁴⁵⁵. Jedna od najnovijih domena u kojima se kajkavština udomaćila su sinkronizacije (holivudskih) animiranih i kompjuteriziranih *blockbustera*. Prema istraživanju Ive Žanića⁴⁵⁶, prvi cjelovečernji film sinkroniziran za dvoransko prikazivanje u kojem su se rabili i nestandardni varijeteti bio je američki animirano-igrani film *Stuart Mali* (1999), potom i *Stuart Mali 2* (2002), a prvi tako jezično obrađeni kompjutorski animirani film bio je *Potruga za Nemom* (2003), dok ih se kasnije pojavio iznimno velik broj. Kajkavština svoje mjesto sve više pronalazi i u programima regionalnih televizija, kao što su čakovečka SrceTV i Varaždinska televizija (VTV) te u programima regionalnih radijskih postaja (sjeverozapadne) Hrvatske. Svakako ne treba zanemariti niti činjenicu da se kajkavština sve češće pojavljuje i u suvremenim, pogotovo pisanim komunikacijama internetom (društvene mreže, forum, *chat*, različiti komunikacijski softveri itd.) ili mobilnom telefonijom (SMS), u kojima sugovornici obično komuniciraju s bliskim osobama pa ne osjećaju potrebu da se drže standardnojezičnih normi.

Kao što je ukratko skicirano, časopis *Kaj* nije nakon sloma Hrvatskog (i *kajkavskog*) proljeća ostao jedina instanca kojoj je stalo do afirmacije kajkavskog jezika, književnosti i kulture. No, unatoč tome što su neke od njih zbog prirode medija u kojima se

⁴⁵⁵ Usp. Peričić, Denis: *Kajkavština je već 30 godina suveren jezik rocka!* 7plus: regionalni tjednik, 2010, br. 330 (14.9.2010), str 38.

⁴⁵⁶ Žanić, Ivo: *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci: o sociolingvističkim animiranim filmovima*. Zagreb, Algoritam, 2009.

pojavljaju možda ostavile i dublji trag u javnoj sferi, niti jedna od njih nema niti tako velik vremenski kontinuitet niti tako široko disciplinarni obuhvat kao *Kaj*. Naime, iako je najviše prostora posvećivao književnosti, *Kaj*, kao što je pokazano, nije bio samo književni časopis. U prvim dvama desetljećima izlaženja vidljiva je svojevrsna prosvjetiteljska, pa i populistička nota, koju gubi početkom 1990-ih kada aktualnom ostaju samo književna i stručna problematika. Štoviše, od 1994. časopis dobiva i egzaktnu znanstvenu notu pa postaje rijedak primjer književno-publicističko-znanstvenog časopisa. Pritom se nije specijalizirao samo za književnosti bliske znanosti, kao što su književna povijest i jezikoslovlje, nego obuhvaća i povijest, etnologiju i kulturnu antropologiju, povijest umjetnosti, muzikologiju itd. Opredijeljenost uredništava *Kaja* za tako širok disciplinarni obuhvat, odnosno tako šarolik književno-publicističko-znanstveni profil vjerojatno je uvjetovana činjenicom da ne postoje specijalizirani časopisi za pojedine segmente kajkavske kulture i znanosti pa je *Kaj* na neki način želio sve to obuhvatiti. Pritom je najviše prostora posvećeno književnim temama. U *Kaju* se do danas, naime, javio velik broj književnih kritičara i znanstvenika koji su pisali kako o starijoj, tako i o novijoj te suvremenoj, ali i usmenoj, dječjoj i prevoditeljskoj kajkavskoj književnosti. Vrhunac usustavljanja kajkavske književne produkcije ipak predstavljaju antologijski pregledi kajkavske književnosti, pogotovo antologije-sinteze kajkavske poezije (*Ogenj reči*, 1986), drame (*Ogerličići reči*, 1990) i proze (*Ruožnik rieči*, 1999) Jože Skoka, kao i sveukupna njegova kritičarska i znanstvena produkcija kojom je obilježio ne samo književni dio *Kaja*, nego i *Kaj* kao časopis u cijelosti. Sve u svemu, analitičkom, kritičkom i antologijskom verifikacijom kajkavske književnosti *Kaj* se nametnuo kao najznačajnija književnokritička i književnoznanstvena tribina kako za suvremenu, tako i za noviju i stariju, umjetničku i narodnu, pisanu i usmenu te dječju kajkavsku književnost, ali i kajkavsko prevodilaštvo. Nešto je manji njegov doprinos drugim disciplinama, među kojima je najviše

prostora posvećivano jezikoslovnim i povijesnoumjetničkim, a manje historiografskim, kulturnoantropološkim, likovnim i glazbenim temama, iako su i u okviru tih disciplina na njegovim stranicama objavljeni vrijedni i značajni radovi.

U svakom slučaju, širinom tematskih i disciplinarnih okvira *Kaj* je od početka izlaženja do danas neumorno svjedočio o bogatstvu i raznolikosti kajkavske kulture, upozoravajući na njezinu važnost u kontekstu nacionalne kulture. I dok zbog takve predmetno-disciplinarne raspršenosti u današnjem vremenu uskih specijalizacija predstavlja svojevrsan anakroni fenomen, istovremeno mu to daje i dodatnu vrijednost. Naime, svojim danas već gotovo polustoljetnim kontinuitetom (re)afirmiranja različitih stvaralačkih ostvarenja (književnost, slikarstvo, glazba) te znanstvenih valorizacija (znanost o književnosti, jezikoslovlje, povijest umjetnosti, historiografija, etnologija i kulturna antropologija, muzikologija) kajkavske kulture *Kaj* je doprinio ne samo počecima njezine institucionalizacije, nego i kulturnoj decentralizaciji Hrvatske. Štoviše, s obzirom na širinu obuhvata te nedostatak institucija koje bi se bavile prošlošću i suvremenošću fenomena kajkaviane, mogli bismo reći da časopis *Kaj* na neki način i predstavlja svojevrsnu instituciju tog odvijetka hrvatske kulture. Taj pokušaj institucionalizacije kajkavske kulture jednako je bio subverzivan kako u vrijeme kada je časopis pokrenut, tako i u najnovije vrijeme zbog toga što nacionalnoj kulturi, odnosno njezinim centrima moći, niti u koje vrijeme zbog različitih razloga nije odgovaralo bilo kakvo, a najmanje institucionalno izdvajanje bilo kojeg njezinog odvijetka. Ti su strahovi u načelu neopravdani zato što većina inicijativa koje su ustrajale na (re)afirmaciji kajkavske kulture, a pogotovo časopis *Kaj*, nisu niti izdaleka imali bilo kakve fragmentacijske namjere, nego im je prvotni cilj bio kako bolje poznavanje kajkavske baštine, tako i njezino adekvatnije pozicioniranje u sustavu nacionalne kulture. I dok su ciljevi časopisa *Kaj* i nekih drugih kajkavskih inicijativa u načelu bili subverzivni u odnosu na službene i uvriježene stavove (društvenih

i kulturnih, pa i političkih) centara moći, strategije i mehanizmi kojima ih se nastojalo postići nisu imali subverzivni naboj. Gotovo niti jedan, naime, od sadržaja objavljenih u *Kaju* nije glasnije i direktnije, a kamoli borbenije progovorio o potrebi repositioniranja kajkavske kulture u nacionalnom kontekstu, nego se takve težnje mogu iščitati tek kao podtekst pojedinih priloga, jednako kao što predstavljaju nenametljivi, gotovo prikriveni cilj i samog postojanja časopisa. Umjesto bučnih i polemičkih tonova časopis je do ostvarenja svojeg cilja nastojao (i danas nastoji) doći u načelu smirenim, a prije svega argumentiranim ukazivanjem na neosporne vrijednosti kajkavske (kulturne) prošlosti i sadašnjosti. U tom smislu možemo reći da časopis od njegova pokretanja pa sve do danas obilježava kako eksplicitna okrenutost tradiciji, tako i implicitna subverzivna usmjerenost, koje dvojstvo je očito prepoznato kao najadekvatniji način za pokušaj reafirmacije i repositioniranja kajkavske kulture u nacionalnom kontekstu. I dok bi se o metodi ipak moglo raspravljati, konkretan doprinos *Kaja* dolasku do tog cilja u svakom je slučaju nedvojbeno kapitalan.

LITERATURA

- Adamček, Josip: [U Zagrebu je 14. rujna 1973. godine osnovano kulturno-umjetničko društvo "Ksaver Šandor Đalski"...]. *Kaj*, 7(1974), 2, str. 3-4.
- Adamček, Josip: "*Kajkavsko spravišće*". *Kaj*, 7(1974), 11, str. 3.
- Bačić, Nikola N. (ur.): *Antologija nove hrvatske kajkavske lirike*. Sisak, S. Juenker, 1937.
- Bagić, Krešimir: *Pjesnički koncepti pedesetih*. U: Bagić, Krešimir (ur.): Način u jeziku/Knjževnost i kultura pedesetih: zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole. Zagreb, Zagrebačka slavistička škola, 2008. Str. 87-100.
- Bagić, Krešimir: *Zavođenje običnošću: (Hrvatski pjesnički naraštaj devedesetih)*. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1779&naslov=zavodenje-obicnoscu-hrvatski-pjesnicki-narastaj-devedesetih> (posjećeno 15.6.2015)
- Baldani, Juraj: *Dvadeset četiri pitanja uz dvadesetčetvrti broj časopisa "Kaj"*. *Kaj*, 3(1970), 1, str. 90-95.
- Bartolić, Zvonimir: *Za vuglom provincija: studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*. Čakovec, "Zrinski", 1978.
- Bartolić, Zvonimir: *O pesmaru Kerempuhu i pačalatni robači*. U: Jelušić, Božica: *Meštri, meštrije*. Varaždin, Narodno kazalište "August Cesa-rec", 1985. Str. 49-53.
- Bartolić, Zvonimir: *Kronika jednog kritika: eseji i kritike*. Čakovec, Matica hrvatska, 1991.
- Bartolić, Zvonimir: *Napokon Hrvatski sjever*. Hrvatski sjever, 1 (1996), 1, str. 3-4.
- Bartolić, Zvonimir: *Ljetopis jednog ogranka do 1971*. Hrvatski sjever, 1 (1996), 1, str. 83-89.
- Batušić, Slavko: *Prvi hrvatski prijevod Goldonija na kajkavskom, "Il vero amico", izdan u Zagrebu 1821. pod naslovom "Lyubomirovich ili priatel pravi"*. *Kaj*, 2(1969), 12, str. 55-61.

- Batušić, Nikola: *Starija kajkavska drama: studije i rasprave*. Zagreb, Disput, 2002.
- Biletić, Boris: *Zavičajnost: vrijednost ili alibi?* Kaj, 33(2000), 3-4, str. 47-54.
- Biletić, Boris Domagoj: *Nazorova Istra i simbolika Veloga Jože: uoči 130. obljetnice Nazorova rođenja*. Kaj, 38(2005), 6, str. 57-63.
- Biletić, Boris Domagoj: *Hrvatsko pjesništvo u Istri*. Kaj, 39(2006), 4, str. 103-109.
- Biščan, Drago: *Varaždin u povijesti Matice hrvatske*. Varaždinski godišnjak, 1(1994), 1, str. 33-45.
- Božanić, Joško: *Prolegomena za vernakularnu stilistiku*. Časopis za hrvatske studije, 7(2011), 1, str. 231-282.
- Brešić, Vinko: *Slavonska književnost i novi regionalizam*. Osijek, Ogranak Matice hrvatske-Grafika, 2004.
- Brešić, Vinko: *Čitanje časopisa: uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*. Zagreb, Matica hrvatska, 2005.
- Brešić, Vinko: *Kaj i hrvatska časopisna tradicija / Kaj u raljama tradicije*. Kaj, 42(2009), 3, str. 13-17.
- Brešić, Vinko: *Kajkaviana et juvenalia croatica: antologičarska praksa i teorija Jože Skoka*. Kaj, 41(2009), 1-2, str. 9-21.
- Brešić, Vinko: *Praksa i teorija književnih časopisa*. Zagreb, FF press, 2014.
- Capar, Nikola etc. (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krupini 2002.-2006*. Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskog srca", 2006.
- Cesar, Jurica (ur.): *Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski"*. Štrigova, Državni arhiv za Međimurje, 2011.
- Črnja, Zvane; Mihovilović, Ive (ur.): *Korablja začinjavaca u versih hrvacki složena mnogim cvijetjem opkićena po zakonu dobrih poet: antologija čakavske poezije*. Dometi, 1(1968), 6-7.
- Dada, Ruža: *Varaždinske barokne večeri u zamislama i ostvarenjima svojih začetnika*. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, 21(2010), 21, str. 13-29.
- Draganić, Stjepan: *Paradoksi časopisnih situacija ili drama bez naslova*. Kaj, 7(1974), 2, str. 34-36.
- Dugandžić, Nikola: *"Kontrarevolucija" u Matici hrvatskoj 1971. godine i zabrana njenog rada*. Varaždinski godišnjak, 1(1994), 1, str. 47-[54].
- Duić, Ljubica: *Vrijednost kajkavske poetske riječi: VIII Domjanićeve "Popevke z provansalskoga"*. Kaj, 1(1968), 11, str. 67-72.

- Dukat, Vladoje: *Sladki naš kaj: ogledi iz stare kajkavske književnosti*. Zagreb, Hrvatski izdavalačko bibliografski zavod, 1944.
- Đurić, Tomislav: *Zašto su šutjela lepoglavska zvona: Hrvatsko proljeće u Varaždinu i Čakovcu 1971.: svjedočenja – članci – dokumenti*. Samobor, Meridijani, 2004.
- Fišer, Ernest (ur.): *Antologija hrvatskog dječjeg kajkavskog pjesništva*. Kaj, 9(1976), 3-5.
- Fišer, Ernest: *Dekantacija kajkaviana: rasprave i kritike o hrvatskom poslijeratnom kajkavskom pjesništvu*. Osijek, Revija, 1981.
- Fišer, Ernest: *Žofke misli – korenike u pjesništvu Ive Kalinskog*. Kaj, 38 (2005), 6, str. 19-22.
- Funda, Željko: *Vere i vupača: o kajkavskom "Hamletu", u izvedbi HNK Varaždin*. Kaj, 33(2000), 1-2, str. 139-141.
- Galović, Antun: *Ogranak Matice hrvatske i u Krapini*. Hrvatsko zagorje, 3(1971), 2-3, str. 53.
- Gjurić, Tomislav: *Varaždinske karavane – hrvatski turistički fenomen*. Zagorski godišnjak, 16(1972), str. 151-153.
- Hadrovics, Laszlo (ur.): *Kajkavishe Literatur: eine Auswahl mit Einleitung, Anmerkungen und kurzem Glossar*. Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1964.
- Hećimović, Branko (ur.): *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*. Zagreb, Globus-Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990-2002. Sv. I: *Repertoari kazališta, kazališnih družina i grupa, partizanskih kazališta, festivala, smotri i susreta*, 1990.
- Hitrec, Božidar: *Dani kajkavske riječi Zlatar – 70*. Hrvatsko zagorje, 3 (1971), 1, str. 9-12.
- Hranjec, Stjepan: *Hrvatska kajkavska dječja književnost: priručnik za zavičajnu nastavu*. Čakovec, Zrinski, 1995.
- Hranjec, Stjepan (ur.): *Kajkavsko narječje i književnost u nastavi: zbornik radova sa stručno-znanstvenih skupova u Čakovcu 1996.-2000*. Čakovec, Visoka učiteljska škola, 2000.
- Jalšić Ernečić, Draženka: *Godine planiranja izgradnje i otvorenja Galerije naivne umjetnosti Hlebine 1962. – 1968*. Podravski zbornik, 34(2008), 34, str. 71-88.
- Jelušić, Božica: *Od cintora do cybera: kajogledi*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 2004.
- Jembrih, Alojz: *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi: rasprave i građa iz povijesti hrvatskoga jezika i književnosti*. Čakovec, Zrinski, 1997.

- Jembrih, Alojz (gl. ur.): *Kajkaviana Croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb-Donja Stubica, Družba Braća hrvatskog zmaja-Muzej za umjetnost i obrt-Kajkaviana, 1996.
- Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: II. zbornik radova sa znanstvenih skupova: Krapina 2007., 2008. i 2009. godine*. Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskog srca", 2011.
- Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: III. zbornik radova sa znanstvenih skupova: Krapina 2010 i 2011. godine*. Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskog srca", 2011.
- Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu*. Kaj, 21(1988), 1-2.
- Kajkavske popjevke najmlajših*. Kaj, 4(1971), 2.
- Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru, 1992. godine*. Zlatar, Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić, [1994].
- Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1994. godine*. Zlatar, Narodno sveučilište Ivan Goran Kovačić, 1996.
- Kajkavski zbornik: izlaganja na Znanstvenom skupu o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1996. godine*. Zlatar, Pučko otvoreno učilište dr. Jurja Žerjavića, 1998.
- Kalinski, Ivo (ur.): *Izbor iz kajkavske usmene lirске poezije*. Kaj, 6(1973), 10.
- Kalinski, Ivo: *Naša desetletnica!!!* Kaj, 11(1978), 4, str. 61-81.
- Kalinski, Ivo (ur.): *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu: zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 1993.
- Kalinski, Ivo: *Anatomija kmice ili umjetnina teksta – zanos i tjeskoba*. Sv. Ivan Zelina, Pučko otvoreno učilište, 2004.
- Kalinski, Ivo: *Kajeve antologije kao časopisna i knjižna izdanja*. Kaj, 42 (2009), 3, str. 18-22.
- Kalinski, Ivo: *Kiborg kao emotivni Alien*. Sv. Ivan Zelina, Pučko otvoreno učilište, 2009.
- Katičić, Radoslav: *Hrvatski jezik*. Zagreb, Školska knjiga, 2014.
- Klasić, Hrvoje: *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb, Naklada Ljevak, 2012.
- Kolar, Mario: *Prema globalizaciji suvremene kajkavske književnosti: suvremeni prijevodi sa stranih jezika na kajkavski jezik*. Kaj, 43(2010), 5-6, str. 31-42.
- Kolar, Mario: *Hištorija je norija – neke tendencije suvremenog kajkavskog povijesnog romana*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i*

- sadašnjem obzorju: III. zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini 2010. i 2011. godine. Zabok, Hrvatska udruga Muži zagorskog srca, 2011. Str. 449-474.
- Koštuć, Pero: *Tito na finalu festivala kajkavskih popevki*. Hrvatsko zagorje, 2(1970), 4-12, str. 4-7.
- Kovač, Zvonko: *Raznoliko pjesništvo: književno-kritičke zabilješke (1975. – 1978.)*. Zagreb, Društvo hrvatskih književnika, 2003.
- Kovač, Zvonko: *Postmoderni roman u fragmentima*. Kaj, 38(2005), 4-5, str. 165-168.
- Kovač, Zvonko: *Domovinski eseji: rasprave, ogledi i kritike o domaćim autorima i temama*. Čakovec, Grad Čakovec, 2009.
- Kovač, Zvonko: *Poetika kmice u kajkavskom pjesništvu Ive Kalinskoga*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju: III. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini 2010. i 2011. godine*. Zabok, Hrvatska udruga "Muži zagorskoga srca", 2011. Str. 115-125.
- Kovačević, Dražen (ur.): *Kajkavska lirika Moslavine*. Kutina, Ogranak Matice hrvatske, 2009.
- Kozina, Antun: *Preporodni kaj: festival kajkavske popevke "Krapina 66." i Zagorski tjedan (Od 18. do 25. IX 1966)*. Zagorski kalendar, 27(1968), str. 69-82.
- Krleža, Miroslav: *Lamentacija o našim književnim prilikama u stilu Tomaša Mikloušića plebanuša stenjevečkog*. Kaj, 1(1968), 1, str. 7-[11].
- Kukovačec, Ivica (ur.), *Tak je bilo...: 25 godina Recitala kajkavskog pjesništva "Dragutin Domjanić" – Sveti Ivan Zelina*. Sveti Ivan Zelina, Pučko otvoreno učilište-Ogranak Matice hrvatske, 2006.
- Kutnjak, Ivan: *Kajkavski peterolisni capriccio: kakti napriliku zavodljivi pjev pet vršnih sirena hrvatskokajkavskih*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 2011.
- Kutnjak, Ivan: *Zercalo horvacko: hrvatski kajkavski pjesmotvor devedesetih*. Varaždin, Varaždinsko književno društvo, 1999.
- Kuzmanović, Mladen (ur.): *Antologija novije kajkavske lirike*. Kaj, [8] (1975), 3-5.
- Kuzmanović, Mladen (ur.): *Primjeri novije kajkavske proze*. Kaj, 6(1973), 11-12, str. 14-124.
- Kuzmanović, Mladen: *Nasljednici i istraživači: (Globalne napomene o poslijeratnoj kajkavskoj lirici)*. U: Kalinski, Ivo (ur.): *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu: zbornik radova sa skupova u Krapini*. Krapina, Kajkavsko spravišće, 1993. Str. 54-61.

- Kuzmanović, Mladen: *Otkriće crne jezgre: marginalije uz kajkavsku liriku Ive Kalinskog*. Kaj, 4(1971), 7-8, str. 23-26.
- Lisac, Josip: *Časopis Kaj i Gorski kotar*. Kaj, 42(2009), 3, str. 61-68.
- Lisac, Josip: *Čakavština kao jezik pismenosti i književnosti od srednjeg vijeka do danas*. Croatica et Slavica Iadertina, 9(2013), 1, str. 31-37.
- Lončarić, Mijo: *Kajkavsko narječje*. Zagreb, Školska knjiga, 1996.
- Lončarić, Mijo; Kekez, Stipe: *Čakavština i kajkavština kao književni jezici i danas u književnosti*. Kaj, 40(2007), 6, str. 67-83.
- Lončarić, Mijo; Kuzmić, Martina: *Glavnina kajkavskih govora u dijalekto-loškim radovima u Kajju*. Kaj, 42(2009), 3, str. 45-60.
- Mičanović, Krešimir: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb, Disput, 2008.
- Milanja, Cvjetko: *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000*. Sv. I-IV. Zagreb, Zagrebgrafo-Altagama, 2000, 2001, 2003, 2012.
- Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo Zvonka Kovača*. Kaj, 40(2007), 4-5, str. 3-13.
- Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo Ive Kalinsk[o]ga*. Kaj, 40(2007), 6, str. 3-9.
- Milanja, Cvjetko: *Pjesništvo Ivana Goluba*. Republika, 65(2009), 1, str. 9-15.
- Milanja, Cvjetko: *Drugačiji Kovač*. Kaj, 43(2010), 1-2, str. 135-137.
- Milanja, Cvjetko: *Kajkavsko pjesništvo Božice Pažur*. Kolo, 19(2011), 1, str. 37-42.
- Milanja, Cvjetko: *Postmodernizam*. U: Visković, Velimir (gl. ur.): *Hrvatska književna enciklopedija*. Sv. III: Ma-R. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011. Str. 427-428.
- Moguš, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Treće, prošireno hrvatsko izdanje. Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2009.
- Mrkonjić, Zvonimir: *Suvremeno hrvatsko pjesništvo: razdioba*. Zagreb, Kolo, 1971.
- Načinović, Daniel: *Jabuka s bartuljskoga sajma: o Črnji (i) njime samim*. Kaj, 35(2002), 4, str. 45-49.
- Očak, Jelena: *Pet godina Kaja (1978-1982)*. Kaj, 16(1983), 2, str. 48-57.
- Panorama novijega kajkavskog pjesništva*. Kaj, 4(1971), 1.
- Pavić, Nikola (ur.): *Antologija novije kajkavske lirike*. Zagreb, Lykos, 1958.
- Pavličić, Pavao: *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*. Zagreb, Matica hrvatska, 2008.
- Pažur, Božica: *Ars Scribendi – pisanja meštrija: riječ kritike o kajkavskoj poeziji Božice Jelušić*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 12-16.
- Pažur, Božica: *Časopis Kaj – životno djelo Stjepana Draganića (Uz 30. obljetnicu časopisa Kaj)*. Kaj, 31(1998), 1-2, str. 3-13.

- Pažur, Božica: *Razine urbanoga - naznake uz moderno kajkavsko pjesništvo Stanislava Petrovića*. Kaj, 31(1998), 3-4, str. 20-24.
- Pažur, Božica (ur.): *Mala antologija suvremene hrvatskokajkavske poezije*. Nova Istra, 6(2001), 2-3, str. 196-220.
- Pažur, Božica: *Pisanja meštrija Božice Jelušić: naznake uz izbor – u povodu 50. obljetnice rođenja i 30. književnog djelovanja*. Kaj, 34(2001), 6, str. 29-33.
- Pažur, Božica: *Visoki kajkavski zgrad lirike Stanislava Petrovića: naznake uz izbor*. Kaj, 36(2003), 3, str. 12-14.
- Pažur, B.[ožica]: *Kajkavski kao prevoditeljski jezik – jedno od životnih djela redatelja Vladimira Gerića*. Kaj, 37(2004), 1-2, str. 138-139.
- Pažur, Božica (ur.): *Kaj & Ča: prožimanja i perspektive*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 2004.
- Pažur, Božica: *Pavlinско kulturno nasljeđe u izdanjima Kajkavskog spravišća i časopisa Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 99-110.
- Pažur, Božica: *Poticajna uloga časopisa Kaj u obnovi i reafirmaciji suvremene, novokajkavske književnosti*. Kaj, 42(2009), 3, str. 69-78.
- Peričić, Denis: *Larma za povijest*. Kaj, 28(1995), 1-2, str. 123.
- Peričić, Denis: *Kajkavština Gunthera Grassa*. Kaj, 34(2001), 1-2, str. 118.
- Peričić, Denis: *Ernest Fišer, jubilarac s pokrićem*. Kaj, 36(2003), 4-5, str. 160-162.
- Peričić, Denis: *Nick Cave kao – Nik Kajv!* Kaj, 38(2005), 1-2, str. 25-26.
- Peričić, Denis: *Kajkavština je već 30 godina suveren jezik rocka! 7plus: regionalni tjednik*, 2010, br. 330 (14.9.2010), str 38.
- Poljanec, Vladimir: *Vodič za hodočasnike: pregledi, ogledi i pogledi*. Klanjec, Hrvatskozagorsko književno društvo, 2008.
- Ponoš, Tihomir: *Na rubu revolucije: studenti '71*. Zagreb, Profil, 2007.
- Premerl, Tomislav: *Povijesnoumjetnička i graditeljska baština kajkavskih krajeva u časopisu Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 94-98.
- Putopisi po kajkavskim krajevima*. Kaj, 20(1987), 4-5.
- Roščić, Marija: *Uz 25. obljetnicu Kajkavskog spravišća*. Kaj, 31(1998), 5-6, str. 141-152.
- Roščić, Marija (ur.): *Bibliografija časopisa Kaj 1968. – 2010*. Kaj, 44(2011), 3-4.
- Samarđžija, Marko: *O hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti*. Šokačka rič, 1(2004), 1, str. 83-92.
- Skok, Joža: *Poslijeratna kajkavska lirika*. Dometi, 5 (1972), br. 1-2, str. 109-112.

- Skok, Joža etc. (ur.): *Kajkavski zbornik: izlaganja na znanstvenim skupovima o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1970-1974*. Zlatar, Narodno sveučilište "Ivan Goran Kovačić", 1974.
- Skok, Joža: *Od osporavanja do kreativnog produžetka i nove afirmacije kajkavske pjesničke tradicije*. Kaj, 16(1983), 4, str. 3-7.
- Skok, Joža: *Moderno pjesničko pomiranje u drugo lice zbilje: kritička zapazanja o kajkavskom pjesništvu Božice Pažur*. Kaj, 16(1983), 4, str. 35-38.
- Skok, Joža: *Moderno hrvatsko kajkavsko pjesništvo: eseji, interpretacije i ocjene*. Čakovec-Zagreb, Zrinski-Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1985.
- Skok, Joža: *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti: književno-povijesne i kritičko-teorijske studije i rasprave*. Čakovec-Zagreb, Zrinski-Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 1985.
- Skok, Joža; Kekez, Josip (ur.): *Usmena i pisana kajkavska književnost: prožimanja i odnosi*. Kaj, 19(1986), 2.
- Skok, Joža (ur.): *Ogenj reči: antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva*. Kaj, 19(1986), 4-6.
- Skok, Joža (ur.): *Ogerličići reči: antologija hrvatske kajkavske drame*. Kaj, 23(1990), 1-4.
- Skok, Joža: *Moderno hrvatsko kajkavsko i čakavsko pjesništvo u znaku Matoševa Hrastovačkog nokturna i Ujevićeva Oproštaja*. Kaj, 25(1992), 3, str. 25-30.
- Skok, Joža: *Fuga kajkavica haeretica*. Kaj, 24(1993), 2-4, str. 10.
- Skok, Joža: *Hrvatsko kajkavsko pjesništvo 20. stoljeća*. U: Jembrih, Alojz (ur.): *Kajkaviana croatica: hrvatska kajkavska riječ*. Zagreb-Donja Stubica, Družba Braća hrvatskoga zmaja-Muzej za umjetnost i obrt-Kajkaviana, 1996. Str. 397-414.
- Skok, Joža: *Kajkavski solilokviji i nokturna Ernesta Fišera*. Kaj, 29(1996), 4, str. 17-28.
- Skok, Joža: *O identitetu i modernitetu kajkavske lirike Zvonka Kovača*. Kaj, 31(1998), 3-4, str. 3-9.
- Skok, Joža (ur.): *Ruožnik rieči: antologija hrvatske kajkavske proze*. Kaj, 32(1999), 1-3.
- Skok, Joža: *Rieči sa zviranjka: antologija moderne kajkavske lirike 20. stoljeća*. Zagreb, Tipex, 1999.
- Skok, Joža: *Kajkavski i čakavski kontekst hrvatske kratke priče*. Kaj, 35(2002), 4, str. 101-103.

- Skok, Joža: *Gervaisove čakavske i Pavićeve kajkavske minijature u hrvatskom pjesništvu*. Kaj, 37(2004), 3, str. 27-33.
- Skok, Joža: *Jezično estetska kajkavska ishodišta*. Kaj, 38(2005), 6, str. 25-27.
- Skok, Joža: *Ignis verbi kajkavicae: nove kajkavske studije, eseji i rasprave*. Zagreb, Kajkavsko spravišće, 2007.
- Skok, Joža: *Garestinski hortus verbi: varaždinska književna hrestomatija*. Varaždinske Toplice-Varaždin, Tonimir-Ogranak Matice hrvatske Varaždin, 2012.
- Solar, Milivoj: *Književni leksikon: pisci, djela, pojmovi*. Zagreb, Matica hrvatska, 2011.
- Stamać, Ante: *Slikovno i pojmovno pjesništvo*. Zagreb, Liber, 1977.
- Starija kajkavska književnost i suvremena kajkavska proza. Kaj, 10(1977), 6-8.
- Stojević, Milorad: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: antologija: studija*. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 1987.
- Strčić, Petar: *Čakavski sabor – jučer i danas*. Kaj, 24(1991), 2-3, str. 127-130.
- Sviben, Mirko: "Dani kajkavske riječi – Zlatar 70". Kajkavski kalendar, 3(1971), str. 329-331.
- Šicel, Miroslav: *Pouzđano autorsko djelo*. Kaj, 24(1991), 2-3, str. 141-142.
- Šicel, Miroslav: *Prva znanstvena monografija o Zvani Črnji*. Kaj, 35(2002), 4, str. 50-52.
- Škiljan, Dubravko: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb, Golden marketing, 2002.
- Šojat, Antun (ur.): *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu: zbornik referata na Znanstvenom simpoziju u Krapini, održanog 8. rujna 1975. pod pokroviteljstvom Predsjedništva SR Hrvatske*. Krapina, Festival kajkavske popevke, 1975.
- Šojat, Olga (ur.): *Izbor iz starije hrvatskokajkavske književnosti: 16. stoljeće*. Kaj, 8(1975), 9-10.
- Šojat, Olga: *Život i rad Ignaca Kristijanovića*. Rad JAZU, knj. 324, 1962, str. 63-113.
- Šojat, Olga: *Hrvatski kajkavski pisci I-II*. Zagreb, Matica hrvatska-Zora, 1977.
- Šuste, Ivan; Draganić, Stjepan; Oštrić, Vladimir; Lay, Jasna: *Naša desetgodišnjica: analitička informacija o časopisu "Kaj" i o posebnim izdanjima (1968-1977)*. Kaj, 10(1977), 11-12, str. 74-93.

- Tarbuk, Nela: *Povijesnoumjetničke teme u časopisu Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 88-93.
- Težak, Stjepko: *Kajkavski roman Pere Budaka*. Kaj, 30(1997), 3-4, 149-155.
- Toma, Dragutin: *Hrvatski sjever*. Kajkavski kolendar, 3(1971), 3, str. 315-316.
- Tomašek, Andrija: *Kaj – čimbenik hrvatske glazbene publicistike*. Kaj, 42(2009), 3, str. 79-87.
- Ujević, Mate: *Smotra kajkavskog pjesništva "Samobor 71"*. Zagorski godišnjak, 16(1972), 16, str. 168-178.
- Vončina, Nikola: *Hrvatske TV drame i serije (1956-1971)*. Zagreb, Matica hrvatska, 2011.
- Zvonar, Ivan: *Usmena kajkavska književnost u kritičkom izboru i obzorju časopisa Kaj*. Kaj, 42(2009), 3, str. 23-44.
- Zvonar, Ivan: *Na kajkavskim korijenima*. Samobor, Meridijani, 2009.
- Zvonar, Ivan: *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti*. Zabok, Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2014.
- Žanić, Ivo: *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci: o sociolingvistički animiranih filmova*. Zagreb, Algoritam, 2009.
- Žanić, Ivo: *Hrvatski jezik danas: (Od povijesne tronarječnosti do trokuta standard – Zagreb – Dalmacija)*. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1755&naslov=hrvatski-jezik-danas> (posjećeno 15.6.2015)

KAZALO IMENA

- Adamček, Josip 75-77, 204
Andrašec, Florijan 108
Antolčić, Ivan 203
Antolić Hromčan, Joža 197
Arouet, François Marie 178
Aubanèu, Teoudor 178
Augustinčić, Antun 203
Azra (glazbeni sastav) 223
- Babić, Ljubomil Tito Josip Franjo
21, 75-77, 96, 156, 160, 173
Bačić, Nikola N. 126, 186
Bačić, Krešimir 107, 134
Bahunek, Branko 203
Bajaga (glazbeni sastav) 223
Bajuk, Lidija 223
Bajza, Željko 197, 198
Bakarić, Tomislav 23, 67, 163
Baldani, Juraj 39, 95, 148, 203
Balog, Vid 179-180
Balog, Zdenko 201
Balog, Zvonimir 42
Balota, Mate → Mirković, Mijo
Bandulavić, Ivan 13
Baraković, Juraj 13
Baričević, Doris 201
Baron Tamburlanović 14
Bartolić, Zvonimir 49-51, 54, 55, 58,
131, 156, 168, 198, 213, 221, 222
- Batušić, Nikola 173, 222
Batušić, Slavko 178, 179, 195
Baudelaire, Charles 181
Beck, Boris 157, 164, 176, 216
Bedeković, Josip 196
Bedić, Marko 204
Belostenec, Ivan 13, 131, 135, 155,
172, 195
Bence, Stjepan 47, 49, 51, 52, 103,
106, 108, 110, 126, 132, 138,
197, 213
Bencet, Smiljka 72
Benković Peratova, Silvija 23
Berke, Petar 155, 172, 195
Beusan, Mario 201
Biblija 164, 179, 180
Biletić, Boris (Domagoj) 23, 206,
208, 209
Birling, Ivan Krstitelj 195
Bišćan, Drago 56
Biškup, Josip 149
Blažeka, Đuro 200, 221, 222
Blažina, Zdravko 39
Bloch, Ernst 29
Bostjančić, Ivan 21
Bošković Stulli, Maja 198
Bošnjak, Branko 29
Božanić, Joško 17, 23, 45, 106, 115,
145, 208

KAZALO IMENA

- Božić, Mirko 22, 44, 205
 Brajdić, Ivan 149
 Brekalo, Ivanka 172
 Bremond, Alessandrina 178
 Brešan, Ivo 67
 Brešić, Vinko 24, 83, 91, 193, 194, 198, 217
 Brezedi, Lujo 51
 Brezovački, Tituš 14, 65, 66, 161, 162, 164, 187, 196
 Brkan, Božica 23, 133, 134, 157, 215-217, 248
 Broz, Ivan 16
 Broz, Josip Tito 64, 89, 97, 98
 Brozović, Dalibor 211
 Budak, Mile 22
 Budak, Pero 23, 152, 153, 156, 162
 Budiša, Dražen 30
 Bujan Kovačević, Zlata 164, 197
 Bukovina, Zvonimir 197
 Bunić Vučić, Ivan 13
- Cajner, Mirko 61
 Calvet, Louis-Jean 19
 Capar, Nikola 221
 Car Matutinović, Ljerka 22, 209
 Cave, Nick 181, 182, 184
 Cesar, Jurica 46-48, 57, 59, 60
 Cesarec, August 65, 66, 68, 89, 131
 Cesarić, Dobriša 135, 205
 Chambers, J. K. 19
Cinkuši (instrumentalno-voklani sastav) 223
Cithara Octochorda 161
 Corelj Zurl, Josip 174
 Crnec, Zlatko 52, 62, 120-122, 126, 127, 132, 139, 140, 145, 207, 215, 217
 Crnković, Vladimir 203
- Cvetković, Željka 157
 Cvitanović, Đurđica 77, 201
- Čadež, Zdravko 53, 104
 Čičak, Ivan Zvonimir 30
Čini barona Tamburlana 162
 Črnja, Zvane 21, 24, 41, 43, 44, 174, 188, 189, 205, 209
 Čulina, Arijana 22
- Dabčević Kučar, Savka 29
 Dabo, Ante 206
 Dada, Ruža 66
 Danić, Ivan 151
 De la Mare, Walter 178
 Dedić, Arsen 107
 Delorko, Olinko 198
 Depolo, Josip 203
 Despot, Miroslava 195
 Dešić, Nikola 14
 Dijanić, Juraj 156, 196
 Dimnjaković, Janko 164
 Divković, Matija 13
 Dizdar, Mak 131
 Dizdar, Zdravko 176
 Dolenc, Miroslav Dravski 47, 52, 140, 147, 173, 197, 204
 Dominić, Stanko 47, 49, 50, 53, 103, 106, 108, 110, 126, 138, 139, 147, 196, 213
 Domjanić, Dragutin 22, 52, 61, 65, 96, 104, 126, 140, 163, 167, 173, 174, 178, 187, 196-199, 211, 213, 219, 247
 Donadini, Ulderiko 25
 Donat, Branimir 173
 Došen, Vid 15
 Dovjak Matković, Blanka 62, 110, 126, 138, 140, 146, 196, 197

- Draganić, Stjepan 34, 35, 39, 40, 44, 47, 51, 62, 65, 75, 78-83, 85, 87, 88, 90, 95-97, 99, 101, 103, 106, 108, 110, 126, 127, 138, 140, 146, 148-150, 156, 159, 162, 196, 197, 200, 204, 213, 214, 248
- Dragojević, Danijel 107
- Dražić, Ivan 13
- Drempetić Hrčić, Zorislav 34, 75, 203
- Drobnjak Posavec, Marija 157
- Dropučić, Ivka 170
- Držić, Džore 12, 13, 43, 118
- Držić, Marin 12, 13
- Dugandžić, Nikola 53
- Duić, Ljubica 34, 38, 39, 47, 51, 52, 103, 106, 108, 178
- Dukat, Vladoje 186
- Dvornik, Boris 73
- Dvorski, Zlatko 170
- Đalski, Ksaver Šandor → Babić, Ljubomil Tito Josip Franjo
- Đurić, Tomislav 46, 51, 56, 57, 59, 66, 89
- Ezop 21, 156
- Evačić, Miroslav 223
- Falica, Josip 203
- Fališevac, Dunja 195,
- Falout, Željko 107
- Feletar, Dragutin 38, 39, 46-48, 51, 52, 57-60, 127, 151, 176, 213
- Ferenčić, Zvonimir 72
- Fiamengo, Jakša 22, 23
- Fijan, Vid 67
- Filić, Krešimir 52, 56
- Filipan, Božica 150, 151
- Finka, Božidar 45, 174
- Fisković, Cvito 44
- Fišer, Ernest 23, 46-48, 51, 57, 59, 62, 81, 108, 109, 113, 114, 117, 121, 122, 124, 125, 128-130, 132, 137-140, 144, 146, 150, 151, 168-170, 173, 176, 189, 191, 197, 207, 215, 217, 220, 222, 248
- Fizir, Ivica 57
- Frančić, Anđela 200, 222
- Frangeš, Ivo 63-65, 176, 211
- Franičević, Marin 43, 174
- Frankopan, Fran Krsto 13, 55, 172, 187
- Fromm, Erich 29
- Frye, Northrop 183
- Fuček, Štefan 14, 155, 195
- Funda, Željko 23, 147, 152, 153, 156-157, 180, 184, 198, 207, 216
- Gaj, Ljudevit 15, 24, 57, 61, 65, 68, 78, 96, 98, 173, 187, 198, 213
- Galant, Nada 206, 208-209
- Galović, Antun 49, 57
- Galović, Fran 22, 104, 124, 126, 130, 140, 173, 187, 196, 197, 199, 211, 247
- Galović, Josip 110
- Ganza, Mate 107
- Gašparoti, Hilarion 14, 155, 172, 195
- Gavranović, Đorđe 51
- Gaži, Dragan 203
- Geljanica, Urša 196
- Genc, Josip 163
- Generalić, Ivan 67
- Generalić, Josip 174, 203
- Georgijević, Adalbert 64
- Gerić, Vladimir 23, 180, 181, 183, 184

- Gervais, Drago 21, 43, 210
 Gjalski, Ksaver Šandor → Babić, Ljubomil Tito Josip Franjo
 Gjurčić, Tomislav → Đurić, Tomislav
 Glogović Klarić, Ivanka 208
 Glumac, Branislav 107
 Gluščević, Obrad 73
 Goldoni, Carlo 178, 179
 Golik, Krešo 72, 160
 Golob, Zvonimir 107
 Golub, Antun 51
 Golub, Ivan 23, 132, 133, 140, 146, 217, 220
 Gotovac, Vlado 107
 Govorčin, Slavko 23
 Grabovac, Filip 15
 Grass, Gunter 183
 Grgošević, Zlatko 173
 Grlić, Danko 29
 Gubec, Matija 33, 68, 123, 213, 223
 Gudelj, Petar 107
 Gundulić, Ivan 13, 119
 Gušić, Branimir 97
 Gušić, Marijana 39, 89, 151, 204
- Habdelić, Juraj 14, 96, 131, 155, 156, 172, 195
 Habermas, Jurgen 29
 Hadrovics, Laszlo 186
 Hadrović, Mirko 53, 63, 110, 127
 Hasnek, Vinko 147, 197, 207
 Haugen, Einar 19
Haustor (glazbeni sastav) 223
 Hećimović, Branko 67
 Hegeđušić, Krsto 38, 67, 130, 203
 Hegeđušić, Martin 47, 51, 213
 Hektorović, Petar 13, 43
 Henc, Katarina 203
 Hitrec, Božidar 62, 63
- Hižar, Biserka 170
 Hlastec, Božidar/Božo 47, 50, 51, 53, 63, 110, 213
 Hogač, Ivanka 170
 Horvat, Andela 201
 Horvat, Dragutin 183, 184
 Horvat, Ivan 50, 52, 62-64, 110, 127, 138, 140, 147, 149-152, 196, 213
 Horvat, Joža 162
 Horvatić, Dubravko 38, 39, 107
 Horvatin, Dunja 149
 Hrčić, Ivo 53
- Indijanski mudroznaneć* 196
 Ivakić, Joza 22
 Ivanišević, Drago 22, 43
 Ivanišević, Ivan 13
 Ivanošić, Antun 15
 Ivanuša, Vilko 149
 Iveković, Oton 203
- Jačmenica Jazbec, Verica 50, 53, 64, 104, 110, 111, 127, 147, 149, 196, 204, 206, 213
 Jagačić, Tomislav 66
 Jagić, Branka 157, 197
 Jagić, Vatroslav 56
 Jakševac, Stjepan 49, 53, 62, 110, 168
 Jakšić, Zlatan 43
 Jalšić Ernečić, Draženka 67
 Jandrić, Matija 178
 Janeš, Želimir 203
 Jelenović, Ive 21, 186
 Jelušić, Božica 62, 122, 130-132, 139, 146, 151, 152, 156, 157, 173, 197, 198, 207, 215, 220, 222
 Jembrih, Alojz 9, 86, 92, 113, 140, 153, 172-174, 195, 196, 219, 221, 222, 248

- Jembrih, Ivica 23, 47, 49, 51-53, 104, 127, 138, 140, 147, 181, 197, 206-207, 213
- Jesenjin, Sergej 181
- Johansson, Scarlett 135
- Joyce, James 180
- Jun-Broda, Ina 174
- Jurak, Drago 203
- Juretić, Vlasta 208
- Juriša, Stanko 63, 149
- Jurišić, Šimun 173
- Jurjević, Josip 110, 127, 150, 151
- Kačić Miošić, Andrija 15
- Kalčić, Marijan 41
- Kaleb, Vjekoslav 22
- Kalilić, Dunja 23
- Kalinski, Ivo 23, 52, 53, 62, 64, 80, 84, 85, 92, 104, 110-115, 127, 132, 144, 145, 170, 173, 176, 177, 187-189, 197, 198, 200, 207, 208, 217, 221, 222, 248
- Kanavelić, Petar 13
- Kancijan, Stanko 47, 51, 104, 110, 127, 213
- Kangrga, Milan 29
- Kanižaj, Pajo 23, 47, 51, 52, 64, 71, 127, 130, 138, 140, 163, 196, 207, 213
- Kanižlić, Antun 15
- Kapucin, Gregur → Maljevec, Juraj
- Karlovcan, Grgur 22, 126, 176
- Karnarutić, Brne 13
- Katalinić Jeretov, Rikard 42
- Katančić, Matija Petar 15
- Katičić, Radoslav 13, 14
- Kavaliri* (glazbeni sastav) 223
- Kavanjin, Jerolim 13
- Kekez, Josip 177, 198
- Kekez, Stipe 210
- Kerstner, Mladen 23, 72-73, 156-160, 162, 163, 197, 216
- Klasić, Hrvoje 29, 30
- Klopotan, Franjo 203
- Knebl, Dunja 223
- Kögl, Marina 170
- Kolar, Mario 153, 181
- Kolar, Slavko 22, 156, 158, 162, 163
- Kolar Dimitrijević, Mira 176, 204
- Kolar Đudajek, Magdalena 197
- Kolumbić, Tin 45
- Koncelak, Fran 34, 52, 75, 103, 106, 108, 110, 127, 147, 152, 196
- Konjević, Ljubica 49, 53, 103, 106, 108, 110, 139, 196
- Korotaj, Vladimir 157
- Kos, Vinko 176, 196
- Kosec Torjanac, Vesna 164, 165
- Koštuć, Pero 64
- Kovač, Emilija 147, 198
- Kovač, Zvonko 23, 47, 52, 62, 78, 113, 115-122, 124, 126, 127, 132, 136, 139, 140, 145, 152, 153, 197, 198, 207, 208, 215, 217, 222, 248
- Kovačević, Dražen 222
- Kovačević, Josip 150-151
- Kovačić, Ante 21, 96, 173
- Kovačić, Ivan Goran 22, 63, 104, 126, 173, 176, 178, 187, 199, 211, 220, 248
- Kovačić, Mijo 67, 68, 203
- Kozarac, Ivan 22
- Kozina, Antun 48, 65
- Krajačević Sartorius, Nikola 14, 155, 196
- Kralj, Marijan 53
- Kralj, Stjepan 197
- Kraš, Marijan 197

KAZALO IMENA

- Krčelić, Baltazar Adam 96, 172, 195
 Kristijanović, Ignac 20, 21, 38, 50, 78, 122, 156, 160, 172, 195, 196, 211
 Krizman, Bogdan 38-39
 Krizmanić, Ivan 156
 Krklec, Gustav 61, 65, 152, 174
 Krleža, Miroslav 22, 23, 25, 27, 35, 37, 38, 60, 97, 104, 123, 126, 131, 148, 149, 152, 156, 163, 164, 173-176, 187, 191, 196, 198, 199, 211, 248
 Krmpotić, Ante 159, 162
 Krmpotić, Milan 47, 52, 56, 103, 104, 106, 108, 110, 196, 213
 Krmpotić, Vesna 107
 Krpan, Stjepan 204
 Kruhek, Milan 204
 Kruna, Marina 43
 Kukovačec, Ivica 61
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 56
 Kulišić, Šime 23
 Kulundžić, Zvonimir 52, 56, 176, 213
 Kunić, Ivanka 157, 197
 Kutnjak, Ivan/Ivica 127, 136, 138, 157, 174, 176, 197, 198, 207, 208, 216, 222
 Kuzmanović, Mladen 63, 81, 82, 104-106, 111, 112, 114, 115, 124-127, 130-132, 138, 139, 142-144, 147, 149-151, 159, 160, 173, 187, 189, 191, 197, 198, 212, 215, 216, 218, 222, 248
 Kuzmić, Martina 92, 200
Kvartet Gubec (glazbeni sastav) 223
 Labaš, Rudi 203
 Lacković, Ivan Croata 203
 Ladan, Tomislav 56
 Laginja, Matko 20
 Lamza, Ivan 162
 Laszlo, Bulcsu 200
 Lay, Jasna 80, 82
 Leskovar, Janko 96, 173
 Lipljin, Tomislav 23, 166, 174, 183, 184
 Lippi-Green, Rosina 19
 Lisac, Josip 13, 93, 176, 200
 Loborec, Božena 47, 50, 52, 104, 110, 111, 127, 138, 140, 149, 196, 206, 213
 Lončar, Martin 150
 Lončarić, Mijo 9, 92, 173, 176, 200, 210, 222
 Lorca, Federico Garcia 121
 Lovrečić, Boris 53
 Lovrenčić, Ivan 203
 Lovrenčić, Jakob 172
 Lucić, Hanibal 13, 43
 Lučić, Franjo 174
 Lukacs, Gyorgy 29
Lysimachus 162, 179
 Ljermontov, Mihail Jurjević 181
 Ljubić, Pere 21, 43
 Mađer, Miroslav Slavko 107
 Magdalenić, Matijaš 14
 Magnabosco, Jagoda 170
 Majdak, Zvonimir 23, 107, 156, 217
 Majer, Vjekoslav 73
 Majetić, Alojz 42, 107
 Majetić, Franjo 73
 Makuc Pojatina, Marija 150
 Maleković, Vladimir 203
 Malenovski, Rudolf 77, 78
 Malić, Zdravko 174

- Malogorski, Renata 170
 Maltar, Zdenka 147
 Maljevec, Juraj 14
 Marcuse, Herbert 29
 Marečić, Biserka 147
 Maresić, Jela 200, 222
 Maretić, Tomo 16
 Marinković, Ranko 23
 Marjanović, Žarko 52, 56
 Marković, Matija 14
 Marks, Ljiljana 198
 Marulić, Marko 12, 25, 43, 79, 189
 Maruševski, Olga 201
 Matetić, Franjo 23
 Matiša, Mirjana 150, 197
 Matković, Marijan 23, 65, 158, 159, 163, 174
 Matoš, Antun Gustav 21, 104, 125, 126, 152, 156, 173, 187, 196, 199, 209-211, 215
 Matulić, Franjo 53
 Mažuranić, Ivan 119
 Medvešek, Sven 72
 Menčetić, Šiško 12, 13, 43, 118
 Meršić, Martin 51
 Mesarić, Kalman 162, 187
 Mesarić, Želimir 159, 160, 216
 Mezdjić, Višnja 170
 Mićanović, Krešimir 17, 18
 Mihalić, Slavko 64, 107, 116
 Mihaljević-Kantor, Vlado 157
 Mihanović, Antun 14, 172
 Mihanović, Nedjeljko 176
 Miholek, Vladimir 198
 Mihovilović, Ive 43, 188
 Mijović Kočan, Stijepo 51
 Mikec, Ivan 110, 196
 Mikloušić, Tomaš 14, 20, 35, 37, 131, 156, 172, 196
 Milanja, Cvjetko 27, 107, 116, 129, 144, 145, 198
 Miletić, Cvjetana 208
 Miličević, Nikola 107
 Milković, Zvonko 22, 110, 126, 176, 187, 196, 199
 Milohanić, Tomislav 206, 208
 Miloš, Petar 22
 Milovan, Antun 189, 206
 Milovec, Boltižar 14
 Milton, John 156
 Mirković, Mijo 43
Mislibolesnik iliti Hipokondrijakuš
 14, 66, 162
 Mistral, Frederic 178
 Miškina → Pavlek, Mihovil Miškina
 Moguš, Milan 174, 205
 Mokorović, Ljiljana 172
 Morović, Hrvoje 44
 Moslavac, Slavica 204
 Mraz, Franjo 67
 Mrkonjić, Zvonimir 107, 115
 Mujičić, Tahir 160, 163
 Mulih, Juraj 14, 96, 155, 172, 195
 Muzur, Amir 208
 Načinović, Danijel 23, 122, 145, 206, 208, 209
 Nazor, Vladimir 21, 43, 209
 Nemčić, Antun 21, 152, 162
 Nemeč, Krešimir 198
Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu 14
 Nikolić, Milan 61
Noćno viđenje svetoga Bernarda
 162
 Novak, Grga 65
 Novak, Ivan 54
 Novak, Kristian 217-8
 Novak, Marija 49, 52, 126, 127, 138, 150, 151, 204

- Novak, Slobodan 23
 Novosel, Ranka 53
 Novosel, Stjepan 162
- Očak, Ivan 77, 176, 204
 Očak, Jelena 85
 Oremović, Mia 73
 Oštrić, Vladimir 80, 82
 Ozimec, Josip 104, 111, 127, 206, 219
- Padovec, Ivan 56
 Pahić Grobenski, Barica 157
 Pajur, Franjo 172, 195
 Palanović, Ankica 170
 Pandurić, Josip 163, 174
 Parčina, Ante 151
 Paro, Frane 170
 Parun, Vesna 42
 Pasternak, Boris 135, 181
 Patačić, Franc 172
 Patačić, Katarina 14, 172, 220
 Pavić, Nikola 22, 51, 54, 55, 65, 103, 104, 110, 125, 126, 176, 186, 187, 196, 197, 199, 210, 213
 Pavlek, Mihovil Miškina 22, 96, 187, 196, 197
 Pavletić, Vlatko 56
 Pavličević, Dragutin 77, 204
 Pavličić, Pavao 107
 Pavlinić, Juraj 195
 Pažur, Božica 23, 81, 86-88, 90, 92, 93, 114, 122-127, 132, 139, 140, 145, 146, 150, 151, 170, 173, 184, 197, 198, 207, 208, 215, 217, 222, 248
 Peić, Matko 152
 Pejović, Danilo 64
 Pelegrinović, Mikša 13
- Pepelko, Ivica 223
 Pergošić, Ivan 9, 14, 155, 172, 186, 195
 Peričić, Denis 23, 62, 135, 136, 146, 152, 153, 156, 157, 165, 166, 173, 181-184, 197, 198, 207, 208, 215-217, 222, 223, 248
 Pernić, Vladimir/Vlado 23, 112, 144, 206, 208
 Peroković, Zora 170
 Petak, Franjo 149
 Petković, Nikola 23
 Petrak, Nikica 107
 Petrarca, Francesco 12, 116-119
 Petrasov Marović, Tonči 22, 107
 Petrić, Hrvoje 204
 Petris, Hijacint 22, 186
 Petrović, Gajo 29
 Petrović, Stanislav 62, 122-127, 132, 139, 140, 145, 197, 207, 208, 215, 217
 Petrović, Stanko 150, 151
 Petrović, Zvonko 51
 Pirker, Pero 60
 Piskač, Davor 198
 Piskač, Nenad 217
 Piškorec, Velimir 152, 200
Planctus B. V. Mariae... 162
 Pogačić, Adalbert 52, 104, 111, 126
 Poljanec, Vladimir 63
 Ponoš, Tihomir 28
 Popović, Pero 149
 Posilović, Pavao 13
Prekmurska pjesmarica 9, 14, 195
 Premerl, Tomislav 78, 93, 201
 Prepušt, Biserka 170
 Prevert, Jacques 121
Prljavo kazalište (instrumentalno-vokalni sastav) 135

- Propercije → Sekst, Propercije
 Prpić, Tomislav 22, 126, 173, 176
 Prša, Jadranka 208
 Puškadija Ribkin, Tatjana 195
 Putanec, Valentin 178
- Rabar, Ursula 209
 Rabuzin, Ivan 203
 Radaković, Borivoj 23, 166, 217
 Radauš, Vanja 22
 Radić, Stjepan 67
 Radušić, Mirko 53, 64, 103, 106,
 108, 110, 111, 126, 127, 138, 140,
 196
 Rakovac, Dragutin 24
 Rakovac, Milan 23, 43, 206, 208
 Ranković, Aleksandar 29
 Ranjina, Nikša → *Zbornik Nikše
 Ranjine*
 Raškaj, Darko 147
 Raškaj, Slava 203
 Reiner, Željko 114, 122, 127, 197
 Reljković, Matija Antun 15
 Ribić, Tomislav 147, 157, 208, 216
 Rijavec, Armin 51
 Rimbaud, Arthur 178
 Robić, Ivo 65
 Rogin, Josip 157, 163
 Rošić, Marija 78, 93, 144, 203
 Roumaniho, Jouse 178
 Rožić, Vatroslav 16
 Rudan, Evelina 206, 208
 Runje, Melita 34, 53, 64, 75, 104,
 111, 127, 138, 139, 147, 197
- Sabol, Željko 47, 48, 88
 Sabolić, Ivan 203
 Sagner, Martin 72
 Samardžija, Marko 22
- Sekst, Propercije 181
 Senečić, Geno 162
 Senker, Boris 160, 163-165, 173,
 216
 Shakespeare, William 180, 183, 184
 Sinčić, Miroslav 43, 124, 145, 206,
 208, 209
 Sirmik, Damir 208
Sisciensis Victoria 196
 Skok, Joža 21, 35, 52, 60, 62-64,
 105, 106, 114-116, 119, 121, 123,
 124, 128-133, 135, 139-141, 144-
 -146, 148, 154, 156, 158, 161-
 -163, 170, 173-177, 185-189,
 191, 193, 194, 196-199, 209, 210,
 220-222, 224, 248
 Skurjeni, Matija 203
 Slamnig, Ivan 107
 Slaviček, Milivoj 47, 51, 107
 Smoje, Miljenko 23, 72
 Sokač, Ivo 106, 108
 Solar, Milivoj 27
 Sorkočević, Pjerko 119
 Srpak, Milena 170
 Srša, Ivan 201
 Stamać, Ante 107
 Stančić, Miljenko 203
 Staničić, Aleksandar 64
 Stipčević, Ennio 204, 205
 Stojević, Milorad 23, 189
 Stošić, Josip 107
 Strahonja, Ivo 149-152, 161, 173
 Strčić, Mirjana 206
 Strčić, Petar 206
 Strehe, Franjo 178
 Strozzi, Tito 67
 Stunić, Tomislav 34
 Sudeta, Đuro 130, 176
 Supek, Rudi 29

- Sušanj, Vlasta 208
 Sviben, Kazimir 63
 Sviben, Mirko 62, 63
 Svornik, Ivica 170
- Šaban, Ladislav 204
 Šatović, Franjo 149
 Šenjug, Vladimir 53, 127
 Šercar, Hrvoje 203
 Šerment, Mladen 72
 Šešelj, Stjepan 163
 Šicel, Miroslav 56, 63, 77, 170, 173,
 176, 197, 198, 206, 209
 Šidak, Jaroslav 204
 Šiffer, Vladimir 196
 Šimec, Katica 52, 104, 127
 Šimić, Antun Branko 25
 Šinjori, Valentina 62, 134, 135, 157,
 197, 207, 215, 217
 Škiljan, Dubravko 15, 20
 Škiljan, Mladen 174
 Škrabe, Nino 160, 163
 Škreb, Zdenko 63
 Škrinjarić, Blaž 196
 Škvorc, Stjepan 172, 195
 Šojat, Antun 62-64, 174, 200, 220
 Šojat, Olga 21, 38, 39, 172, 175,
 179, 187, 189, 195, 197, 198, 222,
 248
 Šoljan, Antun 107
Šoštari imenovani Gušta... 181
 Špišić, Zvonko 65
 Špoljar, Željko 197
 Štambuk, Drago 22, 220
 Štolcer, Josip Slavenski 54
 Štoos, Pavao 14, 172, 187
 Štrok, Izidor 149
 Šulek, Bogoslav 16
 Šuste, Ivan 80, 82, 83, 101
- Švenda, Mirko Žiga 223
 Švob, Franjo 53, 104, 138, 149
- Tadijanović, Dragutin 62, 205
 Tarbuk, Nela 92, 93, 201
 Teta Liza → Toplek, Elizabeta
 Težak, Stjepko 63, 153, 172, 197,
 200, 222
 Tišljar, Ivica 157
 Tito → Broz, Josip Tito
 Tkalčević, Adolfo Veber 16, 20, 21
 Toma, Dragutin 50, 51, 53, 55, 168
 Tomašek, Andrija 92, 204, 205
 Tomašić, Stanko 159
 Toplek, Elizabeta 223
 Torjanac, Dubravko 164, 165
 Torjanac Kosec, Vesna 164, 165
 Trinajstić, Marija 208
 Tripalo, Miko 29
 Trudgill, Peter 19
 Trumbetaš, Dragutin 203
 Tuđman, Franjo 57
 Tumpa, Benedikt 34, 53, 75, 111,
 149
- Ujčić, Rudolf 208
 Ujević, Mate 64
 Ujević, Tin 21, 43, 209, 210
 Ulama, Drago 53, 104, 127
- Valentaković, Ivan 61
 Valjevac, Matija 196
 Vančik, Božidar 55
 Varjačić, Marijan 166
 Veček, Petar 67
 Večenaj, Ivan 67, 68, 203
 Vegh, Željko 173, 174
 Velčić, Vladimir 138, 140
Velikovečnik 162

- Vereš, Saša 174, 176
 Vidošević, Vjekoslav 67
 Vidović, Radovan 44
 Virius, Mirko 67, 130
 Višković-Vukić, Zdenka 206
 Vitaljić, Andrija 13
 Vitezović, Pavao Ritter 13, 155, 187
Vještice (glazbeni sastav) 223
 Voća, Elvira 65
 Vokaun Dokmanović, Anđela 34, 53, 103, 106, 108, 110, 127, 138, 147, 197
 Voltaire → Arouet, Francois Marie
 Vončina, Josip 200
 Vončina, Nikola 71, 158
 Vramec, Antun 9, 14, 155, 172, 196
 Vranić, Anton 156
 Vraz, Stanko 24
 Vrbanić, Ivo 72
 Vrđuka, Vladimir 53
 Vrkić, Jožo 151
 Vrkljan, Irena 107
 Vučetić, Šime 43, 174
 Vuglač, Pero 49
 Vujčec, Franjo 203
 Vujčić, Rudolf 206
 Vuk, Dragutin 53, 104, 111
 Vuk, Miroslav 197, 205
 Vukotinović, Ljudevit 24
Zadruga (glazbeni sastav) 223
 Zagrebec, Štefan → Marković, Matija
Zbornik Nikše Ranjine 118
 Zbukvić, Branka 170
 Zečević, Divna 151
 Zečević, Vesna 200
 Zlatarić, Marin 119
 Zoranić, Petar 13, 21, 43
 Zrinski, Katarina 155
 Zrinski, Petar 13, 55, 155, 187
 Zuber, Marijan 66
 Zvonar, Ivan 92, 198, 199, 222
 Žanić, Ivo 70, 71, 73, 223
 Žerjavić, Juraj 63, 220
 Žeželić Alić, Zdravka 208
 Žganec, Vinko 38, 39, 51, 55, 64, 148, 198
 Žiga → Švenda, Mirko
 Žiga
 Žigmanov, Tomislav 22
 Žitnik, Davorin 209
 Županović, Lovro 205

SUMMARY

BETWEEN TRADITION AND SUBVERSION

Kaj magazine and Kajkavian postmodernism

After the Middle Ages, during which Croatian authors had mostly been writing in Latin, a language of public and church administration, and in Old Church Slavic, a language of liturgy and the original significant Croatian literacy, in 16th century there is an increase of writing in regionally widespread Croatian languages, Kajkavian in northwest of Croatia, Čakavian in coastal part of Croatia (Istria and Dalmatia), and Štokavian in Slavonia, Dubrovnik and certain areas on the coast. This language trinity was briefly interrupted in the middle of the 19th century when members of the Illyrian movement (1836-1848) chose Štokavian language as the base for the common language of the emerging modern Croatian nation, aiming for a national integration of former Croatian regions. This newly created national language, called standard Croatian language, has ever since represented the official language in the Republic of Croatia, and Čakavian, Kajkavian and Štokavian languages haven't been used in public communication, as well as literature, having thus created narratives that those languages are less valuable than the standard language. However, they have never completely disappeared from Croatian public scene. Except for the certain forms of folklore (folk songs and dances), it is literature that is the most creditable for it. Revival of literature written in nonstandard Croatian languages, especially Kajkavian and Čakavian, happened in the first half of the 20th century (Fran Galović, Dragutin Domjanić, Miroslav

Krleža and Ivan Goran Kovačić). Kajkavian literature almost vanishes with their departure from literary scene. Its new revival happened in the late 1960's when Kaj magazine was first published, and later many other activities were also started with the goal of (re)affirmation of Kajkavian literature and culture. That is the reason why this magazine and period get the most of attention in this work.

Magazine Kaj was launched at the initiative of Stjepan Draganić in 1968 in Zagreb and it represents the first magazine which specialises in the Kajkavian literature, as well as Kajkavian culture and science in general. In other words, with its appearance the Kajkavian literature and its researchers have for the first time gained continuous media space. Ever since 1968, many Kajkavian writers, mostly poets, have published their works in Kaj, but Kajkavian prose, drama, as well as children's literature and literary translation, which were up until then non-existent or very rare, can be found in it. Except for revival of Kajkavian literature, magazine Kaj is responsible for modernisation of it, because a portion of writers who were active in it managed to bring the Kajkavian literature closer to the contemporary (postmodern) streams not only in Croatian, but also European literature (Ivo Kalinski, Zvonko Kovač, Ernest Fišer, Božica Brkan, Denis Peričić). The magazine is also responsible for critical, scientific and anthological verification of Kajkavian literature (Joža Skok, Mladen Kuzmanović, Olga Šojat, Alojz Jembrih, Ivo Kalinski, Božica Pažur). Considering the fact that the magazine published and (critically, scientifically and anthological) evaluated the Kajkavian literature at the same time, it can be claimed that it was not only its passive transferor, but also its active co-creator. Except for the Kajkavian literature and its researchers, ever since its beginnings the magazine has also been open to researchers of other areas of the Kajkavian culture (linguists, art historians, ethnologists, historians, musicologists, etc.).

In that sense, we can say that Kaj magazine, with its already half-a-century-old continuity of (re)affirming the Kajkavian literature and culture, has contributed not only to the beginning of institutionalisation of this often marginalised scion of Croatian culture, but also of the cultural decentralisation of Croatia. Moreover, considering the width of disciplinary framework and the lack of institutions which would deal with the Kajkavian past and present, we could say that Kaj magazine in a way represents a sort of institution of the Kajkavian culture. Because of this attempted institutionalisation of the Kajkavian culture, which at the very least was not welcome at the time of its launch, as well as most recently, the magazine was in principle subversive. However, as opposed to this subversive goal which was contrary to official and common attitude, the strategies and mechanisms of reaching it were not subversive. None of the content published in Kaj has loudly and directly, let alone ardently, spoken about the need of repositioning of the Kajkavian culture in the national context, but these desires can rather be read as subtext of certain submissions, just as they represent the unobtrusive, almost hidden goal of the very existence of the magazine. Instead of clamorous and polemic tones, the magazine tried (and still does) to achieve its goal by means of calm and reasoned indication of indisputable value of the Kajkavian (cultural) past and present. It can be said that ever since its launch, the magazine is characterised both by its explicit focus on tradition and implicit subversive vocation, a duality chosen as the best method of trying to reaffirm and reposition the Kajkavian culture in the national context. While the method could be debated upon, the concrete contribution of Kaj to the achievement of the goal is undoubtedly major.

BILJEŠKA O AUTORU

Mario Kolar (Molve, 1981) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio je studij kroatistike, slavistike (2008) i bibliotekarstva (2011) te doktorirao iz područja kroatistike (2013). Nakon što je kao učitelj i knjižničar radio u nekoliko osnovnih škola, od 2013. voditelj je Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Sjever (Koprivnica/Varaždin). Do sada je objavio knjigu književnih kritika *Nuspojave čitanja* (2014), za čiji je rukopis 2013. dobio Književnu nagradu “Ivan vitez Trnski”, a nakon objave knjiga je dobila i Nagradu “Julije Benešić” (2014). Sudjelovao je na desetak znanstvenih skupova te je objavio više desetaka znanstvenih studija, eseja i kritika u književnim i znanstvenim časopisima i zbornicima. Živi u Koprivnici.

Nakladnik
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Za nakladnika
Prof. dr. Vlatko Previšić

Biblioteka
Periodica Croatica

Urednik
Prof. dr. Vinko Brešić

Serijska
Studije

Knjiga 7.
Mario Kolar
Između tradicije i subverzije
Časopis Kaj i kajkavska postmoderna

Urednik
Boris Bui

Zagreb 2015.

Likovna i grafička oprema
Marina Ćorić

Tisak i uvez
Denona, Zagreb

Naklada
333 primjerka

Adresa
HR-10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

Da bi maknuo stereotipe koji su dugo pratili kajkavsku komponentu hrvatske književnosti i kulture, Mario Kolar se latio studija časopisa *Kaj* – “središnje tribine kajkavske Hrvatske”. Detaljno istraživši korpus objavljan u tome časopisu, autor je došao do zaključka da starija, a pogotovo novija kajkavska produkcija pokraj tradicionalističkoga imaju i svoj moderni sloj, koji na različite načine pokušava odgovarati na izazove svoga vremena. A analiza i ostalih aspekta navela ga je da nedvojbeno utvrdi da *Kaj* predstavlja najznačajniji medij za afirmaciju i očuvanje kajkavskog identiteta, odnosno da i partikularitet ima identitet. Glavna je zasluga *Kaja*, ističe autor, što nije samo primao nego i generirao nove sadržaje, tj. bio sukreator primarno književne komunikacije. Kolarova knjiga na posredan način podsjeća na “žrtvu” što ju je kajkavski bio podnio za oblikovanje hrvatske kao moderne europske nacije, da bi 150 godina poslije, u okvirima jedne nove paradigme, napokon osvijestio vlastiti identitet. Riječ je o prvoj monografiji o jednome (još izlazećem!) kajkavskom časopisu; ona je vrijedan doprinos boljem poznavanju ne samo korpusa kajkavske književnosti razdoblja postmoderne, nego i medijske slike hrvatske kulture zadnja četiri desetljeća.

Cijena
150,00 kn

